
PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK
STÁTNÍHO
ÚSTŘEDNÍHO
ARCHIVU
V PRAZE

11

© Státní ústřední archiv v Praze 2003
ISBN 80-86712-00-1
ISSN 1211-9768

OBSAH

JIŘÍ Z PODĚBRAD A JEDNOTA BRATRSKÁ (<i>Karolina Petrasová</i>)	5
Zusammenfassung Georg von Podiebrad und die Brüdergemeinde	31
ŠÍŘENÍ PIARISTICKÝCH KOLEJÍ A ŠKOL V ČECHÁCH, NA MORAVĚ A VE SLEZSKU V 17. A 18. STOLETÍ (<i>Václav Bartůšek</i>)	32
Zusammenfassung Die Verbreitung der Piaristenkollegien und – schulen in Böhmen, Mähren und Schlesien in dem 17. und dem 18. Jahrhundert.....	67
ŠKOLSKÝ ŘÁD SV. VORŠILY V ČECHÁCH V DOBĚ BAROKA A OSVÍCENSKÝCH REFORMEM MARIE TEREZIE (<i>Ludmila Sochorová</i>)	69
Zusammenfassung Der Schulorden der heiligen Ursula in Böhmen in der Zeit des Barocks und der Aufklärungsreformen Maria Theresias	89
„V ÚCTĚ PODEPSANÝ...“ K PŮSOBENÍ KARLA NĚMCE NA VYŠŠÍ HOSPODÁŘSKÉ A HOSPODÁŘSKO-PRŮMYSLUVÉ ŠKOLE V TÁBOŘE A V ZEMSKÉM POMOLOGICKÉM ÚSTAVU V TROJI (<i>Helena Kokešová</i>)	90
Zusammenfassung „Hochachtungsvoll...“ Zur Wirkung von Karel Němec auf der Wirtschaftlichen und wirtschaftstechnischen Oberschule in Tábor und im Pomologischen Institut in Troja	136
„PROSINCOVÝ BLOK“ A ALTERNATIVA MENŠINOVÉ LEVICOVÉ VLÁDY V ČESKOSLOVENSKU 1935 (<i>Ivan Pfaff</i>)	138
Zusammenfassung Der „Dezemberblock“ und die Alternative der linksge- richteten Minderheitsregierung in der Tschechoslowakei 1935	163

DR. JAN SLAVÍK K PŘÍPADU PROF. DR. JAROSLAVA PROKEŠE (<i>Josef Kollmann</i>)	165
Zusammenfassung Dr. Jan Slavík zum Fall des Professors Dr. Jaroslav Prokeš.....	191
METTERNICHOVÉ A JEJICH RODINNÝ ARCHIV (<i>Jaroslav Honc</i>)	193
Zusammenfassung Die Metternichs und ihr Familienarchiv.....	218
BIBLIOGRAFICKÝ SOUPIS ČLÁNKŮ SBORNÍKU PAGINAE HISTORIAE – 1992–2002 (<i>Sest. Anna Vindušková</i>)	220

JIŘÍ Z PODĚBRAD A JEDNOTA BRATRSKÁ

Karolina Petrasová

*„...potom povstane král z Kunštátuov
a bude se jemu šťastně díti, ale nedlouho,
a za jeho kralovanie povstane lid bez meče a ten prospěje...“*

1. Úvod

V roce 1458 se v Českém království objevují dva dosud nevídané fenomény. Na český trůn se posadí muž, nepocházející z panovnického a dokonce ani knížecího rodu, a zároveň se formuje náboženské společenství, které se za několik let zcela odtrhne od obou tolerovaných konfesí, a co víc, chce být také tolerováno a uznáváno. Ačkoliv učení jednoty bratrské je téměř identické s valdenskými, kteří se musí skrývat, a ve své době nepochybně kacířské, dožadují se její příslušníci veřejného slyšení, uznání a zřejmě i přijetí svých zásad lidem celého království.

Obě tyto události poukazují na velmi specifickou situaci, která nastala v izolovaném Českém království v druhé polovině 15. století, na vysoké sebevědomí i postavení šlechty a narušení starých pořádků. Husitství nenaplnilo náboženské očekávání, nedospělo ke svému původnímu cíli, jímž měla být reforma církve, po likvidaci Tábora zůstává kalich jedinou skutečně viditelnou odlišností kališníků od katolíků. V zemi se však tvoří skupinky těch, kteří touží po něčem jiném a nehodlají se s daným stavem smířit. Požadují opravdovou nápravu lidu i zkažených kněží, kteří svým ovečkám nemohou poskytnout záruku budoucího spasení. Mezi těmito lidmi je třeba hledat pozdější příslušníky jednoty bratrské. Ani jim nechybí sebevědomí, jsou si jisti svou pravdou a jsou ochotni pro ni trpět, vždyť právě utrpení a mučednictví, které potkalo i prvotní církev, na níž chce jednota navázat, je důkazem toho, že se vydali tou správnou, úzkou cestou.

Na druhé straně stojí Jiří z Poděbrad, člověk nesmírně cílevědomý, který se díky vlastním schopnostem a příhodným okolnostem vypracoval tak vysoko. Dost možná nemanželský syn¹ z přední šlechtické rodiny, vyrůstající bez rodičů v chaosu husitských válek v člověka pragmatického a na soudobé poměry nábožensky vlažného. Stává se postupně nejbohatším i nejmocnějším mužem v zemi,

a nakonec se dává korunovat českým králem. Každá z těchto stran, jednota i král Jiří, sledují zcela protichůdné a neslučitelné zájmy. Jiří hledá politický úspěch, tedy pohledem jednoty světskou slávu, a to je v naprostém protikladu s hledáním Božího království a návratem k prvotnímu nezkaženému křesťanství, což jako svůj cíl chápali příslušníci jednoty bratrské. Nebyla platforma, na které by se tyto dvě strany mohly sejít. Jiřík nemohl a nechtěl vidět jednotu jinak než jako „pikartské kacírství“, které mu překáží na cestě k jeho koruně, úspěchu v celoevropské politice a možná i koruně římské. Příslušníci jednoty bratrské zase nechtěli chápat politická úskalí královského úřadu, vždyť politika byla pro ně tím největším zlem, na kterém nechtěli mít žádný podíl. Jiří z Poděbrad nebyl nepřitelem jednoty bratrské, ba ani ona ho tak nevnímala, její příslušníci se o králi i jeho synech vyjadřovali vždy s úctou a zjevným obdivem². Narazily zde na sebe dva světy, náboženský a politický, dva pohledy na svět, které se nemohly shodnout.

Ani jedna strana nezvítězila v tomto pomyslném zápase. Král Jiří sice zemřel, aniž by ztratil svou korunu, ale bez možnosti ji předat svým synům, jednota je nucena na konci století ustoupit ze svého radikalismu, jen tak se stává tolerovanou a získává politický vliv. Původní ideál chudoby a odporu k úřadům si udrží jen menšina, která se stává opovrženou a poté mizí ze scény úplně.

2. Vznik jednoty bratrské

Jednota bratrská se zformovala podobně jako řada jiných „jednot“, jež byly tvořeny volnými skupinkami věřících a vznikaly kolem charismatických osobností jako následek rozčarování z toho, že husitství nedospělo ke svému cíli, kterým měla být náprava náboženského života. Tyto spíše malé skupiny se sice liturgicky i dogmaticky lišily od oficiálního kališnického proudu, ale nebyly příliš organizované. Stejným způsobem vzniká i jednota bratrská³ a onou charismatickou osobností není nikdo jiný než neoficiální kališnický arcibiskup mistr Jan Rokycana.⁴ Ten se v letech 1453–1454, tedy v době pražského pobytu Ladislava Pohrobka, značně radikalizoval a pod jeho týnskou kazatelnou se shromažďovali četní posluchači. Tento ohnivý kazatel hovořil – zcela v Husově a Jakoubkově tradici – o tom, že zákon Boží je nadřazený nad všechny ostatní zákony, které stanovila a vydala světská i církevní moc. Je podle Rokycany obsažen v Bibli a také ve spisech církevních otců („*dřevních svatých*“), podle nich totiž poznáváme, jak žila prvotní církev, kterou mistr považoval za autentičtější než církev pozdější, natož pak současnou. Současná církev mu nemůže být vzorem ani učitelkou a její úpadek je zaviněn především úpadkem kněžstva (vždyť „*řídka se nahodí kněz bez hříchu smrtedlného*“). Špatné kněžstvo bylo

častým námětem Rokycanových kázání, stejně jako těmito kněžími svedený a zkažený lid.

Tato kázání připomínají bratři později svému mistrovi v listech, kde vysvětlují, proč si zvolili vlastní kněžský řád. V té době však Rokycanův radikalismus už dávno pominul. Jeho názory ovšem nebyly tak radikální, jak je bratři později interpretovali. Rokycana se vždy vyhýbal výstřednostem a dával si pozor, aby se nepřiklonil k žádné krajnosti, volil vždy zlatou střední cestu podle svého hesla „*Dajž nám milý Bože v prostředek uhoditi*“. V tomto postoji však není třeba vidět jen pragmatismus arcibiskupa v zemi dvojího lidu, ale i snahu o ideální uměřenost, vždyť krajnost je ve středověkém chápání vždy vychýlení z rovnováhy, v níž všechny věci nalézají svou míru a mez.

Jádro pozdější jednoty bratrské tedy vzniká jako malý kroužek řemeslníků a zřejmě i studentů zaujatých Rokycanovými kázáními, mezi nimiž brzy vyniká osobnost mistrova synovce Řehoře⁵ (asi syn Rokycanovy sestry, manželky chudého zemana), kterého lze také považovat za skutečného zakladatele jednoty.

Poučení Rokycanovými kázáními hledali bratři dobrého kněze a zbožný lid (vždyť podle mistrových slov je skutečný křesťan vzácný jako jelen se zlatými parohy na Karlově mostě), navazují kontakty s knězem Jakubem v Divišově, Janem Opočnem, Martinem Lupáčem⁶ i se skupinou vilémovských. „*S nimi radíce se o své spasení i na kázáních poslouchali jsme jich, avšak mistra Rokycány nade všechny jiné, neb nám se vidělo, že nejrozumněji vypravuje o viere pána Krista i o životě křesťanském*“.⁷

Sám Rokycana odkazuje bratry v jejich hledání na Petra Chelčického. Ti studují jeho spisy a někteří odcházejí do Chelčic. Dílo Petra Chelčického má na formující se jednotu zásadní vliv, odtud pochází její pacifismus, odpírání účasti na veřejném životě a mnoho dalšího.⁸ Rokycanovi posluchači se od svého mistra oddělují nejprve místem, když odcházejí do Kunvaldu, později se s ním rozcházejí i názorově. I přes mnohá zklamání pro ně ale mistr Rokycana zůstane duchovní autoritou až do konce svého života.

Do Kunvaldu, zapadlé podhorské vesničky na litickém panství Jiřího z Poděbrad, odchází bratři podle pozdější písemné tradice buď na začátku Jiříkovy vlády, nebo těsně předtím, tedy v roce 1457 nebo 1458. Později bylo Rokycanovi vytýkáno, že se takto elegantním způsobem svých nepohodlných posluchačů zbavil. Tehdy ale ještě nedošlo k žádné nepříznivé změně v jejich vzájemných vztazích, což je jasné např. z toho, že bratři Rokycanovi zasílají spisy Petra Chelčického ke schválení. Je pravděpodobné, že bratři sami toužili opustit Prahu a založit si vlastní společenství, vzdálené světským nepravostem, kde by mohli realizovat své představy o ideální církvi.

Svolení vrchnosti – nového či budoucího krále – pravděpodobně zprostředkoval Rokycana. Místo si bratři zvolili nejen pro jeho odlehlost, ale i pro blízkost kněze, kterému mohli konečně důvěřovat, žamberského faráře Michala⁹. Po mnohých zklamáních byl Michal knězem, který odpovídal jejich vysokým morálním požadavkům. Druhý kněz – Martin z Krčína, se k jednotě pravděpodobně přidal až po jejím usazení v Kunvaldě. Tehdy se dalším střediskem jednoty stává Krčín. V Kunvaldě pobývali bratři až do svého prvního pronásledování a mohli se zde relativně svobodně projevovat, z četných žalob je ale zřejmé, že na sebe od začátku upoutávali pozornost. Zvláště kněží z okolí na ně pochopitelně hleděli značně nevraživě.¹⁰

3. První pronásledování (1460–1463)

Je jisté, že bezprostředním iniciátorem prvního pronásledování jednoty byl Jiří z Poděbrad a příčinou jeho tajná korunovační přísaha, ve které slíbil, že v království nebude trpět kacíře.¹¹ Když byl král upomínán od kurie, aby obnovil církevní jednotu a chtěl nějakým způsobem demonstrovat snahu o plnění své korunovační přísahy, obrátil se ke zmíněným drobným sektám, především k jednotě bratrské, která se na jeho litickém panství vyvíjela v samostatnou církev, navíc i početně rostla a rozšiřovala se i na jiná místa v Čechách a na Moravě.

Na její perzekuci měly vliv i četné žaloby, jež k ní obracely pozornost. Už na začátku šedesátých let jsou známé žaloby nejbližšího souseda kunvaldských bratří kněze Martina Kosteleckého. Jako hlavní svědek byl prý podle bratří použit jakýsi místní blázen. Nejčastější argument žalob spočíval v tom, že bratři byli nazýváni pikarty nebo valdenskými. Slovo pikart se používalo ve dvou významech. V širším významu znamenalo hanlivé označení poukazující na to, že dotyčný je kacír (nejčastěji bylo spojováno s nedostatečným uctíváním oltářních svátostí), v užším významu odkazovalo na konkrétní sektu pikartů, neboli adamitů, kteří se „proslavili“ sexuální nezřízeností a neuznáváním Krista za syna Božího.¹² Je jasné, že spojování jednoty bratrské s pikarty v obou významech bylo značně nebezpečné a bratři se těmto nařčením bránili.

Co se týká v německých a rakouských oblastech dosti rozšířené sekty valdenských, jejíž učení bylo jednotě velmi blízké, docházelo mezi bratry a valdenskými k četným kontaktům a někteří valdenští k jednotě dokonce přestoupili. To, že se to nedělo v masovějším měřítku, je asi možné přičíst národnostnímu hledisku, resp. jazykové bariéře.

Na jednotu se také u světských i duchovních orgánů množily stížnosti, že se tito sektáři nechtějí účastnit veřejného života, odmítají přijímat rychtářství a bojovat ve válce. V době demografického poklesu, a tudíž velké poptávky po pracovní síle, způsobovalo vrchnostem problém také stěhování a sbíhání sedlá-

ků za oblíbenými knězi. Navíc pověsti o rychlém šíření jednoty byly sice nadnesené, ale ne zcela nepravdivé a mohly králi způsobit další problémy u kurie.

Více než pomluvy různého druhu zapůsobily na krále zprávy o kontaktech jednoty s bývalými tábority.¹³ Vědělo se, že někteří táborští byli mezi bratry přijati a prosakovaly zprávy i o dalších stycích, z Kunvaldu nebylo daleko do Litic, kde byli ještě někteří táborští kněží vězněni. Na začátku 60. let utekl z Poděbrad Kakamerda a připojil se k jednotě. Tyto kontakty dokonce později autor mnoha bratrských spisů Lukáš vidí jako hlavní důvod pronásledování.

Patrně již roku 1460 král zakročil proti jednotě, a to nejprve na svém litickém zboží zákazem bratrských bohoslužeb. Bratři se ale dále tajně scházeli s knězem Michalem na sousedním rychnovském panství díky přízni Jana Rychnovského z Rychnova. Perzekuce pokračovala všude tam, kde měla jednota své stoupence, hlavní role v královských městech připadla podkomořímu Vaňku Valečovskému z Kněžmosta. Proti bratřím bylo navíc zakročeno jako proti těm, od kterých hrozí ozbrojené povstání, a tedy lidem, kteří jsou nebezpeční pro celé království (což bylo samozřejmě v naprostém rozporu s bratrským pacifismem).

Vznikající jednota měla také své příznivce a členy v Praze, a to i mezi univerzitními studenty, tam se konala bratrská shromáždění, kterých se často účastnil Řehoř. Právě v Praze se proti bratřím zakročilo nejpřísněji, a to přímo z rozkazu krále. V první polovině března 1461 se konalo kdesi na Novém Městě bratrské shromáždění, na kterém byl přítomen i Řehoř a někteří univerzitní studenti.¹⁴ Shromáždění bratři byli včas varováni, někteří odešli, ostatní však, jak interpretují pozdější bratrské prameny, toužili po mučednické koruně a tak s odpovědí: „*Skřípec buď nám na snídani a hranice k obědu*“ zůstali, navzdory přemlouvání Řehoře, který nakonec zůstal s nimi. Tito „hrdinové víry“ byli zajati od novoměstského purkmistra a odvedeni do vězení na radnici. Začaly výslechy a mučení, při kterých si někteří vedli více statečně, někteří méně (poté co posnídali, na oběd už neměli chuť). Jelikož lze předpokládat, že bratři svou víru nezapírali, musely se otázky týkat údajného, jimi chystaného, povstání a k tomu se z pochopitelných důvodů sotva mohli přiznat. Zdá se, že na nich byla vynucena pouze jména některých spolubratří.

Dne 15. března téhož roku byli také, asi díky udání někoho z mučených bratří, zatčeni tři studenti univerzity¹⁵: Augustin Halar z Chrudimi, Petr z Ledče a Jiří ze Sušice.¹⁶

Pro ty z vězněných bratří, kteří byli ochotni odvolat, trvalo vězení tři měsíce, pro ty, kdo neodvolali, i celé roky. Student Matěj Dolanský se dostal na svobodu až po deseti letech, strávil tedy ve vězení obě pronásledování za krále Jiřího a jeho věznění skončilo až díky amnestii Vladislava Jagelonského při jeho nástupu na trůn. O podmínkách vězení vypravovali bratři z Klatov, kteří

vězně navštívili, takto: „...na čtvrt leta seděli, každý den čekající upálení a každou noc utrpení. Nebo rychtář častokrát přicházel s katem a s provazy, aby je vázali a na popravu vedli. A oni v těch ve všech věcech mocně a nepohnutě stáli, chtíc raději zemřít. A my potom z Klatov přišli sme k nim po mučení po několika nedělích, ano ještě žádný u nich nebyl. Neb kdožkoli k nim přišel, každého vsadili. A my se tam těžce vplatili a tu sme spolu nemohli mluvit pro pláč a pro velký zármutek, ano se bříč třese, boje se rychtáře a ponoukal nás pryč jít.“¹⁷

Po čtvrtletém věznění se konalo veřejné odvolání v Týnském chrámu. Toho měli být ušetřeni studenti díky přimluvě rektora, pod jehož jurisdikci patřili, nakonec se však do Týna dostavili i oni. Odvolací formule byla dvojí, první o něco přísnější pro studenty a druhá pro ostatní bratry. Obě verze byly však velmi mírné a formulované tak, aby se k nim bratři s relativně klidným svědomím mohli přiznat. Že to bylo zásluhou mistra Rokycany, jistě není nutno dodávat. V odvolání, které se netýká studentů, se bratři přiznávají, že přijímali „*tělo pána Ježíše z země a v topenkách a krev svatou z nádoby obecného, a to po domích, v jizbách v noci se scházejíce, majíce svoboden kostel a mohouce míti oplatky*“¹⁸ a také, že se neklaněli svátosti nesené v monstranci. Naopak důrazně popírají, že by „*rot hledali a sbírali k roztržení tohoto království*“. Je potřeba zdůraznit, že otázka přijímání nebyla pro bratry v této době příliš důležitá, mnohem větší důraz kladli na otázky praktického křesťanského života. To, že se těmito otázkami často zabývají bratrské apologie, je důsledek toho, že na svůj postoj k přijímání byli často dotazováni, aby mohli být usvědčeni z pikartství. Sami bratři v této otázce, jak jim dříve poradil Martin Lupáč¹⁹, vyznávali prostou víru a odmítali spekulovat o tom, co není v Bibli a je jen lidským výmyslem. Proto pro ně toto odvolání nebylo těžké.

Odvolání studentů bylo celkově učenější a konkrétnější, studenti se sotva mohli vymlouvat na prostou víru, a tak museli své vyznání o oltární svátosti formulovat dosti podrobně, dále museli vyznat svou víru v sedmero svátostí církve, přiznat se k potřebě přimluv svatých a Panny Marie, existenci očiště a závaznosti spisů církevních otců. Přes výhrady, které k těmto článkům víry (hájeným Rokycanou) jako příslušníci jednoty bratrské jistě měli, se jim toto nepřijemné veřejné vyznání vyplatilo, protože poté co tak učinili, byli znovu přijati na univerzitu.

Že mistr Rokycana k pronásledování nepřispíval a snažil se ho naopak zmírnit, je patrné již z toho, jak bylo nakládáno s jeho chráněncem Řehořem.²⁰ Jeho věznění bylo lehké a téměř dobrovolné, neboť musel slíbit, že neuteče, nebyl mučen a nakonec mohl bez odvolání odejít. Krátce po té byl znovu zajat v Teplicích, ale když slíbil, že se dobrovolně dostaví před Rokycanu, byl znovu

propuštěn. Kdo nad tímto vůdcem nebezpečných kacířů držel ochranou ruku, je nade vši pochybnost.

Obdobně se vedlo oběma bratrským kněžím Michalovi a Martinovi. Michal se také po nějakou dobu (pravděpodobně v roce 1461) nacházel v novoměstském vězení, byl vyslýchán ve věcech své víry a po nějaké době bez překážek odešel. V tomto vězení pobýval, zřejmě později než Řehoř, i Martin z Krčína.²¹ Krátce po jeho zatčení došlo k výslechu, který vedl Jan Rokycana za pomoci dvou mistrů: Václava Vrbenského a Jíry ze Žatce a dvou kněží. Výslech se zachoval v Martinově verzi, kterou sepsal asi krátce po propuštění a poskytuje cenné svědectví o tom, nakolik se Rokycana snažil bratřím vyjít vstříc.²²

Rokycana především prohlásil, že nechtěl s Martinem hovořit a že tak učinil až na rozkaz krále, jinak řečeno, nejraději by se celé této mrzuté záležitosti vyhnul a to ze dvou důvodů. Jednak proto, že se prý s bratry špatně hovoří, protože jejich řeč je jako na obrtlíku, jednou tak, podruhé onak (těžko se k něčemu dobrat) a hlavně proto, že úřady snadno pro nic člověka obviní a na smrt pošlou a on by byl nerad někomu příčinou smrti.²³ Svědky si prý mistr povolal, aby bratři netvrdili, že jinak se k nim má v soukromí a jinak na veřejnosti (ti mu skutečně v několika listech vyčítali, že v soukromí jim dává za pravdu, ale kvůli své kariéře se k tomu na veřejnosti nechce přiznat, aby netrpěl stejnou pohanu jako oni). Výslech se zpočátku točí kolem tradičních témat – oltářních svátostí a zlých kněží. Martin Rokycanovi vyčítá, že kolem sebe shromažďuje nehodné kněze, měl by si oddělit jen ty, kteří by nehleděli na světské věci a jejich srdce by bylo věrné Bohu slovem i skutkem. Na to Rokycana odpovídá: „*Kdež sou takoví, rád bych jim byl, a byť je bylo za peníze kupovati, draze bych je chtěl vykupovati.*“²⁴

Dalším a klíčovým předmětem výslechu byla otázka proč se Martin a jeho spolubratřibratři oddělili od strany podobojí. To ale Martin popírá, má totiž stejnou víru jako dřív, jen už nemohl sloužit lidem, kteří se nechtějí polepšit, a tak se kvůli svému svědomí přidal k těm, kteří se chtějí líbit Bohu. Martin také vyčítá Rokycanovi, že se spřáhli se světem, zatímco bratři se musí skrývat, strana podobojí má k obraně světskou moc. Světská moc je „...*ku pomstě zlých a k chvále dobrých...a kdybyšte se s námi srovnali i vy byste měli pomoc*“²⁵ odvětlí Rokycana, ale to by už podle Martina nebyla úzká cesta Kristova a kříž jeho byl by vyprázdněn. Z jeho slov zaznívá touha po výlučnosti a mučednictví, zdá se, že Martinovy názory byly nejradikálnější vůbec a samotné jednotě se brzy stanou přítěží.

Výslech nedošel k žádnému závěru a Rokycana o to zjevně neusiloval. Martin však stále nevěděl, na čem je, žádná konkrétní žaloba na něho nebyla podána, proto žádal o soukromý rozhovor s mistrem. Poté, co na něj po týdny marně

čekal, obrátil se na Rokycanu emotivním listem, ve kterém se nazývá vězněm a sluhou pána Ježíše Krista.²⁶ Dlouhé věznění, jak se zdá, nahlodalo bojovného Martina z Krčína i bez mučení. Stěžuje si, že trpí jako nějaký zločinec a to jen proto, že chce pravdivě sloužit Bohu. Myslel si totiž, že se mistr bude radovat jako věrný rozsévač, že roste dílo, které způsobil svým posluhováním Božím slovem a on ho naopak všemožně haní. Vždyť mají přece stejnou víru, stejného Boha a stejný zákon, tak proč musí být od nich trápeni? Pokud proti němu něco mají, ať ho obžalují, v ničem zlém nechce setrávat, pokud na něm najdou nepravost hodnou vězení, rád přijme spravedlivý trest a pokud nic nemají, ať už ho více netrápí, aby ho už chudí spolubratři nemuseli živit. Martin se v tomto listu také snaží přijatelně vysvětlit pojetí oltářních svátostí, čemuž se při výslechu snažil vyhnout odkazem na prostou víru. Věří, že pokud lidé přistupují k přijímání s vírou, přijímají pravé tělo a krev Páně, navíc on sám nepotupuje nikoho, kdo se klaní svátosti, pokud to myslí upřímně.

Tyto umírněné formulace stačily Rokycanovi k tomu, aby mohl být Martin z Krčína propuštěn. Jisté je to, že Martin se po svém propuštění z vězení už mezi bratry nevrátil, ačkoliv není jasné, proč se tak stalo. Jeho jméno z bratrských pramenů mizí, ač nadále žil a psal.

Zajímavé světlo na osobu Martina z Krčína vrhá spis „Poselství Čechům i celému křesťanskému světu, zvláště však Orebským čili Hradeckým“, přisuzovaný některými badateli právě Martinovi a napsaný nejspíš na začátku roku 1470.²⁷

Autor popisuje hrůzy války s Matyášem Korvínem a vyslovuje obavy o osud království. Volá k pokání lid všech stavů, od chudáka až po krále. Všichni mají svléci svá měkká roucha a obléci roucha žíněná, hlavu si posypat popelem a v prachu země kvílet nad svými nepravostmi. Obecný lid ať přestane s tanci, kostkami a krčmami, páni a zemané ať odloží svou pýchu i ozdoby a zbytečnosti rozdají chudým. Měšťané mají odstoupit od lakomství, cizoložství a falše, kramáři ať jsou poctiví na vahách v koupí i v prodeji. I sám král ať opustí lakomství, šíří dobrotu a spravedlnost, těm, kdo jsou v právu, ať pomáhá v přích, zastává se vdov a sirotek, chudým dává almužny, potlačuje nepravost a hříchy lidu a obklopuje se dobrými úředníky.

Nejvíce se však autorova kritika obrací proti šlechtě, a to především pro nesvornost a neposlušnost krále. „...*buďte tak jako předci vaši před králem a kniežaty v stkvúcém odění, udatní, ne jako baby ležiec na pelešéch tvrží svých leckohos za se najma na vojnu vystrojí a druzí svého sedláka miesto sebe... Ale kniežatóm viny dáti nenie, neb vy, zbabili, nechte jim pomoci ani králi.*“²⁸ Krále pokládá, zcela v bratrském duchu, za oběť svedenou husitskými a katolickými

kněžími. Děkuje Pánu Bohu, že má krále počestného a knížata výtečná, udatná a statečná, jaké neviděl nikde jinde v okolních zemích.

Vůbec největším zlem království jsou pak podle autora mniši a Němci. „*Ale i král i knížata i zemané nerozumějí tomu, proč różnici v Čechách vždy často mievají. Protože hady a ščíry v nadřech svých chovají, Němce, mnichy, jakž od Korutanského Jindřicha až do tohoto času różnici činie. A dobřet' radila Libuše a onen kněz řekl: ven z Čech, zlá německá duše*“²⁹.

Rozsáhlé poselství všem Čechům je plné rozporů, ironických výlevů a překvapivých výroků a jistě by stálo za samostatnou studii. I z těchto krátkých ukázek je zřejmé, že pokud byl oním autorem Martin z Krčína, je spisek důkazem o tom, jak značně vybočoval z bratrského pojetí ideálního křesťana, jehož ovocem je pokoj, trpělivost, laskavost, dobrota, tichost a sebeovládání.

Martin prošel nepříjemnou zkouškou, vězněním, o kterém není jasné, jak bylo dlouhé a kruté. Navíc svou povahou a temperamentem představoval skutečný protipól téměř dokonalého Řehoře. Není proto překvapivé, že i když Martin náležel k zakladatelům jednoty bratrské, byl pominut při zřízení jejího kněžstva a pozdější bratrské prameny už o jeho jménu mlčí úplně. Byl to přirozený proces formování jednoty, v které již v roce 1467 nebylo pro svérázného Krčína místo. Nebyl z tichých a pokorných země, neuměl milovat své nepřátele a jeho srdce tak nebylo, alespoň podle bratrských měřítek, čisté.

4. Zvolení vlastního kněžského řádu

Ačkoliv se tradičně vžilo označení první a druhé pronásledování vztahující se k létům 1460–1463 a 1468–1471, perzekuce jednoty byla od počátku šedesátých let až do smrti krále Jiřího kontinuální. V období mezi oběma pronásledováními zůstaly zákazy vydané proti bratřím v roce 1461 v platnosti. Bratři nadále nesměli konat svá shromáždění, nesměli se nijak vydělovat od kališníků a museli se podrobit službě kněží podobojí. Skutečná intenzita perzekuce však polevila, zvláště když Rokycana neprojevoval v této otázce žádnou horlivost, navíc také pominul hlavní důvod pronásledování, naděje dohody krále s papežskou kurií se dávno rozplynula, když papež Pius II. prohlásil kompaktáta za zrušená. Situace bratří se lišila na každém panství, záleželo na vrchnosti, nakolik se proti nim hodlala aktivně angažovat.

Zatímco v případě prvního pronásledování byl hlavní impuls vnější, tajná korunovační přísaha Jiřího z Poděbrad, v případě pronásledování druhého to byl důvod vnitřní. jednota bratrská si zvolila vlastní kněžský řád, a tím se nadobro oddělila od kališnické církve. Tento krok byl vyústěním mnohaletých diskusí uvnitř rostoucí jednoty, která kritizovala stávající kněžstvo, navíc ne-

chtěla podstupovat krkolonné a pokrytecké praktiky kališníků, kteří byli nuceni vydávat se do ciziny za biskupy, ochotnými za peníze vysvětit jejich kněze. Kališníci tak nakonec praktikovali to, co původně samo husitství kritizovalo.

Ovšem jednota církve byla jedním z pilířů, na kterém stál středověký názor na svět, a proto bratři tento krok zvažovali téměř deset let. Když dospěli k závěru, že „nelze se dověřit spásení života věčného spolu s zborem Římské církve, kteréž to hlava jest papež“, nějakou dobu uvažovali o spojení s některou z východních církví, která nestojí pod autoritou papeže. Jeden z bratří, Tůma z Přelouče, byl dokonce vyslán, aby sám zjistil „*zuostávaj-li ještě lidé v kterých zemích, ješto by v pravdě víru P. Krista měli a skutky křesťanské a kněžie zřízené, jakož příslušie na úředníky církve svaté, abychom k nim přistúpili a skrze ně kněžie měli*“.³⁰ Tůma navštívil Uhry a seznámil se s katary v jihoslovanských zemích. Další bratři dokonce uvažovali o tom, že se vypraví „do zemí indických“, aby vyhledali bájnou říši kněze Jana. Doslechli se však v Praze od dvou mužů, že ačkoliv tam může být mnoho dobrých křesťanů, není ještě důvod proč tam „*pro puovod jíti*“. V Praze se také seznámili s Čechy, kteří pobývali v pravoslavných zemích a vyptávali se jich na poměry mezi Srby, Rusy, Armény a Moldavany. Je patrné, že ani tyto zprávy je příliš neuspokojily. „*Ale však sme od nich nemohli míti puovodu...neb také podlé puovodu svého jsú kněžie zkažení ti valaští. Též i Rusové světili by ledakohos, když by jim jedno dal*“³¹.

Bratři též vážně uvažovali o spojení s valdenskými. Věřili totiž, že když Konstantinovou donací byl „jed vlit v církev svatou“ a „...učinili sebe Konstantin Sylvestra a Sylvestr Konstantina, v pýše pohanské povýšen jsa od něho, v slávě světa postaven, bohatstvím nadán, aby spolu panovali na zemi mnohemu lidu i království světa. A tak zdálo se jim, že muož dvíma pánoma sloužiti, i mamoně světa i Bohu, jakož i nynějším zdá se, že mohou míti Ducha božieho i ducha tohoto světa“³², stalo se tak proti vůli Petra Valdenského. Tento Silvestrův současník a pomocník spojení církve se světskou mocí odmítl, a proto tradice a požehnání prvotní církve pokračovalo skrze valdenské. Ačkoliv myšlenka, že Petr Valdes byl současníkem papeže Silvestra, zní naším uším neuvěřitelně, byl to názor ve středověku poměrně rozšířený. Nakonec se však jednota přece jenom rozhodla pro krok radikální, krok, kterého se neodvážili její učitelé Petr Chelčický, ani Rokycana.³³

První kněží jednoty bratrské byli vybráni volbou na podzim roku 1467. Boží vůle se bratři chtěli dobrat losem podle příkladu apoštolů, když volili dvanáctého namísto Jidáše. Vybraní příslušníci jednoty se podle tradice shromáždili ve vsi Lhotka u Rychnova³⁴ v domě sedláka Duchka, a to tajně kvůli trvajícimu zákazu bratrských bohoslužeb. Jednotlivé sbory vyslaly dohromady kolem šedesáti účastníků. Bylo vybráno devět bratří bezúhonné pověsti a z nich měli být

zvolení tři kněží a jeden z nich nejvýše postavený. K losování bratři připravili dvanáct lístků, z nichž tři se slovem *jest*, takže se mohlo stát, že všech devět kandidátů by dostalo prázdný lístek. Pak by byla volba prozatím odložena. Když byly losy rozdány, byli zvoleni bratři: Matěj z Kunvaldu, Eliáš z Chřenovic a Tůma z Přelouče. První jmenovaný a nejmladší z nich, Matěj, muž v té době asi třicetiletý, který vynikal dobrou pověstí, byl vybrán jako ten, kdo má mít mezi nimi „první místo“. Zvolen byl skrze Řehořovo vidění, které navíc potvrdil los.

Jan Rokycana již dříve předpovídal tento vývoj a bratry před tímto krokem důrazně varoval, aby na sebe neuvedli nové pronásledování. Ti v květnu dalšího roku vyslali jednoho z nich s dopisem i ústním poselstvím za Rokycanou, aby mu oznámili své rozhodnutí. Nemáme sice podrobnější zprávy, jak mistr Rokycana reagoval, nelze ale pochybovat o tom, že tento krok neschvaloval, a nesouhlasil ani s tím, že způsob, jakým byl proveden, odpovídal příkladu prvotní církve.

Tím, kdo tento krok bratří naopak schvaloval, byl, jak se zdá Martin Lupáč. V druhém bratrském listě vysokomýtským měšťanům se píše: „*Také s knězem Martinem Lupačem mnoho sme o tom mluvivali, co jest při nás, on jest také nevinil nás, bychom zle o čem věřili, než mluvil nám mnoho, dovodě o zavedení v římské církvi, a také kterak jest bylo v první církvi svaté, dovodil toho písmy, k tomu také svědčil nám řka, že jste se o veliké věci pokusili a lidu těchto časuov nepřijemné, ačkoliv sú pravé, dejž vám pán Buoh prospěch.*“³⁵ Těmito velikými věcmi, o které se bratři pokusili, je zřejmě míněno jejich zvolení si vlastního kněžského řádu. V pozdějších bratrských spisech se již dozvídáme, že Lupáč toto počínání bratří nejen schvaloval, ale dokonce je k tomu sám vyzýval. To se poprvé objevuje v Lukášově apologii z roku 1503.³⁶ Odtud přebírají tuto zprávu další bratrští autoři, např. Vavřinec Krasonický ve spise „Sepsání muže jednoho dobrého“ vypravuje: „*Kněz Martin Lupač mluvil bratřím: Vy nikoli nestanete, nebudete-li míti puovodu kněží z sebe, z vás samých. Pohleďte na předky naše a města některá jako Tábor, Vodňany, Stříbro, Písek, Klatovy, Domažlice etc. S děly a puškami jezdice připuzovali k večeri beránka, bludy a hříchy mocí světa kazíce, avšak když neměli puovodu, kam se obrátili?*“³⁷ Zajímavé je, že se tento posun ve významu Martina Lupáče při volbě bratrských kněžích tradičně objevuje i v základní literatuře o jednotě bratrské.³⁸

Brzy po událostech ve Lhotce vznikly mezi bratry spory, je-li tento způsob volby kněžích dostatečný. Ukázalo se, že pro velkou část bratří je toto radikální přerušení apoštolské posloupnosti nestravitelné. Zvolení bratři nebyly vysvěcení biskupem, a to byl postup, který ani v kališnickém prostředí, z něhož jednota vyšla, neměl precedens. Možná smýšlení některých bratří ovlivnil také odmíta-

vý postoj mistra Rokycany. Ti bratři, kterým vadilo, že se přetrhlo spojení s prvotní církví, ve sporu zvítězili. Řehoř k tomu dodává, že se tak nestalo kvůli tomu, že by snad bratři pochybovali o tom, že jsou už potvrzeni od Ježíše Krista, ale aby nečinili pohoršení před lidmi.

Nalezené řešení bylo poněkud krkolomné a mělo se udát prostřednictvím valdenského biskupa.³⁹ Za ním se vypravil kněz Michal Žamberský a přijal od něho biskupské svěcení, ale nikoliv aby se sám stal biskupem, ale aby tento úřad přenesl na Matěje. Tak se také stalo a zároveň byl Matěj Michalem potvrzen na kněze. Když Matěj přijal biskupské svěcení, vysvětil na kněze také Eliáše a Tůmu. Nakonec sám Michal složil kněžství, které přijal od církve, ke které už bratři nenáleželi a přijal je nově z rukou Matějových, aby se stal knězem jednoty bratrské. Apoštolská poslušnost tak byla zachována. Jednota se proto v konečném důsledku od církve zcela neoddělila, zvolila si jen svěcení, které považovala za autentičtější spojení s církví prvotní.

Poté se bratři snaží obnovit své dobré styky s Rokycanou a doufají, že budou uznáni jako třetí konfese. Také se se svými apologetickými spisy obrací na krále⁴⁰ a veškerý lid a prosí o toleranci. To však byla přes všechnu specifickou situaci v Čechách představa dosti naivní. Tím, že jednota veřejně a demonstračně přetrhla poslední pouta s kališnickou církví, stala se sektou a nemohla být dále ani trpěna a zvláště ne nejvyšším církevním představitelem v zemi.

5. Rozchod mistra Rokycany s jednotou bratrskou

Zatímco v případě prvního pronásledování jednoty se mistr Rokycana snažil všemožně mírnit králův postup a nepochybně jeho zásluhou neutrpěli bratři žádné ztráty na životech, v případě pronásledování druhého už byla situace jiná. Bratři sami na sebe uvedli pronásledování, přesně podle scénáře, před kterým je Rokycana varoval. Nadále je už nemohl chránit, naopak jako nejvyšší církevní představitel musel jednat.

Od května 1468 je Rokycana bombardován bratrskými listy, kde se bratři snaží obhájit své počínání.⁴¹ Vysvětlují mu, že se neodtrhli podobně jako táborité kvůli učení nebo nějakému ustanovení, ale „*pro odporne věci víře a skutku-om křesťanským od vás se loučíme, abychom s vámi to činíce a svolující, nebyli zatraceni. Núze spasení našeho nás k tomu připudila.*“⁴² Vyčítají mistrovi, že se raději chce držet světa a jich se pustit a připomínají mu, že jim v kapli řekl: „*Viem, že ste praví, ale bych vás chtěl zastávati, musil bych sám v témž pohanění býti.*“⁴³

Konec světa je blízko a bratři se považují za vyvolený lid, který je povolán uprostřed mravního úpadku obnovit pravou církev. Oni se přece neodloučili od

Rokycany, ale on je odloučil od sebe, dopustil je hanět, nazývat bludaři a pronásledovat, naproti tomu „...*ale scházenie ke zlému svobodu velikú má ve mnoze i v mále těchto let bez překážky, tanečníci, opilci, kostkáři, cizoložníci, smilníci a pak zlolejce i všichni jiní hříšníci. Tak jest Buoh dopustil, že řiedko kdo mluviťti muož bez šeredného lání a bez přísah, a to bez studu a bez bázni netoliko mužie, ale i ženy, také i děti. A kde by dva a nebo tři mluvíli o dobrém, hned dějí, že sú pikharti, neb pikharty po tom nejlép znají, že s nimi nehřeší a že nemají obyčeje jako oni přísahati, láti, oplzle mluviťti a lháti a že nechťi se mstíti, ani cizího bráti.*“⁴⁴

Proto se také bratři odtrhli od kněží a od lidu, který spravují, protože oni se neobrátili a nebudou spaseni a i ti, kdo navenek vypadají zbožně, nemusí ještě následovat Krista (jako například mniši). Praví křesťané přece nemůžou říkat bílé černému a černé bílému. Jednota je pronásledována stejně jako Kristus a první křesťané a nejvíce od těch, kteří sami Bibli vykládají, jak se jim hodí. Něco duchovně, něco literárně, ve skutečnosti Ducha svatého nemají, vedeni jsou rozumem a ne Duchem, za spravedlnost svou zaměňují spravedlnost boží, službu svou za službu boží, svou slávu za slávu boží. Jako Kristus, hlava, musel trpět od světské moci, tak všichni jeho skutečné údy musí jít touto úzkou cestou (těch pravých křesťanů je vždy málo), na které se nespolehají na svou sílu a moudrost, ale na moc boží. Nehledají lidskou moudrost, ale světlo od Boha, ani světskou chválu, čest, důstojnost, ani výhody, ale Kristovu potupu nosí na svém těle. Jejich srdce se odvrací od pozemských věcí, očekávají na to, co je neviditelné a nehledí na viditelné, vždyť Boží království není z tohoto světa.

„*Protož, mistře, nerádi bychom toho přáli, by byl v účastnosti té nevěstky opilé krví svatých, neb sme od tebe mnoho dobrého slýchali a vděčni sme toho i dnes. Protož chceš-li se toho uvarovati, musíš se dobře opatřiti, neb's ty hlava kněží v tomto království, na tě prvotně jde, neb na tobě nejvíce záleží. A muožeš rozuměti, žeť se mnoho lidu chystá, než by to činili neb vyznávali neb povolovali, radši chtějí zemříti.*“⁴⁵ Řehořovy listy snadno přecházejí z apologie do poučného a útočného tónu. Je přesvědčen o své pravdě a doufá, že i Rokycana brzy prohlédne. On je odpovědný za stav církve a neměl by mu jen nečinně přihlížet, Řehoř i ostatní bratři mu rádi pomohou vybudovat pravou církev.

Tyto dopisy bohužel způsobily spíše pravý opak toho, v co bratři doufali. Rokycana se s nimi veřejně a nadobro rozchází. V srpnu 1468 vydává mistr Rokycana pastýřský list proti bratřím⁴⁶, který měl být veřejně předčítán z kališnických kazatelen v Čechách a na Moravě. V něm mistr varuje posluchače před knězem Michalem, knězem Martinem, Řehořem krejčím a Kakamerdou a dalšími z té roty. Ve své pošetilosti se chlubí, že mají zjevení od Boha, že vše, co činí, je z Ducha svatého a jen oni vědí, jak se mají chovat vyvolení boží,

přítom Ježíš řekl: „*Když všechny věci učiníte, kteréž sú vám přikázány, rcete: Neužitečné sluhy jsme!*“⁴⁷ Také se nechtějí klanět Pánu Ježíši v podobě oltární svátosti, odtrhli se ode všeho kněžstva tím, že si sami zvolili laiky jako kněze i biskupy a zavádějí opakování křtu. Navíc tvrdí, že tyto scestné názory mají z jeho kázání, k tomu on jen může říci: „*před pánem Bohem mi křivdu činie, neb takové věci a naučenie i jich smyšlenky nikdy sú mi s povolením v srdce nevstúpily, ale odporen sem jim býval a jsem.*“⁴⁸ Mistr vyzývá proto své ovečky, aby byli stejného smýšlení a vyhýbali se rozdílům a tím směřovali k dokonalosti „*Nebo s těmito běhy povstanúci jiná rota, kdyby sobě takéž jako tito biskupa svého volili a kněží nadělali, potom jiná rota třetie též: kdeby konec byl těm roztržkám a všetečnosťem.*“⁴⁹

Zde se Rokycana ukazuje jako budovatel kališnické církve, jejíž jednotu je rozhodnut udržet i za cenu, že tím ohrozí své bývalé posluchače. Jen nerozdělná církev je silná a může obstát ve zlých časech, které české království potkalo. Už několik měsíců král válčí s Korvínem a jde od porážky k porážce. Katolíci v zemi znovu zvedají hlavy. Doba je zlá a není místo pro kompromisy.

Nezdá se však, že by politické okolnosti bratry příliš odváděly od jejich vlastních starostí. Řehoř píše další listy Rokycanovi, jen jejich tón je už jiný. Rokycanův pastýřský list na bratry tvrdě dopadl, povolil stavidla nadávek, urážek a pomluv, s kterými se teď „bratřiči“ setkávají na každém kroku. Řehoř si stěžuje, že je utrakvističtí kněží z kazatelen i mimo ně obviňují z toho nejhoršího a obecný lid na ulicích a po krčmách huláká na ně tak sprostě a oplzle, že to mezi křesťany ani nelze opakovat. „*A ta vejstraha, kterou's učinil, jiného v lidu nerozplozuje, než zlost, nenávisť a vraždu. Neb mnozí z nich říekají: sám bych je spálil...Protož, mistře vězte, že ste zle posloužil tomuto lidu. Ale kdož trpí pro spravedlnost, mají se radovati, že hojná jich odplata v nebi. Dejž vám se pán Buoh poznati a odpust' vám!*“⁵⁰ Snad v tento čas, kdy papež pozvedl kříž proti království a „...rozsílá v kněžích, aby Čechy mordovali, ženy i děti, kteříž přijímají pod oběma zpuosobama, a skrze to hříchom odpuštění vzali“⁵¹, mohl by Rokycana pochopit, že skrze církev nelze dojít spasení, a proto se od ní oddělili. Dobře husité nazvali papeže, biskupy a kardinály Antikristem. A jako vlk nemůže pást ovce a nedávit je, také Antikrist nemůže pást křesťany a nemordovat je. Mistr Rokycana už není jejich učitelem, sešel z úzké cesty a jeho žáci ho předěšli, přesto bratři nepřestávají doufat v jeho prohlédnutí i v návrat bývalých sympatií k jeho posluchačům.

„*Prosíme vás, což na vás jest, muož-li to býti, nepřekázejte nám pánu Bohu sloužiti a nebývejte příčina sužování tomu lidu, kterýž hledá z upřímnosti srdce pánu Bohu se líbiti, následuje pána Krista v naučení apoštolském, jakož zákon božie svědčí podlé příkladu první církve svaté, ale radše učinte to pro jméno*

pána Krista, přimluvte se u Královské milosti, ať nám popřeje obydlé v panství svém, a skrze to mocen jest pán Buoh obrániti České královstvie od nepřátel a upokojiti a králi dobře učiniti s jeho syny i všemu poddání Jich Milostí.“⁵²

Bratrské vidění světa je černobílé. Na jedné straně stojí pozemský svět se svými služebníky, špatnými kněžími, církevními preláty, včetně Rokycany, bohatými a mocnými v zemi a většinou lidu, který je zkažený. Ti všichni pod vedením Antikrista krácejí širokou cestou do záhuby. Na druhé straně stojí vyvolení boží, kteří nejsou z tohoto světa, jsou však předurčeni k tomu, aby je svět nenáviděl a pronásledoval. Jejich cesta je úzká a málokdo ji nalézá. Zde stojí kromě jiných věrných křesťanů i příslušníci jednoty bratrské. Protože jsou v Čechách praví křesťané pronásledováni, Bůh uvedl na zemi válku a utrpení. Tím vším je vinen i Rokycana, pokud se on odvrátí od pronásledování jednoty a lid v království od svých hříchů, bude moci žít česká země v pokoji a míru.

Řehořovy dopisy nenalezly již u staříckého Rokycany žádnou odezvu. Jeho bývalí posluchači se neodvratně ocitli na seznamu kacírů, jimž se každý dobrý křesťan musí vyhnout. Nikdo ať se od nich nenechá svést, ani pokorou, ani náboženstvím andělským, ani tím, že... *“těla nelitují, cti ve světě nedbají, do sytosti se nenajedie: neb angel satanuov proměňuje se v angela světlosti.*“⁵³

6. Druhé pronásledování (1468–1471)

Prvními oběťmi pronásledování, které znovu nabylo na intenzitě, byli asi členové bratrského sboru ve Skutči na rychmburském panství, které v té době spravoval jako poručník nezletilých dědiců Zdeněk Kostka z Postupic⁵⁴, tehdy nejvyšší purkrabí a přítel krále Jiřího, který ho povýšil z rytířského do panského stavu. Když byl ve zdejší kostele předčítán z kazatelny Rokycanův pastýřský list, ozvalo se několik přítomných bratří proti vyznání víry o oltární svátosti, *„že jest tu na oltáři celý člověk s kostmi, žilami, vlasy i se všemi údy“*.⁵⁵ Hned poté bylo pět z nich uvězněno na hradě Rychmburce, kde čtyři zemřeli hlady, přežil jen bratr Ambrož Havránek. Jejich smrt je tradičně přičítána Zdeňkovi Kostkovi, z jehož rozkazu byli bratří údajně uvězněni.⁵⁶ Ten byl však 2.10. 1468 při válečném tažení na Moravu se svými oddíly přepaden a smrtelně raněn, a nedlouho poté zemřel na hradě Zábřehu. Protože není známo přesné datum, kdy byli bratří uvězněni, ani kdy zemřeli, naskýtá se možnost, že bratří nezemřeli na ničí příkaz, ale že se na ně v nastalém zmatku po smrti pana Kostky prostě zapomnělo.

I jiní členové tohoto bratrského sboru se asi ocitli ve vězení, jak vyplývá z listu *„Věžňóm Skutečským jako zmoření“*⁵⁷, kde autor povzbuzuje vdovy po zemřelých bratřích, aby se radovaly z toho, že jejich muži získali mučednické koruny a vyzývá další vězněné bratry a sestry k vytrvalosti a stálosti ve víře.

Podobné listy se zachovaly i k vězňům lounským a chrudimským.⁵⁸ V roce 1469 se dostal do vězení i Michal Žamberský, byl vězněm na hradě v Mostě a z vězení vyšel až za několik let, díky amnestii Vladislava Jagellonského. Naopak se zdá, že věznění opět unikl zakladatel jednoty Řehoř.

Také dva bratři byli upáleni, na Moravě to byl Jakub Chulava a v Čechách Šimon, sladovník z Vinařic u Mladé Boleslavi, který zemřel na poděbradském hradě.⁵⁹ Podle Tůmy Přeloučského Jakuba Chulavu odsoudil a přikázal upálit moravský biskup Tas a stalo se tak nedaleko Vyškova.⁶⁰ Jen božím přičiněním se stalo, jak pokračuje bratr Tůma, že věznění a trápení bratří nenabýlo mnohem většího rozsahu. Na jednom sněmu se totiž páni dohodli, že až se rozjedou domů, každý z nich bude na svém panství věznit a mučit příslušníky jednoty. Ale „*než se z sněmu rozjeli, až králi novina přišla, že syna jeho kníže Viktorina na klášteře u Třebíče oblehli. I nechavše Bratří, musil každý pán s svým lidem jeti retovati syna králova.*“⁶¹

Legendisticky upravené umučení („svatého“) Jakuba Chulavy popisuje také „Sepsání malé strany“ z roku 1523. Podle tohoto spisu strávil Jakub v žaláři na Vyškově tři roky a potom byl upálen. „*A když ho na smrt vedli, mnoho dobrého mluvil i víru vyznával. A tu žena jeho byla a dvě dcery a tři synové. Tehdy řekli jemu ouředníci: Milý Jakube! Rozpomeň se na svou věrnou manželku i na své milé a krásné děti a nečiň jim té hanby a žalosti. Pomni a smiluj se nad nimi, však víme, že jsi dobrý člověk, jediné řekni, že zlý kněz může tolik jako dobrý. Tehdy Jakub řekl: Milí páni! Prosím vás, nepřejte mi toho, abych já proti svému milému P. Ježíšovi mluvil, neb jest on tak pověděl, že nemůž zlé dřevo dobrého ovotce činiti. A uprosiv sobě chvílku k modlení, pomodliv se i šel a dokonal život svůj.*“⁶²

Další bratři byli uvězněni a někteří mučeni také v Berouně, Čáslavi, Praze, Hradci Králové a na dalších místech.⁶³ Tradičně se uvádí, že během druhého pronásledování zemřelo sedm bratří, kromě bratrů ze Skutče, Jakuba Chulavy a Šimona sladovníka je asi míněn valdenský biskup Šimon, upálený 19. srpna 1467 ve Vídni. Ten byl sice přítelem jednoty, ale rozhodně ne jejím členem. Počet umučených bratrů tak můžeme zredukovat na šest. Ačkoliv druhé pronásledování bylo poměrně rozsáhlé a dotklo se pravděpodobně všech bratrských sborů v Čechách i na Moravě, vezmeme-li v úvahu, že členů jednoty bylo v této době minimálně několik set⁶⁴, je počet umučených bratří dosti nízký. Vše nasvědčuje tomu, že pro krále Jiřího, bojujícího s Korvínem, se otázka bratrských kacířů dostala na okraj zájmů a sám mistr Rokycana opět projevil se svými bývalými posluchači shovívavost. Když se bratři v posledním, sedmém listě loučí se svým „osvíceným a poctivým mistrem“, vyznávají, že mu věřili víc než

sobě samým i všem lidem na světě a jeho také nade všechny lidi milovali. Stále také nepřestávají doufat v změnu jeho smýšlení.

Když mistr Rokycana 22. února 1471 umírá a přesně o měsíc později ho následuje král Jiří, lze hovořit o konci druhého pronásledování jednoty bratrské. S nástupem patnáctiletého Vladislava Jagellonského na český trůn se situace bratří citelně zlepšila. Při své korunovaci 22. srpna 1471 udělil mladý král milost všem vězněným bratřím. Zlepšení pozice jednoty ale souviselo s osobou nového krále jen nepřímo. Král Vladislav totiž vydával protikacířské mandáty namířené proti jednotě bratrské, ty ale zůstaly pouze na papíře. Šlechta ani královská města nevynikaly horlivostí v jejich plnění. Za Vladislavovy slabé vlády značně pokročil proces rostoucí moci českého panstva. To se mohlo opírat o stále větší statky a vládlo na svých panstvích takřka neomezeně. Pokud bratři získali přízeň některého pána, mohli se na jeho panství cítit zcela bezpečně⁶⁵. Takovéto mocné přátele měla jednota například v bratrech Ctiborovi a Janovi Tovačovských z Cimburka. Ctibor se stal nejvyšším kancléřem a zemským hejtmanem na Moravě, kde se těšil moci téměř královské a Jan zase hejtmanem Boleslavského kraje, kde pod jeho ochranou vzkvétal bratrský sbor v Mladé Boleslavi.

V roce 1473 se bratři také konečně dočkali toho, o co tak dlouho usilovali a žádali krále, totiž veřejného slyšení. Zdá se, že se o to paradoxně zasloužila královna Johana, vnímaná bratry na rozdíl od svého manžela vždy značně negativně. Dala prý na benešovském sněmu, který se konal ve dnech 28. května – 9. června 1473, návrh k novému pronásledování „pikartů“, o čemž bylo vydáno usnesení. Tuto skutečnost potvrzuje bratrský list „Psaní bratří starých královně Johanně, manželce někdy krále Jiřího, i také spolu všem stavuom království českého z příčiny sněmu benešovského, na němž uloženo a ustanoveno bylo zpráve jednoty kazit“, kde se bratři ohrazují proti nařčení z pikartství a adamitství.⁶⁶ Autor listu Řehoř se doslechl, že když byl na sněmu čten bratrský spis o církvi, žádali někteří urození a vysoce postavení šlechtici, aby bylo bratřím povoleno slyšení. O samotném hádání, které se uskutečnilo ještě v témž roce, se dochovalo jen málo zpráv. Bratři na něj vyslali Michala Žamberského a Jaroše ze Stránova u Mladé Boleslavi.⁶⁷ Hlavním předmětem slyšení, na kterém chtěli bratři vyvrátit své údajné pikartství, byla pochopitelně otázka večere Páně. Pražští mistři byli pohoršeni tím, jak bratři podceňují a zlehčují přijímání a odsuzují klanění se svátosti a její vystavování v monstranci. Navíc „...život věčný více sobě zakládají v životě ctnostném a mravném, než v vidomých svátostech těla a krve pána Ježíše.“⁶⁸ Proto chytrý ďábel „...přijal jest k sobě pomocníky, kněze Michala s jeho rotou, aby oni jemu s ctnostným životem svým pomáhali a z cesty pravé, apoštolské, kterouž nynější kněží lidu káží a oznamují, kněz Michal svrchu psaný se vším svým tovaryštvem chytrými vtipy skrze falešná učení hledí lid boží z té cesty pravé vyraziti.“⁶⁹

První hádání bratří s pražskými mistry nepřineslo jednotě uznání nebo aspoň tolerování, jak její členové naivně doufali. Spíše naopak získali její nepřátelé další argumenty proti ní. V létě příštího roku, 12. srpna 1474, umírá zakladatel a mluvčí jednoty bratrské Řehoř. Jeho smrtí končí první epocha jednoty. Epocha spjatá s vládou silného krále Jiřího z Poděbrad, kališnického „arcibiskupa“ mistra Rokycany a zároveň doba největšího radikalismu bratří. S odchodem generace zakladatelů se bratři vydají novou cestou, která již bude dost široká, aby na ni mohli vejít bohatí, urození i vzdělaní. Jednota bratrská přestane být výlučnou sektou a postupně se stane třetí tolerovanou konfesí. Předtím však bude muset mnoho ustoupit ze svých původních ideálů. Ale to už bude Řehořovo dílo téměř úplně zapomenuto.

7. Závěr

Ve většině prací o jednotě bratrské vystupuje král Jiří z Poděbrad jako zarytý nepřítel a krutý pronásledovatel bratří. Snahou této práce bylo naznačit, že otázka vztahu krále Jiřího a jednoty bratrské je složitější. Jednota bratrská netrpěla za vlády kališnického krále pronásledování takového rozsahu, jak by se na první pohled zdálo, ani netrpěla žádné dramatické ztráty na životech. Jedním z důvodů byla jistě skutečnost, že bratři měli velkého ochránce v nejvyšším církevním představiteli země Janu Rokycanovi.

Velmi zarážející je však skutečnost, že pokud byl král Jiří opravdu krutým pronásledovatelem jednoty, sami bratři si toho nebyli vědomi. Pokud shrneme všechny zmínky o králi v bratrských spisech z doby Jiříkova života, vyjde nám poměrně příznivý obraz. Jiří z Poděbrad je pro bratry silný král, jemuž Bůh učinil natolik zmužilé srdce, že se ku prospěchu království vzepřel kněžím podobojí a nenechal se jimi ovládat.⁷⁰ Na bratry dlouho nepřijímal žádné z četných žalob, které mu byly adresovány, naopak k bratřím měl milost, dával jim za pravdu a dokonce je přijal na svém panství. Nemohl si však před žalobami zacpávat uši věčně, také královna a zlí kněží ho proti bratřím neustále popichovali. A z těchto příčin přikázal král bratry věznit.⁷¹

Věznění a mučení příslušníků jednoty bratrské má ještě jednu, duchovní příčinu. Ti, kteří chtějí být spaseni, musí trpět. Král je pak nevědomým nástrojem božím, jenž bratřím přinese to, po čem touží nejvíc, totiž mučednickou korunu. Nepříjemnou skvrnou na dobré pověsti krále je však jeho tajná korunovační přísaha, která nebyla zdaleka tak tajná, aby o ní bratři nevěděli. Král prolévá nevinou krev a domnívá se, že tím slouží Bohu.⁷² Když dva dělají totéž, není to totéž. Kněží bratry pronásledují, protože jsou sluhy Antikristovy, Rokycana proto, že si raději vybral světskou slávu, než aby nesl stejné pohanění jako bratři. To samé však dělá král Jiří z jakési nevědomosti a neosvícenosti. Až Bůh, který

kraluje i nad králi, bude chtít, obrátí Jiříkovo srdce k bratřím.⁷³ Král Jiří je v očích jednoty králem nevinným a svedeným. Oklamán zlými kněžími a manželkou, domnívá se, že slouží Bohu a přikazuje věznit bratry z jakési nevědomosti a prozatímní neosvícenosti Bohem. Až pozdější bratrská tradice zbaví krále Jiřího této jeho nevinnosti.⁷⁴

Sám král Jiří se aktivně podílel na perzekuci bratří v případě prvního pronásledování. Demonstroval tím svou snahu naplnit korunovační přísahu a hubit kacíře. Celá tato akce také opravdu vyznívá jako pouhá demonstrace, která neměla pokud možno nikomu ublížit. Problém byl v tom, že samotní bratři, toužící po mučednické koruně, vycházeli tomuto pronásledování vstříc. Ti z nich, kteří byli uvězněni na Novoměstské radnici, byli včas varováni, přesto odmítli odejít a dobrovolně očekávali, až budou zajati. Všichni bratři, kromě Matěje Dolanského, byli po přečtení poměrně bezbolestného odvolání propuštěni. Nikdo z bratří nezemřel a se samotnými zakladateli jednoty a tedy největšími kacíři bylo zacházeno velmi mírně. Nemuseli fakticky nic odvolat a přesto byli propuštěni.

V případě druhého pronásledování, které si bratři navzdory varování Rokycany, sami na sebe uvedli tím, že se odtrhli od kališnické církve, se král Jiří pravděpodobně osobně příliš neangažoval. Před papežskou kurií už nepotřeboval nic demonstrovat, smír Říma s českými kacíři už dávno nebyl na pořadu dne. Od jara 1467 navíc krále zaneprazdňovala domácí válka se Zelenohorskou jednotou a o rok později se přidává válka s Korvínem.

Jednota bratrská na sebe jako každá středověká hereze upoutávala pozornost světské i církevní moci. Její pronásledování však nenabývalo žádných dramatických forem a omezovalo se spíše na jednotlivce. Ve své době bychom sotva našli zemi, kde by se honba na kacíře projevovala tak umírněně. Až bratrská tradice vytvořila legendu o zástupu prvních bratří ozdobených mučednickou korunou, kterou chtěla demonstrovat svou návaznost na prvotní církev.

POZNÁMKY

¹ Otázka matky krále Jiřího zůstává stále nevyřešená, v pozdějších rodokmenech se sice uvádí Anna z Vartenberka, ale již za Jiříkova života se alespoň na katolické straně tvrdilo, že na jeho narození lpí „skvrna“, čímž mohl být ne-manželský původ. Zajímavé je, že i jeho sestry Markéta, Kateřina a Alžběta se provdaly až za Jiříkova správcovství, když již jeho postavení mohlo převážet nad pochybnostmi o „pocitivém početí“. Viz Županič, Jan – Fiala, Michal – Stellner, František. Encyklopedie knížecích rodů zemí Koruny české, Praha 2001, s. 172.

- ² Krátce po smrti krále hovoří o něm zakladatel jednoty bratrské Řehoř ve spise „Kterak se lidé mají míti k církvi římské“ jako o Královské Milosti Jiřím, slavné paměti, dále píše o tom, že ačkoliv se král k jednotě dobře měl a žaloby na ní nechtěl poslouchat, navedli ho kněží a královna Johana proti ní. Zdá se, že zde Řehoř podléhá typickému schématu: dobrý král, špatní rádcové (Bidlo, Jaroslav. Akty jednoty bratrské. I. Brno 1915, s. 323–324).
- ³ Podle Komenského zpočátku příslušníci jednoty sami sebe nazývali „bratry zákona Kristova“, čímž poukazovali na Nový zákon jako hlavní měřítko svého křesťanského života. Tento název se ale v bratrských spisech objevuje poprvé až v roce 1535.
- ⁴ Další výklad se opírá především o spis „Bratři za krále Jiřího v úzkostech“, který se nalézá v Aktech (Bidlo, c.d. I, s. 597–658).
- ⁵ Informace o příbuzenském vztahu Řehoře a Rokycany se objevuje až v pozdějších bratrských spisech, zdá se však velmi pravděpodobný vzhledem k důvěrnému tónu Řehořových listů Rokycanovi i k tomu, jak mírně bylo později s Řehořem zacházeno ve vězení.
- ⁶ K zvláštnímu sblížení bratří s Martinem Lupáčem dojde v době ochladnutí styků s mistrem Rokycanou. Rokycana i Lupáč byli kdysi žáky Jakoubka ze Stříbra. Zatímco Rokycanův radikalismus postupně ustupoval adekvátně k odpovědnosti hlavy kališnické církve, Lupáč zůstal silně protikatolicky zaměřen. Řím pro něho zůstával nevěstkou a Antikristem. O tom, jak těžce nesl zpětné sblížování kališníků a katolíků, vypovídá úryvek z jeho latinsky psaného spisu, který se zachoval v Korandově Manuálu: „*Vyjímaje jediné přijímání z kalicha jsou jinak ve všem za jedno s drzou nevěstkou (kališníci kněží)! Jaký tedy div, že prostý lid stále čteněji se k ní vrací a od kalicha odpadá!...Běda rakům, lezoucím nazpátek...Který kazatel opovází se dnes nazvati římskou církev synagogou satanovou, nevěstkou, sedící na mnohých vodách, nebo Antikristem či obludou desetirohou? Kde zůstala naše smělost, kde síla našeho ducha? Zeslábli jsme a zestárli, pozbyli jsme ducha statečnosti, i jsme vítězové, přemožení přemoženými.*“ (Truhlář, Josef. Manuál Václava Korandy, Praha 1888, s.147–149). Rozpory mezi Rokycanou a Lupáčem v pohledu na církevní politiku zašly tak daleko, že i mezi kališnickými kněžími existovaly dvě strany, jak dosvědčuje bratr Vavřinec Krasonický: „*jiní Rokycanské a jiní Martinitské (kněze měli), totiž Lupáče následující, a ti ve mnohém sobě se protivili*“ (Bidlo, c.d. I, s. 700).
- ⁷ Bidlo, c.d. I, s. 606.
- ⁸ Když se později bratři setkávají s valdenskými, zjišťují, že jejich učení je jim více než blízké, valdenské myšlenky totiž nevědomky přijali od Petra Chelčického, zemana z jižních Čech, kde bylo valdenství poměrně rozšířené.

- ⁹ Vyskytly se sice názory, že sám král Jiří odklidil bratry na své zapadlé litické panství, Lukáš však píše ve svém spise „O původu jednoty bratrské“, který je nejstarším pramenem o přestěhování Bratří do Kunvaldu toto: „*Prosili Rokycanu, aby se králi přimluvil, aby jim dal místo k obývání na litickém zboží v Kunvaldě za Žamberkem ve vsi. I dopustil a tu mnozí věrní shromáždili netoliko z obecného lidu, ale i z rytířského a kněžského, až někteří tu i stavení vzdělali. I přidrželi sou se kněze Michala, faráře žamberského, a od něho služebností požívali.*“ (Státní ústřední archiv v Praze – dále SÚA Praha, fond Akta jednoty bratrské – dále AUF, k. IV, f. 117b). Aktivita tedy vyšla od bratří a hlavním důvodem, proč si vybrali právě Kunvald pod Orlickými horami, byl kněz Michal. Král Jiří také zatím neměl důvod si jednoty příliš všimnout, protože doposud nijak nevybočovala z běžné ortodoxie, ani se nevydělila z kališnického proudu.
- ¹⁰ Otázkou žalob na bratry se podrobně zabývá Urbánek, Rudolf. *České dějiny V. Novotného. III/4. Praha 1962, s. 415–442.*
- ¹¹ Bratři si tohoto důvodu svého pronásledování byli dobře vědomi. V dopise „pánům purkmistru atd. Starého Města pražského“ píše: „...*některie spravedliví trpěli sú vězenie i na Novém Městě mučenie, ale to jest bylo královým rozkázaniem, kterýž chtěl své přísaze dosti učiniti. A také kněžská rada byla k tomu a zvláště biskupa Jošta, jakož sme byli zpraveni, že by k králi mluvil, aby nám smrti nečinil, ale trapeenie dosti dal, a tak král jest té rady uposlechl, maje za to, že by tiem Bohu poslužil a církvi římské se zachoval.*“ (Bidlo, c.d. I, s. 261).
- ¹² Ve spise „Bratři za krále Jiřího v úzkostech stojí“ : „...*neb se domnívají o nás lidé, že bychme nějakých rot zkažených lidí někdejších chtěli se vzdělávati v nějaké roty, jakožto těch, ješto na Ostrově byli, lidé zlí a u víře zkažení nevážíc sobě hříchuov...*“ (Bidlo, c.d. I, s. 604). Je to jeden z důkazů, že byli bratři viněni i z adamitství.
- ¹³ I proti tomuto nařčení se bratři brání ve zmíněném spise Bratři za krále atd.: „...*a některých strany Tábořské, ješto měli smysly zlé při víře, chtějí bojem tělesným vieru provoditi. Těch ani žádných jiných, kteříž by to se od cesty pána Ježíše Krista odchýlili, roty nepokojné proti sobě vzdělávající, následovati nemíníme...*“ (Bidlo, c.d. I, s. 604–605).
- ¹⁴ Souvislé vypravování o této události podává pozdější Lukášův spis „O původu Jednoty bratrské“ (SÚA Praha, AUF, k. IV, od f. 106a).
- ¹⁵ Ditrich, Antonín – Spirk, Antonín. *Monumenta historica universitatis Pragensis. III. Praha s.d., s. 56.*
- ¹⁶ Urbánek se domnívá, že tito studenti byli zatčeni ve stejný den jako Řehoř s jeho spolubratry (viz Urbánek, c.d., s. 451).

- ¹⁷ SÚA Praha, AUF, k. IV, f. 109a.
- ¹⁸ Text obou odvolání vydal Goll, Jaroslav. Chelčický a Jednota v XV. století, Praha 1916.
- ¹⁹ Bidlo, c.d. I, s. 492.
- ²⁰ O svém věznění píše Řehoř v „Psaní panu podkomořímu království českého“ (Bidlo I, c.d., s.552).
- ²¹ Müller/Bartoš (Müller, Josef – Bartoš, František Michálek. Dějiny Jednoty bratrské. Praha 1923, s. 46) se domnívá, že Martin byl zajat někdy v létě 1463.
- ²² Bidlo, c.d. I, s. 587–597.
- ²³ Toto stanovisko bylo zcela v souladu s Rokycanovým kritickým nazíráním na trest smrti.
- ²⁴ Bidlo, c.d., s. 590.
- ²⁵ Tamtéž, s. 589.
- ²⁶ Bidlo ve své edici řadí výslech a Martinův dopis v opačném pořadí, domnívá se totiž, že Martin byl nejdříve vyslechnut, potom napsal dopis Rokycanovi a byl na svou žádost vyslechnut podruhé a tento výslech je zahrnut v Aktech. Na začátku výslechu je však jasně uvedeno, že se děje na rozkaz krále, navíc Martinův dopis zjevně na tento výslech reaguje, proto pořadí musí být obrácené, než soudí Bidlo, a k druhému výslechu, o který Martin žádal, nikdy nedošlo.
- ²⁷ Bartoš, František Michálek. Kněz Martin zv. z Krčína, Časopis Českého muzea, 1917, s. 137–143 a 280–286.
- ²⁸ Knihovna Národního muzea v Praze, rkp. I E 36, f. 16a.
- ²⁹ Tamtéž, f. 16b.
- ³⁰ Tak vypravuje Řehoř ve spise „Kterak se lidé mají míti k církvi římské“, Bidlo, c.d. I, s. 326.
- ³¹ Tamtéž, s. 327.
- ³² „Bratří za krále Jiřího v úzkostech“, Bidlo, c.d. I, s. 600.
- ³³ Myšlenka osamostatnit se od Říma volbou vlastních kněží nebyla úplně původní, již táborité si v roce 1420 zvolili Mikuláše Biskupce z Pelhřimova seniorem. Také konzistoř podobojí vážně uvažovala v roce 1448, kdy jednání s papežským legátem Karvajalem nevedlo k uznání Rokycany arcibiskupem, že by se jím mohl stát pouhou volbou. Byl to paradox, neboť Rokycana již jednou (v říjnu 1435) arcibiskupem zvolen byl naprosto v rozporu s praxí římské církve. Jak Biskupec, tak Rokycana měli již římské kněžské svěcení a jejich volba biskupy mohla být obhájena tím, že se původně jednalo o stejný úřad (i svěcení).

- ³⁴Volbu bratrských kněží popisuje Řehoř ve čtvrtém listě Rokycanovi, (Bidlo, c.d. I, s. 28–31), krátké vyprávění kněze Michala o téže události se nachází v Manuálu Václava Korandy, Truhlář, c.d., s. 35–38.
- ³⁵ Bidlo, c.d. I, s. 232.
- ³⁶ „...a radu mají a ponuknutí od Martina Lupáče, biskupa voleného, že neučiní-li sami mezi sebou řádu a nebudou-li míti z sebe kněze, že neostanou.“ (SÚA Praha, AUF, k. III, od f. 227a).
- ³⁷ Bidlo, c.d. I, s. 700.
- ³⁸ Např. Müller/Bartoš, c.d., s. 93.
- ³⁹ Pozdější bratrští dějepisci ztotožnili onoho valdenského biskupa s biskupem Štěpánem, kterého bratři dobře znali, stejně tak se domnívá i Jaroslav Goll. Řehoř ho ale nenazývá jménem, ale jen „starým knězem valdenským, nejstarším z nich v těchto zemích“. Dopis bratří Albrechtovi Kostkovi z Postupic (z let 1470–1471) navíc mezi Štěpánem a valdenským knězem, který vysvětlil Michala, činí jasný rozdíl (Bidlo, c.d. I, s.202). Müller/Bartoš (c.d., s. 81–82) se domnívá, že se valdenské svěcení událo až po Štěpánově smrti (byl 19. srpna 1467 upálen ve Vídni), proto si bratři byli nuceni vybrat jiného valdenského biskupa.
- ⁴⁰ Krátký list králi Jiřímu z července 1468 se nalézá v Aktech (Bidlo, Jaroslav. Akty Jednoty bratrské. II., Brno 1923, s. 7–9) a bratři v něm hájí a odůvodňují své oddělení od oficiální církve. Vyčítají králi, že jako křesťanský král učinil přísahu, aby je sužoval a varují ho, že každý, kdo se protiví vyvoleným Božím, uvádí na sebe zlé věci. Oznamují mu také, že hodlají obhajovat své odtržení na církevním sněmu a na základě Bible dokázat, že papežský úřad nemá moc svazovat, rozsvazovat, ani rozsuzovat dobré a zlé. Na konci značně sebevědomého listu bratři vyjadřují naději, že Bůh otevře královo srdce a navštíví ho osvětlením, aby pochopil, které věci jsou ke křesťanské víře škodlivé a které naopak užitečné ke spasení. Z četných narážek v bratrských listech vyplývá, že již dříve, „v letech pokojných“ (tedy před rokem 1468), napsali bratři králi list, ve kterém žádali slyšení. K tomu prý král Jiří svolil, ale kněží to překazili (viz. Bidlo, c.d. I, s. 608).
- ⁴¹ Autorem sedmi listů Rokycanovi je jeho synovec Řehoř, stejně jako většiny apologetických bratrských listů této doby, formou se však jedná o oficiální listy, které vyjadřují stanovisko celé jednoty. První až šestý list se nalézá v prvním svazku Bidlovy edice, poslední sedmý list v druhém svazku.
- ⁴² Bidlo, c.d. I, s. 6.
- ⁴³ Tamtéž, s. 3.
- ⁴⁴ Tamtéž, s.15.

- ⁴⁵ Tamtéž, s. 44.
- ⁴⁶ „List proti pikartóm, tj. proti Bratřím českým, po Čechách i Moravě léta 1468 rozeslaný“, Truhlář, c.d., s. 42–44.
- ⁴⁷ Tamtéž, s. 43.
- ⁴⁸ Tamtéž.
- ⁴⁹ Tamtéž, s. 44.
- ⁵⁰ Bidlo, c.d. I, s. 63–64.
- ⁵¹ Tamtéž, s. 466.
- ⁵² Tamtéž, s. 77.
- ⁵³ Truhlář, c.d., s. 44.
- ⁵⁴ Sedláček, August. Hrady, zámky a tvrze království českého. I., Praha 1882, s. 82.
- ⁵⁵ Tyto události popisují spisy „Pátý list k mistru Rokycanovi“ (Bidlo, c.d., s. 471), „Šestý list k mistru Rokycanovi“ (tamtéž, s. 65), „Bratři za krále Jiřího v úzkostech“ (tamtéž, s. 597), „Věžňóm skuteckým jako zmořeni“ (SÚA, AUF, k. V, f. 742).
- ⁵⁶ Ačkoliv Zdeňk Kostka z Postupic vstoupil do dějin jako nepřítel jednoty bratrské a ten, kdo se zasloužil o smrt čtyř z bratří, rod Kostků se ještě v též generaci stal hlavním ochráncem jednoty. Již Zdeňkův bratr Jan, pán Lito-myšle, byl bratřím příznivě nakloněn a podporoval je na svém panství, stejně tak i jeho dva synové Bohuše a Jan, z nichž první jmenovaný se stal i aktivním členem jednoty (viz Sedláček, c.d., s. 7–9, SÚA Praha, fond Genealogická sbírka Dobřenského, inv. č. 493). Druhý Zdeňkův bratr Albrecht, také významný králův diplomat, zase proslul tím, že opustil krále i kalich a přešel na stranu Matyáše Korvína (viz Macek, Josef. Jiří z Poděbrad. Praha 1967, s. 213).
- ⁵⁷ SÚA Praha, AUF, k. V, f. 305b–306b.
- ⁵⁸ Müller/Bartoš, c.d., s. 99.
- ⁵⁹ Bidlo, c.d. I, s. 699.
- ⁶⁰ Sokol, Vojtěch. Tůmy Přeloučského spis o původu Jednoty bratrské a o chudých lidech, Praha 1947, s. 54.
- ⁶¹ Tamtéž.
- ⁶² SÚA Praha, AUF, k. IV, f. 109a. Tento spis je apologií Malé strany, popisuje počátky moravských bratří a snaží se vyzdvihnout jejich význam na úkor bratří českých. V souvislosti s tímto účelem oplývá spis množstvím bratrských mučedníků, jejichž jména se v žádných jiných bratrských spisech nevyskytují. Lukáš ve své odpovědi nazývá spisek „matlaninou příběhův pravých i nepravých, ano ani k víře podobných“.

- ⁶³ Bidlo, c.d. I, s. 699.
- ⁶⁴ Josef Macek (viz *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001, s. 287–288) se domnívá, že v době jagellonské mohlo být příslušníků jednoty bratrské asi pět tisíc.
- ⁶⁵ O tom podrobně: Macek, Josef. *Víra a zbožnost jagellonského věku*. Praha 2001.
- ⁶⁶ SÚA Praha, AUF, k. V, f. 276b–277b.
- ⁶⁷ Viz „Psaní mistrův pražských proti bratřím“, Bidlo, c.d. II., s. 122–125.
- ⁶⁸ Tamtéž, s. 123.
- ⁶⁹ Tamtéž, s. 124.
- ⁷⁰ „...v Čechách pro hříechy kniežské a lidské nebeský král přepustil rozličné války, skrze něž jedni druhé zkazili. A co by na kněžiech bylo, ještě by se kazili, když by milostivý pán Bůh pro některé své chudé králova srdce tak zmužilého neučinil, aby se kněžím obojím opřel a vládnouti sebou nedal, neb jinak by byl této země neupokojil...“ („Psaní panu podkomořímu království českého“, Bidlo, c.d. I, s. 544).
- ⁷¹ „...Královské Milosti Jiřiemu, slavné paměti, žaloby byly ústné i skrze psanie a k mistru Rokecanovi mnohé řeči na nás šly. Ale nepřijímal žalob dlúho na nás, neb nás ve všem svědom byl a také k nám milost měl těch časuov, ale že takových svědectvie Královská Milost nemohl zavrci, neb znamenití knězie mluvili a také královú na tom postavili, aby těm věcem věřila na nás, kteréž před pánem Bohem křivé byly, a z těch příčin král kázal nás jímati a vězněním trápati.“ („Kterak se lidé mají míti k církvi římské“, Bidlo, c.d. I, s. 323–324).
- ⁷² „Protož, mistře, zapotřebí k tomu přizříti i nad tím bdíti a za to se pánu Bohu modliti, aby to poznal a Královu Milost vystřiehl, aby krve nevinné navyléval, domnievaje se tiem Bohu sloužiti a v tom na se i na tě a na kralovství toto více hněvu božieho nezbuzoval“ (Čtvrtý list k mistru Rokycanovi, Bidlo, c.d. I, s. 45).
- ⁷³ „Také bychom rádi a za to vás prosíme, aby Královu Milost zpravil o tom, co jemu slušie vědět při nás, aby se jinak nedomnieval o nás, než jest, ani komu věřil...ačkoli věříme, že jinak nebude, než tak, jakž jest pán Buoh uložil postaviti srdce královo k nám“ (Třetí list mistru Rokycanovi, Bidlo, c.d. I, s. 14). „Srdce královo jest v rukou božiech (viz Bible, Př 21, 1)... a pohne jím kam chce, a dopustí, což ráčí na nás a skrze koho chce. Také mocen jest zachovati i prospěch dáti a také písma se musí plniti.“ (Šestý list k mistru Rokycanovi, Bidlo, c.d. I, s. 64).

⁷⁴ Původcem této změny v pohledu na krále Jiřího byl asi Tůma Přeloučský, který se o něm ve svém spise z roku 1503, určeném Albrechtovi ze Šternberka nevyjadřuje právě lichotivě (viz Sokol, c.d., s. 50–52). Češi, kteří se z jeho volby králem radovali, neřídili se podle podobenství: „*Nechval dne, když slunce vyhodí, ani chval kvas, když na hody jdeš, ale když z hodův jedeš, teprv chval kvas*“. Král Jiří totiž „*z nížka na vysoko sedl*“ jen díky zásluhám svého otce Viktorína, který věrně po boku Žižky sloužil Bohu a sám si nevzal žádnou odměnu, neobsadil žádný hrad, ani nepřijal žádné zboží, naopak prý ještě ze svého ztratil. A protože Bůh nikdy neponechá své služebníky bez odměny, dal jeho synu České království. Jiřík však brzy opustil Boha, ... „*dal se na opatrnost svou, a odšed po své moudrosti i počal běh svůj královský velmi vysoce vésti, takže žádný král před ním ani po něm, ani císař Zigmund ani císař Karel, žádný z nich nevedl tak slavného dvoru jako on. A nemoha tomu dosti činiti a nemaje odkud na pýchu dvoru svého nakládati i počal divně a rozličně peněz dobývati a zvláště činěním křivd vdovám a sirotkům.*“ Proto proti němu Bůh vzbudil Zdeňka ze Šternberka a krále Matyáše. „*I ukázal Pán Bůh na něm, že každý zlořečený člověk, kterýž úfá v člověka a klade tělo rámě své a od Boha odstupuje srdce jeho. A prvotně na něho to Pán Bůh dopustil, že se protivil kněžím táborským, kteříž světlejí pravdu boží zvěstovali nežli kněží Rokycanovi...*“ Tůma Přeloučský, který patřil k zakladatelské generaci bratří, napsal svůj spis o původu Jednoty bratrské téměř čtyřicet let poté, co byl zvolen jedním z jejích prvních kněží. Proč se jeho názor na krále Jiřího lišil od nazírání v té době již dávno zesnulého Řehoře i tradičního pohledu ostatních bratří není jasné (zajímavé ale je, že i Tůma rozvíjí motiv svedeného krále, viz Sokol, c.d., s. 54). Každopádně z tohoto svědectví pamětníka o počátcích jednoty hojně čerpali pozdější bratrští dějepisci.

ZUSAMMENFASSUNG

GEORG VON PODIEBRAD UND DIE BRÜDERGEMEINDE

Karolina Petrasová

In der Zeit, wann Georg von Podiebrad zum böhmischen König gewählt wurde, konsolidiert sich unter der Kanzel des M. Johann Rokycana in der Teinkirche eine Glaubensgruppe, die in die böhmischen Geschichte unter dem Namen Brüdergemeinde (jednota bratrská) eintritt. Auch die ersten Schritte zu ihrer Unabhängigkeit tun die Brüder mit dem Wissen des Königs, denn es geschieht auf seiner Lititzer Herrschaft, wo sich die Mitglieder der Gemeinde mit seiner Bewilligung niederlassen können.

Der König wird gleichzeitig der unmittelbare Initiator der ersten Verfolgung der Brüdergemeinde in den Jahren 1460-1463, womit er seinen Willen um Erfüllung seiner geheimen Krönungseids demonstrieren wollte. Darin er versprach, dass im Königreich keine Ketzer gelitten werden. Obwohl diese ganze Aktion nur als bloße Demonstration ausklingt, tritt Georg in Geschichte als ein abgesagter Feind und grimmiger Verfolger der Brüder.

In der zweiten Verfolgung der Brüdergemeinde 1468-1471 engagierte sich König Georg wahrscheinlich nicht persönlich, er war mit dem Krieg mit dem Herrenbund und mit Mathias von Ungarn beschäftigt, und auch vor der päpstlichen Kurie brauchte er nichts zu demonstrieren, weil die Versöhnung mit Rom nicht mehr auf der Tagesordnung stand. Paradox wesentlich aktiver bei dieser zweiten Persekution war der, dem die Brüder nach ihren eigenen Worten am meisten vertrauten, nämlich M. Johann Rokycana. Im Herbst 1467 erwählte die Brüdergemeinde eigene Priester und so trennte sich definitiv von der utraquistischen Kirche ab. Da die Brüder demonstrativ die letzten Bande mit den Utraquisten zerrissen, wurden eine Sekte und konnten nicht mehr geduldet werden, besonders vom obersten kirchlichen Vertreter im Land. M. Rokycana gibt einen Pastoralbrief heraus, darin er sich von den Brüdern öffentlich lossagt und seine Schäfchen warnt, damit sie sich von diesen Irrgläubigen vom rechten Weg nicht abbringen lassen. Das öffentliche Vorlesen des Briefes in den Kirchen rief zwar eine Welle der Feindschaft gegenüber den Brüdern heraus, die offizielle Verfolgung gewann aber keine dramatischen Formen. In Folge der zweiten Persekution starben wahrscheinlich sechs Brüder, was angesichts der Menge der Brüdergemeinden in Böhmen und auch in Mähren überraschend niedrige Zahl ist.

Alles spricht dafür, dass wir in dieser Zeit kaum ein Land finden, wo sich die Jagd auf Ketzer so gemäßigt bemerkbar machte. Erst später schuf die Brüdertradition eine Legende von einer Menge der Brüder mit der Marterkrone. Dadurch wollte diese Legende die Anknüpfung der Brüdergemeinde an die Urkirche demonstrieren. Zum Teil dieser Tradition wird am Anfang des 16. Jahrhunderts auch der König-Tyrann, der hart die Erwählten Gottes verfolgte.

ŠÍŘENÍ PIARISTICKÝCH KOLEJÍ A ŠKOL V ČECHÁCH, NA MORAVĚ A VE SLEZSKU V 17. A 18. STOLETÍ

Václav Bartůšek

Za nejvýznamnější zlom v životě pozdějšího zakladatele piaristického řádu sv. Josefa Kalasanského (1557–1648) lze pokládat rok 1592, kdy se tento mladý španělský doktor teologie vylodil v italském přístavu Civita Vecchia, aby se mohl věnovat svému kněžskému povolání v Římě. Zhruba po pěti letech vytvořil tento kněz se svými spolupracovníky řeholní instituci, která sama putovala po neznámějších, ale zároveň i v nejchudších čtvrtích Věčného města a stala se východiskem k putování svých členů nejen do Itálie, ale později i za Alpy a dále až po dnešní dobu téměř do celého světa, kde věnuje pozornost řádnému vzdělávání budoucí generace na všech stupních škol v nejrůznějších oborech. Jednalo se o piaristické školy (chudé zbožné školy Matky Boží), které se ze skromných počátků staly v roce 1621 školami řádovými. Za deset let potom (1631) uvedl tyto školy do Mikulova na Moravě osobní známý sv. Josefa Kalasanského olomoucký biskup František kardinál Ditrichštejn († 1636), zejména pro upevnění katolického vzdělání středních vrstev obyvatelstva v oblasti německých, českých i dalších slovanských zemí. V souvislosti s působením piaristů ve střední Evropě bychom se měli snažit odpovědět především na tyto otázky. Jak splnil tento nový řád své poslání v dosud mu neznámém prostředí. Jak se zapojil do zdejšího vzdělávacího systému, regionálního mikroklimatu a kulturního života vůbec, v kterých oborech a na jaké úrovni. Zdomácněl zde, nebo se jeho působení stalo epizodou před školními reformami habsburské panovnice Marie Terezie. Jaký prospěch přinášelo působení jednotlivých kolejí a čím byla jejich činnost v českých zemích v 17. a 18. století limitována.

Nejdůležitějším místem pro působení piaristů v zaalpské oblasti se stal tedy od roku 1631 jihomoravský Mikulov, poměrně zámožné poddanské město, kde si olomoucký biskup kardinál František Ditrichštejn vydržoval svůj dvůr v italském stylu. To byl také jistě příznivý aklimatizační moment pro nově přichozí kleriky, kteří se jen s maximálními potížemi sžívali s novým prostředím. Protože se piaristé nedostali do žádného zaalpského hlavního města, jak se původně při prognóze rozšiřování řádu po střední Evropě předpokládalo, bylo více než jasné, že se dalším nejdůležitějším východiskem pro šíření řádu stane Mikulov.¹ Toho si byl vědom především sám zakladatel a hledal spojence pro svou snahu. Pro první krok, za nějž požadoval vznik první zaalpské piaristické provincie, to bylo celkem snadné. Obrátil se na svého nejbližšího souseda hraběte

Františka Magnise. Ten se zasloužil již v roce 1633 o založení koleje ve Strážnici, která mohla být alespoň zpočátku jakousi reprezentační výkladní skříní piaristického řádu v této oblasti. Se založením třetí koleje vypomohl znovu kardinál Ditrichštejn. Došlo k němu roku 1634 v Lipníku nad Bečvou. Vzhledem k odlehlejší poloze i menší velikosti lokality byla tato kolej vybrána jako místo noviciátu a tudíž do jisté míry se stala rovněž východiskem pro působení v zaalpských zemích. Již od počátku zde byli připravováni na pedagogické, případně i misijní působení v nově plánovaných kolejích v přilehlých oblastech nejen novici z Moravy, ale i z Čech, Polska nebo ze Slezska.² V roce 1634 mohla být tedy založena první piaristická provincie za Alpami nazvaná Germania, takže z jejího názvu je možno alespoň částečně odhadnout expanzní představy piaristů spojené se zaalpskou činností řádu. V jejím čele stanul první rektor koleje v Mikulově P. Peregrinus Tencani a S. Francisco (1579–1640).³

Několik let po vzniku provincie jakoby ovšem nastalo určité ochabnutí zakladatelské činnosti. Způsobilo to hned několik jevů. Na Moravě docházelo k eskalaci válečných podmínek vleklého evropského konfliktu, třicetileté války, což se projevovalo hlavně intenzivním tažením vojsk válčících obou stran, tehdy zejména Švédů. V roce 1636 zemřel kardinál František Ditrichštejn, pro piaristy zakladatelská osobnost. Obzvláště si ho vážil také sv. Josef Kalasanský, který míval ve svých osobních věcech dokonce i jeho miniaturní portrét.⁴ Piaristé v této době přišli ještě i o jiné příznivce. Na Moravě to byl zejména ještě hrabě Michal Adolf Althan († 1636) a v Čechách známý vojevůdce Albrecht z Valdštejna († 1634). Od poloviny třicátých let 17. století se rovněž schylovalo k vleklé krizi uvnitř piaristického řádu, čehož využili i ostatní protivníci piaristů, kteří do jisté míry byli podrážděni jejich pedagogickou činností a i některými momenty chování sv. Josefa Kalasanského, např. duchovním spřízněním s významným florentským fyzikem a astronomem Galieem Galilei nebo i se známým filozofem Tomášem Campanellou.

V této situaci se piaristé snažili se prosadit mezi novými církevními řády nejen za pomoci šlechtických příznivců, k nimž patřil zejména hrabě František Magnis a Ditrichštejnové (kníže Maxmilián v Mikulově), ale pokud mohli alespoň částečně i vlastní aktivitou. Proto byl v roce 1638 povolán na Moravu blahoslavený Pietro Casani a Nativitate BMV, který nahradil dosavadního provinciála janovana P. Joanna Stephana Spinolu a Matre Dei (1590–1674) svým neapolským žákem P. Onuphriem Conti a SS. Sacramento (1606–1686, Neapol). Ten setrval ve funkci s výjimkou přestávky v roce 1644 v letech 1638–1659. Za jeho téměř dvacetiletého funkčního období došlo prohloubení, ale později i ke zdárnému překonání krizového vývoje v řádu (především v Itálii) a k posílení jeho pozic za Alpami vůbec. Pietro Casani pobyl na Moravě zhruba dva roky. Vedl různá piaristická jednání také v Čechách, zejména v Praze. Byl

nucen se pokusit na přání velkých příznivců piaristického řádu, polského krále Vladislava IV. Vasy a knížete Jiřího Ossolinského, v roce 1640 o misijní cestu, jejímž cílem mělo být založení piaristické koleje v Pomořansku s misijním působením, která však skončila neúspěšně v Krakově.⁵

Úspěšnější byla zřejmě jednání Casaniho neapolského žaka provinciála P. Contiho v Čechách. Ten jednal s českou šlechtičnou Frebonií z Pernštejna, která byla k jednání s piaristy pravděpodobně motivovaná jejich dalším významným příznivcem kardinálem Arnoštem Vojtěchem, hrabětem Harrachem, pražským arcibiskupem, o založení piaristické koleje na jejím panství ve východočeském městě Litomyšli. Jednání, která mohla mít své kořeny ještě za života kardinála Ditrichštejna, začala zhruba v roce 1639, v roce 1640 bylo dohodnuto založení a základní kámen k novostavbě koleje byl položen v roce 1641. Vzhledem k válečným událostem i určitým potížím při dohadování konkrétních podmínek se termín dokončení celé stavby poněkud protáhl, zhruba do léta roku 1643. Tato kolej a školy při ní patřily po dlouhou dobu k největším piaristickým ústavům v Čechách. Poměrně velká piaristická kolej, jejichž obyvatel bývalo pravidelně více než regulemi předepsaných 12 členů řádu se stala zároveň i dalším přirozeným východištěm pro pronikání piaristického řádu do Čech, zejména pak do Prahy, jejíž náhražkou tato kolej vlastně byla.⁶ Během další dlouhodobé historie koleje se ve zdejším archivu nahromadily i mnohé závažné dopisy vztahující se k založení různých kolejí v Čechách, na Moravě i ve Slezsku, což dosvědčuje, že hlas litomyšlského rektora míval v tomto směru vždy velmi velký význam. Jaký byl vztah zakladatele piaristického řádu k této koleji dosvědčuje i ten fakt, že se v archivu litomyšlské piaristické koleje zachovalo několik dopisů sv. Josefa Kalasanského s jeho autografem.⁷ Vcelku bychom mohli konstatovat, že založením piaristické koleje v Litomyšli skončila první etapa zakládání piaristických kolejí v českých zemích. Je k ní ještě třeba připočítat i založení prvních piaristických kolejí v Polsku ve Varšavě a ve spišském Podolinci (byl součástí polského léna), kam se dostalo několik piaristů, kteří působili v prvních třech moravských kolejích, zejména v Lipníku nad Bečvou, jimiž se však začíná jiná samostatná a rovněž značně složitá kapitola šíření piaristů na území Polska, Slovenska, Litvy a později i Maďarska.⁸

Podobně jako v ostatních obdobích docházelo již tehdy ke vzniku pokusů o založení kolejí s učilišti v dalších místech. Nešlo pouze o všeobecně známý a déle trvající pokus piaristů proniknout do Prahy. Také kardinál Ditrichštejn nezůstal pouze při založení kolejí v Mikulově a v Lipníku. První pokus o uvedení piaristů do Slavkova je možno datovat již do roku 1632, kdy spolu s kardinálem Františkem Ditrichštejnem měl úmysl požádat o uvedení piaristů na své slavkovské panství příznivec kardinála Lev Vilém hrabě Kounic. Začal snad dokonce stavět pro piaristy kolej, ale jisté je, že se tato fundace nikdy

nerealizovala, ačkoliv o ní usilovali hrabata Kounicové a své pokusy o založení koleje později ještě několikrát zopakovali.⁹

K takovým nejstarším pokusům mohlo dojít např. zásluhou Albrechta z Valdštejna na některém jeho panství ve frýdlandském vévodství nebo ve Slezsku.¹⁰ Pokud se týkalo Slezska, pro než se skutečně v lipnickém noviciátu připravovalo několik kandidátů mohla připadat v úvahu i Opava. Ačkoliv nejspíše k žádnému oficiálnímu pokusu nebo jednání o založení piaristických kolejí nedošlo, přesto se občas o uvedení piaristů do Opavy uvažovalo, protože byla počítána mezi hlavní města jednotlivých zemí českého království. V dopise světícího olomouckého biskupa Jana Batisty Gramaye, titulárního arcibiskupa upsalského generálu řádu Josefovi Kalasnskému do Říma ze 17. 9. 1631 se doporučuje, aby byly piaristické koleje založeny v obou hlavních městech Slezska ve Vratislavi a v Opavě, spolu s návrhy na základání piaristických kolejí v dalších hlavních městech zaalpských zemí. Pisatel však připojuje povzdech, že tato situace bude pro piaristy nezvládnutelná z hlediska personálního správného personálního obsazení (základ 12 členů) jednotlivých kolejí. Piaristická kolej v Opavě nikdy založena nebyla.¹¹

Velkým zastáncem uvedení piaristů na Moravu byl rovněž Michal Adolf hrabě Althan. Na počátku šíření piaristů se z podnětu hraběte Michala Adolfa Althana měla objevit v korespondenci přímluva za pozvání piaristů na Moravu do Znojma již v roce 1626 (8. 9.) V literatuře jsem však žádnou takovou zmínku nenašel, každopádně je známo, že se tato zamýšlená fundace nerealizovala, a do Znojma byli uvedeni jezuité.¹² Tento šlechtic chtěl rovněž založit v roce 1632 piaristickou kolej a pravděpodobně i konvent v Oslavanech, v němž mělo studovat 11 Němců a dále fundatisté z Čech, Slovinska, případně z dalších slovanských zemí. Jeho předčasná smrt tyto snahy a záměry překazila. Plánovaná fundace měla napomoci piaristům k jejich rozšíření, které plánovali především do Vídně a do Prahy. V souvislosti se založením škol předložil hrabě Althan i některé návrhy na celkové zlepšení ostatních elementárních škol v oblasti pod dohledem piaristů.

Pod dojmem úspěšného rychlého obracení obyvatelstva na Valašsku na římskokatolické vyznání, kterého dosáhli piaristé P. Alexander Novari a S. Bernardo a P. Jan Jakub Olarius – Hrnčír a S. Maria Magdalena, požádala tehdejší majitelka panství Anna ze Žerotína, rozená z Proskova, v roce 1641 a 1642 tento řád o založení koleje ve městě Valašské Meziříčí. O tomto pozvání k založení koleje napsal tehdejší provinciál piaristického řádu P. Onufrius Conti a SS. Sacramento dne 7. 12. 1641 dopis genrálovi piaristického řádu P. Josefovi Kalasnskému do Říma. K realizaci fundace však nikdy nedošlo.¹³ Vzdělanost pronikala tehdy tedy do této oblasti zejména z koleje v Lipníku nad Bečvou, později

pak i z dalších klejí, které v oblasti severní Moravy do konce 17. století postupně vznikly.

O založení piaristické koleje ve městě Moravský Krumlov uvažoval jeho majitel kníže Gudakar z Liechtenštejna již v roce 1634, kdy vykoupil za 1000 zl. od brněnských bosých augustiniánů jejich někdejší zbořený klášter. Fundační záležitosti nové koleje byly právně zajištěny v roce 1636 a znovu 1637, kdy o Velikonocích navštívil město druhý zaalpský piaristický provinciál P. Joannes Stephanus Spinola a Matre Dei. O rok později (1638) se začalo s novostavbou, která pokračovala pouze velmi zvolna a s mnohými obtížemi dopředu. Provinciál provincie zaalpské piaristické provincie Germanie se často, stejně jako knížecí majitel, musil osobně starat o průběh budování koleje. Ukazuje to např. důležitá návštěva dalšího provinciála P. Onufria Contiho a SS. Sacramento v Moravském Krumlově v roce 1643. V roce 1644 přišli do novostavby koleje 2 klerikové piaristického řádu. Kníže Gundakar marně žádal počátkem roku 1645 pro kolej 15 piaristů. Krátce na to došlo k vyplenění koleje švédským vojskem. Redukce (vlastně krátkodobý rozpad) řádu nařízená v roce 1646 papežem Innocencem X. měla za následek, že v roce 1647 z města odešel i zbytek piaristů. Piaristé měli právní nárok na budovu až do roku 1658, kdy zemřel kníže Gundakar a jeho nástupce povolal do města žebravý řád pavlínů, kteří zde zřídili nižší (čtyřtřídní) gymnázium.¹⁴

Druhá ale rovněž neméně důležitá etapa šíření piaristických kolejí v českých zemích začala vlastně až po překonání potíží v řádu po roce 1656 a 1657, kdy mu císař Ferdinand III. udělil inkolát a po založení piaristické koleje v rakouském Hornu v roce 1657.¹⁵ Jednalo se o kolej ve Slaném. Tu založili bratři Ferdinand Leopold Beno z Martinic, vysoký církevní hodnostář – kanovník vyšehradský, a Bernard Ignác z Martinic, který se během své dvorské kariéry stal dokonce českým královským místodržícím. K dojednání fundace se přistoupilo v roce 1658, k založení stavby došlo zjara a k dostavení v létě roku 1659. Tuto novou kolej mohli piaristé, považovat za své dosud nejlepší východiště pro založení pražské koleje. Mnozí z řeholních kleriků též asi dosti často pobývali u Martiniců v jejich pražských palácích. Kolej poměrně dobře prospívala, bylo zde zřízeno interní řádové studium filozofie a teologie, což dráždilo některé členy řádu tovaryšstva Ježíšova. Zdejší piaristé se pochopitelně zapojili i do dalších akcí při zakládání piaristických kolejí, ačkoliv jak se zdá bylo podle zakladatelských snah v této oblasti v 17. století nejvýznamnějšího řádového provinciála P. Ambrosia Prachovského a S. Ludmila (funkci zastával v letech 1674–1680 a 1683–1686) i tehdy především nejdůležitější zakládání kolejí blízkých Praze.¹⁶

Ještě před funkčním obdobím Prachovského však došlo roku 1666 za provinciála P. Carola Pessaua a S. Maria k pozoruhodnému založení koleje v Ostrově

u Karlových Varů z odkazu Anny Magdaleny, vévodkyně ze Sachsen-Lauenburku, rozené Popelové z Lobkovic, významné právě pro blízkost tohoto i tehdy v Evropě oblíbeného lázeňského střediska. Piaristé mohli tak v blízkých Karlových Varech vyjednávat a navazovat rozmanité kontakty s předními zástupci z řad šlechty, nebo získávat různé aktuální informace, např. o pohybu císařské rodiny nebo činnosti císařského dvora vůbec. Jednalo se o kolej v německém jazykovém prostoru. To mělo svůj význam zejména při rozšiřování piaristů do německé oblasti (hl. Římské říše), především později v 18. století při vzniku piaristické koleje v Raštadt (1715), který se nacházel na území Římské říše národa německého a později po roce 1762 při formování rýnsko-švábské viceprovincie (později od r. 1776 provincie), kdy v této oblasti vzniklo (nebo sem bylo přiděleno) na přechodnou dobu (do zániku provincie v r. 1808) několik kolejí.¹⁷ Jejím centrem se stala právě již jednou (1736) obnovená kolej městě Raštadt.¹⁸

Zakladatelské snahy ze Slaného však směřovaly ve 2. polovině 17. století znovu do nitra Čech. Ve druhé polovině 17. století šlo především o pokus vybudovat kolej ve střední části jižních Čech, tedy v oblasti zatím těmito snahami dosud nijak nedotčené a po kulturněhistorické stránce dosti opomíjené. Jako první se naskytla možnost založit piaristickou kolej v poddanském městě Benešov (sc. Benešov u Prahy). Město bylo součástí rozsáhlejšího konopišťského panství, jehož majitelem byl hrabě Jiří Ludvík ze Sinzendorfu, který byl do roku 1680 presidentem zemské komory. Snažil se Benešov vyvést ze všeobecného úpadku, který zde přetrvával ještě po třicetileté válce. Zde došlo k většímu pokusu spojeným již s návštěvou piaristů v tomto městě a složitými jednáními, kde šlo piaristům o především navázání kontaktů s hrabětem Jiřím Ludvíkem ze Sinzendorfu, v letech 1676–1680.¹⁹ Neúspěch jednání byl způsoben osobní situací budoucího fundátora a morovou epidemií, která tehdy v Čechách vypukla. Druhým pokusem, který možná na tuto sérii jednání navazoval, ačkoliv přímou souvislost obou jednání bude možné prokázat pouze těžko, byl pokus o založení piaristického gymnázia v královském městě Pelhřimově.²⁰ Zde šlo o první ze série z dlouhé řady pokusů oživovaných střídavě jak ze strany městské rady, tak předních představitelů piaristického řádu, k němuž se např. vázaly i anekdotické historky o potížích s překladem pelhřimovských dopisů z češtiny v Římě. V záležitosti vniku nové koleje jednali zástupci pelhřimovské městské rady většinou s piaristickým provinciálem z Mikulova nebo jeho asistenty, avšak osobou, která měla celou fundaci podpořit finančně byl Beno z Martinic. Možnost usazení piaristů v Pelhřimově byla pro piaristický řád pravděpodobně i značně atraktivní a její akta se nacházejí dodnes v generálním řádovém archivu v Římě.²¹

Informace o eventuálních možnostech povolání piaristů známe též zejména z Bechyně a z Chrudimi. Pokus v Chrudimi, kde se fundální hotovost vázala na

závěť chrudimského děkana Samuela Václava Hataše (* 30. léta 17. stol., Vlašim, † 1685, Chrudim) sepsanou v Chrudimi asi rok před jeho úmrtím (v létě 1684), lze pokládat asi pouze za pravděpodobný, ačkoliv o ní piaristé ještě roku 1685 vedli jednání. Zde zatím není zcela patrné, zda šlo skutečně o povolání piaristů do krajského města nebo přilepšení k fundacím litomyšlské piaristické koleje. Každopádně i tento chrudimský pokus stojí, podobně jako nedávný pokus pelhřimovský, na počátku po několika letech (případně desetiletích) se opakujících neúspěšných jednáních zdejších měšťanů s piaristy o založení škol a jejich periodickými návštěvami ve městě.²² Šlechtická nadace na založení škol v jihočeské Bechyni se váže k roku 1687 a žádné další pokusy v tomto směru z této oblasti zaznamenány pravděpodobně nebyly.²³

Završením celé série pokusů o založení piaristické koleje v této době v Čechách se stalo založení piaristické koleje v Kosmonosech u Mladé Boleslavi, která byla tehdy bez středních škol, ačkoliv byla krajským městem Boleslavského kraje. Možné zklamání piaristického řádu z neúspěšných fundačních pokusů vystihl hrabě hrabě Heřman Jakub Černín z Chudenic a požádal řádové představitele, zejména provinciála P. Aleia Edera a S Onuphrio, o založení piaristické koleje na svém panství v Kosmonosech. Tím se mu zároveň podařilo splnit i přání svého tehdy již zemřelého otce Jana Humprechta Černína z Chudenic, o něž Černínové usilovali již od roku 1682. První jednání, kterých se kromě provinciála Edera zúčastnil ještě rektor koleje v Ostrově u Karlových Varů P. Clemens Teng a S. Philippo Nerio a P. Melchior Eustach Leinhor a S. Eustachio proběhla asi již v první polovině roku 1687. Projekt koleje byl vypracován v červu 1687. Školní výuka začala na podzim v roce 1688, avšak stavba objektu byla dokončena s potížemi až o šest let později (1694). Časem bylo do Kosmonos přeneseno řádové teologické učiliště ze ze Slaného. Toto teologické učení dosáhlo v následujících letech pozoruhodných úspěchů. Působili zde mnozí významní řádoví učenci. Také Kosmonosy se staly centrem dalšího rozšiřování piaristického řádu, ale až v 1. polovině 18. století, kdy se odtud pokoušeli piaristé neúspěšně založit kolej v Lysé nad Labem (zač. 18. stol.) na panství hraběte Františka Antonína Šporka, nebo v Doksech na panství hraběnky Marie Magdaleny z Valdštejna, rozené Černínové z Chudenic (kol. r. 1722).²⁴

Nejdůležitějším založením řádu piaristů na Moravě se stala nepochybně jejich poměrně rozsáhlá kolej v Kroměříži, jejímž zakladatelem byl roku 1687 ve svém letním sídle olomoucký biskup Karel z Liechtensteina-Castelcornu. Latinská zakládací listina koleje se datuje ke dni 6. června, ačkoliv biskup toužil po uvedení piaristů již o čtyři roky dříve. První piaristé dostali jako provizorní bydliště a působiště budovu někdejší zaniklé johanitské komendy (na počátku 17. století zde pobývali františkáni), při níž byl i kostel (původní špitální sv. Jana Křtitele). Časem však bylo třeba vybudovat novou budovu koleje a škol a se-

hnat pozemky pro zahradu. K novostavbě koleje byl položen základní kámen v roce 1688. Budova koleje byla dostavěna až v roce 1694. Tehdy byl ještě položen další základní kámen pro stavbu školní budovy dokončené roku 1696. Současně se zřízením piaristické koleje zde byl v roce 1688 založen i pěvecký seminář (s nadací pro 12 chlapců). Od třicátých let 18. století se začal budovat nový areál škol i se stavbou architektonicky zajímavého kostela sv. Jana Křtitele.²⁵

Vzhledem k rozlehlosti provizorních prostor svého ubytování v Kroměříži, mohli snad začít piaristé s výukou v podstatě již ve školním roce 1687/8, ačkoli většina stavebních úprav těchto prostor někdejšího johanitského areálu proběhla až později. Od počátku výuky se počítalo s úplným (vyšším) gymnáziem i s kompletní elementární školou (s oběma odděleními aritmetické třídy – nižším pro žáky i vyšším pro studenty), avšak nevíme, zda jednotlivé třídy byly otevřeny najednou, či postupně (což je pravděpodobnější). Počet žáků ovšem kolísal a např. v roce 1690 jich zde bylo celkem jen 150. Kroměřížské piaristické školy patřily spolu se školami v Mikulově a v Litomyšli k nejvyhledávanějším v Čechách a na Moravě. Také základní škola byla v širším okolí pokládána za prestižní, kam chodili i žáci z vesnic v blízkém okolí.²⁶ Při koleji fungovala rovněž i řádová studia filozofie pro mladé řeholní kleriky z piaristického řádu a ve čtyřicátých letech 18. století snad krátce i interní studium teologie.

Piaristická kolej se svými školami byla ozdobou reprezentačního sídla olomouckého biskupa, jímž Kroměříž tehdy byla, a byla proto také těsně kulturně spjata se životem zdejšího biskupského dvora. Zdejší výuka byla daleko více, než tomu bývalo v jiných piaristických školách, zaměřena na hudební i dramatickou složku. Již v roce 1688 olomoucký biskup, který byl velikým milovníkem hudby, fundací listinou ze 16. 8. založil hudební seminář pro 12 choralistů a jednoho sbormistra při kůru kostela sv. Mořice. Sbormistr býval piarista a choralistům bylo zdarma umožněno studium na piaristických školách, nejčastěji na gymnáziu. Někteří sbormistři ze semináře odešli zejména na přelomu 17. a 18. století působit na Slovensko (např. P. Laurentius Petrasius a S. Joanne nebo P. Stephanus Horník a S. Sigismundo). Existence hudebního semináře příznivě působila i na rozvoj dramatické tvorby a divadelních produkcí, zejména melodramatických. Je známo, že ve škole býval velký divadelní sál. Mezi jejími učiteli působili i významní tvůrci dramát a divadelních her a studenti spolu s choralisty se podíleli na divadelní produkci biskupova dvorního divadla, zejména na zpěvu v italských operách za biskupa Wolfganga Kardinála Schrattenbacha (1711–1738).²⁷ Členové piaristického řádu zastávali také funkci knihovníků biskupské knihovny. Za to mohla zdejší kolej i školy využívat děl z této knihovny, pro níž Karel z Liechtenštejna stanovil v roce 1694 i teze jakéhosi knihovnického řádu. Za správu biskupské knihovny a numismatické sbírky při ní pobírali piaristé později dokonce i stálý plat.²⁸

Je pochopitelné, že i tak významná řeholní instituce jakou piaristická kolej v Kroměříži nepochybně byla, si činila právo zúčastnit se dalšího zakládání piaristických kolejí v oblasti Moravy, zejména pokud to souviselo s činností olomouckého biskupství. Zde povolával do nových lokalit piaristy většinou sám olomoucký biskup, kterým tehdy byl stále Karel z Liechtensteina-Castelcornu. V roce 1690 přišli na takovéto povolání piaristé do poměrně zapadlého městečka Staré Vody a postupně zde zřídili kolej, nižší gymnázium a základní školu s pomocným noviciátem, který se zde udržel poměrně dlouhou dobu. Ze Staré Vody, kde biskup ještě před příchodem piaristů v roce 1688 vybudoval velký kostel se stalo významné poutní místo. Biskup rovněž využil piaristické školství pro hospodářské i duchovní a kulturní posílení valašské oblasti na svém stolním statku Hukvaldy, kam patřilo i město Příbor. Zde se podařilo na základě jednání vedených od roku 1692 významným piaristickým historikem P. Bernardem Bartlíkem a S. Philippo Nerio, který byl tehdy rektorem piaristické koleje v Kroměříži, přemluvit zdejší měšťany k založení piaristické koleje s elementární školou a šetitřídním gymnáziem. Tyto školy úspěšně konkurovaly poměrně velké farní škole s kantorem a rektorem.²⁹ Vlastní jednání se realizovala od 3. 7. 1693 do 19. 5. 1694. Magistrát v Příboře potom uzavřel dohodu s mikulovským provinciálem P. Josephem Brucknerem a S. Catharina a přistoupilo se ke stavbě piaristické koleje, jejímž prvním superiorem se stal tehdy ještě poměrně neznámý, ale již značně ambiciózní vzdělaný P. Bernardus Bartlík a S. Philippo Nerio.³⁰

Ze snah jiných šlechticů o založení piaristické koleje se dochoval z této doby z Moravy pouze poměrně nepatrný materiál o jediném takovém pokusu z moravského poddanského městečka Brtnice v Jihlavsku. Dne 25. 10. 1671 napsal z Vídně do Říma piaristickému řádovému generálovi P. Josefovi Fedele a Visitaione BMV. dopis majitel brtnického panství hrabě Antonín Ferdinand de Collato, ve kterém ho žádal, aby vyslal do Brtnice několik kleriků, kteří by zde byli schopni zajistit výuku na nižším gymnáziu a na elementární škole. Mělo jich být zřejmě méně než 12, protože městečko bylo chudé. Své rozhodnutí odůvodňoval dobrou pověstí piaristů, s nimiž se setkal v Lipníku, ve Strážnici a v Mikulově, ale především ho asi lákalo řádové muzicírování. Není známo, zda generál řádu na dopis odpověděl.³¹

Završením snah na rozšiřování kolejí piaristického řádu za Alpami z hlediska piaristického řádu jako celku se stala generální řádová vizitace na konci 17. století. Nejrozsáhlejší generální vizitace řádu v oblasti někdejší první zaalpské provincie Germanie a dalších později odštěpených provincií se tenkrát uskutečnily v roce 1695 a 1696. Vizitace v roce 1695, kterou prováděl osmý řádový generál P. Joannes Franciscus Foci a S. Petro byla vlastně první vizitací v této oblasti nepočítáme-li kontrolní a misionářskou činnost zakládajícího čle-

na piaristického řádu blahoslaveného Pietra Casaniho a Nativitate BMV kolem roku 1640 v Čechách, na Moravě a v Polsku.³² Z českých zemí zasáhla tato vizitace, která se protáhla ještě do roku 1696 moravské piaristické koleje Mikulov, Strážnici, Lipník n. Bečvou, Kroměříž, Příbor a Starou Vodu u Libavé, a to dokonce jak v roce 1695 tak i v následujícím roce.³³

Výsledky této vizitace byly velmi důležité nejen pro rozvoj zaalpských kolejí, zejména tím, že byla alespoň částečně urychlena dlouhodobá jednání o založení koleje ve Vídni, k němuž došlo v roce 1697, a že vznikly nové viceprovincie např. Hungaria (r. 1695) a Litva (r. 1696), ale i pro řád jako celek vůbec.³⁴ Generál řádu, který připravoval reformování a upevnění školského systému piaristů touto, cestou získal mnohé zkušenosti, které mohl při úpravách vyučovacích metod, jejichž výsledkem bylo rozsáhlé dílo o piaristickém řádovém školství *Synopsis Constitutionum Scholarum Piarum com notis et additionibus. Accedunt aliquod Ritus particulares nonnullae Ordinationes Praep.[ositorum] Generalium et Consuetudines. Romae, Ercolae 1698*, docela dobře využít.³⁵ Založením piaristické koleje v hlavním městě habsburské monarchie – Vídni v roce 1697 a jejím otevřením v roce 1700 se uzavřela další velmi úspěšná etapa šíření piaristického řádu v zaalpských oblastech.³⁶

Nejdůležitějším momentem nové etapy šíření piaristických škol v českých zemích bylo znovu obnovené a do konce úspěšně dovedené jednání o založení piaristické koleje v Benešově. Dohoda o založení této koleje mezi provinciálem piaristického řádu P. Placidem Feierem a S. Bernardo a majitelem konopišťského panství, kam město Benešov náleželo, hrabětem Františkem Karlem Přehořovským z Kvasejovic byla uzavřena ihned na počátku roku 1703, jak o tom svědčilo oznámení zasláné generálovi piaristického řádu P. Petrovi Franciscu Zannonimu a Conceptione BMV, do generálního řádového domu u sv. Pantaleona v Římě.³⁷ Z téhož roku pochází i fundační listina koleje, ačkoliv její právní postavení zůstalo ještě nejméně dva roky nevyjasněné, protože se nevědělo, zda by nebylo lépe, zejména kvůli odkazu zemřelého piaristického provinciála P. Clemense Tenga a S. Filippo Nerio (†1705), přistoupit rovnou k založení piaristické koleje v Praze.³⁸ Dokonce ještě v době, kdy byla již existence piaristické koleje v Benešově právně zajištěna, dostávali benešovští piaristé fundace, které mohly být použity jak pro provoz stávající benešovské koleje a jejích škol, tak i pro založení piaristické koleje jako vyučovacího centra v Praze.³⁹

Kromě snahy založit piaristickou kolej Praze se zdejší piaristé pokoušeli zejména za rektorátu významného piaristy P. Eugenia Sebastianiho z Častolovic a Matre Dei v letech 1724–1736 ještě i o zakládání kolejí v Pelhřimově a v Chrudimi.⁴⁰ Pro pelhřimovské měšťany bylo totiž založení piaristické koleje v Benešově pravděpodobně jakousi výzvou k založení vlastní koleje, jak to

dokazují asi i jednání, která na toto téma vedli nejen s piaristy, ale v roce 1707 i s bosými karmelitány z Pacova.⁴¹ K dalším jednáním s piaristy pak došlo ještě asi až ve čtyřicátých letech 18. století a koncem let padesátých, kdy sice nakonec pelhřimovští měšťané mohli splnit piaristické podmínky pro založení koleje pro všech 12 řeholních kleriků, ale piaristé o své možné působení v tomto městě pozvolna ztráceli zájem. Pelhřimovští měšťané nakonec poskytli prostředky na vytvoření míst několika kaplanů při děkanství a ti se stali od roku 1763 učiteli na novém gymnáziu.⁴²

K jednání o založení piaristických škol v Chrudimi došlo v letech 1733 a 1734 z podnětu chrudimské městské rady, zejména syndika Norberta Lehnera, pod jehož vlivem projevil zájem o založení gymnázia v Chrudimi i místní děkan Bernard Lyr, později doktor teologie a kanovník královéhradecký, známý zakladatel několika studentských nadací na jezuitských školách, který se obrátil na P. Eugenia jako na místního rodáka a váženého člena piaristického řádu. Sebastiani jim odpověděl, že považuje za nejlepší poslat do Chrudimi nejdříve jednoho piaristu, který by byl schopen zajistit výuku v nejnižších třídách elementární školy (případně nižšího gymnázia) a potom dále pokračovat v jejím rozšiřování. Zároveň upozornil měšťany, že se bude jednat o zdlouhavější jednání s řádovým provinciálem. To měšťany poněkud odradilo a hledali rychlejší cestu, takže jednání již v roce 1734 skončila zatím neúspěšně. Až v roce 1762 se nakonec podařilo založit městské gymnázium na základě působnosti kaplanů na chrudimském děkanství, tedy podobným způsobem jako v Pelhřimově.⁴³ Eugeniův pokus zprostředkování příchodu piaristického řádu do Chrudimi možná mohl svým způsobem navazovat i na vzpomínku na osobu Samuela Václava Hataše, kterou si P. Eugenius jako velmi malé dítě mohl odnést do života ze svého šťastného chrudimského dětství v rodině učitele (rektora) na zdejší městské škole.⁴⁴

Pokusy o zakládání piaristických kolejí nevycházely pouze z piaristických kolejí v Benešově (Chrudim, Pelhřimov) nebo v Kosmonosech (Lysá nad Labem, Doksy) a zejména pak v Litomyšli, kde se dochovaly bohaté archivní materiály pro zakládání piaristických kolejí v českých zemích,⁴⁵ ale jediné úspěšné piaristické založení ve východních Čechách v této době bylo realizováno prostřednictvím šlechtické rodiny hrabat Liebštejnských z Kolowrat, která se tak zařadila mezi přední šlechtické rody, jež se podílely na zakládání piaristických kolejí a mohly tudíž užívat ve svých službách piaristické vychovatele nebo zpovědníky, i v dobách, kdy řád v tomto směru nemohl vyhovět jiným zájemcům z řad šlechty (např. r. 1722). Liebštejnští z Kolowrat byli majiteli poměrně velkého rychnovského panství.⁴⁶ Hrabě Norbert Leopold Liebštejnský z Kolowrat (1655–1716) se již od roku 1704, kdy poznal za svého působení v úřadu ministra ve Vídni piaristické koleje ve Vídni, v Mikulově a Litomyšli,⁴⁷

a když začali bratři Jan Blažej a Jakub František Santiniové přestavovat zámecký kostel Nejsvětější Trojice v Rychnově nad Kněžnou v barokně-gotickém slohu, což asi vyvolalo myšlenku na zřízení piaristické koleje při něm, se o toto založení snažil.⁴⁸ Ještě téhož roku (1704) konzultoval hrabě tuto svou myšlenku s rektorem piaristické koleje v Litomyšli Athanasiem Langrem a S. Josepho, významným řádovým matematikem, který ho dokonce v Rychnově se svým řádovým kolegou téhož roku navštívil,⁴⁹ a v roce 1705 s mikulovským představeným provincie Germanie P. Clementem Tengem a S. Philippo Nerio.⁵⁰ Roku 1708 si pan Norbert Leopold Liebštejnský z Kolowrat vyžádal u piaristů P. Jaroslava Lekela a Matre Dei (1671–1713) jako vychovatele pro svého syna Františka Karla II. Liebštejnského z Kolowrat. Ten působil v Rychnově v letech 1708–1711.⁵¹ V roce 1709 předložil provinciál P. Bernard Bartlík a S. Philippo Nerio hraběti v Rychnově jako vzor fundační listinu koleje z Kosmonos.⁵² Kolowratovo nadšení pro novou fundaci bylo opravdu nezměrné, takže roku 1711 navštívil Řím, kde jednal s řádovým generálem P. Joannem Chrysostomem Salistrim a S. Paulo, kterého navštívil v řádovém domě u sv. Pantaleona.⁵³ Zároveň tehdy navštívil i proslulé poutní místo Loreto u Ancony, aby zhlédl zdejší mariánskou kapli, která měla být vzorem pro jeho rychnovskou miniaturizaci, o níž by se piaristé měli v budoucnu starat.⁵⁴ Po roce 1711 došlo k oslabení četnosti jednotlivých jednání, která získala na intenzitě až kolem roku 1714, kdy královéhradecký biskup Jan Adan hrabě Vratislav z Mitrovic podepsal dne 29. 3. zakládací listinu. Co bylo příčinou poměrně velkých časových odstupů jednotlivých rokování můžeme dnes odhadnout pouze stěží. Zda to bylo soustředění na stavbu nového kostela a lorety v Rychnově, nebo příprava na náročnou stavbu paláce v Praze.

Hrabě Norbert Leopold Leibštejnský z Kolowrat pojal nový projekt vsutku velkoryse. V nové koleji mělo bydlet 15 řeholních kleriků (podle řádových stanov byl počet nutný ke zřízení nové koleje 12 členů řádu), měla k ní patřit inkorporovaná fara, což u piaristů bývalo pouze velmi zřídka, hlavně v místech, kde chtěli zřídit řádové učiliště teologie (např. piaristé v Kosmonosech u Mladé Boleslavi působili na faře v Michalovicích). Právě tato podmínka působila mnohé nesnáze při vyjednávání o charakteru nové fundace. Finanční požadavky pro plánované založení měly být zajištěny z výnosu hospodaření alodiálního panství Vamberk, které zakladatel koleje hrabě Norbert nově přikoupil. V již zmíněné zakládací listině z 29. 3. 1714 se stále ještě mluvilo o počtu 15 řeholníků. Duchovní správy se měli ujmout po úmrtí rychnovského faráře zdarma bez používání štoly.⁵⁵ Vedle výuky, která měla mít rozsah piaristické elementární školy a gymnázia až do syntaxe (tedy nižšího gymnázia čtyřtřídního), místo něhož by hrabě Norbert Leopold raději viděl gymnázium vyšší s dalšími dvěma třídami (poetikou a rétorikou), měli piaristé za povinnost obstarávat kázání a bohosluž-

by ve všech kaplích ve městě a jeho farnosti. Dva piaristé, kteří se zúčastnili zakládací slavnosti, spojené s otevřením nové lorety v Rychnově, na rychnovském zámku P. Stephanus Hornick a S. Sigismundo a P. Honorius Biedermann a S. Cecilia. Později (4. 6. 1714) ještě za nimi přišel P. Tobias Thomas Jelínek a S. Elia (1668–1720), významný řádový spisovatel a filozof, který se stal prvním představeným dosud nevystavěné piaristické rezidence – superiorem.⁵⁶

V roce 1715 a 1716 usiloval Norbert Leopold Liebštejnský z Kolowrat o naplnění lepší varianty rychnovské fundace. V roce 1715 navštívil hrabě znovu Řím, kde v srpnu oznámil řádovému generálovi P. Andreovi Boschimu a S. Sebastiano (1665–1721), že je stavba loretánské kaple i přestavba kostela Nejsvětější Trojice v Rychnově nad Kněžnou hotova.⁵⁷ Po návratu z Říma usiloval energický zakladatel i o získání fary pro piaristy, avšak v roce 1716 náhle zemřel a zanechal svým nástupcům hrabatům Františku Karlovi II. (1684–1753) a Norbertu Vincencovi (1685–1727) kromě mnoha problémů s nedořešenými stavbami zámku v Rychnově a malostranského paláce v Praze i velkolepý, ale jako všechny kolowratské podniky značně nákladný právně nezajištěný projekt piaristické koleje se třemi piaristy ubytovanými na rychnovském zámku. Dědictví se ujal především hrabě František Karel II. Liebštejnský z Kolowrat, kterému se snažil pomáhat superior rychnovské rezidence P. Tobias Thomas. Ten konstatoval, že Karlův otec nestačil již dát žádné podrobné instrukce, a proto ve snaze nezvyšovat hospodářské a finanční potíže mladého Kolowrata a zároveň si udržet možnost nové fundace v Rychnově, doporučil dopisem z roku 1717, aby byla postavena nová budova koleje pro 7 řeholníků v co nejkratší době. Sami piaristé se přestěhovali do domu v zámecké zahradě, kde provozovali zatím soukromou výuku až do otevření nové školní budovy v roce 1719, kdy se nová rezidence osamostatnila i jako právní subjekt. Budova piaristické koleje, kterou projektoval Jan Blažej Santini,⁵⁸ byla dostavěna roku 1720, toho už se ovšem piaristický představený P. Jelínek nedožil.⁵⁹ Jeho nástupci i další členové piaristického řádu zde dlouho působili pouze v počtu tří a od roku 1726 od roku 1756 čtyř členů řádu (pak se počet piaristů v Rychnově zvýšil). Většina z nich se musila vlastně věnovat především jen učení na nižším gymnáziu a elementární škole (s aritmetickou třídou).⁶⁰ Ačkoliv se oba hraběcí a po nich i další Kolowratové bratři starali o piaristické školy, jak jen nejlépe uměli, přece si, jak vidíme, mohli dovolit pouze skromný růst jejich personálu a občas dokonce vznikalo i určité napětí mezi rychnovskými vrchnostmi a provinciálem piaristického řádu v souvislosti s financováním škol a zajišťováním obživy řeholníků, proto si např. vedli piaristé v Rychnově pečlivé záznamy i o drobných darech od nejrůznějších dárců.⁶¹

V době, kdy byla založena piaristická kolej v Rychnově nad Kněžnou ožívala v kruzích moravských piaristů kolem tehdejšího olomouckého kanovníka

hraběte Františka Karla z Lichtenštejna, pozdějšího biskupa sekavského, olomouckého a arcibiskupa salcburského myšlenka založit piaristickou kolej ve Slezsku, a to na panství Bílá Voda, protože toto městečko i s panstvím nedávno zdědil. Novou piaristickou fundaci se ovšem vzhledem k různým právním potížím podařilo prosadit a její založení definitivně dohodnout až 18. 2. 1724.⁶² Podle původní stavby kolejní budovy dokončené rok zhruba tři roky po založení (1727), se také zde, podobně jako před tím v Rychnově počítalo s menším počtem řeholníků. Během doby však byla nová budova koleje doplňována o nové architektonické prvky (např. tehdy ojedinělý vodovod v r. 1755) se počet piaristů v této koleji ustálil, podobně jako ve většině lokalit na počtu kolem dvanácti.⁶³ Po kulturněhistorické stránce byla tato kolej známa ve svém okruhu působnosti, který byl tehdy poměrně kvetoucím regionem, nejen pěveckým seminářem, ale i působením lékárny.⁶⁴

Druhou, ale zároveň i poslední piaristickou kolejí, která vznikla v české části Slezska, byla kolej v Bruntále založená roku 1731. Toto založení souviselo s činností piaristických škol v Bílé Vodě. V roce 1730 se totiž vypravil do Bílé Vody František Ludvík, velmistr řádu německých rytířů, kterým patřilo bruntálské panství, aby se blíže seznámil s piaristickými školami, jimž v kraji předcházela skvělá pověst. Téhož roku se vydal ještě do hlavního centra českých piaristů – Litomyšle, kde bylo tehdy jedno z největších piaristických gymnázií, s nímž ho seznámil majitel panství hrabě Trautmansdorf. Jeho dojem z obou návštěv byl asi velmi dobrý, protože se rozhodl povolat místo původně zamýšlených kapucínů společně s místodržitelem panství a bruntálskými měšťany do Bruntálu piaristy.⁶⁵ Vyučování začalo již před dostavěním školní budovy i koleje, s čímž byly veliké potíže ještě v 18. století, podobně jako se stanovením výše platu na chod koleje a piaristických škol.⁶⁶ Na zdejší gymnázium se asi bralo poměrně dost studentů z venkovských škol, je však pravděpodobné, že zde většina budoucích gymnazistů absolvovala 2. třídu základní školy, tzv. scribendu, což byla na svou dobu poměrně nezvyklá pedagogická praxe. Svědčilo by o tom zvláštní nařízení, že nově přijatí žáci musili absolvovat 2 roky základní školy a měli být starší než 8 let.⁶⁷

V první polovině 18. století došlo též na Moravě, podobně jako v Čechách k několika pokusům o založení piaristických kolejí, které prozatím skončily neúspěchem. Byl to ihned na jeho počátku druhý ze série pokusů o uvedení piaristů do Slavkova podnil v letech 1703 a 1704 hrabě Dominik Ondřej Kounic, majitel slavkovského velkostatku. Požádal biskupskou konsistoř o povolení, aby piaristé mohli obsadit zdejší uvolněnou faru dvěma kleriky. Zároveň již v roce 1703 jednal o tomto pozvání s generálem piaristického řádu v Římě P. Pietrem Zazonim a Conceptione BMV, který s takto položenou žádostí vyslovil nesouhlas, proto ho hrabě požádal o možnost zřídit fundaci pro 14 kleriků,

z nichž 2 by spravovali faru. Hodlal ve městě založit školy. O stavu Slavkova zaslal dopis generálovi do Říma piaristický provinciál P. Clemens Teng 24. 5. 1704. Hrabě tam zaslal návrh fundace 19. 10. 1704, ale než žádost projednala biskupská konsistoř, hrabě zemřel. Pokus skončil neúspěšně. Jeho syn Maxmilián Oldřich Kounic se o uvedení piaristů pokusil ještě znovu ve dvacátých letech 18. století do města nebo alespoň na slavkovskou faru, ale ani tentokrát nebyl úspěšný. Hrabě mínil, že by přítomnost piaristů ve městě zlepšila zdejší vzdělanost, avšak konsistoř zdůraznila, že jsou ve Slavkově dva učitelé a je odtud blízko na školy do Brna i do Olomouce. V roce 1731 působili piaristé na Slavkovském zámku alespoň jako kazatelé.⁶⁸ Školní vzdělání v městě zajišťovala tehdy městská škola s kantorem.⁶⁹

V 18. století se pokoušeli piaristé založit i menší kolej nebo inkorporovanou faru v sinzendorfkých Židlochovicích. Podle pramenů došlo k jednání v roce 1720, neuvádí se však pro kolik řeholníků měla být určena ani další podrobnosti o školách a gymnáziu. Nakonec byla 10. 10. 1720 fundace kvůli malé výši zamítnuta.⁷⁰ Olomoucký biskup Jakub Arnošt z Liechtensteina hodlal v roce 1741 nejen přenést z Kroměříže do Olomouce svoji knihovnu (spravovali ji piaristé) a dát ji k daleko většímu užití veřejnosti, ale i piaristické školy. Měly být německé (základní i gymnázium) a umístěny v nově postavené budově. Chtěl zde rovněž založit ještě sirotčinec. Odchodem Jakuba Arnošta do Salzburku, kde se stal roku 1745 arcibiskupem však tato zajímavá iniciativa opět skončila.⁷¹

O uvedení piaristů do moravského královského města Kyjova žádali, jak ukazuje korespondence zachovaná v tehdejším archivu olomouckých biskupů, kyjovští měšťané již v roce 1744. K žádosti došlo na základě odkazu kyjovského měšťana Dominika Františka Jurovského. Suplika byla zaslána tehdejší panovnici Marii Terezií, ta ji předala k vyřízení dalším světským i církevním institucím, avšak kvůli válečnému konfliktu s Pruskem se celá záležitost o několik let zpozdila.⁷² Tento tehdy ještě neúspěšný pokus o založení, jako by ukazoval změny, které dozná praxe šíření piaristického řádu v následujícím období. Tím bylo větší zapojení měšťanských vrstev do zakládání těchto ústavů. Než však k tomu došlo, nastaly v piaristickém řádu právě kolem poloviny 18. století na území provincie Germanie, tedy v jádru jeho zaalpské oblasti, největší změny od dob příchodu piaristů do habsburských zemí vůbec.⁷³

Jednalo se o rozdělení zbytku území původní provincie Germanie, který zahrnoval koleje na území Čech, Moravy, Slezska i Rakouska a s kolejí v Raštadu v oblasti německé říše. Nárůst lokalit s piaristickými kolejemi nebo rezidencemi, těch bylo podstatně méně, mnohé z nich se na koleje rozrostly časem, si i v této oblasti vynutil rozdělení, ačkoliv to vždycky nepřispělo k vnitřnímu rozvoji provincií, které zde postupně vznikaly.⁷⁴ K prvnímu dělení došlo těsně před

polovinou 18. století. Bylo to vlastně vyčlenění rakouských kolejí z území provincie od níž se již dříve odštěpily polské a slovenské (1662) a uherské (1721) koleje.⁷⁵ Bohužel bylo toto rozdělení mezi českými a rakouskými piaristy poznamenáno určitým nedorozuměním s trpkou příchutí rozporů mezi piaristy české a německé národnosti, či spíše ještě tehdy mezi českými a německými zemskými vlastenci z řad tehdejších členů piaristického řádu.⁷⁶

S touto situací bylo např. spojeno i první větší vystoupení českého zemského vlastence, historika a osvícence pražského Němce P. Gelasia Dobnera a S. Catharina (* 30. 5. 1719, † 24. 5. 1790) jako organizátora struktury piaristického řádu. Došlo k němu zhruba v roce 1748, kdy se připravovalo rozdělení provincie Germanie na rakouskou a českou část. Rakouští piaristé chtěli získat i některé moravské koleje. Dobnerovi se díky žádosti u císařského dvora a snad i vyrozumění generála piaristického řádu P. Josefa Augustina Delbecchiho a S. Nicolao v tomto směru podařilo těmto praktikám zabránit. Dělení bylo pozastaveno, roku 1748 nově vznikla pouze zatím rakouská viceprovincie složená jen z kolejí na území Rakouska, která se o dva roky později stala provincií.⁷⁷ Dobner odešel po dělení do piaristické koleje v Mikulově, kde vyučoval ve 3. a 4. gymnaziální třídě (gramatice a syntaxi).⁷⁸ V roce 1750/51 působil jako profesor nejvyšších gymnaziálních tříd (poetiky a rétoriky) v piaristické koleji v Kroměříži.⁷⁹ Od této doby se snažil mít P. Gelasius, pochopitelně spolu s dalšími piaristy vliv také na šíření piaristického řádu v této pro piaristy velmi důležité středoevropské oblasti, zejména v jeho rodišti – Praze.⁸⁰

Hned při prvním založení na území nově vzniklé Česko-moravsko-slezské piaristické provincie, kterým byla pražská piaristická kolej během roku 1752, se, jak se zdá, tento piarista uplatnil nejvíce. Právě jemu se podařilo složitá jednání o velmi dlouhou dobu očekávané založení dovést ke zdárnému konci.⁸¹ V tomto směru potom se snažil i dále ve své zakladatelské činnosti pokračovat. Také později následovaly občas ještě další zakladatelské aktivity, především se jednalo o tzv. seminarium politicum, které mělo zajistit vzdělání měšťanským synům a mladíkům ze středních vrstev, nebo o podíl na založení piaristické koleje a škol s gymnáziem v Lužickém městě Kulov (Wittichenau), které však dopadly všechny neúspěšně.⁸² Náběhy na tuto zakladatelskou činnost mu umožnilo především vykonávání funkce ekonoma nedávno založené pražské piaristické koleje a prokurátora nově vzniklé česko-moravsko-slezské piaristické provincie, případně poradce piaristické koleje v Praze.⁸³ V pozdější době sehrály v této oblasti rovněž známosti i vědecké a odborné kontakty P. G. Dobnera mezi tehdejšími předními vědci a jeho proslulost i zásluhy o českou osvícenskou vědu. Rovněž není náhodou, že pražská piaristická kronika věnovala pozornost zprávám o zakládání piaristických škol v Čechách téměř pravidelně.⁸⁴

Se zakladatelskými aktivitami většinou podpořenými snahami místních měšťanů bychom se setkali v této době také velice často na Moravě. V padesátých letech 18. století se začali měšťané z Hustopečí (o. Břeclav) zajímat o příchod piaristů do svého města, protože zde chtěli otevřít nižší gymnázium, ačkoliv od nejbližšího gymnázia (vyšší piaristické gymnázium v Mikulově) nesplňovalo předepsanou vzdálenost. Po jednáních, která vyvrcholila v roce 1755 zasláním žádosti Marii Terezii o zřízení gymnázia v Hustopečích, když se zavázalo 28 měšťanů, že zaplatí 18 000 fl. na postavení a vybavení škol, povolila panovnice výjimku pro zřízení piaristických škol ve městě. Za měšťany se přimluvil i tehdejší majitel panství kníže Josef Václav z Lichtenštejna. Nakonec bylo povoleno 6. 11. 1756 vyslání čtyř piaristů do města, aby zde provozovali nižší gymnázium. Počáteční kapitál 18 000 fl. měl být zdvojnásoben a bylo povoleno i otevření latinských škol (nižšího gymnázia 1.–4. tř.).⁸⁵ Městská škola, která zde do té doby působila byla změněna na školu dívčí.⁸⁶

O něco později došlo i k založení koleje v Brandýse nad Labem. Zde došlo k prvním kontaktům roku 1758. Následujícího roku (1759) poskytla bohatá měšťanka Magdalena Budínská, vdova po mlynáři, na usídlení piaristů nadaci celkem 5 000 fl. Piaristé provozovali ve městě výuku asi ihned po svém příchodu, ačkoliv byli dva, později tři, což v této době mohlo postačovat na vyučování v menším městě, jak na elementární, tak dokonce i na latinské škole.⁸⁷ V roce 1780, kdy byla teprve postavena nová budova rezidence, zde již působili celkem tři členové řádu. Všichni, tedy i superior P. Bruno Zych a S. Antonio vyučovali na normální škole.⁸⁸ To, že piaristé chtěli vybudovat v Brandýse před školními reformami plnohodnotné vyšší šestitřídní gymnázium, dokazuje i složení knihovního fondu ve zdejší piaristické knihovně, která měla tuto výuku podporovat.⁸⁹

Další jednání o založení piaristické koleje v moravském městě Kyjově byla obnovena až roku 1756. Jednalo se s Marií Terezií, která byla žádosti sama příznivě nakloněna. Zástupci piaristického řádu stejně jako i další hodnostáři z olomouckého biskupství, s nímž bylo projednávání žádosti rovněž obnoveno, navrhovali zvýšení původní fundační částky, která činila původně pouze 6 000 fl. Město samo pak ještě přislíbilo sehnat na fundaci 18 000 fl. a později ještě dalších 4 000 fl. Vdova po původním fundátorovi Karolína Jurovská sama ještě věnovala navíc částku 6 000 fl. To se však zdálo biskupské konsistoři ještě stále málo a souhlas k založení koleje dát nechtěla. Nakonec zasáhla sama panovnice. V roce 1758 povolila městu latinskou školu. Bylo vydáno prohlášení, které upravovalo vztah k místní faře i ke kapucínům, kteří zde byli usazeni. Ti pak od protestů proti příchodu piaristů ustoupili v roce 1760. V roce 1759 upřesnila Marie Terezie počet piaristů sem vyslaných na šest. Na své náklady si měli postavit kolej z původní fundační částky, která se zatím rozrostla úroky

z 18 000 fl. na 24 132 fl. K příchodu piaristů došlo dne 24. 11. 1760. Do města byli uvedeni piaristickým provinciálem P. Jeremiášem Soudným a Matre Dolorosa (1702–1768) a uvítání místním učitelem a školními dětmi. Slavnostním průvodem pak byli uvedeni do svého provizorního obydlí. O slavnosti byla zaslána zpráva generálovi řádu do Říma.⁹⁰

Stavba vlastní kyjovské koleje se kvůli nedostatku finančních prostředků odehrála až v letech 1764–1780. Celkem zde působilo celkem 5 členů řádu z nichž 3 se věnovali vyučování, 1 misijní činnosti v okolí a rektor řízení residence.⁹¹ V roce 1770 se uvádějí dokonce jen tři členové řádu, z nichž jeden učil na nižším gymnáziu a druhý na základní škole. Do roku 1778 zde kromě elementárních škol provozovali nižší (čtyřtřídní) gymnázium a později (od roku 1779) již jen výuku na hlavní škole.⁹² Na zdejším piaristickém gymnáziu i v koleji se od založení provozovala aktivně i hudba stejně jako ve farní škole, která zde ještě přežívala.⁹³ Kolej byla rovněž známa již v této době i svou poměrně bohatou knihovnou, která obsahovala především knihy ke školní výuce a její podpoře.⁹⁴

Zajímavé postavení v plejádě piaristických kolejí, o jejichž vznik se vedla jednání na přelomu padesátých a šedesátých let 18. století zaujala též piaristická fundace v Moravské Třebové. Přestože piaristická kolej v Litomyšli ležela poblíž moravských hranic, pociťovala se v oblasti města Moravská Třebová kolem poloviny 18. století mezera v tehdejší síti latinských škol. Proto zdejší purkmistr Jan Jiří Zecha, obchodník se sukem, pamatoval na zřízení gymnázia a odkázal ve své závěti 30 000 fl. na vybudování piaristické koleje a nabídl část svého domu jako provizorní příbytek pro nově přichozí piaristy. Purkmistr a městská rada požádali panovnici Marii Terezii o pomoc při zřízení gymnázia ve městě, připoměli jí, jak Moravská Třebová strádala za válek s Prusy a i její návštěvu zde v roce 1754. Nejobtížnější bylo však pro městskou radu vyjednávání s olomouckou biskupskou konsistoří v letech 1761–1764. V roce 1762 byla žádost však již prakticky kladně vyřízena, ale bylo povoleno působení ve městě pouze čtyřem řeholníkům (od roku 1770/1771 pěti). Ti zde vyučovali na elementární škole (zal. 1763/4), ke které byla připojena vyšší aritmetika a později (před r. 1770) i třída podvojného účetnictví pro státní úředníky. Zda probíhalo soukromé doučování v rozsahu prvních ročníků gymnázia nelze dokázat. Od roku 1778 se vyučovalo na hlavní škole. Je známo, že se v piaristické koleji i ve škole intenzivně provozovala hudba.

Roku 1761 byla založena v jižních Čechách rovněž piaristická kolej v Českých Budějovicích. Šlo vlastně o první založení koleje piaristů v této oblasti. Přání založit zdejší kolej projevila rada města již asi o šest let dříve Ačkoliv hned v roce 1755 navštívil České Budějovice P. Gelasius Dobner a o založe-

ní, k jehož financování měla být použita tzv. šternberská (též nepomucká) nadace určená původně pro založení seminarium politicum, vedl rozhovory, ke schválení žádosti od panovnice Marie Terezie a povolení gymnázia došlo až v roce 1761 po delších vyjednáváních. Tehdy také přišli po prázdninách (před 1. 11.) první čtyři piaristé přímo z Mikulova. Budova koleje byla postavena později v domech, které piaristé zakoupili pro tento účel. Nedlouho po své výstavbě však musila být kolejní novostavba poskytnuta výměnou za jiné klášterní prostory nově vzniklému budějovickému biskupství.⁹⁵

Tehdy se také piaristé dostali do severních Čech. Je příznačné, že zde piaristé přišli do sklářské obce Nový Bor (Haida), která byla nedlouho před tím (r. 1757) povýšena na město. O založení nové koleje se zasloužil tehdejší majitel panství Josef Maxmilián Kinský. Vlastním podnětem pak byla snaha draho-buského purkrabího Václava Grossmanna o založení mariánské kaple jako poděkování za ušetření majetku ve válce o rakouské dědictví. Do Nového Boru měli být povoláni původně tři kapucíni, avšak na doporučení Marie Terezie došlo k zahájení jednání s piaristy. Kromě generála piaristů v Římě P. Josephus Maria Guiria a S. Joanne Baptista a provinciála v Mikulově P. Jeremiáše Soudného a Matre Dolorosa byla o jednáních informována arcibiskupská konsistoř v Praze a litoměřické biskupství. V Praze vznikla komise pro založení koleje, kde se za piaristy angažoval P. Augustinus König a S. Ambrosio, tehdejší rektor piaristické koleje v Kosmonosech.⁹⁶ Mezi hrabětem Kinským a provinciálem Soudným byla dohodnuta nadace 12000 zl., ze které měly být postupně stavěny školy i kostel. V letech 1758–1763 byla postavena dvoupatrová budova pro kolej a školy, kam se v roce 1763 nastěhovalo prvních pět piaristů se superiorem P. Gregoriem Bi(u)etlem ab Angelis v čele.⁹⁷ Ve městě působilo kromě elementární školy (vernacula) i čtyřtřídní nižší gymnázium.⁹⁸ Se zřízením vyššího gymnázia se nepočítalo, protože předběžný protest proti jeho otevření vznesli obutí augustiniáni, kteří provozovali vyšší gymnázium v nedaleké České Lípě.⁹⁹ Po školních tereziánských reformách v roce 1778 zde byla zřízena hlavní škola a po ní i škola sklářská. Zda se zde vyučovalo účetnictví ještě před tereziánskou reformou škol, se mi zatím nepodařilo ani v pramenech ani v literatuře zjistit.¹⁰⁰

Zhruba o pět let později (1768) byla otevřena piaristická kolej v Mostě. Snahy po založení piaristických škol se projevíly již kolem poloviny 18. století. Byly spjaty se jménem fundátora Antonína Eliáše, který přišel do Mostu v roce 1723 jako chudý barviřský tovaryš ze Štýrska. Ve městě se vypracoval, získal vedle funkcí v městské samosprávě i značné jmění. Vzhledem k tomu, že se asi již dříve stal svědkem pokusů o založení gymnázia v Mostě, o nějž usilovali především minorité, jejichž quadrián Matyáš Kolenberger poukazoval na, že v jiných královských městech tyto školy již existují (zejména v Žatci, Litoměřiči-

cích, Lounech nebo ve Slaném). Jeho snahy však kvůli mosteckému děkanovi Janu Kašparovi Johnovi nevyšly.¹⁰¹

Fundace Antonína Eliáše v jeho nadaci podle poslední vůle 5. 1. 1766 činila celkem 15 000 zl., což se však měšťanům zdálo málo, proto se snažili mostečtí měšťané o její navýšení. Díky tomu pak proběhlo založení škol bez vážnějších obtíží. Vše bylo usnadněno rovněž tím, že se jednání o zřízení koleje a vybudování kostela odehrávala v období značného růstu těžby uhlí a tudíž i rozvoje města.¹⁰² Rozhovory začaly již v roce 1766, k vlastnímu založení koleje pak došlo 12. 12. 1768. Usídlilo se zde celkem pět členů řádu. Prvním rektorem se stal P. Augustinus König a S. Ambrosio. Roku 1770 zde působili i s rektorem (tehdy ještě superiorem) celkem čtyři piaristé, kteří vyučovali na elementární škole s aritmetickou třídou a výukou podvojného účetnictví a na čtyřtřídním nižším gymnáziu.¹⁰³ To se během doby stalo vyšším (šestitřídním později pětitřídním), ačkoliv to původně zde asi nebylo vůbec navrhováno, a udrželo se i přes reformy Marie Terezie a samozřejmě i po nich. Rok 1768 znamená tedy začátek téměř nepřetržité gymnaziální tradice v Mostě, ačkoliv zde piaristický řád působil zhruba sto let (do r. 1874).¹⁰⁴

Také během padesátých a šedesátých let 18. století došlo k několika neúspěšným pokusům o založení piaristických kolejí v Čechách i na Moravě. V roce 1752 měli piaristé založit kolej v Doupově, avšak po jejich otálení se ujali zřízení gymnázia jezuité.¹⁰⁵ V září 1755 došlo k jednání piaristů se zástupci královského krajského města Čáslavi o založení škol, které měly přispět k rozvoji města, avšak k jejich založení nedošlo.¹⁰⁶ K roku 1758 je doložen pokus o založení piaristické koleje v městě Libochovice na Ditrichštejnském panství, jemuž se pochopitelně bránili jezuité z nedalekých Litoměřic.¹⁰⁷ V roce 1759 (16. 4.) vyjednával s piaristickým provinciálem P. Quidonem Nichten ab Angelis v Mikulově městský syndikus z Ivančic Josef Hedekr o založení piaristické koleje v tomto městě, k čemuž však nedošlo.¹⁰⁸ Dne 3. srpna 1761, když jel piaristický provinciál P. Jeremias Soudný a Matre Dolorosa z vizitace z piaristické koleje v Litomyšli do piaristické koleje v Bruntále, přijal pohostinství s noclehem v Novém Městě na Moravě. Zde s ním jednal cířsko-královský soudce Jiří Greselsberger, který nabídl piaristům jako fundační částku 60 fl. ročně, pokud by zajistili výuku latiny i praktických předmětů v tomto městě. Fundace se však nerealizovala kvůli obavám z konkurence jiných řádů (nejspíše asi jezuitů).¹⁰⁹ V roce 1761 se rovněž obrátilo město Šternberk na Moravě ke dvoru panovnice Marie Terezie se žádostí o povolení založit ve městě piaristickou kolej. O svém pokusu informovali zároveň šternberští měšťané dne 19. 8. 1761 provinciála piaristického řádu P. Jeremiáše Soudného a Matre Dolorosa, když město navštívil při své vizitační cestě z Přerova (Lipníku) do Staré Vody. Žádost byla projednávána i na příslušných úřadech v Brně a v Olomouci. Nebyla přijata

s pochopením. Proti snaze města, kde se dobrovolníci snažili vybrat příslušnou fundační částku se postavil i probošt zdejších kanovníků sv. Augustina. Jako nejpádňější argument se připomínala blízkost Olomouce (za příznivého počasí dokonce na dohled) i s jejími vzdělávacími zařízeními. Šlo nejspíše o poslední pokus v tomto směru na Moravě i ve Slezsku.¹¹⁰ Z Čech je ještě doložena k roku 1765 snaha o založení piaristických škol v Trutnově.¹¹¹

V Čechách pokračovalo zakládání piaristických kolejí ještě v první polovině sedmdesátých let 18. století. První lokalitou v tomto směru bylo středočeské krajské královské město Beroun. Vznik piaristické koleje v tomto městě byl svázán s osobností bohaté měšťanky Ludmily Rudolfové (*1716), která prožila ve svém rodném městě a snažila se od roku 1767 z podnětu berounského děkana a vikáře Josefa Každého o povznesení zdejší vzdělanosti. Ustanovila fundaci pro dva církevní učitele. V roce 1772 o ní Josef Každý informoval rektora pražské piaristické koleje P. Gelasia Dobnera a S. Catharina, který se neprodleně pustil v únoru 1772 do práce na vzniku piaristické koleje v Berouně, protože Rudolfová zdůraznila, že pokud nebudou do města uvedeni piaristé, poskytne nadaci voršilkám, které byly známy svou úspěšnou prací v oblasti dívčího vzdělávání, a u nichž byla sama kdysi na vychování. Jednání o založení koleje probíhala o něco déle než rok. Již o počátcích jednání informoval Dóbner mikulovského provinciála P. Gilberta Burgraffa a S. Leopoldo. Nadaci povolila panovnice Marie Terezie dne 29. srpna 1772. Nadační listina, kde berounští měšťané ještě na žádost piaristů zvýšili původní fundační částku, byla vydána 30. dubna 1773. O jednáních byl informován generál piaristického řádu v Římě P. Cejetanus Ramo a S. Joanne Baptista i další mikulovský provinciál P. August Schmid s S. Clemente. První superior P. Damascenus Kapaun a B. V. Mariae přijel ovšem do Berouna již 21. 1. 1773.¹¹² V Berouně měli vyučovat piaristé jako na hlavní škole, ale i zde byly tendence ke gymnaziální výuce i k vyučování podle vzoru aritmetických tříd, zejména vyšší aritmetiky. Výslovně se ovšem uvádějí pouze názvy tříd elementární školy.¹¹³ Otázkou také je, kolik výuky mohli zastat zdejší dva piaristé. V optimálním případě mohli vyučovat nejvýše v šesti třídách. Gymnaziální vzdělávání mohli asi poskytovat nanejvýš pokoutně, jak se to ostatně zde dělo asi od osmdesátých let 18. století a počátkem 19. století.¹¹⁴

Další lokalitou bylo západočeské dnes zaniklé město Doupov, kde v letech 1756–1773 působila po zaváhání piaristů v roce 1752 vznikla a původně fundaci užívala jezuitská rezidence. Fundátorem koleje byl syn místního soukeníka Josef Antonín Klement (1701–1783), který v mládí odešel do dvorských služeb ve Vídni. Svého vlivu u Marie Terezie využil pro získání na povolení gymnaziální ve svém rodném městě. Zasloužil se o vybudování kostela, městského špitálu a v době, kdy znovu hrozil zánik gymnázia ve městě rovněž i o pozdější a tentokrát úspěšné uvedení piaristů do města. K otevření piaristické koleje do-

šlo na základě nadace 15000 zl. 28. 9. 1775.¹¹⁵ Postupně zde působilo až 10 členů řádu na elementární škole i na gymnáziu, které se během školské reformy (1779) stalo dokonce vyšším gymnáziem.¹¹⁶

Symbolickým vyvrcholením prosazení českého měšťanstva ve vzdělání se přenesení piaristického gymnázia z Kosmonos do Mladé Boleslavi k němuž došlo v roce 1784. První jednání o tento akt, který měl zlepšit školství v tehdejší krajském městě se však uskutečnila již v roce 1764. Měšťané nabízeli piaristům dosti výhodné podmínky – budovu minoritského kláštera, o níž stále ještě s minority jednali, a fundaci 16 000 fl. Minorité se však do Kosmonos po piaristech nechtěli stěhovat a pokoušeli se zřídit v Mladé Boleslavi gymnázium sami, což jim bylo ze strany úřadů ve Vídni zamítnuto, protože jejich řádové stanovy tento druh školství provozovat nedovolovaly. Nakonec ani samotnému císaři Josefovi II. se až do roku 1782 nezdálo toto řešení dobré (s odkazem na vážnost černínské fundace), ale pak císařská kancelář změnila názor, dala přednost krajskému městu a piaristy nutila ke kvapnému stěhování, k němuž došlo v prosinci 1784, takže bylo 4. 9. 1785 toto poslední piaristické gymnázium v Čechách slavnostně otevřeno.¹¹⁷ Výuka však probíhala zatím v provizorních prostorách a v nově zřízené budově gymnázia proti kolejni budově se začalo učit až od roku 1787.¹¹⁸

Sledujeme-li šíření piaristických škol v českých zemích od jejich skromných počátků až po dobu, kdy získali téměř poloviční podíl na provozu latinských škol v této oblasti, vidíme, jak veliký kus práce tento řád na poli středoevropské pedagogiky raného novověku vykonal. Tím, že byl přístupnější pro měšťanské vrstvy obyvatelstva než jezuité získal lví podíl na výchově generace, která intelektuálně zaštitila naše národní obrození především výborně kvalifikovanou drobnou inteligencí ve školách a na farách, ale i v lékárnách, vrchnostenských kancelářích či u vojska a v mnoha dalších profesích. Dokazuje to i poptávka po piaristických školách, kterou obzvláště od poloviny 18. století, kdy představení řádu vyjednávaly při zakládání již přímo se zástupci měst (nikoliv s jejich vrchnostmi), mohli piaristé jen stěží uspokojit. To že se piaristům začala dávat přednost před ostatními řády bylo způsobeno i jejich dobrým vztahem k ostatním druhům, především praktickému, vzdělání, které jako jediní ve střední Evropě v této době pěstovali s náležitou zkušeností i profesionalitou.

POZNÁMKY

¹ Na první pozvání piaristů i další vývoj a činnost řádu v souvislosti se založením piaristické koleje v Praze (do r. 1752) odkazují na studii Bartůšek, Václav. Snahy o založení piaristické koleje v Praze v 17. a 18. století. In: *Paginae*

- historiae, 10/2002, zvláštní otisk, 32 s, 4 s. mapových příloh (dále Snahy), kde jsou uvedeny všechny další prameny i literatura k tomuto tématu. Pokud se týče kulturněhistorických souvislostí viz. zejm. Polišínský, Josef. Pokrokové kulturní proudy na jižní Moravě v posledních 350 letech. In.: Mikulovská sympozia. Pokrokové kulturní proudy na jižní Moravě v posledních 350 letech. XI. mikulovské sympozium 15.–16. října 1981 (dále XI. MS 1981), s. 23–44.
- ² Srv. Bartůšek, Václav. Dějiny a historiografie piaristického řádu z hlediska rekatolizace českých zemí. ČMM CXVI, 1997/2, s. 441–448.
- ³ Zemek, Metoděj. Počátky provincie střední Evropy a vznik komunity v Podolinci 1617–1662. In.: Návrat k prameňom. Zborník štúdií k 350. výročiu príchodu na Slovensko. Prievdza 1992, s. 7–13.
- ⁴ Dnes se nachází vystaven mezi osobními předměty v piaristickém generálním řádovém domě v tzv. Stanzi Calasanctiani. Srv. též Balcárek, Pavel. Kardinál František z Ditrichštejna (1570–1636). Muzeum Kroměřížska, Kroměříž, 1990, 117 s.; Sántha, G. Card.[inal] princeps Franciscus Dietrichstein, episcopus Olomucensis (1570–1636) et Scholae Piae. Romae 1960, 29 s.
- ⁵ Srv. Bartůšek, Václav. Blahoslavený Pietro Casani a počátky piaristů ve střední Evropě. Muzejní a vlastivědná práce, Časopis společnosti přátel starožitností 1997, s. 141–149.
- ⁶ Snahy, s. 7, 8.
- ⁷ Skřivánek, M. K počátkům piaristického školství. XI. MS 1981, s. 203–208.
- ⁸ Srv.: Bombera, Jan. První piaristé v Podolinci. In.: Návrat k prameňom. Zborník štúdií k 350. výročiu príchodu piaristov na Slovensko. Ed. Pavol Kollár, Prievdza 1992 (dále NKP), s. 59; srv. též Bartůšek, Václav. Působení piaristů za Alpami od sklonku třicetileté války do roku 1669., ibid. s. 40; Buba, J. O založeníach organizacyjnych pierwszych szkól piarskich w Italii i w Polsce w XVII. wieku. Kultura i literatura dawnej Polski. Studia, Warszawa 1968, s. 511.
- ⁹ Zemský archiv v Opavě (dále ZA v Opavě), pobočka v Olomouci, fond Arcibiskupství v Olomouci, piaristé, č. kart. 439, složka 2098 Bb 116; Generálním archivu piaristů v Římě (Regestum litterarum P. Perti Zazoni vol. I. sign. 136, 14. 4. 1703), Ibid. nerealizované domy, Austerlitz Regestum Hist. Bibl., č. kart. 129 A – Ber.
- ¹⁰ Bartůšek, Václav. Působení piaristů v Českém ráji v 17. a 18. století. Z Českého ráje a Podkrkonoší (dále ZČRP) 9/ 1966, s. 107, 108.
- ¹¹ Epistulae ad S. Iosephum Calasanctium ex Europa centrali 1625–1648. Ed. Sántha Georgius. Romae 1969.

- ¹² Zemek, Metoděj – Bombera, Jan – Filip, Aleš. Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku. Prievidza 1992 (dále Piaristé v Č.) zvl. s. 16, pozn. 59. Tato poznámka se odvolává na EEC, s. 13, kde se však Znojmo nevyskytuje).
- ¹³ EEC, zvl. s. 208, 834, 836; Srv. též Neumann, A, A. Piaristé a český barok. Přerov 1933, s. 35; Piaristé v Č., s. 42.
- ¹⁴ Piaristé v Č., s. 42, 43; Bartůšek, Václav. Počátky pavlínů na Moravě. Kde je domov. Sborník k životnímu jubileu Raisy Machatkové. SÚA Praha, 2002, s. 14–18.
- ¹⁵ Skřivánek, M., c.d., s. 206, 207.
- ¹⁶ Snahy, s. 12–14.
- ¹⁷ Diccionario enciclopedico escolapio I. Presencia de Escuelas Pias. Madrid 1990. (dále DEE I.), s. 217, 218.
- ¹⁸ DEE I., s. 700, 701. Úloha této koleje vzrostla zejména až ve 4. čtvrtině 18. století (po r. 1776), kdy došlo k posílení pozice piaristů v západní Evropě. Založili svou rezidenci až v Trevíru apod.
- ¹⁹ Bartůšek, Václav a kol.: Piaristé, tradice benešovské vzdělanosti a kultury. GVU Benešov, 1995, (dále Piaristé...), s. 41–47. Z tohoto období (1680) se dochoval i popis výběru budoucího staveniště ve městě a nejstarší pláněk města Benešova pořízený piaristy.
- ²⁰ Bartůšek, Václav. Pokusy o založení gymnázia v Pelhřimově. Jihočeský sborník historický (dále JSH) 52, 1983, s. 1–10; Martínková, L. Dějiny pelhřimovského děkanství v letech 1620 až 1790. Vlastivědný sborník Pelhřimovska, 12/2001, s. 3–46. Autorka se zde zmiňuje o pokusech o založení gymnázia v Pelhřimově v 17. stol. pouze velmi stručně na s. 39.
- ²¹ Piaristé. s 42–44; Generální archiv piaristů Řím (dále GA), fond Hist – Bibl. CART 133 A, P–R. Fundationes variae ad finem non deductae. Ab anno 1619 ad 1910. Srv. Bartůšek, V.: Generální archiv piaristů v Římě. Archivní časopis, 50, č. 2 (2000), s. 89–93.
- ²² Závěť Samuela Václava Hataše viz SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Gymnázium Litomyšl I., č. kart. 1/18; Bartůšek, Václav. Pokusy... JSH 52, 1983, s. 9.
- ²³ Ibid. s. 9.
- ²⁴ Bartůšek, Václav. Působení piaristů v Českém ráji v 17. a 18. století. ZČRP 9/1966, s. 109–112.
- ²⁵ Svátek, Josef. Piaristické školy v Kroměříži. In: Piaristické gymnázium v Kroměříži a jeho úloha v dějinách Moravy (materály ze symposia z 24. a 25. 5. 1988), Studie Muzea Kroměřížska (dále SMK) 1989, s. 37–45.

- ²⁶ Srv.: Trojan, J. Kantoři na Moravě a ve Slezsku v 17.–19. století. Brno, Muzejní a vlastivědná společnost v Brně 2000, s. 330, 331. V Kroměříži asi ještě nějaký čas po příchodu piaristů působila farní škola při kostele Nanebevzetí Panny Marie, která byla od odchodu jezuitů v roce 1644, kteří zde chtěli původně zřídit svou kolej, vlastně nositelkou kontinuity místní vzdělávací tradice.
- ²⁷ Bombera, Jan. Pěvecký seminář v Kroměříži. In.: SMK 1989, s. 52–73.
- ²⁸ Bartůšek, Václav. Kroměřížská biskupská knihovna a piaristé-světoběžníci v 18. století. In.: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska (dále PHVKFČMS) 2000. Světová putování a česká knižní kultura. Sborník z 9. odborné konference Olomouc, 11.–12. října 2000. Sdružení knihoven České republiky, Státní vědecká knihovna v Olomouci, Brno 2000, s. 109–118.
- ²⁹ Trojan, J., c.d., s. 441.
- ³⁰ Chobot, K. Piaristické školy v Příboře od svého založení do roku 1778. In.: Piaristé v Příboře. Sborník příspěvků z odborného sympozia 300 let piaristického gymnázia v Příboře. Konaného 1.–3. června 1994. Státní okresní archiv Nový Jičín 1995, s. 54–61.
- ³¹ Dopis je uložen v Generálním archivu piaristů v Římě, Regestum Hist. Bibl., č. kart. 133 A, P–R pod jménem Pirnitz; srv. též Trojan, J., c.d., s. 221, 222.
- ³² Viz.: Bartůšek, Václav. Blahoslavený Pietro Casani a počátky šíření piaristů ve střední Evropě. Muzejní a vlastivědná práce. Časopis společnosti přátel starožitností. 3/1997, s. 141–149.
- ³³ Tosti, O. *Visitatio generalis et apostolica provinciarum ultramontanarum in Germania et Polonia (1695)*, Archivum Scholarum Piarum (dále ASP) 38/1995, s. 1–67 (zde je uvedena Morava poprvé), 39/1996, s. 45–120, 40/1996, s. 95–194 (zde je zahrnuta podruhé i Morava). Jde vlastně o úvod a edici vizitační zprávy. Na začátku a konci této vizitace proběhly i kontroly v některých piaristických kolejích v Itálii, např. Ve Florencii, v Bologni a v Pieve di Cento.
- ³⁴ Srv. Sántha, G. P. *Ioannes Franciscus Foci a S. Petro, octavus Scholarum Piarum Praepositus Generalis. Excerptum e commentario „Ephemerides Calasanctianae“* Vol. XXXII, (1963), n. 4, 5, 6, 7–8, 9–10, 11, Romae 1963; *Diccionario enciclopedico escolapio II. Biografías de escolapios*. Salamanca 1983 (dále DEE II.), s. 232, 233; DEE I, s. 185, 197, 853 a 854.
- ³⁵ Nejzákladnější informace o těchto reformách viz např.: Bartůšek, Václav. Dějiny a historiografie piaristického řádu z hlediska rekatolizace v českých zemích. ČMM 116/1997, s. 441–448.
- ³⁶ DEE I, s. 853. Zpočátku zde studovalo asi 453 žáků.

- ³⁷ Srv. Piaristé..., s. 45–47.
- ³⁸ Snahy, s. 14, 15.
- ³⁹ Šlo především o tyto fundace: Vojtěcha Haydorna, hejtmána panství Mrač z roku 1721 a malostranského měšťana Tomáše Treschila z r. 1721, zatím určené jen pro benešovskou kolej.
- ⁴⁰ Snahy, s. 16, 17; Piaristé..., s. 55, 56.
- ⁴¹ Piaristé..., s. 56.
- ⁴² Bartůšek, Václav. Pokusy..., s. 4.
- ⁴³ Florian, V. První latinská škola v Chrudimi 1733. In: Výroční zpráva gymnázia v Chrudimi 1933. Zastáncem povolání kaplanů nebo členů jiného řádu byl zejména děkan Lyr. Latinské školy působily v Chrudimi do roku 1778. Srv.: Florian, V. Počátky střední školy v Chrudimi. In: Program c. k. reál. Gymnázia v Chrudimi za školní rok 1913, Chrudim 1913, s. III–VIII.
- ⁴⁴ Bartůšek, Václav. Eugenius Sebastiani z Častolovic (1681–1762), významný piaristický literát, historik, astronom a matematik, příklad východočeského vlastence. In: Východočeská duchovní a slovesná kultura v 18. století. Sborník příspěvků ze symposia konaného 27.–29. 5. 1999 v Rychnově nad Kněžnou, Rychnov nad Kněžnou 1999, s. 324–329.
- ⁴⁵ SOkA Svitavy se sídlem v Litomyšli, Gymnázium Litomyšl I.
- ⁴⁶ Neumann, A., A., c.d., s. 14.
- ⁴⁷ Srv. Garms, J. Materialien zur Kunsttätigkeit der gegenreformatorischen Orden in Österreich und in anderen Ländern der Habsburgermonarchie bis 1800. VI. Das Archiv des Piaristenordens. Ln.: Römische historische Mitteilungen, 41/1999, s. 206–208; Dicionario enciclopedico escolapio I. Presencia de Escuelas Pias. Madrid 1990, s. 702; Zemek, Metoděj, Bombera, Jan, Filip, Aleš. Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631–1950. (dále Piaristé v Čechách...), Prievidza 1992, s. 62, 63; Bombera, Jan. K působení piaristů v Rychnově n. Kn. v 18. stol. In: František Martin Pelcl. Sborník příspěvků z odborného semináře. Rychnov nad Kněžnou 1994, s. 1–7, uvádí již dokonce možná i r. 1703.
- ⁴⁸ Významné osobnosti okresu Rychnov nad Kněžnou. Rychnov nad Kněžnou 1994, (dále Významné osobnosti...), s. 162.
- ⁴⁹ Zrůbek, R. Přínos piaristů – východočechů – národní hudebnost. In: František Martin Pelcl. Sborník příspěvků z odborného semináře. Rychnov nad Kněžnou 1994, s. 8. Březina, K. Dějiny rychnovského gymnázia. Rychnov nad Kněžnou 1924 s. 4.
- ⁵⁰ Významné osobnosti..., s. 162.
- ⁵¹ Březina, c.d., s. 4; Bombera, c.d., s. 33.

- ⁵² Byla založena r. 1688.
- ⁵³ Bartůšek, Václav. Piaristické školství a jeho rychnovská tradice. In.: František Martin Pelcl. Sborník příspěvků z odborného semináře. Rychnov nad Kněžnou 1994, s. 17–21; Generální archiv piaristů Řím, Provincia Bohemia, Rychnov nad Kněžnou, č. kart. 53.
- ⁵⁴ Březina, c.d., s. 5. Srv.: Bukovský, J. Loretánské kaple v Čechách a na Moravě, 162 s. Praha 2000. O rychnovské loretě s. 27, 57, 59–60, 64, 72, 74, 86, 89 a 149.
- ⁵⁵ Březina, c.d., s. 5,6.
- ⁵⁶ Ibid. s. 6. Kompletní seznamy rychnovských piaristů od r. 1715 do r. 1869 uvádí Březina, K. Dějiny rychnovského gymnasia II. Jeho učitelé a profesori. In.: Výroční zpráva reálného gymnasia V Rychnově n. Kn. Školní rok 1929–30. Rychnov nad Kněžnou 1930. (dále Březina, K. Dějiny II.), s. 1–19. O Jelínkovi viz. Významné osobnosti..., s. 138.
- ⁵⁷ Březina, c.d., s. 6; srv. Garms, c.d.. Uvádí datum první návštěvy Kolowrata v Římě v roce 1712 a připomíná, že se v generálním archivu piaristů dochoval plánec rychnovské lorety z března 1715.
- ⁵⁸ Byla kvůli zvláštní dispozici trojúhelníkového tvaru a po požáru 1918 byla rozbořena.
- ⁵⁹ Zemřel v Rychnově 24. 5. 1720.
- ⁶⁰ Březina, c.d. s 7 nn; Březina, K. Dějiny II., s. 3–5; Bartůšek, Václav. Piaristické školství a jeho rychnovská tradice. Na nižším gymnáziu musili učit nejméně dva piaristé (ve čtyřech třídách) na elementární škole nejméně jeden učitel (ve všech třech třídách).
- ⁶¹ Srv. např. Spáva Kolowratského zámku v Rychnově nad Kněžnou, Kolejní kronika Rerum Religionis et Residentiae Richnoviensis historia. T 1 1714–1760, In quo continentur...11. Elemosinae cum nominibus benefactorum. O charakteru tohoto pramenu srv. např. Bartůšek, Václav. Barokní školní humor v 17. a 18. století v českých zemích. In.: Paginae historiae 8, s. 6–25.
- ⁶² Piaristé v Č..., s. 63–65.
- ⁶³ V roce 1740 zde bylo např. 12, v roce 1750 13 kleriků. Viz SÚA Praha
- ⁶⁴ Kromě piaristické koleje v Benešově není v okruhu Čech, Moravy a Slezska žádná jiná než bělovodská lékárna známa. Viz GA Řím
- ⁶⁵ Piaristé v Č..., s. 65–67.
- ⁶⁶ Ibid. s. 66.
- ⁶⁷ Ibid, s. 66, Piaristé měli ovšem i v Bruntále svou elementární školu, avšak jak ukazují záznamy o učitelských funkcích z této doby vyučovali na rozdíl od ostatních piaristických škol pouze ve 2. a ve 3. třídě. Do gymnázia se postu-

povalo po absolvování 2. třídy. V letech 1740, 1750, 1760, 1770 a 1779 se o 1. první třídě elementární školy (tzv. legendě) v Bruntále nemluví. Viz. SÚA ŘPi, provincie, č. kn. 27; srv. Bartůšek, Václav. Elementární školství církevních řádů v českých zemích v době baroka. Příspěvek ze semináře Sláva barokní Čechie, Praha 2001, v tisku.

- ⁶⁸ O pokusu se kromě Zemského archivu v Opavě, pobočka v Olomouci, fond Arcibiskupství v Olomouci, piaristé, č. kart. 439, složka 2098 Bb 116, (viz Zuber) zmiňují i písemnosti v Generálním archivu piaristů v Římě (Regestum litterarum P. Petri Zazoni vol. I. sign. 136, 14. 4. 1703), viz Zuber a Ibid. nerealizované domy, Austerlitz Regestum Hist. Bibl., č. kart. 129 A – Ber.
- ⁶⁹ Trojan, c.d., s. 473, 474.
- ⁷⁰ Základní informace viz ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství v Olomouci, piaristé, č. kart. 440, složka, 2102 Bb 120.
- ⁷¹ Popis královského hlavního města Olomouce sepsaný syndikem Floriánem Josefem Louckým roku 1746. Ed. Libuše Spáčilová a Vladimír Spáčil. Olomouc 1991, s. 48.
- ⁷² Ibid., fond Archiv arcibiskupství Olomouc, č. kart. 437, složka 2091 Bb 109.
- ⁷³ Zvýšení zájmu měšťanů o piaristické založení můžeme např. vidět v této době i při účasti měšťanských vrstev na založení piaristické koleje v Praze, apod.
- ⁷⁴ Srv. Piaristé v Č., s. 67, 68.
- ⁷⁵ DEE I., s. 209–241, 180–183, 185–188.
- ⁷⁶ Neumann, A. A. Piaristé a český barok. Přerov 1933, s. 58–63; Sántha, G. P. Iosephus Augustinus Delbecchi a S. Nicolao, Collegii Calasanctii in Urbe fundator ac Ordinis Scholarum Piarum Praepositus Generalis XVII (1697–1777). Romae 1969, s. 357–361.
- ⁷⁷ V roce 1748 patřily do rakouské piaristické viceprovincie koleje v Hornu, ve Vídni (kolej a fara Mar Treu) a kolej v Löwenburgu a mimo ni ještě kolej v městě Gliesdorf, zal. 1747. K definitivnímu oddělení kolejí a škol z rakouského území, které byly v zavádění nových pedagogických metod progresivnější než české (sc. na území Čech, Moravy a Slezska), došlo v roce 1751.
- ⁷⁸ SÚA Praha, ŘPi, provincie, č. kn. 27, l 149a.
- ⁷⁹ Ibid., l. 156a.
- ⁸⁰ Bartůšek, Václav. Gelasius Dobner a jeho vztah k piaristické knihovně v Kronice pražské piaristické koleje. In.: Problematika historických a vzácných knižních fondů Čech, Moravy a Slezska 2001. Paměti – způsob zobrazení skutečnosti Sborník z 10. Odborné konference, Olomouc 17.–18. října 2001. Sdružení knihoven České republiky, Vědecká knihovna v Olomouci, 2001, s. 117–125.

- ⁸¹ Snahy s. 17–19.
- ⁸² Haubelt, Josef. Seminarium politicum a Gelasius Dobner, *ČSČH* 27/1979, s. 76–110; Bartůšek, Václav. Über die Versuche zur Gründung eines Piaristischen Gymnasiums in Wittichenau in der Lausitz. *Archivum Scholarum Piarum* 34, Romae 1993, s. 155–164.
- ⁸³ Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), ŘPi, kol. Praha, č. kn. 141, l. 2b.
- ⁸⁴ SÚA Praha, ŘPi, provincie, *Ephemerides provinciae Bohemiae scholarum piarum* (1758–1865), č. kn. 7 (dále *Ephemerides*).
- ⁸⁵ O jednáních a podmínkách založení koleje se dočteme zejména v archivní knize SÚA Praha, ŘPi, provincie, *Ephemerides*, č. kn. 7, o členech koleje viz *ibid.* Liber provinciae Germaniae pro familiis inscribendis, č. kn. 27, dále v Zemském archivu v Opavě, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc, piaristé, č. kart. 435, složka 2089 Bb 104.. Výkazy o stavu koleje z let 1759, 1765, 1769 a 1771 byly zaslány též do Generálního archivu piaristů v Římě.
- ⁸⁶ Trojan, c.d., s. 281, 282.
- ⁸⁷ Bartůšek, Václav. Dějiny a specifika piaristických gymnázií v českých zemích v 17. a 18. století (do r. 1778). In.: *Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně. ZČRP – supplementum 5, Semily 2000*, s. 15–22; srv. též Bartůšek, Václav. *Piaristické školství a jeho rychnovská tradice*. In.: František Martin Pelcl. *Sborník příspěvků z odborného semináře . Rychnov nad Kněžnou 1994*, s. 17–21.
- ⁸⁸ SÚA, ŘPi, provincie, č. kn. 27. O proměnách škol v Brandýse n. L. více Prášek, J. V. *Brandejs nad Labem, město, panství i okres. Díl II. Brandejs nad Labem 1910*, s. 174–182.
- ⁸⁹ Katalog prvotisků, starých tisků a rukopisů sbírkové knihovny Okresního muzea Praha-východ. II. Tisky knihovny residence piaristů v Brandýse nad Labem. Studie a zprávy. *Sborník Okresního muzea Praha-východ. Okresní muzeum Praha-východ. Brandýs nad Labem-Stará Boleslav. 1996*, 62 s.
- ⁹⁰ Písemné prameny k dějinám koleje se se nacházejí v SÚA v Praze ve fondu ŘPi, provincie, *Ephemerides provinciae Bohemiae scholarum piarum* (1758–1865), č. kn. 7 a v ZA v Opavě, pobočka Olomouc, fond Archiv arcibiskupství Olomouc, č. kart. 437, složka 2091 Bb 109. Informace o členech řádu uvádí kniha SÚA Praha, ŘPi, provincie, *Liber provinciae Germaniae pro familiis inscribendis* (1724–1779), č. kn. 27, l. 60 a. Několik archiválií se nachází i v generálním archivu piaristů v Římě u sv. Pantaleona. Z literatury o koleji nejnověji srv: Vratislavská, Ester. *Piaristické školství v Kyjově v letech*

- 1760–1775. In.: Muzejní občasník Masarykova muzea v Hodoníně, 2000, s. 43–53.
- ⁹¹ Piaristé v Č., s. 72, 73.
- ⁹² SÚA Praha, ŘPi, provincie, č. kn. 27. Roku 1779 bylo zdejších piaristů 5.
- ⁹³ Slovník české hudební kultury. Praha, Supraphon 1997, s. 487.
- ⁹⁴ Srv. Vratislavská, c.d. a její výstavní činnost v kyjovské pobočce Masarykova muzea v Hodoníně. Trojan, c.d., s. 341, 342.
- ⁹⁵ Piaristé v Č, s. 74.; Jandová. L. Piaristické gymnázium v Českých Budějovicích ve 2. polovině 18. století. In.: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně. ZČRP – supplementum 5, Semily 2000, s. 139–150; SÚA Praha, ŘPi, kol. Praha, Chronicon domus Pragensis Scholarum Piarum (dále ChDP), č. kn. 136, s. 91, 92.
- ⁹⁶ Bartůšek, Václav. Vznik a šíření gymnázií na území Severočeského kraje před školními reformami v 18. století. Zprávy a studie Krajského muzea v Teplicích, 15/1982, s. 63–70.
- ⁹⁷ Piaristé v Č, s. 75, 76. Kostel byl přestavěn z původní kaple až později v osmdesátých letech 18. století a vysvěcen 1788.
- ⁹⁸ Srv. SÚA ŘPi, Provincie, č. kn. 27 k r. 1770. Počet zdejších řeholníků počítal mezi 4–5.
- ⁹⁹ Bartůšek, Václav. Vznik a šíření..., s. 65.
- ¹⁰⁰ SÚA ŘPi, Provincie, č. kn. 27 k r. 1770 ani k r. 1779 zde učitele podvojného účetnictví vysloveně neuvádí; Piaristé v Č, s. 76 datum výuky neuvádí. Srv. též Sieber, J. Geschichte der Stadt Haida. Adolf & Gustav Albert Haidarnsdorf, 1913, s. 55–73.
- ¹⁰¹ Bartůšek, Václav. Vznik a šíření..., s. 66. Srv. nejnověji Myšička, M. Nadace ke zřízení piaristické koleje v Mostě. Porta Bohemica I/1, s. 117–124.
- ¹⁰² Piaristé v Č., s. 76, 77.
- ¹⁰³ SÚA ŘPi, Provincie, č. kn. 27 k r. 1770.
- ¹⁰⁴ SÚA ŘPi, Provincie, č. kn. 27 k r. 1779 uvádí pouze učitele normální školy; Piaristé v Č., s. 77. Srv. DEE, s. 347.
- ¹⁰⁵ SÚA Praha, ŘPi, kol. Praha, Chronicon domus Pragensis Scholarum Piarum (dále ChDP), č. kn. 137, s. 47.
- ¹⁰⁶ SÚA Praha, ŘPi, kol. Praha, ChDP, č. kn. 137, s. 97, s. 1
- ¹⁰⁷ SÚA v Praze, fond ŘPi, provincie, Ephemerides, s. 15.
- ¹⁰⁸ SÚA v Praze, fond ŘPi, provincie, Ephemerides, s. 29. Ve městě působila škola s jedním učitelem. Viz. Trojan, c.d., s. 289.

- ¹⁰⁹ SÚA v Praze, fond ŘPi, provincie, Ephemerides, s. 76 a 77.
- ¹¹⁰ ZA Opava, pobočka Olomouc, fond Arcibiskupství Olomouc, č. kart. 435 složka. 2101 B b 119, 8. 10. a 22. 10. 1761 (viz Zuber), v Moravském zemském archivu v Brně, fond augustiniáni Šternberk a kronice piaristické provincie v SÚA Praha, fond ŘPi, provincie, Ephemerides provinciae Bohemiae scholarum piarum, č. kn. 7, s. 77; Zuber, R. Piaristé a jejich koleje na Moravě a v 18. století. In.: Piaristické gymnázium v Kroměříži a jeho úloha v dějinách Moravy (materiály sympozia z 24. a 25. 5. 1988. Studie Muzea Kroměřížska 1989, s. 14–19.
- ¹¹¹ SÚA Praha, ŘPi, kol. Praha, ChDP, č. kn. 137, s. 169. Počet pokusů o zakládání piaristických kolejí nemusí být konečný. Zatím nemohu spolehlivě objasnit např. účast piaristů při pokusech o založení kolejí a škol v Nepomuku (1707), v Německém Brodě a v Lounech (1735), v Rakovníku (1745), v Mostě (1747), v Rokycanech (1765) a Turnově (1765), které skončily pro piaristy neúspěšně. Srv. Bartůšek, Václav. Pokusy, SSH 52, 1983, s. 10.
- ¹¹² Garkischová, K. Piaristé v Berouně. Minulostí Berounska. Sborník SOkA v Berouně 5/2002, s. 132–140; Piaristé v Č., s. 77.
- ¹¹³ SOkA Beroun, Piaristická rezidence v Berouně, č. 1. Matrika piaristického gymnázia 1774–1829. Srv. Garkisch, M.: Počátky piaristického školství v Berouně. SSH 24/1998, s. 27–33.
- ¹¹⁴ Garkischová, c.d., s. 16, 17; srv. Hanzal, J. Příspěvek k dějinám školství a jeho správy v Čechách v letech 1775–1848. Sborník archivních prací XXVI/1976, s. 221–260.
- ¹¹⁵ Piaristé v Č., s. 77.
- ¹¹⁶ SÚA ŘPi, Provincie, č. kn. 27 k r. 1779; SÚA Praha, ŘPi ChDP, č. kn. 137, s. 47, 107.
- ¹¹⁷ Herčík, K. Příčina a následky přemístění piaristického gymnázia z Kosmonos do Mladé Boleslavi v roce 1784. In.: Minulost, současnost a budoucnost gymnazijního vzdělání. Sborník referátů z konference konané ve dnech 24.–25. června 1999 v Jičíně. ZČRP – supplementum 5, Semily 2000, s. 158–161.
- ¹¹⁸ Kamper, Z. Z minulosti koleje i gymnasia piaristů v Kosmonoích a v Mladé Boleslavi v letech 1688–1852. In.: 250 let gymnasia v Mladé Boleslavi. Mladá Boleslav 1938, s. 55, 56.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

František, kardinál Ditrichštejn na miniaturním portrétu z pozůstalosti sv. Josefa Kalasasenského

Piaristická kolej v Mikulově

Budova piaristické koleje v Litomyšli

Piaristická kolej ve Strážnici

ZUSAMMENFASSUNG

DIE VERBREITUNG DER PIARISTENKOLLEGIEN UND –SCHULEN IN BÖHMEN, MÄHREN UND SCHLESIEN IN DEM 17. UND DEM 18. JAHRHUNDERT

Václav Bartůšek

Verfolgt man die Verbreitung der Piaristenschulen in den Ländern der böhmischen Krone seit deren bescheidenen Anfängen bis die Zeit, wann sie fast einen halben Anteil auf dem Betrieb der lateinischen Schulen gewannen, sieht man, wie einen großen Teil der Arbeit dieser Orden im Bereich der mitteleuropäischen Pädagogik der frühen Neuzeit ausübte. Seit der Zeit, wann der Olmützer Bischof Franz Kardinal Dietrichstein in die böhmischen Länder (Mikulov/Nikolsburg in Mähren) die Piaristen berief, über die ersten Kollegien in der Knotenpunkten wie Litomyšl/Leitomischl (gegr. 1688), Slaný/Schlan (gegr. 1658), Ostrov u Karlových Varů/Schlackenwerth (gegr. 1666), Kosmonosy/Kosmanos (gegr. 1688) oder Benešov/Beneschau (gegr. 1703) in Böhmen, oder Lipník nad Bečvou/Leipnik (gegr. 1634) und Kroměříž/Kremsier (gegr. 1687) in Mähren, bzw. auch Bílá Voda/Weißwasser (gegr. 1724) in Schlesien, die meistens dank der mit Piaristen verwandten Barockadeligen gegründet wurden, schreiteten die Piaristen zu den nächsten Gründungen so fort, um in ihren Schulen die Bildung der breitesten Schichten der damaligen vor allem männlichen Population zugänglich zu machen.

Da das piaristische System der Schulen für die Bürgerschichten der Bevölkerung zugänglicher als das jesuitische war – die Jesuiten beschäftigten sich weniger mit dem Grundschulwesen –, gewann es den größten Anteil an der Erziehung der Generation, die intellektuell unsere nationale Wiedergeburt beschützte, vor allem durch die qualifizierte kleine Intelligenz in den Schulen und Pfarrhäusern, aber auch in den Apotheken, Obrigkeitkkanzleien oder beim Heer und in vielen anderen Berufen. Hier muss man noch vor allem die Gründung der Schulen in Prag (1752), České Budejovice/Budweis (1761), Nový Bor/Haida (1763), Most/Brüx (1768), Doupov/Duppau (1775) in Böhmen und in Mähren z. B. in Kyjov/Gaya (1760) oder in Moravská Třebová/Mähr. Trübau (1762) erinnern.

Es beweist auch die Nachfrage nach den piaristischen Schulen, die von Piaristen besonders seit der Mitte des 18. Jahrhunderts – wann die Ordensvorsteher bei der Gründung der Schulen schon direkt mit den Vertretern der Städte (und nicht mehr mit deren Obrigkeiten) handeln – nur schwer befriedigt werden konnte. Als sehr sympatisch zeigten sich z. B. die Versuche

um die Einführung der Piaristen nach Pelhřimov/Pilgram oder nach Chrudim in der Zeitetappe vom Ende des 17. Jahrhunderts bis Anfang der 60. Jahre des 18. Jahrhunderts, wann – nach der Ablehnung des Gymnasialunterrichts von den Piaristen – diese Aufgabe die Lokalkapläne übernahmen. Das, dass die Piaristen vor den anderen Orden die Priorität bekamen, wurde dadurch verursacht, dass die Piaristen auch zu anderen Arten der Bildung eine gute Beziehung hatten, vor allem zur praktischen Bildung, die sie als einzige in Mitteleuropa in dieser Zeit mit der gehörigen Erfahrung und Professionalität pflegten.

ŠKOLSKÝ ŘÁD SV. VORŠILY V ČECHÁCH V DOBĚ BAROKA A OSVÍCENSKÝCH REFORM MARIE TEREZIE

Ludmila Sochorová

Když školský řád sv. Voršily, těšící se ochraně papežů i milánského arcibiskupa sv. Karla Boromejského, který sepsal také ceremoniál obláček a slavnostní korunovace řeholnic, překročil hranice Itálie, aby prostřednictvím klášterních škol a pensionátů přispíval ke křesťanské výchově a vzdělávání žen v Evropě – a to nikoli pro klášter, ale pro svět – zaznamenalo řádové školství největší úspěch především ve Francii 17. století.

V období formování novodobé francouzské společnosti, barokní kultury i nového životního stylu aristokracie – za rozkvětu francouzského jazyka a literatury, preciózních salonů, hudby a divadla, výtvarného umění či architektury pozdějšího barokního klasicismu – vznikaly ve Francii rovněž desítky klášterů voršilek. Od nejstaršího řádového domu v L'Isle sur Sargue u Avignonu, jehož představená, zároveň básnířka Françoise de Bermond, řídila působení klášterní komunity v Provinci, spoluvytvářely také kláštery sv. Voršily charakteristické úsilí o novou identitu francouzské katolické církve doby baroka, ovlivněné idejemi gallikanismu – např. v pojetí slavného dvorského kazatele biskupa Bossueta.

Školský řád voršilek, jehož pařížská kongregace byla papežem Pavlem V. podřízena pravidlům augustiniánské řehole, doplněné konstitucemi sv. Ignáce, spolupracoval přitom programově se členy školského řádu Tovaryšstva Ježíšova jako svými duchovními vůdci a osvědčenými rádci¹. Zmíněná spolupráce, zahrnující rovněž misionářskou činnost v zámoří a směřující – v duchu Tridentina, avšak proti duchu ediktu nantského – k náboženské, a tím i politické jednotě Francie Ludvíka XIV. jako evropské velmoci, působila však rovněž při založení mateřského kláštera sv. Voršily v Praze, centru politicky pokořených, rekatolizací a válkami rozvrácených českých zemí.

Téhož roku 1653, kdy Sibylla hraběnka Lamboy – jejíž manžel, habsburský maršálek a bojovný katolík, byl rodák ze španělské Valencie – nabídla francouzskému klášteru sv. Voršily v Lutychu velkorysý peněžní dar pěti tisíc zlatých, jevila se vysoké církevní hierarchii v Čechách potřeba zajistit katolickou „evropskou“ výchovu ženské společenské elity nepochybně velmi naléhavá². Jak mohl dosvědčit pražský arcibiskup kardinál Arnošt hrabě Harrach, ale také dcera fundátorky Anna Marie Lamboy, vzdělaná v klášteře voršilek v Kolíně nad Rýnem a provdaná hraběnka z Bubna, či vlivná snacha Anna Františka,

rozená hraběnka z Martinic († 1694), příbuzná nejvyššího purkrabího Bernarda Ignáce Martinice.

Záhy po příchodu sedmi francouzských voršilek do Prahy ke vznešeným příznivcům školského řádu v habsburské monarchii přibyla císařovna Marie Eleonora, která roku 1660 založila klášter sv. Voršily ve Vídni, a poté i její nevlastní syn Leopold I., který s manželkou Klaudií Felicitas založil řádový dům v uherském Prešpurku roku 1676. A zatímco proslulý francouzský biskup Bossuet uctíval fundátorku kláštera voršilek z nové francouzské kolonie, amerického Québecu, misonářku Marii ab Incarnatione Dei – „Therese de nouvelle France“ – v Čechách dceřinné konventy pražského novoměstského kláštera, vznikající na Hradčanech (1691), v královském hlavním městě Olomouci (1697)³ či v královském horním městě Kutné Hoře (1712), navazovaly nejen na zásluhy, ale zároveň na autoritativní pozici školského řádu, kterou si rovněž kultivované francouzské voršilky z Lutychu v Praze získaly.

Už roku 1701 se klášterní konvent na Hradčanech stal dokonce dějištěm jednoho z proslulých svatojanských zázraků: v období příprav beatifikačního procesu Jana Nepomuckého bylo zázračné uzdravení ochrnuté Terezie Veroniky Krebsové, 21leté dcery královského rychtáře horního města Mostu, jejíž sestra žila v hradčanském konventu, připisováno vidění a modlitbám nemocné k budoucímu českému zemskému patronu⁴.

V této době začínaly k evropské akulturaci zemské stavovské obce nepochybně výrazně přispívat rovněž umělecké a společenské aktivity, spojené mj. se stagionami profesionální vlašské opery v Praze. Od roku 1698 k nim reprezentační sál svého paláce v Hybernské ulici propůjčil známý F. A. hrabě Špork (1662–1738), na jehož příkaz byla také roku 1701 na okraji palácové zahrady postavena dřevěná jednopatrová divadelní aréna. Zde v letech 1703–1705 vystupovala např. společnost vlašských operistů pod vedením známého impresária Giovanniho Sartoria či v letech 1717–1719 soubor drážďanské dvorní opery s kapelníkem Antoniem Lottim, předvádějící zároveň ve svých inscenacích i divákům z řad měšťanské reprezentace dobové adaptace konvencí barokní společenské etikety⁵.

Renomované řádové domy sv. Voršily se v rekatolizovaných českých zemích stávaly tehdy čas od času rovněž místem nábožensky či politicky motivovaných „exercitií“ dobových celebrit. Tak roku 1719 přilákala pozornost pražské aristokracie favoritka saského kurfiřta a polského krále Augusta II. Silného (1697–1733), která na doporučení kurfiřtovy nové snachy, habsburské arcivévodkyně a neteře císaře Karla VI. Marie Josefy, po své konverzi načas žila v novoměstském klášteře voršilek v Praze. Hezká a veselá hraběnka von Osterhausen – o níž v archivu pražské arcibiskupské konzistoře není zmínky – byla

však záhy vysvobozena urozeným polským nápadníkem, který ji po svatbě znovu uvedl ke drážďanskému dvoru⁶. Zde jako varhaník dvorní katolické kaple působil proslulý český komponista J. D. Zelenka (1679–1745), rovněž konvertita, který na objednávku pražského Tovaryšstva Ježíšova vytvořil ke slavné české královské korunovací císaře Karla VI. známou korunovační operu „Sub olea pacis et palma virtutis“ z roku 1723⁷.

Klášterní školy a pensionáty řádu sv. Voršily, konvenující mentalitě evropské nobility i tradičním nárokům na prestižní výchovu urozených slečen či dívek z rodin zámožného měšťanského patriciátu, byly už tehdy vyhledávány chudnoucí českou zemskou aristokracií v míře, která mnohdy překračovala jejich kapacitu i reálné možnosti financování. Tato skutečnost limitovala nejen výběr urozených slečen jako žákyň a chovank klášterních škol, ale také proces přijímání nových adeptek do školského řádu. Např. klášterní konvent voršilek v Kutné Hoře, který pod vedením představené R. M. Anny Aloisie od Narození Panny Marie a za podpory zdejší známé jezuitské koleje zaznamenal neobyčejný ohlas nejen mezi rody okolní rytířské šlechty – k ní patřila i rodina představené, rozené slečny Klusákové z Kostelce – byl po roce 1712 nucen přistoupit na zásadu, podle níž se nově přijaté konventuálky musely vyživovat z vlastního přínosu⁸.

Důraz na rodové kontakty a výši klášterního věna, před nímž požadavek přiměřeného vzdělání adeptek mnohdy ustupoval, byl pro školský řád v českých zemích zřejmě faktorem retardujícím právě v období pozdního baroka, kdy se prestižní vzdělanost žen a dívek z řad aristokracie i nobilitovaného měšťanstva – charakterizovaná v Evropě tradičním znakovým systémem sociální a kulturní distinkce – už dávno stala společenskou nezbytností.

Příležitost k „evropské“ konfrontaci v tomto ohledu se ambiciózním příslušnicím zemské stavovské obce naskytla např. v průběhu příprav královské korunovace Karla VI. a samotných korunovačních slavností roku 1723; tehdy za pobytu vídeňského dvora v Praze přítomnost řady aristokratických kavalírů, vynikajících umělců, ale také měšťanských podnikatelů, známých bankéřů a obchodníků umožnila prověřit i mnohé konvence barokního životního stylu a společenské etikety, získané rovněž v klášterních školách sv. Voršily. Podobnou „evropskou“ příležitostí ke společenské a kulturní konfrontaci se v následujících letech staly např. okázalé slavnosti kanonizace sv. Jana Nepomuckého v Praze, pořádané českou církevní hierarchií roku 1729 za spolupráce vynikajících umělců rovněž v duchu barokní estetiky a přetrvávající symboliky duchovních i společenských tradic⁹. Právě v novém klášterním kostele voršilek na Hradčanech, budovaném podle projektu Kryštofa a K. J. Dienzenhoferů, dokončil už roku 1728 mohutnou freskovou výzdobu na počest světce slavný malíř českého vrcholného baroka V. V. Reiner (1689–1743).

V téže době, kdy klášter ženského špitálního řádu sv. Alžběty, založený z iniciativy několika aristokratek v čele s Marií Markétou hraběnkou z Valdštejna, začínal rozvíjet svou charitativní činnost, zároveň pod vedením české kněžny-abatyše Marie Gabriely hraběnkyně Lažanské zahajoval své působení i dlouho budovaný Ústav šlechticů na Novém Městě Pražském : šlo však o reprezentativní světskou instituci, která měla po evropském vzoru přispívat k důstojné budoucnosti chudých či osiřelých slečen ze starých domácích aristokratických rodů.

V létě 1740 předkládal novoměstský konvent u sv. Voršily pražské arcibiskupské konzistoři podklady pro pravidelnou visitaci kláštera a volbu nové představené. Podle nich zajišťovalo výuku ve zdejších školách 11 konventuálek, v jejichž čele stála 52letá Mater Maria Agnes od Srdce Ježíšova – světským jménem Terezie Alžběta Stařímská z Libštejna (1688–1750), zároveň asistentka představené a „Praefectin Kostfreylen“, pocházející ze starého českého rytířského rodu; k jejím příbuzným patřil např. jezuita František Stařímský (1680–1757), tehdy regent staroměstského konviktu. Ve třídě pro urozené slečny a chovanky pensionátu působily: 47letá Mater Marie Kajetána od Prozřetelnosti Boží – světským jménem Kajetána Schmidtgräbnerová z Lustenecku (1693–1746), sakristiánka konventu, která slečny zároveň vyučovala francouzštině, příbuzná tehdejšího hejtmana Plzeňského kraje, původem z tamějšího rytířského rodu. Dále 48letá Mater Marie Aloisie od Vzkříšení Krista, světským jménem Anna Springerová (1692–1747), původem zřejmě z vážené měšťanské rodiny; 47letá Marie Benigna od Pěti ran Ježíše, světským jménem Marie Terezie Bechyňová z Lažan (1693–1767), členka starého českého rytířského rodu; 30letá Marie Nepomucena od Bičování Krista, světským jménem Marie Anna baronesa Příchovská (1710–1778), pocházející z dalšího starého, později do hraběcího stavu povýšeného rodu; a posléze 29letá Marie Benigna od Svaté Trojice, světským jménem Anna Barbora Blešínová (1711–1764), zřejmě konventuálka měšťanského původu.

Ve vnějších školách novoměstských voršilek, rozdělených na třídy pro docházející slečny a měšťanské externistky, tehdy vyučovaly: 47letá Marie Clementia od Hory Kalvárie, světským jménem Marie Terezie baronesa Rajska z Dubnice (1693–1766), členka známého českého rodu, k němuž patřil i jezuita Timotheus Rajský (1700–1761), profesor etiky, historie a poetiky na pražské universitě, bývalý německý katecheta u sv. Voršily. Dále 48letá Marie Alžběta od sv. Augustina, světským jménem Marie Anna Reichlová (1692–1766), která byla zřejmě měšťanského původu; 36letá Anna Josefa od sv. Jana Nepomuckého, světským jménem Marie Josefa baronesa Dejmová ze Stříteže (1704–1770), členka známého, později do hraběcího stavu povýšeného rodu; 30letá Anna Thaddea od Trnové koruny Kristovy, světským jménem Josefa baronesa Pří-

chovská (1710–1799), jejíž příbuzná Marie Nepomucena vyučovala ve vnitřních školách konventu; a konečně 30 letá Marie Ludmila od Bolestných ramen Krista, světským jménem Anna Müllerová (1710–1780), opět konventuálka patrně měšťanského původu¹⁰.

V téže době, kdy byly do novoměstského konventu přijaty 19letá Marie Josefa baronesa Vernier – známý jezuita Jan Vernier (1679–1734) býval profesorem etiky a poetiky na pražské universitě – dále 26letá Barbora Valburga z Ehrenburka, ale také Johanna Nepomucena Cahsanova či Josefa Campione „von Campion“ ze známých usedlých italských rodin, však v prestižním hradčanském klášteře u sv. Jana Nepomuckého ze 36 zdejších konventuálek zajišťovalo výuku pouze devět voršilek ve věku od 24 do 50 let¹¹.

Mentalita české stavovské společnosti, jejíž dcery, sestry, neteře i budoucí snachy byly vychovávány také v klášterech školského řádu sv. Voršily, byla v této době poznamenána vážnými obavami o postavení českých zemí a osud habsburské monarchie, již v brzké budoucnosti měla vládnout žena – nejstarší z dcer Karla VI., okouzující arcivévodkyně Marie Terezie (1717–1780). Záhy po nástupu mladé královny se tyto politicky motivované obavy potvrdily: za francouzsko-bavorské okupace Čech v letech 1741–1742 došlo rovněž k obsazení Prahy vojsky francouzského maršála de Belle-Isle, přítele pražského knížete arcibiskupa J. M. hraběte Manderscheida-Blankenheima; mezi francouzskými veliteli byl i Mořic hrabě Saský (1696–1750), levoboček zmíněného kurfiřta Augusta II. Silného a známý obdivovatel krásných žen, oblíbenec Ludvíka XV. Tehdy údajně našly některé pražské dámy také příležitost demonstrovat své zánícení pro módní „gallomanií“ – jak zaznamenali škodolibí doboví pamfletisté. O tom se mj. zdál svědčit pozdější úspěch adaptace Molierových „Směšných preciózek“, uváděné po kapitulaci Francouzů a královské korunovaci Marie Terezie v Praze roku 1743 pod názvem „Die Franzosen in Böhmen“ v divadle v Kotcích¹². Zároveň ovšem tento úspěch zastřeně mířil i na teoretické postuláty tradiční aristokratické výchovy dívek, realizované rovněž v klášterních školách sv. Voršily.

Nicméně po zániku šporkovského „Opera-Hausu“ na Novém Městě Pražském, kdy samotná existence divadla v někdejších Kotcích byla výsledkem iniciativy bohatého patriciátu Starého Města Pražského – včetně finančně zainteresovaných měšťanek, mezi nimiž roku 1738 vynikala mladá manželka ambiciózního primátora Johanna Caspara Prandta, známá ctitelka italské opery Marie(Anna) Terezie – společenské a kulturní sebevědomí pražské měšťanské reprezentace i jednotlivých patricijek nepochybně pozoruhodně vzrůstalo¹³.

Roku 1743 se v materiálech pro visitaci novoměstského kláštera u sv. Voršily objevila poprvé zmínka o třicetileté novice, která spolu se 24letou Annou

Knířovou, nyní laickou sestrou s klášterním jménem Aurelie od sv. Jáchyma († 1782), vykonala za přítomnosti kancléře pražské arcibiskupské konzistoře 1. 12. 1743 předepsaná „examen“: „Marie Theresia Schöpfin, Jungfer in der Apotheke“, klášterním jménem Anna Maria od sv. Josefa († 1749) – snad dcera známého bavorského malíře J. A. Schöpfa, tehdy usedlého v Praze († 1772) – vykonávala jistě náročnou práci, která vedle tradičního programu klášterní výuky mohla dlouhodobě výrazně ovlivňovat rovněž vztahy konventu k jeho měšťanskému okolí¹⁴.

Téhož roku 1743 se v Kutné Hoře konala okázalá slavnost při příležitosti přesídlení konventu voršilek do nového traktu kláštera Panny Marie Pomocné. Obřadního průvodu, vedeného kancléřem pražské arcibiskupské konzistoře Antonínem Vokounem, představenou mateřského novoměstského konventu R. M. Marií Terezií od Nesení Kříže Kristova a představenou kutnohorských voršilek R. M. Annou Aloisií od Narození Panny Marie, se v přítomnosti zakladatelky kláštera Eleonory hraběnky z Trautmannsdorfu a opata cisterciáků v Sedlci účastnilo 17 konventuálek, 4 laické sestry a také dvě „duchovní nevěsty s věnci na hlavách“. Následovala školní mládež, cechy, trubači a bubeníci, havíři, úřady a magistrát královského horního města – asistovali však jistě i představení zdejší jesuitské koleje, jejíž členové, tradičně zpovědníci, katecheti a exhortátoři konventů sv. Voršily, se rovněž výjimečnou měrou zasloužili o tradici školské řádové dramaturgie¹⁵.

Funkci prefekty vyhlášených kutnohorských škol voršilek zastávala tou dobou Mater Marie Etheria od sv. Korduly – světským jménem Anna baronesa Malovcová (1692–1780), zároveň asistentka představené, původem ze staré rytířské šlechty. V klášterním konventu dále působily: Anna Karolina od sv. Xaveria – světským jménem Anna Felicitas Smilkovská (1674–1757), rovněž členka starého rytířského rodu; Marie Angela a Marie Felicitas, rozené hraběnky Michnové z Vacínova, sestry z příbuzenstva pozdějšího nejvyššího purkrabího Filipa Krakovského z Kolovrat; ale i Marie Konstancie rozená hraběnka Serényi, Anna Xaverie, rozená baronesa Údrčská z Údrče či Marie Gottlieba, rozená hraběnka Haugwitzová, příbuzná známého oblíbence Marie Terezie; atd.¹⁶

V době, kdy nejvyšší purkrabí J. A. hrabě Schaffgotsch z pověření panovnice řešil otázky povznesení university Karlo-Ferdinandovy, se v Praze roku 1746 se souhlasem knížete arcibiskupa usídlila i školská kongregace anglických panen, etablojící se v Evropě od 17. století rovněž na tradiční výchovu mladých katolických dam „à la mode“. A zatímco první veřejná škola „anglických slečen“, otevřená roku 1747 v paláci hrabat Lažanských na Malé Straně, přilákala řadu dívek z urozených rodů i rodin zámožného patriciátu, vystávala školskému řádu sv. Voršily v českých zemích zřejmě úspěšná konkurence¹⁷.

Za rozkvětu aristokratických i měšťanských salonů v Evropě doby nastupujícího rokoka společenské tlaky na výchovu mladých aristokrater a měšťanských dívek přirozeně zesílily. Mentalita francouzské společnosti, ovlivněné velkými osvícenci typu Denise Diderota, Clauda Helvétia či Jeana le Rond d'Alemberta – a zároveň kultivovaným vystupováním, půvabem a duchaplností francouzských dam – se ovšem za daných sociokulturních souvislostí v polovině 18. století vyvíjely odlišně od společenských mentalit v českých zemích.

Tak byla např. roku 1748 přijata do novoměstského konventu u sv. Voršily 23letá Marie Filipina říšská hraběnka z Pöttingu, klášterním jménem Filipina Terezie od Jména Marie (1725–1788), k jejímž osobním údajům byla připojena následující výmluvná poznámka: „Ihre Exzellenz Graf Pötting als wirkliche Thumbprobst bei Alle heiligen und ihr leiblicher Papa hat zu Eintritt und in der Einkleidung die Ceremonien gehabt.“ Tradice barokní religiozity a mentálních stereotypů v českých zemích nejen v lidových vrstvách, ale i v řadách vzdělanců aristokratického či měšťanského původu nadále výrazně přetrvávaly¹⁸.

Roku 1750 navštívila krásná mladá císařovna Marie Terezie při příležitosti vojenských manévřů v Čechách rovněž klášter voršilek v Kutné Hoře, kde byla na památku její návštěvy zasazena lípa. Zbožná panovnice, později zakladatelka druhého pražského Ústavu šlechticů, umístěného po roce 1753 v někdejší Rožmberském paláci na Pražském hradě, však strádajícímu konventu svou mecenášskou přízeň neprojevila¹⁹. A přece právě v polovině 18. století se školský řád sv. Voršily v českých zemích ocitl ve velmi obtížném postavení, ovlivněném zejm. situací hradčanského kláštera, který byl těžce postižen už nároky na výpalné při francouzské okupaci Prahy.

Ze seznamu hradčanských konventuálek, pocházejícího zřejmě z let 1750–1753, nicméně vyplývá, že prefektou vnějších škol zůstávala nepochybně velmi schopná Mater Anna Columba od Hory Olivetské, rozená Schrötterová. Mezi vyučujícími působily: Mater Anna Ingnatia de Coelis, rozená slečna von Brisingell; Anna Eleonora od Narození Panny Marie, rozená hraběnka Kokořovcová; Anna Aloisie od Děťství Ježíšova, rozená baronesa Rabenhaupt – „Schreib Meisterin“; Anna Bernarda od Bolesti Kristovy, rozená Schudová; dále následovaly mladší Sorores Marie Antonie od sv. Augustina, rozená Perglerová z Perglasu, Anna Leopoldina od Duchovna Kristova, rozená Putzová z Breitenbachu, a Anna Terezie od Lásky Boží, rozená Rachlitzová. Ve vnitřní škole a v pensionátu hradčanských voršilek působily: Mater Anna Xaveria à Latere Jesu, rozená Reichlová – „Praefectin bey den Kost Gängerinnen“; Anna Filipina od společnosti sv. Voršily, rozená hraběnka Hartmannová z Klarštejna – „Conversatorin“, která se zároveň starala o klášterní knihovnu a dozírala na laické sestry; Anna Gabriela od Zvěstování Panny Marie, rozená baronesa Příchovská, která zůstávala

učitelkou francouzštiny; Anna Etheria od Čtrnácti sv. pomocníků, rozená Buscheková, která působila ve funkci „Teutsch und Böhmisch Schreib Meisterin“; Anna Wilhelmina od Tajné bolesti Kristovy, rozená Hieblová – dřívější lékárnice konventu a pomocnice ošetřovatelky (1738); Anna Paula od Devíti kůrů andělských, rozená baronesa de Fines; Anna Alžběta od sv. Karla Boromejského, rozená baronesa Losenau, která dozírala na slečny, žijící z klášterních fundací, a zároveň měla povinnost „auch ihnen die Rechnung zu lehren“; posléze Soror Anna Kajetána od Neposkvrněného početí Panny Marie, rozená Santnerová, která slečny měla „in der Music zu instrurieren“²⁰. Celkem tedy ve školách hradčanského kláštera vyučovalo v polovině 18. století už patnáct konventuálek, z nichž osm bylo členkami urozených domácích rodů; zbývajících sedm voršilek pocházelo zřejmě z vážených měšťanských rodin. Např. Mater Anna Wilhelmina, rozená Hieblová, snad členka rodiny ceněného tvůrce fresek a iluzivních architektur, Brandlova spolupracovníka bavorského malíře Jana Hiebela (1681–1755), usedlého v Praze, kde se oženil s dcerou známého malíře J. K. Kulíka; jeho synem byl Antonín Hiebel T. J. (1710–1792), tehdy profesor filosofické a později teologické fakulty v Praze²¹.

I v tomto období hospodářských potíží – a konkurence „anglických slečen“ – byly do hradčanského konventu u sv. Jana Nepomuckého přijímány další zbožné adeptky: např. Augustina Leopoldina kněžna z Fürstenberka, která profesní sliby vykonala v létě 1750, nebo Marie (Anna) Angela hraběnka Wallbrunn, skládající sliby v létě 1755. Klášterní věna i významné rodové kontakty obou slečen představovaly zřejmě za daných okolností zároveň určité záruky do budoucna²².

Rovněž mateřský novoměstský klášter u sv. Voršily tehdy přijímal další chórové sestry, ale také sestry laické: např. roku 1750 to byla 23letá Rosina Hoffmannová, klášterním jménem Monika od sv. Kříže († 1785) – podle představené konventu „Pragerisches Kind von guten Kräften“, jejíž „Arbeitsamer Stand“ ji zřejmě rovněž předurčoval k této náročné službě; roku 1751 skládala sliby 20letá Rosina Mangoldová, charakterizovaná v dopise pražské arcibiskupské konzistoři obdobnými slovy, poté laická sestra s klášterním jménem Laurentia od sv. Xaveria († 1782); atd. Některé z měšťanských dívek však už tehdy se vstupem do školského řadu po léta váhaly: např. 17letá panna Antonie Říhová, která se podle představené novoměstských voršilek R. M. Marie Terezie od Nesení Kříže Kristova rozhodla až „nach viel jähriger Erziehung in unserer Kost“²³.

V téže době, kdy se v Praze usadil i známý školský řád piaristů, orientující se tradičně na výchovu synů z měšťanských vrstev, dokázala už oblíbená představená kutnohorského kláštera R. M. Anna Aloisie u některých adeptek ocenit

především výjimečné vlastnosti osobnosti. Tak doporučila k přijetí mezi laické sestry např. pannu Barboru Kořínkovou, měšťanskou dceru z královského věnného města Mělníka, u níž vyzvedla „Fähigkeit nemblich eines freundlichen Humor und guten Leibskräfte“²⁴; tedy vlastnosti v každodenním životě konventu ženského školského řádu nepochybně velmi potřebné.

Roku 1755, kdy císařovna Marie Terezie darovala nově založenému Ústavu šlechtičen na Pražském hradě panství a hrad Karlštejn – od roku 1625 z rozhodnutí Ferdinanda II. věnný statek českých královen – oslavil školský řád sv. Voršily stoleté výročí svého působení v českých zemích. Při příležitosti řádových oslav zaslala představená mateřského novoměstského kláštera R. M. Marie Terezie novému koadjutoru pražského knížete arcibiskupa A. P. baronu Příchovskému, jehož několik příbuzných žilo v pražských konventech voršilek, mj. rovněž seznam konventuálek, slečen z pensionátu a žákyň klášterních škol, které se měly zúčastnit slavnostních obřadů. Ze seznamu vyplývá, že mezi 36 novoměstskými „Pensionaires“ se roku 1755 nacházela řada slečen z předních českých rodů, zčásti spřízněných s členkami řádu sv. Voršily.

Z nich nepochybně vynikaly Ester hraběnka Kounicová, Antonie hraběnka Walderode, Lisette a Mariana hraběnky Věžníkovy, Marianna hraběnka Götzén, Lisette, Kateřina a Barbara hraběnky Wallbrunn, Marianna hraběnka z Bubna, Ludmila a Terezie hraběnky Dejmové ze Stříteže, Kateřina baronesa Malovcová; ale také Valburga hraběnka Kustošová ze Zubří, Filipina baronesa Vančurová ze Řehnic, Antonie a Josefa baronesy Radecké z Radče, Terezie baronesa ze Sternthalu, Nepomucena slečna Mladotová ze Solopisk, Marianna baronesa Haugwitz, Františka Stařímská z Libštejna, Josefa slečna ze Štampachu, Kajetána a Nanette baronesy Unwerthovy, Nanette baronesa Vernier, Josefa a Helena z Ehrenburku; atd.

Za urozenými chovankami a žákyňmi klášterních škol následovaly roku 1755 v menším počtu zřejmě vybrané měšťanské dívky : např. panny Baberle Mazorková, Karolina Kuchařová, Justina Čermáková, Ančerle Volachová, Katherle a Rosel Amerlingovy či Katerle Lišková; atd. Avšak ještě před těmito měšťanskými žákyňmi novoměstských voršilek byly pozvány k účasti na slavnostních klášterních „Gebet-Stunden“, kde se konventuálky i vybrané dívky po hodinách střídaly, také Mme von Lantzenfeld, Mlle de Vogine, Mlle Charlotte de Nyst či Mlle Lisette Trewetzky; snad šlo o domácí vychovatelky některých slečen, které působily zároveň jako „promeneuses“ urozených externistek²⁵.

Seznam účastnic klášterní slavnosti u sv. Voršily pak roku 1755 uzavíralo šest služebných, pečujících tehdy o slečny z pensionátu: v jejich čele stála paní Katerle Glubin, následovaly panny Mariandl Willingerin, Mariandl Šimsin,

Mariandl Rödlin, Lisl Marřin (Mářová) a Josefa Čisteckin; zdá se, že nejméně dvě služebné byly Češky²⁶.

V téže době oslavil hradčanský klášter u sv. Jana Nepomuckého výročí druhé profese své představené, 70leté R. M. Anny Konstancie de Corde Mariae, rozené slečny von Widman. Slavnostní scénická kompozice s názvem „Der zu König deren Baumen erwählte Todt Dorn = Bäsch in der einmahl Glücklich erlebten Wahl“ – jejíž libreto se dochovalo – nesla podtitul „In einem musikalische Opella vergestellet von einem gesambten Musicalischen Chor“²⁷. Šlo zřejmě o jednu z tradičních barokně stylizovaných slavností klášterů voršilek, jejichž ceremoniál předepsal sv. Karel Boromejský, na níž měla roku 1755 v hradčanském konventu nepochybně významný podíl rovněž zmíněná Mater Anna Kajetána od Panny Marie, rozená Sandtnerová, která slečny vyučovala hudbě.

Avšak už v následujících letech za války s Pruskem se právě situace hradčanského kláštera voršilek stala bezesporu dramatickou: po dalším výpalném roku 1757, které polohou exponovaný klášter u sv. Jana Nepomuckého, jehož budovy byly vystaveny nepřátelskému ostřelování, odevzdával tentokrát město obléhajícím Prusům, dosáhl deficit kláštera závratné sumy 100 tisíc zlatých²⁸.

Válečné škody, způsobené následky francouzsko-bavorské okupace i války s Pruskem, byly tehdy školským řádem pocit'ovány o to tíživěji, že se v polovině 18. století v životě všech klášterů svými důsledky nadále projevovaly charakteristické vývojové tendence, související nejen s mentalitou české společnosti, ale také s ekonomickou a sociální diferenciací evropské společnosti této doby. Hospodářský úpadek některých urozených rodů, které se „tradičním“ vstupem dcer do kláštera pokoušely zmíněný vývoj zastavit či alespoň zpomalit; početnost aristokratických i měšťanských rodin, kde majetkové nároky dcer ohrožovaly budoucnost synů; válečná léta, zanechávající sirotky po důstojnících císařské armády, které bylo třeba přiměřeně zabezpečit; atd.

Ve stejné době, kdy císařovna Marie Terezie uzavřela spojeneckou smlouvu s Francií, se zároveň mezi názory předních francouzských osvícenců stále více prosazovala kritika autoritativního postavení katolické církve, nalézající ohlas i u přívrženců reformního katolicismu v Evropě. K nejvýznamnějším osvícenským kritikům patřil ideový tvůrce a jeden z redaktorů slavné Encyklopedie Denis Diderot (1713–1784), obdivovaný společník v pařížské kavárně de la Régence i v aristokratickém salonu Mme d'Épinay, který mj. prohlásil: „Svoboda je dar bohů a každý jednotlivec téhož druhu má právo těšit se jí od chvíle, kdy se začne těšit rozumu“. Aby na jiném místě Encyklopedie tento syn řemeslnické rodiny z provinčního francouzského městečka o postavení soudobé ženy

napsal: „Zbožnost je její jediná a poslední útěcha. Krutost občanských zákonů se téměř ve všech oblastech spojila s krutostí přírody“²⁹.

A tak v období rokoka jako životního stylu, který pěstování vztahů mezi lidmi povýšil na úroveň umění – ale také rokoka jako umění pro kultivovanou společnost, jež po vzoru Francie právě na půdě evropských salonů sociální či majetkovou nerovnost mezi lidmi vědomě přehlížela – vznikala požadavek osvobození ženy ze zajetí středověkých církevních představ i tradičních legislativních norem. Byl to právě Denis Diderot, který se jako zastánce lidské důstojnosti a svobody žen i dívek projevil zejm. ve své proslulé literární mystifikaci „Jeptiška“ z roku 1760, jež strhujícím způsobem líčila mravy a mnohdy nelibostnou motivaci rodin, nutících své dcery ke vstupu do kláštera³⁰.

Mentalita dívek, přijímaných do juvenátu školského řádu sv. Voršily, se v polovině 18. století, kdy se prosazovaly nové mentální stereotypy i nové formy společenské komunikace, přirozeně lišila od názorů a postojů zbožných adeptek doby baroka. Avšak ani v období rozkvětu barokní religiozity v 17. století nelze připustit v této subtilní sféře duchovního života a ženské emocionality, příliš uzavřené vůči pohledům zvenčí, zřejmě nepatřičná zobecnění: jak dokázala např. vášnivá milostná korespondence portugalské jeptišky Marianny Alcoforado či známý příběh někdejší proslulé favoritky Ludvíka XIV., francouzské karmelitánky Louisy de la Miséricorde.

Navíc ještě v osvíceném 18. století mohly právě v prostředí společenské elity stavovská hrdost a rodová solidarita chudých slečen či měšťanských dcer spolu s vědomím osobní odpovědnosti v některých případech převážit nad individuálními pochybnostmi i bolestmi; a stát se posléze dostatečnou motivací rovněž k odříkavému životu v klášterech školského řádu, který prostřednictvím svých žákyň a chovanek udržoval určitý kontakt s veřejností, a tím i s dobovým kulturním a společenským děním.

Samotný program tradiční výuky v klášterních školách sv. Voršily, založený na znakovém systému sociální a kulturní distinkce doby baroka, přetrvával – neboť právě tyto prestižní konvence se svými symbolickými konotacemi platily i nadále jako uznávaný kód mezinárodní sociokulturní komunikace v Evropě. Osvícenská společnost tak zároveň paradoxně prostřednictvím norem odsuzované barokní aristokratické etikety vytvářela kult přirozeného, oduševnělého, okouzlujícího ženství³¹.

V době, kdy se v prostředí evropské nobility začínaly s osvícenskými ideály uplatňovat i takové formy komunikace, které byly bez účasti kultivovaných žen stěží myslitelné, musel však tradičně respektovaný školský řád sv. Voršily v českých zemích přistoupit k nepochybně bolestným opatřením. Po rozprodeji pozemkového majetku nejvíce zadluženého hradčanského kláštera, statků Nový

dvůr a Hostouň, následoval soupis klášterního kapitálu hradčanských voršilek, který na zaplacení dluhů zřejmě zdaleka nepostačoval³².

Proto císařovna Marie Terezie, která se pod vlivem nastupujících „vídeňských velikánů“ začínala zabývat otázkami školství a jeho reforem v habsburské monarchii, rozhodla někdejší ambiciózní klášter voršilek, proslavený jedním z novodobých zázraků sv. Jana Nepomuckého, posléze roku 1766 zrušit. Konventuálky měly přejít do mateřského novoměstského kláštera – a tak zatímco nejstarší dcera císařovny arcivévodkyně Marie Anna nastupovala úřad kněžny abatyše Ústavu šlechticů na Hradčanech s darem dvou milionů zlatých, představená zdejších voršilek nechala pro arcibiskupskou konzistoř vyhotovit potřebné doklady.

Vzápětí však ovdovělá panovnice, dobroditelka kláštera sv. Voršily v Trnavě a matka několika dcer – která ještě po letech s trpkostí vzpomínala na svou nedostatečnou přípravu korunní princezny – své rozhodnutí anulovala. Následujícího roku 1767, kdy za epidemie neštovic ve Vídni ztratila císařovna postupně svou snachu Marii Josefu Bavorskou, malou vnučku i dceru Josefu, rozhodla se pro jiné řešení: zavázala se hradit náklady, spojené s klášterním zaopatřením jedné z hradčanských voršilek. Pro tento zbožný účel si Marie Terezie, zotavující se z nemoci, zvolila 40letou Marii Innocentii, rozenou hraběnku von Schönau, příbuznou někdejšího pruského generála ve službách Benátské republiky za válek s Turky, která byla členkou řádu 23. rok a vykonávala tehdy funkci fortnýrky hradčanského kláštera.

Po vzoru císařovny se k podobným závazkům rozhodli i někteří členové panovnické rodiny a vídeňského dvora: např. arcivévodkyně Marie Alžběta, jejíž krásu epidemie neštovic roku 1767 rovněž osudově poznamenala, si pro tento účel zvolila 28letou sestru Annu Emanuelu od sv. Aloisia, rozenou Riedlovou; ovdovělá vévodkyně von Sachsen si vybrala 41letou Mater Annu Benignu od Srdce Ježíšova, rozenou hraběnku von Schönau a Mater Annu Michaelu, rozenou Enkewoirt, působící jako „lotione adjuncta“; princezny Alžběta a Kunigunda se rozhodly pro 46letou Mater Annu Magdalenu od Kříže Kristova, rozenou Bachmannovou, která byla pověřena péčí o klášterní šatstvo. Vévodkyně Emanuela Savojská hodlala podporovat 54letou Mater Annu Františku od Sedmi bolestí Panny Marie, rozenou Azzoni, která působila v klášterním pensiónátu, původem ze známé pražské italské rodiny měšťanských intelektuálů – jesuité Dominik a Petr Azzoniové byli tehdy profesory teologické fakulty; dále 76letou Annu Wenceslavu, rozenou Voglovou, dřívější „ChorRegentin“, a 27letou Annu Peregrinu od Anděla Strážce, rozenou Harbigovou. Josef kníže Fürstenberk se zavázal podporovat 64letou Mater Annu Adalbertu rozenou Voglovou, asistentku představené, a 59letou Mater Annu Augustinu, rozenou baronesu

Kocovu z Dobrše, která byla nyní představenou vnějších škol hradčanských voršilek; jeho mladší bratr K. E. kníže Fürstenberk, ochránce osvícenců, se rozhodl pro 30letou Annu Josefu Marii, rozenou kněžnu z Fürstenberka (s níž arcibiskupská konzistoř počítala jako s příští představenou hradčanského kláštera) a pro Annu Bernardu od Pěti ran sv. Františka, rozenou Krausovou. Podporu knížete Taxise získala 50letá Mater Anna Valburga, rozená slečna von Widman, podporu Oldřicha knížete Kinského Soror Aloisie od Dětství Ježíšova, rozená slečna de St. Vito; František kníže Lichtenstein podpořil 59letou Mater Annu Ursulu, rozenou Wolfingerovou, Augustin kníže Lobkovic Soror Annu Margaretu od Sv. Kříže, rozenou slečnu Parate; kněžna Khevenhüller se rozhodla pro 53letou Mater Annu Ethereu rozenou Buschekovou, která nadále vyučovala v klášterních školách; k finanční podpoře Anny Xaverie Terezie, rozené von Germetten, se zavázal kníže Schwarzenberk. Hrabě Buquoy se rozhodl vydržovat v klášteře 43letou Mater Annu Emerentianu, rozenou slečnu z Breitenbachu, Michal hrabě Martinic 43letou Marii Deodatu, rozenou hraběnkou ze Šternberka; Adam hrabě Šternberk podpořil 51letou Mater Mariannu, rozenou hraběnkou ze Šternberka, vyučující v klášterních školách, Prokop hrabě Černín zase 50letou Mater Marii Kajetánu, rozenou Sandtnerovou, nyní „RegensChorin“ hradčanského konventu. Hraběcí rodina Hartmannů z Klarštejna podpořila 59letou Mater Filipinu, rozenou hraběnkou Hartmannovou, která nyní vykonávala funkci „Praefecta Superioris Scholae“; František hrabě Morzin si vybral 38letou Mater Renatu, rozenou hraběnkou Morzinovou, zatímco hraběnka Vratislavová, rozená Kinská, zvolila 50letou Mater Alžbětu, rozenou baronesu Losenau; známý osvícenec baron Kressl z Kvaltenburka se rozhodl pro 73letou Mater Karolinu, rozenou hraběnkou Příchovskou, která právě oslavila jubileum druhé profese – 50 let od vstupu do řádu sv. Voršily; atd.³³

Téhož roku 1767 byla představenou obnoveného hradčanského kláštera u sv. Jana Nepomuckého zvolena se souhlasem pražské arcibiskupské konzistoře 46letá Mater Anna Xaveria Teresia od Vůle Boží, rozená slečna von Germetten, působící dosud ve funkci „magistra convictualium“, která působila v řádu 26. rok; tedy dáma, pocházející z rodiny proslulého profesora právnické fakulty v Praze JUDr. B. J. Germettena, který jako „postulator fidei“ vystupoval v letech 1715–1719 v procesu beatifikace zemského patrona sv. Jana Nepomuckého³⁴.

A tak v době, kdy na pražské universitě zahajoval své působení po dlouhých desetiletích opět první laik – profesor K. H. Seibt (1735–1806), který od roku 1763 vychovával mladou generaci nadšených osvícenců – školský řád sv. Voršily se rovněž volbou představené obnoveného hradčanského kláštera u sv. Jana Nepomuckého hlásil k duchovnímu dědictví a prestižním tradicím zemské stavovské obce doby baroka. Zatímco obdivovaný profesor Seibt, ctitel J. Ch. Gottscheda a Ch. F. Gellerta, přednášející už v Praze německy, rozvíjel své teo-

rie v duchu programové přednášky „O vlivu krásných věd na vzdělání rozumu“ – a byl pražským knížetem arcibiskupem Příchovským jako chráněncem zemské aristokracie roku 1766 pověřen přednáškami z církevního práva v arcibiskupském semináři – školský řád sv. Voršily prožíval naopak jiné, nepochybně slavnostní okamžiky své existence: úspěšné ukončení procesu beatifikace zakladatelky řádu, k němuž došlo roku 1754 zásluhou postulátorky, generální představené voršilek v Římě R. M. Aloisie Schiantarelli, vedlo totiž 30. dubna 1768 papeže Klimenta XIII. k prohlášení Angely Merici (1474–1540) za blahoslavenou³⁵.

V období osvícenských reforem Marie Terezie, kdy racionalizace systému universitního vzdělávání aristokratických či měšťanských kavalírů v zájmu potřeb centralizovaného absolutistického státu psychologicky připravovala další reformy – včetně zrušení kdysi mocného školského řádu Tovaryšstva Ježíšova – výchova a vzdělávání mladých dam v klášterních školách sv. Voršily zůstávaly na úrovni sociokulturních funkcí, obsahu a metod formativní barokní tradice.

Existující disproporce mezi oběma systémy životní i profesní přípravy mladé generace mohla nadále uspokojovat spíše sentimentální stoupence Rousseauova „Emila“ (a tedy obdivovatele prosté hrdinky románu Sofie, milující ctnost a vykonávající domácí práce) než ambiciózní potřeby nové ženské elity v Evropě opěvovaného „věku rozumu“. A to tím spíše, že vznikající osvícenský kult oduševnělého a okouzujícího ženství přinášel s novými mentálními stereotypy i formy společenských kontaktů, které už od doby rokoka rozvíjely „dorozumění mezi dvěma lidmi nebo nejvýše v malé skupině: konverzace, psaní dopisů. komorní hudba, tance, společenské způsoby i svádění...“³⁶. K těmto subtilnostem společenských mentalit a životního stylu 18. století, jež přinášel dobový sentimentální model něžných přátelství, ovšem tradiční klášterní výchova dívek přirozeně nedosahovala.

Nicméně právě v těchto letech se v klášterním juvenátu u sv. Voršily začínaly objevovat vedle dcer známých, konzervativně smýšlejících aristokratických rodin – jako byly např. 21letá Marie Terezie a Marie Alžběta hraběnky Věžníkovy či jejich sestřenice Valburga hraběnka Kustošová ze Zubří, bývalé chovanky kláštera – rovněž osiřelé měšťanské dívky z důstojnických rodin. Např. roku 1763 po válce s Pruskem to byla 20letá dcera hejtmana pluku Colloredo Terezie Löperová, narozená ve Freiburgu; roku 1769 zase 26letá dcera kapitána pluku Wolfenbüttel Marie Alžběta „von Januš“, narozená ve Frankfurtu nad Mohanem, ale i 20letá dcera hejtmana regimentu Alt-Königsegg Karolina Salvatori, narozená v Praze; atd. Přijímány byly však rovněž adeptky z početných aristokratických rodin osvícensky smýšlejících státních byrokratů, jako byla např. roku 1771 tehdy 17letá Marie Anna hraběnka von Götzen či 20letá Marie Anna

baronesa von Unwerth, příbuzné direktora filosofické fakulty pro logiku, metafyziku a humanitní studia Petra Hebenstreita von Streitenfeld; atd.³⁷.

V téže době, kdy mateřský novoměstský klášter u sv. Voršily ztratil svou dlouholetou představenou, všeobecně respektovanou R. M. Marii Terezií od Nesení Kříže Kristova, rozenou slečnu von Mosern (1682–1769), zřejmě intelektuálku v konventu („Ihr rühmlicher Wandel ist in ihrer Lebensschreibung zu finden“), objevily se mezi listinami novoměstského kláštera i první česky psané protokoly. Týkaly se přijetí dvou laických sester: 22leté Anny Jawurek, dcery měšťanského učitele z Benešova († 1818), která vykonala příslušná „examen“ 30. listopadu 1770, a 26leté Thecly Holleczek z Třemošné, dcery kočího z vrtbovského panství Nekmír († 1818), která přijímací zkoušku absolvovala 3. prosince 1770. V téže době ještě do klášterů voršilek v českých zemích docházeli kromě německých také čeští katecheti: např. roku 1764 vykonával tuto funkci u sv. Voršily na Novém Městě Pražském pověřený jezuita Bernard Haslauer (1728–1767), tehdy profesor liturgiky na teologické fakultě a mj. katecheta u sv. Salvátora³⁸.

Před visitací novoměstského kláštera koncem roku 1772 předkládala R. M. Marie Emerentiana od sv. Voršily pražské arcibiskupské konzistoři obvyklé podklady, zpracované ke dni 10. listopadu 1772. Podle seznamu konventuálek žilo tehdy u sv. Voršily 33 chórových sester, oprávněných k volbě nové představené: k nejstarším a nejvlivnějším patřily 63letá Mater Marie Nepomucena, která dovršila 44 let v řádu, a 62letá Mater Anna Thaddea, žijící v řádu 43. rok, obě rozené hraběnky Příchovské, a tedy příbuzné pražského knížete arcibiskupa; následovala 70letá R. M. Marie Emerentiana, rozená Wendová, která oslavila 43. rok života v řádu, a 64letá Marie Ludmila, rozená Müllerová, 40. rokem v řádu. Podle počtu let v klášteře následovaly mladší konventuálky: 59letá Mater Marie Voršila, rozená slečna z Wimbergu, a 59letá Marie Xaverie, rozená Bollová; 53letá Marie Etherie, rozená baronesa Bechyňová z Lažan, a Marie Ignatie, rozená Schötzová; prefekta řádového domu, 52letá Marie Stanislava, rozená slečna Sedlecká, a 51letá Marie Anna, rozená baronesa Vernier; 50letá Marie Karolina, rozená baronesa Malovcová, 51letá Anna Leopoldina, rozená slečna Campion, 50letá Innocentia Ignatia, rozená hraběnka von Götz, 48letá Marie Rosalie, rozená hraběnka von Spaar, a 53letá Marie Vincentie, rozená hraběnka Walderode; dále 43letá Emanuela Josefa, rozená baronesa Lewenehr, 42letá Marie Maxmilianá, rozená hraběnka z Trautmannsdorfu; atd.³⁹

Z těchto chórových sester ve věku od 28 do 70 let byla přibližně třetina konventuálek měšťanského původu; některé pocházely zřejmě z rodin známých hudebníků – např. 38letá Mater Anna Maria, rozená Urtikin, snad členka proslulé rodiny Kopřivů v pachtovských Cítolibeč; jiné z rodin známých lékařů či

právníků – např. 59letá Marie Xaverie, rozená Bollová, nebo 39letá Marie Františka, rozená Blovská. Z francouzských rodin pocházely Sorores Marie Gabriela, rozená Lepre, a Marie Klára, rozená Lafon – osiřelá dívka, která před vstupem do řádu žila už 6 let v klášteře.

V době, kdy bullou papeže Klementa XIV. z 21. července 1773 došlo ke zrušení školského řádu Tovaryšstva Ježíšova, císařovna Marie Terezie dvorským dekretem z 12. února 1774 rozhodla o nezbytných školských reformách v habsburské monarchii: každému poddanému se mělo dostat vzdělání podle jeho stavu a povolání; do škol měli být dosazeni schopní učitelé a mělo být zavedeno stejné, úplné, praktické a trvalé studijní zařízení, do něhož měly být zahrnuty školy venkovské a městské v německém jazyce, vyšší gymnázia, ale také klášterní studia atd. – včetně akademie věd. Dne 6. prosince 1774 byl pak na návrh známého reformátora, zaháňského opata J. I. Felbingera publikován ve formě císařského patentu všeobecný školský řád Marie Terezie, uvedený myšlenkou o výchově mládeže, která je nejdůležitější základnou pravé blaženosti národů⁴⁰.

V témž roce 1773 byla pak vydána rovněž anonymní „Úvaha o důležitém předmětu, o rodinné výchově mladých šlechtických kavalírů“, dílko známého osvícence F. J. hraběte Kinského, které o tři roky později následoval další spis z pera vzdělaného císařského generálmajora, přítele Ignáce rytíře Borna, s názvem „O hofmistrech“. Oba spisy měly získat stoupence osvícenské výchovy v řadách zemské aristokracie, již byly určeny; výchova dívek zůstávala však stranou pozornosti autora i jeho přátel z okruhu Soukromé Učené společnosti v Praze, korespondující tehdy s řadou evropských osvícenců.

Postupující laicizace kulturního a společenského života v tomto období vlády Marie Terezie přispívala tedy ještě ke zvýraznění disproporcí mezi systémem osvícenské výchovy kavalírů a prestižní tradicí klášterní výchovy mladých dam. Nicméně právě v těchto letech, kdy se v salonech evropských osvícenců proklamovaly ideály nové, na rovnosti občanů založené společnosti, a tím i nové sociokulturní pozice a role ženy, ustálil se zároveň v prostředí evropské nobility onen okázale bezstarostný životní styl, charakteristický pro období pozdního osvícenvství, který na francouzském dvoře už roku 1770 okouznil rovněž nejmladší dceru Marie Terezie, dauphinku Marii Antoinettu.

Jak Aurora hraběnka Saská (1748–1821), nemanželská a jediná dcera slavného francouzského maršála, po letech vzpomínala: „V té době totiž uměli lidé žít a umírat! ... Nepěstovali žádné nepříjemné nemoci. Když měli dnu, přece jen chodili, a to bez bolestného výrazu tváře; utrpení každý skrýval, to patřilo k dobrému vychování. Lidé neměli ty dnešní obchodní starosti, které kazí rodinný život a otupují ducha. Uměli chudnout, aniž to bylo znát, jako dobří hráči,

kteří prohrávají... Snad by se dali odnést polomrtví na lov. Byli toho názoru, že je lépe umřít na plese nebo v divadle než doma v posteli mezi čtyřmi svícemi a protivnými muži v černém úboru. Byli filosofové, nehráli si na puritány, přísný život někdy vedli bez okázalého předvádění. Když někdo žil cudně, žil tak proto, že se mu to zalíbilo, a nenutil do toho ostatní a nebyl mrzout. Lidé se těšili ze života...“⁴¹.

Téhož roku 1778, kdy se někdejší chovanka kláštera v Saint-Cyru, půvabná a kultivovaná Mme Aurora de Saxe vdávala v Paříži za přítele proslulé Mme d'Épinay, ochránkyně osvícenců, nově zvolená představená mateřského novoměstského kláštera v Praze R. M. Marie Anna à Corde Jesu, rozená baronesa Vernier de Rougemont, zasílala arcibiskupské konzistoři se seznamem konventuálek mj. i výkaz fundací obou pražských klášterů voršilek. Ze seznamu vyplývaly také některé změny ve vedení klášterních škol u sv. Voršily; představenou vnějších škol se stala Mater Marie Stanislava, rozená slečna Sedlecká, ve vnějších školách pak vyučovaly: Marie Ludmila rozená slečna von Mühlensdorf; Marie Filipina, rozená hraběnka von Pötting; Marie Johana, rozená Říhová; Marie Terezie, rozená hraběnka Věžníková; Marie Michaela, rozená slečna Fahnebeck, a novicka Marie Aloisie, rozená baronesa Wiedersperg. Ve vnitřních školách pro urozené chovanky pensionátu působily: Marie Vincentie, rozená hraběnka Walderode; Marie Angela, rozená hraběnka Wallbrunn; Marie Wenceslava, rozená Hubálková; Marie Gabriela, rozená slečna Lepre; Marie Valburga, rozená hraběnka Kustošová, a Marie Klára, rozená slečna Lafon.

Otázkou zůstává, v jaké funkci působila novicka Marie Nepomucena, rozená baronesa Kocová z Dobrše, jíž bylo tehdy striktně uloženo: „Nepomucena hat ihre Lehrstunde sich in der Discant-Stimm zu Perfectionieren“.

Mezi urozenými konventuálkami, které v těchto letech nadále převážně zajišťovaly tradiční výchovu a vzdělávání klášterních žákyň či chovank, byly už roku 1778 uvedeny jako slečny také obě Francouzky měšťanského původu; podíl dvou zbývajících měšťanských konventuálek – 42leté Mater Marie Johanny od sv. Augustina, rozené Říhové, a 34leté Marie Wenceslavy od Všech svatých, rozené Hubálkové – mohl být tehdy vymezen rovněž výukou českého jazyka v prestižních školách u sv. Voršily.

Z výkazu klášterních fundací je zřejmé, že novoměstský klášter u sv. Voršily disponoval roku 1778 kapitálem ve výši 5800,- zlatých, přičemž 1500 zlatých věnovala panna Marie Barbora Mazorková, žákyně klášterních škol roku 1755; 3000 zlatých darovala Dorothea hraběnka Millessimo, 800 zlatých Regina hraběnka Netolická a 500 zlatých Johanna hraběnka Walderode. Hradčanský klášter u sv. Jana Nepomuckého disponoval roku 1778 stavovskými obligacemi v hodnotě 7518 zlatých a u královského horního města Příbrami měl uloženo

dalších 750 zlatých. Celkově oba pražské kláštery ambiciózního školského řadu voršilek vykazovaly roku 1778 – kromě mešních fundací – kapitál ve výši 14 068 zlatých⁴².

Klášterní výchova, akcentující náboženství a křesťanské ctnosti, apelující na srdce a cit člověka, konvenovala zčásti rovněž ideálům pozdního osvícenství a byla v tomto ohledu nepochybně přístupná i některým osvícenským školským reformám. Nicméně obrazu ženy jako životní družky, důvěrnice, pomocnice a přítelkyně muže už v okruhu společenských elit svým reálným obsahem na sklonku 18. století zřetelně nedostačovala.

V době, kdy bratři a bratřanci klášterních žákyň či chovanek navštěvovali na pražské universitě, ve Vídni, Mnichově, Štrasburku i v dalších evropských městech přednášky z osvícenské filosofie, historie, etiky, ale také osvícenské kameralistiky, přírodních i právních věd, zůstávaly rovněž ambiciózní žákyně pražských voršilek typem své výchovy i jejími znakovými konvencemi nadále symbolicky spjatý s mentalitou a životním stylem pozdního baroka či rokoka.

Na sklonku osvíceného „věku rozumu“ se tak zejména uvnitř nastupující generace měšťanských dívek a budoucích měšťanských podnikatelů, státních byrokratů či intelektuálů potvrzovaly tradiční hodnoty a normy, ale i legislativní a sociokulturní disproporce, které na přelomu 18. a 19. století charakteristicky předznamenal rovněž bolestný vývoj ženské elity v českých zemích v následujících několika desetiletích proslulé „doby předbřeznové“.

POZNÁMKY

- ¹ Naposled Encyklopedie českých klášterů. Praha 1998, s. 166–167, 495–499. Dále srov. Čornejová, Ivana – Fechtnerová, Anna. Životopisný slovník pražské university. Filosofická a teologická fakulta (1654–1773). Praha 1986. Už roku 1673 vydala např. Mater Paula de Pomeran v Paříži dějiny řehole; třísvazkový duchovní deník, kde byl ke každému dni v roce přiřazen životopis některé z členek řádu, přeložil do němčiny roku 1720 P. Landshut T. J.
- ² Státní ústřední archiv v Praze (dále SÚA Praha), fond Arcibiskupství pražské (dále APA), inv. č. 3489, sign. C 120/1, kart. 2104; srov. Bílek, T. V. Statky a jmění kolejí jezuitských... Praha 1893, s. 292; dále Sochorová, Ludmila. „Sicut lilium inter spinas“: k tradici aristokratické výchovy dívek doby baroka. In: AUC-Studia Ethnologica XI, 1998, s. 101–113.
- ³ Klášter voršilek v Olomouci byl při svém založení zčásti osazen i několika řeholnicemi z Prahy, podléhal však jurisdikci olomoucké diecéze; ve Slezsku

- vznikly v 17. století dva řádové domy – roku 1683 v Kladsku a roku 1687 ve Vratislavi. Srov. Krátký výtah z dějin konventu řádu sv. Voršily v Kutné Hoře. Kutná Hora 1912, s. 8. Dále srov. Encyklopedie českých klášterů: c.d., s. 166–167.
- ⁴ Naposled Vlnas, Vít. Sv. Jan Nepomucký, česká legenda. Praha 1993, s. 124, 145–148.
- ⁵ Dějiny českého divadla I. Praha 1968 (ed. F. Černý), s. 202, 205, 243, 256, 263–264; srov. Sochorová, Ludmila. Barokní tradice a mentalita pozdního osvícenství v procesu konstituování měšťanského salonu 18. století. In: AUC-Studia Ethnographica X, 1997, s. 105–113.
- ⁶ Srov. např. Šárecká, M.: Milenky královské. Praha 1993, s. 118–119.
- ⁷ Dějiny českého divadla I: c.d. s. 179, 187, 262; atd.
- ⁸ Sochorová, Ludmila. „Sicut lilium inter spinas“..., in AUC-Studia Ethnologica XI, 1998, s. 101–113; Krátký výtah., c.d. , s. 17.
- ⁹ Např. Dějiny českého divadla I: c.d. s. 187–188; naposled Vlnas, c.d., s. 159–172; atd.
- ¹⁰ SÚA Praha, APA, inv. č. 3489, sign. C 120/1, kart. 2104; srov. Čornejová, Ivana – Fechtnerová, Anna, c.d., s. 435, 359 atd.
- ¹¹ SÚA Praha, APA, inv. č. 3701, sign. C 135/4, kart. 2191; srov. Čornejová, Ivana – Fechtnerová, Anna, c.d., s. 513.
- ¹² Teuber, O. Geschichte des Prager Theaters I. Prag 1883, s. 147.
- ¹³ Pömerl, J. Otevření divadla v Kotcích. In: Divadlo v Kotcích. Praha 1992 (ed. F. Černý), s. 7–15.
- ¹⁴ SÚA Praha, APA, inv. č. 3489, sign. C 120/1, kart. 2104.
- ¹⁵ Spolupráci v oblasti řádové dramaturgie lze předpokládat zejm. u členů T. J. ve funkcích profesorů poetiky, kteří působili i jako zpovědníci, exhortátoři a katecheti voršilek, nebo patřili k příbuzným konventuálkám: např. Jan Vernier, Petr Azzoni, Timoteus Rajský atd.
- ¹⁶ Srov. Krátký výtah., c.d., s. 19–25.
- ¹⁷ Naposled Encyklopedie českých klášterů, c.d., s. 100–101.
- ¹⁸ SÚA Praha, APA, inv. č. 3489, sign. C 120/1, kart. 2104; Sochorová, Ludmila. Každodennost v deníkových záznamech J. J. hraběte z Vrtby. In: Sborník Vlastivědných prací z Podblanicka. Praha 1994, s. 129–142.
- ¹⁹ Krátký výtah, c.d., s. 28; Encyklopedie českých klášterů, c.d., s. 327–328.
- ²⁰ SÚA Praha, APA, inv. č. 3489, sign. C 120/1, kart. 2104.
- ²¹ Čornejová, Ivana – Fechtnerová, Anna, c.d., s. 167–168.
- ²² SÚA Praha, APA, inv. č. 3489, sign. C 120/1, kart. 2104.

- ²³ Srov. poznámku 22.
- ²⁴ SÚA Praha, APA, inv. č. 3701, sign. C 135/4, kart. 2191.
- ²⁵ SÚA Praha, APA, inv. č. 3489, C 120/1, kart. 2104.
- ²⁶ Srov. poznámku 25.
- ²⁷ Srov. poznámku 25.
- ²⁸ Naposled Encyklopedie českých klášterů, c.d., s. 455–456.
- ²⁹ Diderotova prvotina – „Filosofické listy“ z roku 1743 – byla právě pro útoky proti církvi odsouzena k veřejnému spálení na hranici. Např. Diderot, Denis. Jeptiška. Praha 1963, s. 229–230.
- ³⁰ Nikoli náhodou byl slavný Diderotův román, rozšířený díky rukopisné Correspondence Littéraire z let 1780–1782, vydán ve Francii až roku 1796.
- ³¹ Sochorová, Ludmila. Barokní tradice a mentalita... In: AUC-Studia Ethnographica X, 1997, s. 105–113.
- ³² SÚA Praha, APA, inv. č. 3701, sign. C 135/4, kart. 2191.
- ³³ SÚA Praha, APA, inv. č. 3489, sign. C 120/1, kart. 2104.
- ³⁴ Srov. poznámku 33.
- ³⁵ Památník 400 ročního jubilea rehole sv. Uršuly. Trnava 1935, s. 33.
- ³⁶ Kitson, K. Barok a rokoko. Praha 1972, s. 123; Sochorová, Ludmila. Vesnický život „à la mode“ na divadle roku 1785 (K mentálním stereotypům pozdního osvícenství). In: AUC-Studia Ethnographica VIII, 1994, s. 87–98.
- ³⁷ SÚA Praha, APA, inv. č. 3701, sign. C 135/4, kart. 2191.
- ³⁸ V letech 1766–1773 byl českým katechetou u sv. Voršily jesuita Jan Zahořanský (1736–po 1794), profesor poetiky, poté filosofie, logiky a fyziky na pražské universitě, člen známé patricijské rodiny v Praze. Srov. Čornejová, Ivana – Fechnerová, Anna, c.d., s. 531–532.
- ³⁹ SÚA Praha, APA, inv. č. 3489, sign. C 120/1, kart. 2104.
- ⁴⁰ SÚA Praha, fond České gubernium-publicum (dále ČG-Publ.) 1774–1783, sign. S 1/1; Pannholzer, J. J. I. von Felbingers Methodenbuch. Freiburg 1892, s. 295 an.
- ⁴¹ Sandová, G. Příběh mého života I., citováno dle Mauroise, A. Lélia neboli Život George Sandové. Praha 1966, s. 22.
- ⁴² SÚA Praha, APA, inv. č. 3701, sign. C 135/4, kart. 2191.

ZUSAMMENFASSUNG

DER SCHULORDEN DER HEILIGEN URSULA IN BÖHMEN IN DER ZEIT DES BAROCKS UND DER AUFKLÄRUNGSREFORMEN MARIA THERESIAS

Ludmila Sochorová

Die Studie ist ein Beitrag zur Geschichte des Schulordens der heiligen Ursula, dessen ältester Konvent in den Ländern der Habsburger Monarchie dank der Stiftung der Sibylla Gräfin Lamboy im Jahre 1655 in Prag entstand. Die Klosterschulen und Pensionate bei dem mütterlichen Konvent in Prager Neustadt, später auf Hradschin (1691), aber auch in Olomouc/Olmütz (1697) und Kutná Hora/Kuttenberg (1712), die um die europäische Akulturation der Frauen und Mädchen aus dem Bereich der Landständegemeinde der Barockzeit strebten, wurden bald in solchem Maße ausgesucht, das ihre Kapazität und auch die reale Möglichkeiten der Finanzierung übertrat. Es machte sich bemerkbar z. B. in der Mitte des 18. Jahrhunderts, wann sich der Druck auf die Prestigeerziehung der adeligen Mädchen und der reichen Bürgertöchter evident erhöhte: die Aufklärungsgesellschaft bildete auf dieser Weise durch die Normen der verdamnten Barocketikette paradox auch den Kult der natürlichen, intelligenten, bezaubernden Weiblichkeit.

Die vorgehende Verweltlichung des Gesellschafts- und Kulturlebens trug auch in den böhmischen Ländern zum Hervorheben der Disproportionen zwischen dem System der Aufklärungserziehung der Kavaliere, das im Rahmen der Schulreformen Maria Theresias realisiert wurde, und der Tradition der Klostererziehung der jungen Damen bei. Die Wirkung des Schulordens der heiligen Ursula zeichnete dadurch gleichzeitig eine widersprüchliche Entwicklung der weiblichen Elite am Anfang des 19. Jahrhunderts und in den folgenden Jahrzehnten der „Vormärzzeit“.

„V ÚCTĚ PODEPSANÝ...“
K PŮSOBENÍ KARLA NĚMCE NA VYŠŠÍ HOSPODÁŘSKÉ
A HOSPODÁŘSKO-PRŮMYSLOVÉ ŠKOLE V TÁBOŘE
A V ZEMSKÉM POMOLOGICKÉM ÚSTAVU V TROJI

Helena Kokešová

Během přípravy článku věnovanému učňovským a vandrovním letům Karla Němce, syna Boženy Němcové, pro sborník Literární archiv se podařilo ve fondu Zemská hospodářská akademie v Táboře uloženém ve Státním ústředním archivu objevit nové prameny, které umožnily snáze objasnit Karlovy osudy v šedesátých letech, pro které, vyjma korespondence, prameny chyběly.¹ Tyto dokumenty jsou jedinečným zdrojem informací o životě a působení Karla Němce v letech 1870–1901, tedy pro dobu jeho činnosti na Vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové škole v Táboře a v Zemském pomologickém ústavu v Troji.

Na základě archivního materiálu z výše uvedeného fondu, dále pak z fondů Zemský pomologický ústav v Troji, Zemský výbor, Český zemský sněm a s použitím údajů v dosavadní nepřilíš rozsáhlé literatuře jsme se pokusili objasnit Karlovy životní osudy a zhodnotit jeho význam.²

František Sitenský, bývalý kolega Karla Němce na škole v Táboře, v Hospodářském slovníku naučném vydaném v roce 1914 o Karlu Němcovi napsal: „Němec Karel, starší syn Boženy Němcové, známé české spisovatelky (*1839 v Litomyšli, †3. května 1901 v Troji u Prahy). Matka věnovala ho zahradnictví. Vzdělával se hlavně ve Společenské zahradě ve Slupích v Praze, pobyl v cizině a stal se pak učitelem zahradnictví na vyšším hospodářském ústavě v Táboře. Tam působil od r. 1874 do roku 1896, kdy ustanoven byl ředitelem zem. pomolog. ústavu v Troji. Jako učitel dovedl si získati lásku svých žáků i přízeň svých kolegů. V prvních dobách svého působení míval také někdy veřejné přednášky ovocnické pro širší kruhy a uveřejnil také některá pojednání z praxe zahradnické, tak na př.: „*O chřestu čili šparglu*“ (České Listy Hospodářské roč. I. 1893).“³ Ve slovníku je uvedeno i heslo věnované Karlovu mladšímu bratru Jaroslavovi, ve kterém je chybně uveden rok Jaroslavova narození. Chyba se vloudila i do datace počátku Karlova působení na hospodářské škole – Sitenský uvádí rok 1874. Podle dokladů, o nichž se zmiňujeme podrobně na následujících stránkách, nastoupil Karel do Tábora již 11. července 1870. Tato chybná data jsou

i v Ottově slovníku naučném, což se dá vysvětlit tím, že autorem obou hesel byl také F. Sitenský.⁴

Oba syny Boženy Němcové Jaroslava a Karla ve stručnosti zmiňuje i Nový velký ilustrovaný slovník, v Masarykově slovníku naučném je uveden pouze Jaroslav Němec. V dalších encyklopediích a slovnících bychom už jejich jména hledali marně.⁵

Nejrozsáhlejší článek věnovaný osobnosti Karla Němce uveřejnil v roce 1978 Jan Šonka.⁶ Jeho příspěvek je založen především na výročních zprávách hospodářské školy v Táboře vydávaných každoročně tiskem. Na základě takto získaných údajů Šonka hodnotí Karla Němce jako schopného odborníka, jehož činnost byla oceněna právě jmenováním ředitelem pomologického ústavu v Troji. Velice pozoruhodné je podle něho Karlovo úsilí o modernizaci výuky a to, že se snažil chápat výuku předmětu jako jednotu mluveného slova, pomůcek a praxe, tedy ne „školometsky“. Předpokládá, že Karel Němec měl i estetické cítění, které uplatňoval při zakládání zahrad. Šonka si všímá i vlivu výchovy B. Němcové a okruhu jejich přátel na profesní zaměření a další směřování obou synů. V tomto směru je však potřeba hlouběji prostudovat archivní materiály a zamezit tak četným zjednodušením a nepřesnostem.⁷

Také autor článku Průkopníci zahradnictví z roku 1988 ukrytý pod zkratkou I. R. se zmiňuje o přínosu obou synů Boženy Němcové pro rozkvět českého zahradnictví a ovocnářství. V podstatě však jen opakuje poznatky Františka Sitenského i s jeho chybnými datačními údaji.⁸

Nejnověji se osobností Karla Němce zabýval v popularizační publikaci Děti slavných rodičů Josef Březina a jeho údaje i s omyly převzala Helena Sobková. Ty se týkají především Karlova mládí, nezmiňuje se např. o jeho působení v Jezeří, chybně datuje Karlův příchod do zahrady hraběte Clam-Gallase v Košířích a do Tábora, kde uvádí mylně tradovaný rok 1874.⁹

Hospodářská škola v Táboře vydávala každoročně výroční zprávy o své činnosti, kde jsou též roztroušeny stručné zmínky o Karlu Němcovi. Ve zprávě pro školní rok 1869/70 je zaznamenáno jmenování Karla Němce ústavním zahradníkem a zároveň učitelem štěpařství, zelinářství a botaniky, ke kterému došlo 10. června na zasedání kuratoria v Táboře. V přehledu učitelského sboru je uveden mezi výpomocnými učiteli s poznámkou „letos ještě nevyučoval, protože nastoupil teprv 1. července.“ Postupně se stal správcem botanické a zelinářské zahrady, štěpařské školky a vinice, kterou založil ve školní zahradě v roce 1871.

Ve zprávě ze školního roku 1881/2 se uvádí, že výpomocný učitel Karel Němec vyučoval v I. a II. ročníku botaniku, v II. ročníku nemoci rostlin, ve III. ročníku zahradnictví, ve všech třech ročnících krasopis a demonstrace. Kromě

toho byl správcem botanické a zelinářské zahrady, ovocnické školky, vinice a botanicko-zahradnického kabinetu. V přehledu učitelského sboru je uvedeno, že Karel Němec byl zahradníkem ústavu, učitelem botaniky, štěpařství a zelinářství. V roce 1882 byl přijat nový profesor přírodopisu a fyziky František Sitenský a Karel Němec přišel o přednášky z botaniky. V dalších letech byl uváděn jako zahradník, učitel štěpařství, zelinářství a krasopisu. Kromě toho byl po celá léta zván k zakládání a správě parků a zahrad v Táboře a jeho okolí.

Zpráva z roku 1883/4 konstatuje, že Karel Němec zařídil škole bohatou sbírku travin, mechů a lučních květin a obstaral vzorky řezu ovocných stromů a vinné révy. Zařídil si temnou komoru, v níž studentům předváděl zvětšené obrazy odraženým světlem. Založil a také doplňoval sbírku semen. Za účast na výstavách v Praze v letech 1877 a 1883 obdržel diplom uznání a na výstavě v Třeboni v roce 1878 bronzovou medaili. V roce 1888 získala škola díky účasti Karla Němce na ovocnářské výstavě ve Vídni stříbrnou medaili.

Ve školním roce 1886/7 uspořádal soukromou ovocnou výstavu, na které vystavil 86 druhů ovoce vypěstovaného v Táboře. Vypracoval plán na vybudování nové části městských sadů a založil dvě soukromé zahrady. V srpnu 1887 vedl štěpařský kurz v Klatovech a přednášel v tábořském dámském spolku Zora.

Ve školním roce 1895/6 zastával funkce správce zelinářské zahrady, ovocné školky, vinice a kabinetu zahradnictví a vyučoval předmětům štěpařství a zelinářství ve II. ročníku, všeobecná a podrobná botanika, krasopis a demonstrace v I. ročníku. V téže zprávě jsou i údaje o ukončení Karlova působení na škole. Píše se v ní, že vyučoval do Nového roku, načež se o jeho přednášky rozdělili docenti Sitenský, Feršman a Hájek. V druhém pololetí vyučoval jeho předměty nový zahradník Matěj Cígler.¹⁰

Souhrnné informace obsahují pamětní spisy vydané u příležitosti 10. a 25. výročí založení školy. V publikaci z roku 1876 je sice uveden pouze stručný jmenný výčet členů učitelského sboru, o Karlu Němcovi se v něm píše, že „vyučuje botanice a zahradnictví od r. 1870“.¹¹ Nejvíce údajů obsahuje Slavnostní spis z roku 1892: „Karel Němec, nar. dne 16. m. října 1839 v Litomyšli, studoval nižší realku na c.k. reálné škole v Praze a vyučil se zahradnictví ve společenské zahradě tamtéž. Po vyučení cestoval po Německu a byl zaměstnán co zahradnický příručí v Zahani, v král. zahradě Sanssouci a v Altoně. Navrátiv se po čtyřech letech přijal místo příručího v Železově, pak v Rajci, v Košíři a na konec v kanceláři při společenské zahradě v Praze, kde kreslením plánů a zakládáním zahrad byl zaměstnáván. Od r. 1869 až do svého ustanovení v Táboře r. 1870 byl samostatným zahradníkem v Chlumci n. C. Na naší škole působí co zahradník a učitel zahradnictví, byly mu též svěřeny výklady o botanice etc. až do ustanovení profesora přírodopisu a od r. 1889 v přípravném kursu.“ V pře-

hledu členů učitelského sboru je uvedeno, že „vyučuje botanice a zahradnictví od r. 1870“. Měl na starosti botanický kabinet, který z větší části sám vybavil sbírkami obilovin, semen a dřevin, herbárii květin, kulturních rostlin a plevelů. Záhy po svém příchodu do Tábora rozšířil botanickou zahradu, kterou rozdělil na několik částí, kam umístil kulturní rostliny a plevele, další část upravil k pokusům z fyziologie, rostlinné patologie a k pokusům v pěstování kulturních rostlin. Vybavil i zahradnický kabinet, který byl později spojen s kabinetem lesnickým. Kromě botanické zahrady se staral o vinici, ovocný sad, zelinářskou zahradu a šparglovnu. Byl činný i literárně, v roce 1888 uveřejnil článek „Moderní zásady pěstování chřestu. Zkušenosti nabyté při pěstování chřestu Argenteuilskou methodou“. Do Slavnostního spisu přispěl článkem „Ovocnictví a zelinářství v posluchárně, v zahradách a sbírkách“. Také v tomto spise jsou, stejně jako ve výročních zprávách a pamětním spise z roku 1876, uvedeny údaje o výměře botanické a zelinářské zahrady a ovocné školky.¹²

V roce 1966 byla vydána brožura *Sto let zemědělské školy v Táboře*, kde se uvádí, že syn autorky Babičky strávil v Táboře 25 roků, vyučoval zde botanice, zahradnictví, spravoval botanickou zahradu a v roce 1895 odešel jako ředitel do zemského pomologického ústavu v Troji.¹³ Tolik údaje z tištěných publikací.

Dříve než se zaměříme na archivní dokumenty, zmíníme se ve stručnosti o dosavadním Karlově životě před příchodem do Tábora.

Druhorozený syn Boženy Němcové Karel se narodil 16. října 1839 v Lito-myšli. Na podzim roku 1850 začal navštěvovat hlavní národní školu v Panské ulici. V letech 1852–1854 studoval na státní reálce v Praze a v srpnu 1854 jej rodiče dali do učení k známému pražskému zahradníkovi Josefu Fialovi do Společenské zahrady na Slupi. Výuční list obdržel Karel 1. září 1855 a v téže době mu Policejní ředitelství v Praze vystavilo i Wandrbuch, neboli vandrovní knížku.¹⁴ Koncem dubna roku 1856 odjel Karel na zkušenou do zámecké zahrady v Zaháni, kde od roku 1845 žila jeho babička Terezie Panklová s ostatními sourozenci Boženy Němcové. Právě sestru Marii, provdanou za Jacquese Micheneta, požádala Božena Němcová o opatření místa u proslulého vrchního zahradníka Friedricha Teicherta. Karlův pobyt v pruské Zaháni a Postupimi, kam odešel počátkem května 1858, a později i v moravském Rájci a severočeském Jezeří je zachycen nejen v korespondenci s matkou, ale i s otcem Josefem Němcem.¹⁵

V královském zámku Sanssouci u Postupimi, který byl letním sídlem Fridricha Viléma IV., zůstal Karel téměř jeden a půl roku. V září 1859 se vypravil přes Zahán zpět do Prahy. Doma se však zdržel jenom krátce, neboť již 4. listopadu 1859 odjel do Rájce na Moravě, kde díky Josefu Fialovi získal místo za-

hradnického pomocníka. V polovině srpna 1860 Rájec opustil a po několika-denní zastávce v Praze odjel do německého Eisenbergu u Seestadtlu, dnešního Jezeří u Ervěnic, kde zůstal do února 1861. Po návratu do Prahy pracoval v Košířích v zahradě hraběte Clam-Gallase zvané Klamovka. Byl tak spolu se sourozenci Jaroslavem a Dorou svědkem narůstajících rozporů mezi rodiči, které vyústily v matčin útěk do Litomyšle. Od konce listopadu pak navštěvoval těžce nemocnou matku v domě U tří lip v ulici Na Příkopě, kde Božena Němcová 21. ledna 1862 zemřela.

Ke Karlovým osudům v následujících letech mnoho pramenů nemáme. Ve vandrovní knížce jsou uvedena ještě dvě povolení k cestování z roku 1862, kterých již Karel zřejmě nevyužil, a poslední zápis z roku 1865 dokládá, že v té době žil v Karlíně (Karolinenthal), který tehdy ještě nebyl součástí Prahy. Zde Karel pracoval jako zahradník u doktora Schulze a poté u továrníka Josefa Götzla.¹⁶ To dokládá i vzájemná korespondence Karla s otcem z roku 1865.¹⁷ Z druhé poloviny 60. let se zachovalo pouze několik dopisů Karla s otcem a sourozenci. Nejdůležitějším pramenem pro toto období je proto Karlův dopis, jímž se přihlásil do konkurzu na místo zahradníka a učitele zahradnictví, jenž vypsalo kuratorium Vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy v Táboře v květnu roku 1870.

Žádost napsal Karel v Chlumci nad Cidlinou, kde byl zaměstnán u hraběnky Kinské. Díky tomuto dopisu víme, že po zahradě hraběte Clam-Gallase v Košířích, působil v Kojeticích u pana Bachofena z Echtu a poté ve dvou zahradách v Karlíně. Tento dopis, jehož znění tu otiskujeme, je uveřejněn poprvé.

„Veleslavné kuratorium vyšší hospodářské a hospodářsko průmyslové zemské školy v Táboře!

Následkem uveřejněného konkursu na obsazení místa zahradníka a zároveň učitele zahradnictví na výše jmenované škole osměluje se o udělení onoho místa níže podepsaný se vši uctivostí žádati a odůvodňuje svou žádost následujícím:

Odbyl nižší reálku na českém ústavu v Praze s dobrým prospěchem a nabyl tím přiměřeného průpravného vzdělání.

Po odbytí nižší reálky vstoupil v roce 1854 co učeník do společenské zahrady v Praze, kdež se mu laskavou péčí vrchního zahradníka pana Fialy základních vědomostí dostalo.

K dalšímu vzdělání ve svém oboru, kterému se byl se vši láskou věnoval, nastoupil po vyučení službu co pomocník v rozsáhlé zahradě v Zahani (Sagan) v pruském Slezsku, kdež po dva roky pobyl.

Na odporučení sloužil dále co pomocník v královské zahradě Sans-souci u Postupína v Prusku pod dozorem dvorního zahradníka pana Fintelmana na slovo vzatého to pomologa.

Po svém návratu z cizozemsku vstoupil do služby co pomocník do zahrady pana knížete z Salmů v Rejci na Moravě, dále do zahrady pana knížete z Lobkoviců v Eisenberkú a posléze do zahrady pana hraběte Clam-Gallasa v Košířích u Prahy.

Co samostatný zahradník sloužil u pana Bachofena z Echtu v Kojeticích, u pana Dr. Schulze majetníka zahrady v Karlíně a u pana Götzla továrníka a purkmistra karlínského.

Níže podepsaný jest od předešlého roku až po tuto dobu co zahradník ve službě u paní hraběnky Iphygenie Kinské v Chlumci, kteráž se okamžitě na svém statku Gyulvészu v Banatě nachází, pro kterouž příčinu nelze níže podepsanému žádost tuto potřebnými doklady opatřiti.

Na důkaz pravdy přikládá však vysvědčení *A*, dle kterého jest uznán za způsobilého co vrchní zahradník.

Co se týče jeho způsobilosti učitelské, tu osměluje se podotknouti, že si je této vlastnosti úplně vědom, k čemuž mu poskytnuta příležitost odbytím školy realní, jakož i osvojené povšechné literární vzdělání, a jest českého jazyka úplně mocen.

Konečně uvádí, že jest nyní 30 roků stár, úplně zdrav, ženatý a otec jednoho dítěte a že jest volen obstarání prací zahradnických v obecních sadech na se převzítí.

V Chlumci dne 20. května 1870.

Karel Němec¹⁸

V dopise Karel taktně pomlčel o svém rozchodu s karlínským purkmistrem Götzlem i o krátkém pobytu v Nelahozevsi u Stanislava Skrejšovského, který skončil stejně neslavně. Od listopadu 1869 pracoval u hraběnky Kinské a zároveň se poohlížel po jiném místě.¹⁹ Vypsání konkurzu do hospodářské školy v Táboře proto jenom uvítal.

Zmiňme se v krátkosti o této škole, jež měla v roce 1870 za sebou necelé čtyři roky existence. Od padesátých let 19. století existovala hospodářská škola v Libverdě, kde se vyučovalo německy a česká škola v Rabíni, která se záhy proměnila ve školu čistě praktickou. Zatím co německá zemědělská škola se postupně stala vědeckým ústavem, české školy, k rabínské přibyly školy v Chrudimi a Hracholuskách u Roudnice nad Labem, zůstaly na úrovni škol praktických. Po obnovení ústavnosti se dostala do popředí otázka zřízení hospodářské

školy s českým vyučovacím jazykem. K hlavním iniciátorům patřil poslanec zemského sněmu Jan Baptista Lambl, který 15. dubna 1861 předložil českému sněmu návrh na zřízení této školy.²⁰ Uběhlo dlouhých pět let, než se přání stalo skutkem a škola byla se zpožděním, způsobeným prusko-rakouskou válkou a především osobními spory mezi členy kuratoria a táborskou obcí, slavnostně otevřena. Stalo se tak 26. listopadu 1866, přičemž libverdská škola byla převzata a otevřena jako zemský ústav již 9. října 1866. Trvalo skoro další tři roky, než se táborská škola konstitovala do podoby, kterou měl zemský zákon z roku 1864 na mysli.

Obě vyšší zemědělské školy, po roce 1900 nazývané hospodářské akademie, byly opatřeny kuratorii, která sídlila v Praze. Kuratorium bylo jmenováno zemským výborem jako sbor odborníků, řídících práci ústavu. Bylo zárukou odborné, případně přímo vědecké úrovně ústavu, odpovídalo zemi za ústav a jedině s ním udržoval zemský výbor přímý styk. Jmenování kuratoria provedl zemský výbor. Pro stálý styk se svým ústavem volilo kuratorium ze svých řad inspektora (pro táborskou školu v prvních letech i vědeckého ředitele), který byl prostředníkem mezi kuratoriem a tamním ředitelem, jenž byl především jeho výkonným orgánem na místě.²¹ Kromě řádné roční subvence 10 000 zl., kterou dostávaly obě školy, vymohlo táborské kuratorium společně se zemským výborem v roce 1868 mimořádnou subvenci 3 000 zl., která platila pět let. Díky ní škola nakoupila řadu vyučovacích prostředků a mohla posílit svůj učitelský sbor. Ve stejné době, kdy Karel Němec nastoupil v Chlumci, připomínal Jan Baptista Lambl,²² člen kuratoria a vrchní ředitel táborské akademie, na 13. schůzi kuratoria potřebu obsadit místo zahradníka a vymoci pro něj od ministerstva orby roční podporu 300 zl.²³ O vypsání konkurzu požádal Lambl písemně předsedu táborského kuratoria Jindřicha rytíře Kopetze, c.k. místopředsedou a člena zemského výboru, dne 23. dubna 1870. Lambl napsal i text konkurzního inzerátu. Tento text použilo kuratorium pro inzerát, který uveřejnilo v Prager Zeitung, Národních listech, Pokroku, Poslu z Prahy a v Bohemii. Zahradník měl dostávat od školy ročně 500 zl. Kromě toho měl dostávat od města Tábor 100 zl. ročně pokud bude obstarávat zahradnické práce v sadech a na obecních ovocných stromech. Zájemci měli své žádosti s doklady o svých znalostech a učitelské způsobilosti zasílat do 25. května.²⁴ Vedle dopisu Karla Němce obdrželo kuratorium dopis Jana Škorpila, zahradníka ve Vrchlabí. Členové učitelského sboru a členové kuratoria, které se výjimečně sešlo v Táboře ve dnech 10. a 11. června 1870, se rozhodli pro Karla Němce.²⁵

Na Karlově žádosti o místo zahradníka je připsán i koncept odpovědi J. B. Lambly z 2. června. Lambl Karla vyzýval, aby co nejdříve poslal doklady o své dosavadní praxi, protože pouhý výčet míst, na kterých působil nestačí. Na první straně Karlovy žádosti je napsán také koncept jmenovacího dekretu Karlu Něm-

covi z 14. června 1870. Tento koncept je shodný s oficiálním dopisem zaslaným Karlovi 14. června. Jeho text zní: „Podepsané kuratorium usneslo se v sezení svém dne 11. června v Táboře odbývaném na tom, udělit Vám prozatimně na jeden rok místo zahradníka a zároveň učitele zahradnictví při vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové zemské škole táborské.

S místem tímto budete požívatí ročně a sice: z fondu ústavu za vyučování štěpařské 150 zl., za přednášky botanické 50 zl. a k tomu z dotace ministerstva orby po pět let povolených ročných 300 zl. Dohromady 500 zl. ročně (Pět set zlatých), kteréžto služné bude se Vám vypláceti v stejných lhůtách měsíčních vždy napřed.

Mimo to obdržíte z důchodův král. města Tábora, když na se vezmete obstarávání prací zahradnických v sadech a stromořadích obecných, roční plat 100 (sto zlatých) r. m.

Slavné obci král. m. Tábora vyhrazeno jest právo, Vám tuto službu vypo- věděti na půl leta napřed.

Když se během prvního roku osvědčíte úplně způsobilým pro toto místo, budete jmenován definitivně. Náleží Vám nyní, abyste co nejdříve nastoupil službu tuto Vám propůjčenou, abyste se s dekretem tímto prokázal u ředitele učiliště v Táboře, jakož i u slavného purkmistrovského úřadu řádně se představil, a nám skrze ředitelstvo oznámil, zdaliž uvázati se chcete ve službu městskou čili nic, načež v případě, že byste službu nastoupil, opatříme plat od slavné městské obce připověděný.

Jakožto učitel na ústavě učiníte v ruce ředitelstva slavný slib na místě přísahy na věrné plnění povinností svých.

Jestliže nastoupíte službu ještě během měsíce července t.r., bude Vám z peněz, jež fond ústavní vypláceti má, za celý měsíc červenec lhůta vyplacena.

Jest Vám zároveň uloženo, předložiti nám skrze ředitelstvo veškerá vysvědčení, k nimž jste se v žádosti své ze dne 20. května 1870 odvolával.

Z kuratoria v. h. a. hp. školy zemské v Táboře.

V Praze 14. června 1870.“

Dopis podepsali předseda kuratoria Jindřich rytíř Kopetz, člen kuratoria a vrchní ředitel ústavu J. B. Lambl a poslali jej Karlu Němci do Chlumce nad Cidlinou. Na místní poště však Chlumec přeškrtili, připsali: „Schon übersiedelt nach Tabor“ a poslali dopis za Karlem do Tábora.²⁶

Vedle jmenovacího dekretu Karlu Němcovi zaslalo kuratorium přípis městské radě v Táboře a ředitelství školy v Táboře. Do školy kuratorium zaslalo i text slibu, který měl Karel Němec složit ovšem až po svém definitivním jme-

nování.²⁷ Dne 10. září 1870 psal místní ředitel školy Augustin Schwarzer kuratoriu, že dne 11. července byl Karel Němec jmenován prozatímně na jeden rok zahradníkem a učitelem zahradnictví. Dekretem ze 14. června 1870 mu byl vyměřen roční plat 500 zl., který se mu měl vyplácet ve stejných měsíčních lhůtách napřed, dílem z ústavního fondu a dílem z dotace ministerstva orby, z nich připadalo 50 zl. za botanické přednášky. Karel Němec vyhověl i podmínkám jmenovaným v dekretu a byl ochoten obstarávat zahradnické práce pro tábořskou obec. Za to mu obec poukázala od 1. července služné 100 zl. Protože Karel Němec nastoupil 11. července, bylo mu poukázáno služné 500 zl počínaje 1. červencem. Kuratorium vzalo zprávu místního ředitele, k níž byla přiložena vysvědčení Karla Němce, na vědomí a vrátilo přílohy do Tábora.²⁸

Karel se přestěhoval do Tábora spolu s téměř čtyřletou dcerkou Boženkou a se svou ženou Marií, kterou poznal v Kojeticích a s níž se oženil v květnu 1866.²⁹ Na stěhování si Karel musel vypůjčit a proto 1. prosince 1870 požádal kuratorium o udělení náhrady vzniklých výloh: „...v účtě podepsaný žádného uloženého kapitálu nemaje, z něhož by značné, přesídlením vzniklé výlohy byl krýti mohl, musel útočiště vzíti k vypůjčení si potřebné sumy pod úroky.“ Domníval se, že dluh splatí ze služného, „avšak poměry jaké v Táboře za nynější doby panují jsou takové, že nelze ani na sebe nepatrné ušetření ze služného pomyslet, a protož se v účtě podepsaný osměluje Veleslavnému kuratoriu úctivou žádost svou k blahosklonnému uvážení a příznivému vyřízení předložit.“ Kuratorium mu, jak se dozvídáme i z konceptu odpovědi, povolilo částku 20 zl. a uložilo ředitelství, aby ji vyplatilo z pokladnice ústavu.³⁰

V roce 1871 zaslal Karel Němec kuratoriu několik dalších žádostí. První se týkala příspěvku na správu zelinářské zahrady, na kterou kuratorium uvolnilo z rozpočtu o 72 zl. více. V listopadu požádal společně s dalšími členy učitelského sboru o remunerace z pokladny ústavu a o udělení příbytečného. Kuratorium povolilo mimořádné remunerace ve výši 545 zl., přičemž Karel Němec obdržel 45 zl., příbytečné však nepovolilo.³¹ V listopadu 1871 zaslal Karel Němec kuratoriu první, a jak se později ukázalo, nikoli poslední žádost o své definitivní jmenování:

„Veleslavné kuratorium!

V účtě podepsaný byl dekretem ze dne 14. 6. 1870 číslo 327 jmenován provisorně učitelem zahradnictví a botaniky na vyšší hosp. a hosp. průmyslové škole zemské v Táboře s tím dodatkem, že po roční uspokojivé službě na místo toto definitivně ustanoven bude. Ježto nyní v účtě podepsaný tuto dobu svého provisoria ku vši spokojenosti svých představených odbyl, jak s důvěrou na dosvědčení místního i vrchního ředitelství odvolati se může, – prosí tudíž, aby

Veleslavné kuratorium na základě prvního dekretu jemu místo učitelské zahradnictví a botaniky se systemisovanými platy definitivně uděliti ráčilo.

V Táboře dne 27. listopadu 1871.

K. Němec“

Z konceptu připsaného na Karlovu žádost se dozvídáme, že kuratorium jeho prosbě nemohlo vyhovět, dokud nebylo známo, zda subvence ministerstva orby pro zahradníka ve výši 300 zl., bude platit i nadále. Shodný text je v protokolu z 15. sezení kuratoria dne 2. prosince 1871, kde je stejně jako v konceptu odpovědi K. Němcovi bez bližšího vysvětlení poznamenáno, že žadatel prý nevyhověl úplně svým povinnostem.³²

Jméno Karla Němce se objevuje ve spisech pravidelně i v následujících letech. V roce 1872 např. řešilo kuratorium jeho dluh, který vznikl tím, že neodvedl výtěžek za zelinářské plodiny. Spolu s dalšími dvěma učiteli ústavu dostal důtku a musel dluh do konce roku splatit. V témž roce požádali učitelé o 20% drahotní příspěvek, který obdrželi v roce 1873.³³ V dalších letech Karel Němec raději žádal o snížení či prominutí odváděné částky ze zelinářské zahrady, která činila 75 zl. Žádosti zdůvodňoval klimatickými podmínkami, v roce 1873 bylo příliš sucho a navíc nešlo zabránit krádežím, v létě 1891 postihlo zahradu kru-pobití a o dva roky později neúroda.³⁴ Dne 3. prosince 1873 podali Karel Němec a Julius Beránek žádost, aby jim byla zvýšena remunerace za přednášky ze zoologie a botaniky z 50 na 60 zl. Tuto jejich žádost podpořil místní ředitel Josef Dobeš. Kuratorium pověřilo Lambla, aby sepsal návrh, ve kterém je uvedeno, že „pro zoologii byl získán co mimořádný docent pan zvěrolékař Beránek, pro botaniku co mimořádný docent p. zahradník Němec, kterýmžto oběma tím poskytnuta možnost, postavení své poněkud si polepšiti.“ Lamblův návrh na zvýšení odměny kuratorium schválilo.³⁵

V červenci 1874 podal K. Němec druhou žádost kuratoriu „o udělení definitivního ustanovení a o upravení služného“. Vzhledem k tomu, že státní subvence, díky které bylo možné jeho setrvání v ústavu, měla rokem 1874 skončit, žádal o místo skutečného učitele zahradnictví a upravení služného. V žádosti uváděl též své příjmy, které činily 590 zl. ze školy a 100 zl. z městské pokladny, a zdůvodňoval ji i drahotními poměry, „mimo sebe má vydržovati rodinu pozůstávající ze čtyř členů“ a přitom jen za jednopokojový byt s kuchyní ročně platil 110 zl.³⁶ Na tuto žádost reagoval vrchní ředitel Lambl přípisem kuratoriu z 8. 11. 1874. O Němcově žádosti psal, že „důchody jeho, které požívá z fondu ústavního, při nynějších poměrech drahotních jsou velmi nedostačitelné“ a pokud má vyhovět povinnostem, musí se ústav snažit ulehčit mu živobyті. Částka 300 zl. od ministerstva orby měla k 1. červenci 1875 vypršet, doufal sice, že bude prodloužena, ale i v opačném případě měl ústav zajistit „aby zahradníka, co důleži-

tého člena sboru učitelského pro sebe zachoval a slušně jej postavil.“ Od příštího školního roku navrhoval pro Karla Němce roční služné 600 zl., drahotní příspěvek 20 % služného, tj. 120 zl., tedy celkem 720 zl. Ovšem s tím, že půjde o veškeré vyučování, jak štěpařské tak botanické. Také tento Lamblův návrh kuratorium na svém zasedání dne 28. prosince 1874 schválilo.³⁷

Definitivního jmenování se ale Karel Němec opět nedočkal. Dne 29. července 1876 (sic!) na 23. zasedání kuratoria v Táboře bylo rozhodnuto, že Němcově žádosti kuratorium nemohlo vyhovět, „an místo zahradníka nenalzá se dosud mezi systemizovanými, pročež odročena záležitost tato na příznivější dobu.“³⁸ V prosinci 1876 proto Karel Němec podal další žádost „o udělení definitivního ustanovení po případě o příbytečné.“³⁹ Na tuto žádost referent připsal částku 80 zl., kterou potvrdilo i 24. zasedání kuratoria 28. prosince 1876 a do protokolu bylo zaznamenána odpověď Karlu Němcovi: „jelikož úprava tohoto poměru visí na usnešení sněmovních, usnáší se kuratorium, žadatele poukázati na další věci této příhodnější dobu. Co mimořádný příspěvek na přilepšenou povoluje se jemu pro tento rok 80 zl.“⁴⁰

Také v protokolu z 27. zasedání z 30. prosince 1878 se k Němcově žádosti o definitivní jmenování píše, že „kuratorium necítí kompetencí k definitivnímu ustanovení učitele, pro něhož není řádné stolice systematizované, a nemohouc také příbytečného vyměřovati těm, kterým dle statutu nepřísluší, usnáší se ohledem na poměry žadatele, zvláště pak z uznání jeho horlivé píce v sestavování učebných předmětův, přiřknouti jemu pro tento rok osobní příspěvek 50 zlatých.“⁴¹ Karlova situace skutečně nebyla snadná. Rodina se postupně rozrůstala, k nejstarší dceři Boženě přibyl v roce 1874 syn Karel a v roce 1878 dcera Miloslava, zvaná Milina. Aby si rodina zlepšila příjmy, vařila Karlova žena Marie pro čtyři a později pro pět posluchačů hospodářské školy. K tomu všemu se přidaly starosti se stárnoucím otcem Josefem Němcem, který se chtěl na trvalo přestěhovat z Nového Bydžova k synovi do Tábora.⁴² Prvního prosince 1879 byl Karel nucen zaslat kuratoriu další dopis, kterým jej žádal o přímluvu u zemského výboru za své definitivní jmenování zahradníkem. Jeho postavení se nezměnilo ani po 29. zasedání kuratoria, které proběhlo 8. února 1880. Kuratorium sice uznávalo „vzrůstající důležitost zahradnictví pro hospodářství v království Českém avšak ponechává rozhodnutí o tom, zdali má býti otázka tato při ústavu Tábořském vyřízena utvořením řádné stolice zahradnické až na dobu, kdy bude jednati se o reorganizaci ústavu.“ Přesto se kuratorium snažilo Karlovu situaci ulehčit alespoň dalším osobním přídavkem 50 zlatých.⁴³

V červnu 1881 zemřela Karlovi manželka Marie. Její nemoc, trvající 11 týdnů, stála Karla hodně peněz, které zaplatil za léky a lékaře. O nezletilé děti se neměl z příbuzných kdo postarat a Karel byl odkázán na „cizí obsluhu“. Protože

ze služného nemohl výdaje pokrýt, požádal 18. července 1881 kuratorium o udělení mimořádné podpory.⁴⁴ O této Karlově žádosti jednalo kuratorium na 32. zasedání v prosinci roku 1881 a usneslo se „v uvážení důvodův vrchního říditele ohledně materiálního postavení zahradníka vůbec, kuratorium zlepšiti jemu postavení jeho v té formě, aby, počínaje od 1. října 1881 požíval *příbytečné ročních 160 f* (sto šedesát zlatých)...“. Dalším bodem tohoto zasedání kuratoria byl „návrh stran stolice pro předměty zahradnické“, o kterém se nakonec nejednalo. Hlavním tématem zasedání tábořského kuratoria byla otázka reformy učebního plánu školy, který souvisel s pojetím školy, jež nechtěla být pouhou střední školou, ale jak vrchní ředitel Lambl a předseda kuratoria Theumer zdůrazňovali: „a) ústav tábořský svým statutárně vytknutým účelem směřuje *výše nežli tak zvané střední školy*, jelikož není jeho úlohou, toliko vychovávat užitečné výpomocné zřízence pro polní hospodářství, nýbrž že dle zásad slavným sněmem dne 13. dubna 1864 vytknutých poskytuje posluchačům *všechny vědomosti jichž potřebí jest ku provádění hospodářství na větších statcích a vychovávati jich za odborně vzdělané držitele, nájemce, a úředníky větších statkův* b) že *učební personál* ústavu, čítající na př. zvláštního řádného profesora národního hospodářství, speciálního znalce kulturno inženýrského, jakož i *výtečná učební materiál* staví školu Tábořskou daleko nad niveau škol tak zvaných středních pročež i c) změna titulu, který dán jest škole usnešením slavného sněmu nikterak nemůže býti připuštěna v obecný název »střední školy« nýbrž že ústav Tábořský dle znění statutu svého vázán jest a dle organismu svého v plné míře *oprávněn*, nazývati se »vyšší hospodářskou školou«. Na sezení se jednalo i o návrhu na stavbu nové školní budovy.⁴⁵

Dne 16. ledna 1882 zaslal zemský výbor kuratoriu přípis týkající se postavení zahradníka. Jednalo se o to, že na hospodářských školách v Chrudimi a v Hracholuskách žádali zahradníci, aby byli postaveni na stejnou úroveň jako ostatní učitelé a aby jim bylo přiřknuto právo na penzi. Proto zemský výbor žádal kuratorium o zprávu, jakou učitelskou činnost má tábořský zahradník a jakým vzděláním se může vykázat. Kuratorium vyzvalo vrchního ředitele Lambla, aby věc zjistil. V září 1882 pak Lambl sepsal koncept dopisu určeného zemskému výboru, který předložil kuratoriu. „O zaměstnání a vzdělanosti tohoto odborníka podává tuto zprávu: *Předně* zaměstnání zahradníka při této škole bylo *až posud* toto o *botanice* v 1. a 2. ročníku; o *nemocích rostlin* v 2. ročníku; o *zahradnictví* (štěpařství, vinařství, zelinářství) v 3. ročníku; *Praktické demonstrace* v 1., 2. a 3. ročníku; Mimo to *kaligrafii* ve třech ročnících. V semestru zimním 15 v letním 13 hodin týhodně.

Jelikož ale počátkem roku 1882/83 bude škola míti svého řádného profesora přírodopisu i fyziky, kterémuž též *učení botanické* náležitosti bude, odpadne tato část zaměstnání zahradníkovi, takže on zaměstnán bude s předměty zahradnic-

kými, tolika v ročníku III. a sice v 1. semestru týhodně teorie 2 hod., praxe 1 hod., t.j. celkem 3 hodiny; v 2. semestru týhodně teorie 2 hod., praxe 2 hod. = 4 hodiny.

Za druhé. Ohledně *vzdělanosti* vykazuje zahradník K. Němec následující běh svého života: Odbyv 5 semestrů c.k. státní české realky v Praze v rocích 1852–1854. Vyučil se v zahradnictví ve Společenské zahradě v Praze vedením vrchního zahradníka Fialy a MDra Krella (1855). Po té pracoval co pomocník až do r. 1858 ve vévodské zahradě v Zahani (Sagan) ve Slezsku; až do r. 1859 v královské zahradě v Sans-Souci blíže Postupíma (Potsdam-Neues Palais). Na to cestoval i pracoval v Hannoveru, Brunšvíku, Hamburgu, Porýnsku a Durynsku, a navrátil se do Čech přes Drážďany r. 1860. Od této doby zaměstnával se v zahradách knížete Salma v Rajci na Moravě (1860), knížete Lobkovice v Eisenbergu (1861), hrab. Clam-Gallase v Košíři u Prahy (1862); – zakládal parky a zahrady vedením vrchního zahradníka pana Fialy až do r. 1869, kdy vstoupil do služby hrab. Kinského v Chlumci n/C.

Dne 10. 5. (sic!) 1870 ustanoven jest zahradníkem při ústavu Tábořském a zároveň učitelem této školy.

Třinácte attestův K. Němce jest zde přiloženo.

Po dvanácte rokův účinkuje zahradník K. Němec na ústavu Tábořském, i to za spokojenosti Kuratoria. Za tu dobu pokusil se an též o *literární činnosti* vydáním zvláštního *návodu štěpařského* v obou zemských jazycích s příslušnými modely toto učení znázorňujícími.“ Tento dopis starosta kuratoria Theumer schválil, nechat jej opsat a odeslat.⁴⁶

V protokolu z 34. sezení kuratoria z 9. prosince 1882 byla jedním z bodů jednání „záležitost zahradníka Němce. Na dotaz vrchního ředitele, jakého vyřízení lze se nadíti v příčině návrhu, který podán byl z kuratoria k veleslavnému výboru zemskému stran zahradníka ústavu a jeho dalšího postavení, podává pan starosta výklad, že záležitosti této nebylo v slavném sněmu zemském dosud žádné usnešení učiněno.“⁴⁷

Působení Karla Němce v Táboře se neomezovalo samozřejmě jenom na psaní žádostí kuratoriu. Nespočívalo ani „pouze“ v budování botanické zahrady, vinice, ovocné školky a šparglovny, tvorbě sbírek pro kabinet, Karel přednášel botaniku a vyučoval krasopisu. Účastnil se, jak dokládají výroční zprávy a spisy ve fondu, mnohých výstav. V červenci 1873 spolu s dalšími profesory a žáky školy navštívil světovou výstavu ve Vídni, v říjnu téhož roku navštívil semenářskou výstavu pořádanou hospodářským klubem.⁴⁸ Kvůli vinařství, kterému též vyučoval, podnikl společně s učitelem a později dlouholetým ředitelem tábořské školy Františkem Farským dvoudenní exkurzi do Dolních Beřko-

vic. Táborská škola se zúčastnila i hospodářské výstavy v Praze roku 1877.⁴⁹ Na podzim roku 1888 shlédl Karel Němec jubilejní pomologickou výstavu ve Vídni. Tato výstava byla pro táborskou školu velice úspěšná, Němec na ní dovezl 77 kg jablek a hrušek a škola dostala stříbrnou spolkovou medaili a vystavovateli K. Němcovi byl udělen diplom uznání.⁵⁰

Přesto se jeho tíživé postavení nelepšilo a kuratorium bylo nuceno se jím opět zabývat. Na 34. zasedání v prosinci 1882 se členové kuratoria dotazovali, jak dopadl návrh podaný zemskému výboru a starosta kuratoria referoval, že o něm zemský sněm dosud nejednal a tudíž se na ničem neusnesl.⁵¹ Koncem roku 1884 pak na 39. zasedání kuratoria vrchní ředitel Lambl oznámil, že žádost Karla Němce o definitivní ustanovení dostal krátce před jednáním a proto se o ní bude jednat až na příštím zasedání. To se uskutečnilo v červnu 1885, Němec však byl odkázán na dobu „skutečné reorganisace ústavu a nového systemisování míst učitelských“. Na dalším, v pořadí 41. zasedání, v prosinci 1885 se kuratorium k problému vrátilo. „Kuratorium usnáší se zdvořile požádati Velešlavský výbor zemský, aby při své otcovské péči o postavení zahradníkův na hosp. školách milostivě byl též pamětliv zahradníka Němce, který dle své osvědčené vynikající kvalifikace a horlivosti hoden jest toho ohledu, aby proň platila též ona opatření, jež mají býti učiněna ve prospěch zahradníkův při školách hospodářských zaměstnaných.“ Kuratorium tak podpořilo další Němcovu žádost z 23. prosince 1885 adresovanou přímo zemskému výboru, v níž pisatel zdůrazňoval, že v Táboře pracuje již 15 let, aniž by byl definitivně ustanoven a postrádá tak práva ostatních učitelů. tj. pětileté příplatky a výslužné. Přitom koná stejné přednášky jako jeho kolegové a stará se o dobrou pověst ústavu. Obdržel medaile na zemských výstavách v Praze a krajinských výstavách v Pacově, Třeboni a v Táboře. Kvůli obsazení profesorské stolice pro přírodopis mu sice odpadly botanické hodiny, které měl 12 let, rozšířila se ale jeho činnost správou botanické a zelinářské zahrady, vinice, ovocné školky a zahradnického kabinetu. Nakonec si stěžoval na drahotní poměry v Táboře a prosil zemský výbor, aby se u zemského sněmu postaral o jeho definitivní jmenování. Zemský výbor poté požádal kuratorium o předložení služebních dokladů Karla Němce. Tyto spisy, jednalo se o dekrety z let 1870 a 1871, upravení služného z let 1874 a 1876 a udělení příbytečného z roku 1882, pak kuratorium koncem června 1886 zaslalo zemskému výboru.⁵² Na základě svého usnesení z 29. září 1886 sdělil zemský výbor kuratoriu, „že jemu *na ten čas* není lze, žádosti Karla Němce zahradníka při tamním ústavu za definitivné ustavení jeho a za přiřknutí jemu práva na pensi vyhověti.“ Žadatel měl vyčkat až zemský výbor vydá penzijní normál pro vyučující síly na hospodářských školách. Na dopise zemského výboru je připsán koncept odpovědi kuratoria místnímu ředitelství v Táboře ze 7. března 1887, které mělo o tomto rozhodnutí zemského výboru K. Němce

informovat a předat mu přiložené služební listiny.⁵³ Po roce a čtvrt, který uplynul od podání žádosti, se na Karlově postavení opět nic nezměnilo.⁵⁴

V roce 1887 začalo sice docházet k reorganizaci ústavu, opatření se však týkala pouze přijímání posluchačů a přijímacích zkoušek. Postavení zahradníka se nijak nedotkla, a tak v roce 1890 požádal Karel Němec kuratorium alespoň o udělení stálé mimořádné podpory, kterou zdůvodnil tím, že je ve škole již 21 let a od roku 1877 mu nebylo zvýšeno služné. Tehdy byl Karel Němec otcem již pěti nezaopatřených dětí, když ke třem z prvního manželství přibyly v letech 1881 a 1885 další dvě – Miroslav a Marie, které se narodily v manželství s Annou Dostálovou z Ústí nad Orlicí. Nejstarší syn Karel tehdy navštěvoval přípravný kurz tábořské školy.⁵⁵ Němcovu žádost doporučilo kuratoriu i ředitelství školy, které si bylo vědomo, že trvalá podpora je sotva možná a proto žádalo alespoň o mimořádnou podporu 50 zl. Tu kuratorium v roce 1891 Karlu Němcovi skutečně poskytlo.⁵⁶ Také v dalších letech byly Karlu Němcovi alespoň poskytovány slevy na poplatky ze zelinářské zahrady. V listopadu 1893 požádal K. Němec, otec dalšího dítěte, syna Vladimíra, zemský výbor o uznání a přiřknutí pětiletých příplatků, tzv. kvinkvenálek.⁵⁷ Kromě toho požádal 24. 11. 1893 kuratorium o prominutí paušálu a pětileté přídávky. Jeho žádost doprovodilo dopisem i ředitelství školy. Ředitel František Farský psal, že K. Němec působí v Táboře „již po 23 léta, jsa zaměstnán jednak výklady o zelinářství a ovocnictví a správou příslušných zahrad a školek, jednak suplováním botaniky, jíž vyučoval od r. 1870 do r. 1882, tj. do jmenování profesora přírodopisu, a od r. 1889 vyučuje jí v přípravném kursu tehdy zřízeném až na dnešní den. Mimo to jest též učitelem krasopisu v téže třídě po více let. ... Žadatel jest otcem čtyř dítek dosud nezaopatřených a dvou dětí ve službě se nalézajících. Na výživu a vychování tak četné rodiny nestačí arci v městě, jako jest Tábor, vykázané služné, i nelze se diviti, že otec takové početné rodiny se stále ohlíží po pramenech výživy nových, pomocí nichž by lépe dostál svým povinnostem otcovským.“ Ředitelství proto prosilo kuratorium, aby doporučilo žádost K. Němce zemskému výboru a ten mu udělil jeden pětiletý přírůstek 100 zl. V dalším dopise pak ředitel Farský doporučil Němcovu žádost o prominutí paušálu ze zahrady. Na radu J. B. Lambla pak kuratorium místnímu ředitelství v Táboře v březnu 1894 oznámilo, že Němcově žádosti o slevu paušálu vyhovělo. Dne 2. prosince doporučil Lambl kuratoriu kladně vyřídit i Němcovu žádost o pětileté přídávky.⁵⁸ Kuratorium se usneslo, že žádost zahradníka Němce u zemského výboru podpoří a požádá ho, aby „ráčil žadatele postaviti na roveň s vrchním zahradníkem zemského pomologického ústavu v Troji co do požitků materiálních, anebo aspoň vymoci jemu ráčil kvinkvenálku 100 zl. splatnou od dne jeho ustanovení, totiž od 11. června 1870.“⁵⁹

Karel Němec nechtěl nic ponechat náhodě a 16. ledna 1894 napsal přímo Českému zemskému sněmu.⁶⁰ Kolem pětiletých přídavek a otázky rozšíření výslužného i na manželku Karla Němce se vedla v roce 1894 rozsáhlá korespondence mezi zemským výborem a kuratoriem na jedné a mezi kuratoriem a ředitelstvem školy na druhé straně.⁶¹ Český zemský sněm nakonec oznámil zemskému výboru, že se na svém zasedání 4. února 1895 usnesl, že „zahradníkovi při Vyšším hospodářském ústavě v Táboře Karlu Němcovi povoluje se v uznání 25leté věrné služby při též zemském ústavě konané, osobní přírůstek do výslužby nevpočitatelný v částce ročních 100 zl. počínaje 1. lednem 1895.“ Toto rozhodnutí zemského sněmu pak oznámil zemský výbor kuratoriu tábořské školy dopisem z 3. dubna 1895 a dalším dopisem z téhož dne mu sdělil, že nárok na výslužné se rozšiřuje též na rodinné příslušníky.⁶²

Tato Němcova snaha spadá do doby, kdy se na pořad dne opět dostala otázka reorganizaci ústavu. Na základě společných porad a návrhů učitelských sborů v Libverdě a Táboře vypracoval Lambl nový reorganizační statut pro oba zemské ústavy, které měly mít do budoucna název Vyšší hospodářský ústav zemský.⁶³ Na dalších třech sezeních kuratoria konaných během roku 1895 se o K. Němcovi nejednalo. I v dalších protokolech zmínky o Karlu Němcovi řídnou, na jeho místo nastoupil 1. března 1896 zahradník Matěj J. Cígler, působící do té doby ve službách Schwarzenbergů na Hluboké, a začal stejný kolotoč žádostí o slevy ze zelinářské zahrady. Když se na 69. sezení kuratoria ve dnech 7. a 8. listopadu 1898 jednalo o postavení zahradníka, bylo usneseno „ponechati záležitost ve své míře.“ Nezměnilo se tedy nic, zahradník se nedostal na úroveň učitele ústavu ani v budoucnosti.⁶⁴ To už však měl Karel Němec zcela jiné starosti.

V červenci roku 1895 se Karel Němec definitivně rozhodl vzít osud do svých rukou a vyřešit svízelnou životní situaci tím, že se přihlásil do konkurzu na místo ředitele Zemského pomologického ústavu v Troji. Ústav byl založen v roce 1870 Vlastenecko-hospodářskou společností a jeho úkolem bylo šířit pěstování ušlechtilých ovocných druhů a současně výchova odborníků štěpařů i vinařů. V roce 1873 se stal zemskou institucí a byl stejně jako hospodářské školy v Táboře a Libverdě spravován kuratoriem. V dalších letech byla při ústavu zřízena pokusná stanice a ústav se dále rozšiřoval stavbou nových budov a skleníků.⁶⁵ Dlouholetým ředitelem Zemského pomologického ústavu v Troji byl Karel Hamböck. Po jeho smrti v roce 1892 navrhoval pomologický odbor zemědělské rady zemského výboru vypsání konkursu na místo ředitele ústavu. Inzerát oznamující vypsání konkursu měl být uveřejněn v několika česky a německy psaných listech (mj. Pražských novinách, Hlasu národa, Národní politice, Národních listech, Pražských hospodářských novinách, Hospodářském listu v Chrudimi, v Prager Zeitung, Prager Abendblatt). Původně zemský výbor za-

mýšlel obsadit uvolněné místo ředitele od 1. února 1893, před začátkem nového školního roku. Do jmenování nového ředitele ústavu byl jeho řízením pověřen učitel Ludvík Naumann. O místo, jak dosvědčuje „Listina kvalifikačná uchazečův o místo ředitele Zemského pomologického ústavu v Troji“, byl velký zájem. Přihlásilo se 7 uchazečů, mezi nimiž byl i Karel Němec. Z listiny se dovídáme vedle jmen uchazečů jejich současné zaměstnání, věk, dosažené vzdělání a dosavadní praxi. Mezi uchazeči o místo ředitele byli Josef Buňat, druhý učitel pomologického ústavu v Troji a také padesátiletý Ludvík Naumann, první učitel pomologického ústavu v Troji a zástupce ředitele, dále František Eger, Josef Zawadny, C. A. Pfister a Julius Pfirker (psáno též i Pfister). Karel Němec, u kterého se zastavíme podrobněji, byl z uchazečů nejstarší. V roce 1895 mu bylo 56 let a působil jako „učitel předmětů zahradnických při zemském vyšším hospodářském ústavu v Táboře.“ V rubrice Studie měl uvedeno: „Nižší realka v Praze, vyučen ve Společenské zahradě v Praze, kresličem v této zahradě, člen c. k. zkušební komise.“ V kolonce Praxe, že „konal cesty po Německu, – praxe v Zahani (Sagan), Sanssousi, Altoně, v Rájci, v Košíři. Samostatný zahradník v Chlumci n/Cidlinou. Zakládal mnohé parky a zahrady.“⁶⁶

Ve fondu Zemského výboru se zachovala i vlastnoručně psaná žádost Karla Němce o místo. Je zajímavá nejen tím, že v ní Karel zrekapituloval svůj dosavadní odborný vývoj, ale zhodnotil i své čtvrt století trvající působení v Táboře:

„Vysoceslavný zemský výbore!

Žádaje uctivě za udělení místa ředitele při zemském pomologickém ústavu v Troji, odůvodňuji tuto žádost svou následujícími důvody:

1) Narodil jsem se r. 1839 v Litomyšli, kde dlel otec co c. k. finanční komisař. Po absolvování nižší c. k. české realky vstoupil jsem následkem dostavivší se choroby do praxe zahradnické ve společenské zahradě, tehdy pod správou známého odborníka J. Fialy. Po vyučení nastoupil jsem studijní cestu do Německa, kde pobyl jsem více čtyř roků. Navrátil se v podzim r. 1861 do své otčiny, byl jsem zaměstnán co příručí v několika panských zahradách, až se mně r. 1869 podařilo dosíci samostatného místa u hraběte Kinského v Chlumci [nad] Cidlinou. Roku 1870 dne 10. května (sic!) byl jsem jmenován učitelem pomologie a botaniky na vyšší zemské hospodářské škole v Táboře, kde až do dnes působím. Během celého čtvrtstoletí, co jako učitel na zdejším ústavu působím, staral jsem se vždy poctivě o rozkvět a povznesení ovocnictví ve vlasti své, což dokazují četná vyznamenání (diplomy a medalie), jichž se mně dostalo na různých výstavách v letech těch pořádaných.

Též i ovocnické kursy mnou pořádané (v Selčanech, Počátkách, Budějovicích, Klatovech, Rokycanech, Hořovicích, Rakovníku, po dvakráte v Táboře) těšily se dokonalému úspěchu.

Že jsem byl od svých představených i jinak uznán, ba i vyznamenán, svědčí i ta okolnost, že jsem byl letošního roku povolán co zkušební komisař do komise, jmenované Vysokým ministerstvem orby, pro zkoušení kandidátů pro ovocnictví, vinařství a sklepnictví v Praze.

2) Osměluji se poukázati i na to, že jsem byl i literárně činným, napsav několik pojednání do odborných listů německy do »Unterrichtszeitung«, a sebrav rozsáhlý material ze svých dlouholetých zkušeností, hodlám jej publikovati, jakmile naleznu trochu klidu.

Jsa tedy odborníkem zkušeným, osměluji se poukázati ještě k tomu, že se těším úplnému zdraví a že bych, obdržev místo vypsané, veškeré síly své věnoval rozkvětu ústavu.

V Táboře, dne 28. července 1895.

Karel Němec.⁶⁷

Zemský výbor se na zasedání konaném 11. prosince 1895 usnesl jmenovat ředitelem pomologického ústavu Karla Němce, kterému své rozhodnutí oznámil dopisem ještě týž den a zároveň jej oznámil i kuratoriu tábořské hospodářské školy. Nový ředitel měl nastoupit 1. ledna 1896 a ještě předtím se měl kvůli složení přísahy přihlásit u prezidia zemského výboru.⁶⁸ Kuratorium oznámilo Němcovo jmenování místnímu ředitelství v Táboře 21. prosince s tím, aby byl jmenovaný k 26. prosinci zproštěn své dosavadní služby a byly mu koncem prosince zastaveny tamní příjmy.⁶⁹

Prvním lednem 1896 tak začala nová kapitola v životě Karla Němce a jeho početné rodiny, do které přibyl v témž roce poslední potomek, syn Jaroslav. Jak se později ukázalo, ani v Praze se Karel Němec nezbavil hmotných starostí. Leden roku 1896 však začínal optimisticky. Dne 11. ledna nově jmenovaný ředitel pomologického ústavu Karel Němec uvítal na mimořádné konferenci členy učitelského sboru, popřál jim ve všem hojného zdaru a vybídl je „ku svorné práci za vytčeným cílem“. Sám měl převzít vyučování pomologii a řezu stromů, vinařství, zelinářství a sadovnictví. Na konferenci se stanovil nový rozvrh hodin pro obě oddělení ústavu.⁷⁰

V polovině února přijela do Prahy Karlova manželka s dětmi a rodina se nastěhovala do naturálního bytu. Přesto její finanční situace nebyla ani v Praze jednoduchá. Karel Němec ji podrobně popsal v dopise zemskému výboru 19. března 1896, kterým žádal o „udělení náhrady výloh jemu přesídlením z Tábora do Troje vzniklých.“ Uváděl tyto důvody své žádosti:

„V hluboké úctě podepsaný, byv zvolen ředitelem král. zem. pomol. ústavu v Troji, vypověděl byt v Táboře do té doby obývaný a zaplatil do 1. dubna, t. jest za čtvrt roku 55 zl. činže v tom vědomí, že mu jest značnou část onoho obnosu

zbytečně platiti. Výslovným zněním dekretu vázán, nastoupil o Novém r. nový úřad svůj; nemaje však v liduprázdné budově nižádných prostředků obývacích, aniž nutné stravy nasnadě, byl nucen uchýliti se večerem do hotelu.

V polovici února byl nynější byt účtivě podepsaného tak dalece zřízen, že mohl rodinu i nábytek přesídliti, při čemž mu bylo opět poznati speditérské vyděračství.

Vše to způsobilo v hluboké úctě podepsanému tak značných výloh, že mu na uhrazení jich, skrovné úspory nijak nestačily.“ Zemský výbor a jeho referent byli však jiného názoru a Karlovu žádost zamítli.⁷¹

Tím Karlovy problémy zdaleka neskončily. Právě naopak. Od srpna 1896 do září 1897 musel řešit řadu soudních vymáhání, když se na něj a zemský výbor obrátilo postupně pět tábořských věřitelů – papírník a antikvarista Emanuel Nepomucký, krejčí Martin Uhlíř, stavitel František Klier, majitelka truhlářského závodu Marie Procházková a obchodník Jan Setunský.⁷² Na požadavek zemské účtárny, aby ředitelství pomologického ústavu srazilo Karlu Němcovi dlužnou částku z platu, reagovalo ředitelství, čili sám pak ředitel Karel Němec, velice podrobně:

„Vysoceslavný zemský výbore království Českého!

K vysokému nařízení ze dne 26. listopadu čís. 76199, dovoluje sobě účtivě podepsané ředitelství oznámiti, že ze služného řiditele nelze žádných srážek činiti, poněvadž služné, jemu vyměřené, sotva stačí ku krytí nejnnutnějších potřeb životních, což osměluje se podrobným výkazem ročních výdajů ciferně dokázati:

Úctivě podepsaným bylo od 1. ledna do 1. prosince t.r. na výlohách hotově zapláceno:

Daň z příjmů, měs. 1,91 zl za 12 měsíců	22,92 zl
Taxa za ustanovení (má dáti ještě do 1. dubna 1897 25 zl.)	65,-
Synovi, 1 r. dobrov., od 1. ledna do 1. října měs. 10 zl x 9	90,-
Témuž na manévry a důstojnickou zkoušku po 5 zl co příspěvek	10,-
Na stravu za 12 m. a' 70 zl., ač žena nařiká že s tím nevystačí*840,-
Třem dětem do školy, denně po 10 kr na převoz, mostné a polední zákusek po 8 měsíců	72,-
Potřeby školní a školné za minulý a nynější školní rok	50,-
Za léky a lékařské ošetření během 1. roku (případ záškrtu)	20,-
Převozné, za účelem opatření potravin a jiných potřeb, za 10 m. nejméně	10,-

Za svítivo	15,-
Služba služce, měsíčně 6 zl. x12	72,-
úhrnem	1276,92 zl

včítaje v to: šat, obuv, prádlo a jiné nezbytné výlohy, tak že nelze se diviti, když úctivě podepsaný i při nejlepší vůli, povinnostem svým dostáti nemohl.

Úctivě podepsaný dovoluje sobě poznamenati, že jest otcem četné rodiny, totiž: tří dcer a čtyř synů, z nichž nejstaršího (od října opět hospod. příručím ve službách Jeho Osvícenosti pana hraběte ze Schönbornů), po dobu vojenské služby co otec podporovati musil; jakož i to, že vychování rodiny vyžaduje značných prostředkův hmotných, nehledě ku tělesné námaze a ohrožení zdraví, jež vyžaduje každodenní, přes hodinu vzdálená cesta do školy a zpět, zejména dobou zimní; a co strachu a rozčílení zakusí rodiče, když se některý z členů rodiny za tmy, ba i bouře v obvyklý čas domů nevrací, to posouditi dovede jen ten, kdo cos podobného zkusil. I není divu, když sobě úctivě podepsaný přecho často trpce vyčítá, že se o místo, jež nyní zaujímá kdy ucházel, uznaje – ovšem pozdě, že za daných poměrů a prostředkův hmotných s rodinou tak četnou do Troje nechodil.

Může býti sice poukazováno na vrch. zahr. p. Bláhu, který jest taktéž obdařen četnou rodinou; ten má však na své postavení přiměřenější příjmy (od ledna 1897: 1875 zl.) a k tomu i jiné zdroje příjmův vedlejších, kdežto úctivě podepsaný, co ředitel ústavu, zodpovědný za ústav, internát, pokladnu a celý ostatní statek, nemajícího pražádného jmění soukromého, odkázán jest na pouhé služné 1200 zl.

Na omluvu, že nechal úctivě podepsaný jméno své soudně praneřovati, ač co dlužník prosil za shovění, poukazuje na skutečný stav věci, dovoluje sobě k následujícím okolnostem poukázati:

V době nastalé reorganizace Táborského ústavu 93–94, nařízeného suplování nauk přírodovědeckých, za obvyklý honorář 60 zl. za hodinu; a uctivě podepsanému svěřeny výklady o botanice 3 hod. týdně. Pánům suplujícím: zoologii a mineralogii, zvýšeno téhož roku-následkem jmenování týchž mimořád. profesory-slужné, čímž přišel úctivě podepsaný, jenž zůstal tím, čím byl, o 180 zl. Totéž opakovalo se i následujícího školn. r. 94–95; a ač mu bylo při jeho odchodu z Tábora určitě slíbeno, že mu bude honorář 45 zl. – za čtvrt roku naň připadající – vyplacen, nedostal ničeho. Tím přišel úctivě podepsaný celkem o 225 zl. Pokud bydlel v Táboře (25 let, 7 měs.) platil činži dekursivně, když byl jmenován ředitelem v Troji, mohl vypověděti z bytu od 1. ledna 1896 na čtvrt roku, ač již 14. února rodinu, i majetek ostatní, přestěhoval do bytu naturálního.

Výlohy s přesídlením spojené, obnášející celkem 138 zl., vypomohla hraditi sestra úctivě podepsaného, tak že nemusil u cizího zaklepati.

Jak z uvedeného vysvítá, neměl úctivě podepsaný po svém nastoupení na různých ustláních a nijak se tím netají, že pomýšlel mnohou chvíli zcela vážně, na místo jemu udělené resignovati. Než ctižádost a chladná rozvaha velela mu setrvati a přičiniti se seč síly stačí o opětné povznesení ústavu hluboce pokleslého*, tak, jak byl do rukou Jeho Jasnosti nejvyššího zemského pana maršálka přísahal.

Úctivě podepsaný nemíní se nijak vynášeti; ale tolik osměluje se přece tvrditi, že na ústavu, jeho péči svěřené, jež zastal desorganisovaný*, zavládl nebyvalý klid, pořádek a éthická součinnost všech podřízených činitelů.

Tím osměluje se úctivě podepsaný svou omluvu a obranu končiti v té naději, že Vysoceslavský zemský výbor blahovůli a důvěru, v úctivě podepsaného skládanou, témuž i na dále neztenčeně zachová.

Řiditelství zem. král. pomologického ústavu v Troji, dne 8. prosince 1896.

Karel Němec,
řiditel⁷³

Další dopis zaslal Karel Němec pro jistotu i kuratoriu zemského pomologického ústavu v Troji a prosil jej „za blahovolnou přimluvu, aby jemu Vysoceslavským zemským výborem byla udělena v cestě milosti náhrada za stěhování z Tábora do Troje.“ Vysvětloval, že problémy mu nastaly už tím, že jmenovací dekret obdržel až 22. prosince 1895 a měl nastoupil již 1. 1. 1896. Tábor po čtvrt století opouštěl s nadějí, „že se mu na příště lépe dařiti bude, v čemž se ovšem – neznalý poměrů – velice zklamal; neboť odlehlost a osamocenosť Trojského ústavu zdražuje nepoměrně veškeré potřeby životní a způsobuje zároveň nezměrné obtíže při vychování dětí, školou povinných. Úctivě podepsaný má pak to neštěstí, náležitosti k onomu druhu lidí, kteří jsou povinni – v základě jich sociálního postavení zakrývati niterné nedostatky, často na bídu hraničící, vnějškem o jiném svědčící.“ Stěhování ho vyšlo na 138 zl. a uhradil je s pomocí sestry. Kuratorium obdrželo dopis 16. prosince a již 18. 12 1896 napsalo zemskému výboru. V příloze mu předložilo výše zmíněnou žádost K. Němce a napsalo, že na základě svého usnesení z 17. 12. se „vřele přimlouvá za vyhovění žádosti, jelikož jednak důvody v žádosti uvedené pokládá za hodné uvážení, any zejména stěhovací náklady, jak je žadatel udává, skutečnosti odpovídají, jednak jest ředitel Němec vzhledem k své působnosti hoden toho, aby zemský výbor žádosti jeho vyhověl.“ Kuratorium poukazovalo na to, že „žadatel *nečiní nároku* na uhrazení nákladů s přesídlením spojených, ježto dle jeho sdělení výnosem z. výboru z dne 27. března 1896 č. 18390 vysloveno bylo, že jemu nárok takový nepřísluší.“ Proto kuratorium navrhlo, aby zemský výbor „žádosti ředitele Němce *v cestě milosti* vyhověti ráčil.“

Referent zemského výboru Němcovu situaci zrekapituloval a navrhl, aby mu byla z rubriky rozličné výdaje z rozpočtu trojského ústavu poskytnuta částka 150 zl. jakožto mimořádná podpora. S návrhem zemský výbor na zasedání dne 23. prosince 1896 souhlasil a informoval o svém rozhodnutí ředitelství pomologického ústavu.⁷⁴

Na jaře 1897 se opět řešila otázka soudních vymáhání na Karlu Němcovi a zemská účtárna na žádost zemského výboru navrhla, aby ředitelství pomologického ústavu zastavilo vyplácení služného řediteli Němcovi u ústavní pokladny, zaslalo zemské účtárně jeho platební arch a seznam veškerých věřitelů. Služné mu od 1. května 1897 měla vyplácet zemská pokladna ovšem s přiměřenými srážkami na dlužné částky. Na základě tohoto doporučení se zemský výbor na zasedání 28. dubna rozhodl, aby byla Karlu Němcovi na jeho služné počátkem května u zemské pokladny vyplacena dvouměsíční záloha 200 zl., ze které se srazí dlužné částky a tuto zálohu pak Němec uhradí ve dvaceti splátkách po 10 zl. ze svého služného. Od května mělo být jeho služné poukazováno do zemské a nikoli do ústavní pokladny. Ve spisech K. Němce je skutečně uložen přesný Výkaz dlužných obstavek s poznámkami o zaplacení, který si vedla zemská pokladna. V září 1897 byly všechny dluhy zaplacený.⁷⁵

Koncem roku 1897 požádal Karel Němec český zemský sněm o zvýšení platu: „Vysoký sněme království Českého!

Ve hluboké účtě podepsaný osměluje se předložiti vysokému sněmu uctívou prosbu, aby jeho hmotné postavení buď udělením pětiletých přídavků, neb osobním přídavkem do pense vpočitatelným milostivě zlepšiti ráčil, a podporuje svou prosbu těmito důvody:

Ve hluboké účtě podepsaný jest činným ve službách země plných **dvacet osm** let, a ač mu vysokým sněmem přiznáno bylo právo výslužby pro jeho osobu i rodinu, nedosáhl, pokavad byl přikázán vyššího hospodářskému ústavu zemskému v Táboře, výhody pětiletých přídavků, i když v podané žádosti na precedenční případy mohl poukázati.

Vysokým dekretem ze dne 11. prosince 1895 čís. 70453 byl jmenován ředitelem kr. č. zemského ústavu pomologického v Troji se služným ročně 1000 zl., funkčním přídavkem 200 zl., naturálním bytem a nárokem na pět pětiletých přídavků po 150 zl., jichž však při svém pokročilém stáří (59 let), zajisté pravděpodobno že nedosáhne. Za trvajících služebních poměrů dosáhl by totiž ve hluboké účtě podepsaný první a snad i poslední kvinkvenálky r. 1901, tedy po dokončení třicátého prvního roku své činné služby, kdežto o 4 léta mladší člen sboru, jehož jest v účtě podepsaný představeným, zahradník Josef Bláha, požívá již nyní tři pětiletých přídavků po 150 zlatých, ač vstoupil do zemské služby o celá tři léta později.

Bylo totiž jeho služební postavení dle vysokého usnesení sněmovního výnosem veleslavného výboru zemského království Českého ze dne 18. května 1892 čís. 17944 udělením dvou pětiletých přídavků po 150 zl. a dekretem veleslavného výboru zemského ze dne 12. prosince 1896 čís. 74932 udělením třetího pětiletého přídavku v částce 150 zl. dodatečně upraveno, ač mu dříve nárok na pětileté přídavky podobně jako ve hluboké účtě podepsanému, pokud sloužil v Táboře, přiznán nebyl.

Této paralely použil v účtě podepsaný jen k ilustrování svých nepoměrně horších hmotných poměrů a nebudiž jemu na vysokých místech jakožto obmyslná vykládána.

Ve hluboké účtě podepsaný zodpověden jest veleslavnému výboru zemskému za řádný vývoj ústavu netoliko po stránce didaktické a pedagogické, nýbrž jest mu obstarávati i dosti značnou agendu administrační sloučenou s obsáhlou korespondencí jakož i pokladnictvím, nehledě k řízení internátu a s tímto spojené stravovatelný.

Konečně dovoluje si ve hluboké účtě podepsaný poukázati netoliko k panující drahotě, nýbrž i ke svízeľům, spočívajícím v odloučenosti Trojského ústavu od ostatních obytných stavení Pražských jakož i ku překážce drahého převozu Holešovického, kterážto překážka zejména je citelná ve výchování četné rodiny, jež odkázána jest školou na Prahu, neboť denní návštěva školy vyžaduje takých nákladů, že jich ve hluboké účtě podepsaný při služném jemu vyměřeném sotva niknouti může.

Z uvedených důvodů osměluje se ve hluboké účtě podepsaný vznésti k vysokému sněmu tuto úctívou prosbu:

»Vysoký sněme království Českého, ráčiž v blahovolném uvážení těchto vylíčených poměrů ve hluboké účtě podepsanému dosavadní jeho služební požitky milostivě dodatečně upravití.«

Ve Troji, dne 26. prosince 1897.

Karel Němec,
ředitel.⁷⁶

Svoji žádost zaslal Karel Němec nejen zemskému sněmu, ale i zemskému výboru, který v příloženém dopise požádal „za milostivou přímluvu a blahosklonné provození“ petice. Podle přípisu referenta zemského výboru byla Němcova petice, právě proto, že ji zaslal přímo zemskému sněmu, prozatím uložena ad acta.⁷⁷

Dne 16. ledna 1898 napsal Karel Němec českému zemskému sněmu opět a prosil za milostivé upravení svého služebního postavení buď udělením pětiletých přídavků, nebo osobním přídavkem vpočitatelným do penze.⁷⁸ K petici

Karla Němce se zemský výbor vyjádřil na zasedání 9. února 1898. Důvody v petici uvedené pokládal zemský výbor za podstatné a mělo být zahájeno šetření, zda a jakým způsobem by se služební požitky Karla Němce „vzhledem k jeho postavení a se zřetelem k poměrně vysokému stáří, ve kterém jemu postavení toto bylo propůjčeno“ daly upravit. Zemský výbor navrhl, aby rozpočtová komise učinila sněmu návrh na odkázání této petice zemskému výboru k dalšímu šetření a podání zprávy.⁷⁹ Při vyřizování zemského rozpočtu na rok 1898 přijal zemský sněm v dubnu 1898 toto usnesení: „Petice č. 2035 Karla Němce, ředitele kr. č. zem. pomol. ústavu v Troji, za upravení služného odkazuje se zem. výboru k vyšetření a podání zprávy.“ Referent zemského výboru poté navrhl, aby se k této petici vyjádřilo kuratorium pomologického ústavu.⁸⁰ Návrh kuratoriu sepsal nám dobře známý Jan Baptista Lambl, c. k. dvorní rada, vládní zástupce a referent, dne 17. května 1898. Lambl uváděl, že je třeba připomenout, že „žadatel náleží k *nejstarším odborníkům*, kteří působí ve školství zemědělském, a že postavení jeho hned z prvopočátku bylo na *ústavu zemském*, tj. vyšším hosp. v Táboře.... Již z tohoto důvodu dlužno míti za to, že by panu Karlu Němcovi co odborníkovi nejstaršímu a povždy na *zemském* ústavu sloužícímu, právem příslušelo materiálně lepší postavení nežli ostatním ve službách vůbec mladším a nikoli zemským zřízencům. Porovnáme-li však jeho hmotné postavení s oním ostatních mladších zřízencův, tu jeví se nápadný rozdíl zejména co se týče příslušníků samého ústavu Trojského, kde totiž požívá pan Němec, ačkoli jest jeho ředitelem, hmotně o mnoho menšího postavení, nežli vrchný zahradník pan Bláha.“ Dále vypočítával příjmy Bláhy a Němce a uváděl, že „dle toho má pan Němec o celých 530 zl. méně.“ Toto porovnání nebylo, jak uváděl, zaměřeno proti Bláhovi. Němec podle Lambla nedostal také ani jedinou kvin- kvenálku a ani osobní přídavek za dlouholeté působení v tábořském ústavu. Navíc dával k uvážení žadatelovo stáří a jeho četnou rodinu a proto kuratoriu navrhl, aby požádalo zemský výbor, aby „spravedlivé a zasloužené upravení hmotného postavení pana ředitele Karla Němce a uvážení jeho 28 let zemských služeb stalo se buďto a) vymožením a přiřknutím jemu čtyř quin- quenálek po 150 zl. = 600 zl. anebo b) přiřknutím třech quin- quenálek po 150 zl, per 450 zl. a k tomu osobního přídavku 100 zl., celkem 550 zl. oboje platné od 1. ledna 1898.“

Na svém zasedání 23. května kuratorium Lamblovu zprávu přijalo a rozhodlo se jeho řešení doporučit zemskému výboru. Přípis kuratoria byl dán k vyjádření zemskému inspektoru hospodářského vyučování. Tím byl bývalý Němcův kolega František Sitenský.⁸¹ Ten na dopis kuratoria 5. října 1898 připsal, že „zná činnost p. Karla Němce, zná i poměry jeho rodinné více než 16 let. A na základě toho může se připojit úplně ku vývodům uvedeným referentem kuratoria...“ a vřele se přimlouval za to, aby jednou nebo druhou navrhovanou formou bylo zlepšeno Němcovo postavení, neboť „již vážnost úřadu, který pan Karel

Němec zastává, žádá toho, aby umožněn mu byl život a on vytržen byl z tísně finanční den ode dne rostoucí.“⁸²

Na svém zasedání 12. října 1898 zemský výbor rozhodl Němcovu žádost a její navrhované řešení zemskému sněmu doporučit. Na dokumentu je koncept Zprávy zemského výboru určené zemskému sněmu, kde bylo zdůrazněno, že Němec je u zemského ústavu zaměstnán již od roku 1870. „Nalézá se tedy Karel Němec ve službách zemských pokud se týká ve službách zemského ústavu již 28 let, přes to však nabyt nároku na pětileté přídavky teprve dnem 1. ledna 1896, kdy nastoupil nynější svou službu, tak že prvního přídavku dosáhne teprve po 31leté službě zemské. Naděje na dosažení více pětiletých přídavek je pro něho skrovná, poněvadž jest již 60 let stár.“ Zemský výbor se dále odvolával na doporučení kuratoria a zemského inspektora. Vzhledem k uvedeným okolnostem zemský výbor sněmu navrhl, aby Němcovi udělil výjimečně čtyři pětileté přídavky po 150 zl. počínajíc dnem 1. ledna 1899. Příslušná částka 600 zl. měla být schválena do zemského rozpočtu. Na předchozím zasedání zemského výboru konaném 20. září 1898 bylo navrženo, aby K. Němcovi byla udělena výpomoc 150 zl. z dotace „rozličné výdaje na ústav Trojský“ a tuto částku mu vyplatila zemská pokladna.⁸³

Ještě předtím, 19. července 1898, zaslal K. Němec zemskému výboru žádost o udělení dovolené: „V hluboké úctě podepsaný, byv vyzván bratrem svým, aby jej v nynějším pobytu jeho na Krymu navštívil, kdež nyní co chorý meškati musí, osměluje se prositi za blahosklonné udělení dovolené na dobu tří týdnů a sice od 2. do 24. srpna tohoto roku.“ Jak psal dále, chtěl využít vzácné příležitosti, „poznati bez vlastního nákladu však z vlastního názoru tamní poměry kulturní a obohatiti se takto novými vědomostmi svého oboru.“ Zemský výbor této žádosti vyhověl, udělil Němcovi tři týdenní dovolenou ovšem za předpokladu, že neutrpí vyučování na ústavu, o čemž je Němec sám v žádosti ujišťoval.⁸⁴

Za bratrem Jaroslavem, ředitelem reálky ve Vinici v podolské gubernii, se Karel skutečně vypravil. Jaroslav se sám horlivě zabýval sadařstvím, v roce 1895 byl ruskou vládou poslán do Severní Ameriky a výsledkem této cesty byl obsáhlý spis *Promyšlennoje plodovodstvo v Sěvernoj Amerike*. Na podzim 1898 přijel Jaroslav do Čech, aby si zde léčil svalový revmatismus. Uchýlil se proto do všeobecné nemocnice v Praze, kde se k jeho nemoci přidaly další komplikace, zejména zánět plic, kterému 30. listopadu 1898 podlehl.⁸⁵

V roce 1899 se konečně pohnuly ledy a Karlovy žádosti byly vyřízeny. Dne 29. května 1899 oznámilo prezidium českého zemského sněmu zemskému výboru, že vzhledem k jeho zprávě z 2. listopadu 1898 číslo 66740 a dodatkem k vyřízení zemského rozpočtu na rok 1899 se sněm usnesl, že „Karlu Němcovi, řediteli kr. zem. pomologického ústavu v Troji udělují se výjimkou čtyři pětile-

té přídavky po 150 zl. počínajíc dnem 1. ledna 1899 a vložení příslušné částky 600 zl. do zemského rozpočtu na r. 1899 se schvaluje.“ V červnu 1899 pak bylo K. Němcovi oznámeno, že „ve smyslu tohoto usnesení budou Vám povolené čtyři pětileté přídavky v měsíčních lhůtách zároveň se služným vypláceny.... Částka 300 zl. těchto přídávků, připadající na první pololetí se Vám zároveň u kr. zem. pokladny k výplatě poukazuje.“⁸⁶

Pro druhou polovinu roku 1899 nejsou zachovány žádné osobní spisy Karla Němce, na jaře roku 1900 byl stížen influenzou, která způsobila katar průdušek a on nemohl přednášet. Žádal proto zemský výbor, aby byl na tři týdny, tedy po dobu, kterou doporučoval ústavní lékař MUDr. Jan Heindl, zproštěn vyučování. Ústav chtěl řídit i v době dovolené. Zemský výbor jeho požadavku vyhověl, avšak měl učinit příslušná opatření, aby vyučování na ústavě neutrpělo újmy.⁸⁷

Ani rok 1901 nezačal pro Karla Němce šťastně. Již 26. ledna oznamoval zemskému výboru, že „v době posledních mrazů stížen byl influenzou, která zůstavila u něho prudký zánět průdušek, sloučený s výrony krevními.“ Žádal proto zemský výbor, aby byl na dobu čtyř neděl zproštěn povinnosti přednášet ve škole. Řízení ústavu a administraci chtěl vést nadále sám. Ke své žádosti přiložil i lékařské vysvědčení MUDr. Heindla. Zemský výbor dovolenou za příčinou zotavení povolil a oznámil to K. Němcovi 31. ledna 1901.⁸⁸ Ale již 18. února 1901 K. Němec v dopise, který za něj musel napsat někdo jiný, zemskému výboru oznamoval, že se jeho choroba nezlepšila a není naděje, že by mohl 1. března nastoupit svůj úřad. Vzhledem k výlohám spojeným s tímto stavem, prosil zemský výbor o povolení přiměřeného nemocenského příspěvku. K dopisu přiložil K. Němec lékařské vysvědčení doktora Heindla z Kobylis, který v něm potvrzoval, že se jeho zdravotní stav zhoršil a je proto nutné, aby mu byla dovolená ještě o 4 týdny prodloužena. Vyvinul se u něho ze zánětu průdušek po chřipce levostranný zánět plic. Na svém sezení dne 20. 2. 1901 udělil zemský výbor Karlovi čtyřtýdenní dovolenou a obnos 200 korun na krytí výloh spojených s nemocí. Zároveň uložil zemské pokladně, aby mu obnos vyplatila.⁸⁹

Dne 28. března 1901 požádal K. Němec zemský výbor, aby „jemu léta strávená na zemském pomologickém ústavu v Troji, od 1. ledna r. 1896 – 1. ledna 1901 milostivě byla počítána do příjmu, jako pátá a poslední kvinkvenálka.“ Dopis byl opět psán cizí rukou a K. Němec jej pouze podepsal. Tuto žádost předal zemský výbor k vyjádření kuratoriu pomologického ústavu.⁹⁰ Dne 14. dubna 1901 psal K. Němec v zastoupení zemskému výboru opět. Zmiňoval se o tom, že měl těžký zápal plic a lékař mu přikázal pobyt v některých klimatických lázních. „Jelikož v hluboké úctě podepsaný žádného jmění nemá a skrovné úspory ze služného dlouhou a nákladnou nemocí jsou vyčerpány, a jelikož jest tak sláb,

že sám se na cestu naprosto odvážil nemůže, vznáší na veleslavný zemský výbor království Českého pokornou prosbu, aby mu byla milostivě udělena cestovní podpora.“ Dopis podpořil K. Němec lékařskou zprávou MUDr. Heidla z 16. 4. 1901.⁹¹

Žádost o cestovní podporu předložil zemský výbor 20. dubna zemské účtárně s dotazem na služební příjmy, případné obstarávky, podpory a výpomoci, které byly K. Němcovi dosud uděleny. Zemská účtárna již 24. dubna napsala zemskému výboru toto vyjádření: „Ředitel Karel Němec požívá nyní na služném ročně 2 400 K, na 4 pětiletých přídavných ročně 1 200 K a na funkčním přídávku 600 K, celkem tedy 4 200 K. Obstarávkami není služné ředitele K. Němce stíženo žádnými, na zálohy pak (vlastně nalezené kasovní schodky) v sumě 1 356 K 54 h strhuje se mu měsíčně 20 K, takže zbývá koncem měsíce dubna 1901 ještě nedoplatek 914 K 54 h. Z měsíční náležitosti 350 K sráží se mu kromě uvedených 20 K ještě daň v částce 5 K 16 h a pensijní příspěvek 4 K 50 h, celkem tedy 29 K 66 h; takže zbytek 320 K 34 h se hotově zasílá řediteli. Výpomoc obdržel dosud dvakrát a to v základě dekretu z.v. ze dne 1. 10. 1898 č. 65359 300 K a v základě dekretu z.v. ze dne 21. 1. 1901 č. 14056 200 K, celkem tudíž 500 K.“ Referent zemského výboru navrhl, aby dostal podporu 200 K.⁹² Dne 23. dubna 1901 zaslalo zemskému výboru dopis kuratorium Zemského pomologického ústavu v Troji. Po podrobném vypsání důvodů, proč by měl K. Němec příspěvek obdržet, doporučilo kvinkvenálku ve výši 400 K Karlu Němcovi přiznat a poukázat k výplatě. Také účtárna neměla námitek, aby Němcově žádosti bylo vyhověno a aby tento přídavek byl poukázán k výplatě u zemské pokladny. Na svém sezení 24. dubna se zemský výbor usnesl, aby Němcovi byla přiznána pátá a poslední kvinkvenálka obnosem 400 K a to od 1. 1. 1901. Na témž sezení poskytl K. Němcovi i mimořádnou podporu 200 K a zaslal potřebné instrukce zemské pokladně.⁹³

Krátce na to, o druhé hodině ranní dne 3. května 1901, Karel Němec zemřel. Protože zemřel v činné službě, jednal o úmrtném a dalších náležitostech opět zemský výbor. Úmrtné, které tvořilo 1/4 služného, obnášelo 1 000 K. „Zemřelý zanechává vdovu s 8 dítky. Žádost za úmrtné, vdovskou pensí a výchovnými příspěvky ještě sice nedošla, avšak ve snaze zmírniti poněkud neutěšené hmotné postavení pozůstalých navrhuje referent: poukázati již nyní k rukám pozůstalé vdovy úmrtné v obnosu 1 000 K.“ Na základě usnesení z 8. května uložil zemský výbor zemské pokladně, aby ihned vyplatila k rukám Anny Němcové úmrtné ve stanovené výši. To dal Anně Němcové na vědomí s podotknutím, že vyměření a poukázání vdovské penze a výchovných příspěvků bude následovat v nejbližší době.⁹⁴

Karel Němec zemřel v Troji ve věku nedožitých 62 let. Pohřeb se konal v neděli 5. května v 15 hodin. Po pohřebních obřadech byla rakev nesena žáky z pomologického ústavu v Troji až k holešovickému převozu a na druhé straně Vltavy byla vložena do pohřebního vozu a odvezena na Vyšehradský hřbitov, kde byl Karel Němec pochován vedle matky a mladšího bratra Jaroslava. Zůstala po něm manželka Anna a sedm dětí, z nichž nejstarší dceři Boženě bylo 35 let a nejmladšímu Jaroslavovi, který se narodil 26. listopadu 1896, pouhé 4 roky.⁹⁵

Ve fondu Zemský výbor jsou uloženy též neúplné výroční zprávy pomologického ústavu z let 1894–1899 a úřední korespondence, kterou vedl ředitel Karel Němec se zemským výborem týkající se především výročních zpráv, návštěvnosti ústavu a jednotlivých posluchačů. Jsou zde i inspekční zprávy z let 1901–1903, které v pomologickém ústavu konal zemský inspektor F. Siten-ský.⁹⁶

Článek je pokusem zachytit osudy Karla Němce v letech 1870–1901, tak jak jsou zaznamenány v dokumentech uložených ve SÚA v Praze. Jistě nepodávají úplný obraz této bezesporu zajímavé osobnosti. Pro podrobný životopis Karla Němce a zhodnocení jeho odborného významu by bylo třeba prostudovat nejen materiály ve zmíněných fondech, ale i korespondenci Karla Němce s otcem Josefem a sourozenci Dorou a Jaroslavem, která obsahuje cenné, dosud nevyužité informace. Tato korespondence je uložena v osobním fondu Boženy Němcové v Literárním archivu Památníku národního písemnictví v Praze a v Muzeu Boženy Němcové v České Skalici.

Studium archiválií umožnilo nahlédnout též do majetkových poměrů příslušníka střední vrstvy, ke které Karel Němec náležel. Přesto jeho hmotné poměry nebyly nijak růžové. Po celou dobu svého pětadvacetiletého působení v Táboře nedosáhl shodou nejrůznějších okolností svého definitivního jmenování a nemohl se tak zařadit mezi řádné členy učitelského sboru a dosáhnout s tím spojeného hmotného zajištění. Aby uživil početnou rodinu byl nucen uchýlit se k psaní četných žádostí o své definitivní jmenování, a když toho nedosáhl, k žádostem o mimořádné podpory a různé úlevy. S finanční tísní bojoval i poté, co se stal ředitelem Zemského pomologického ústavu v Troji.

I když neměl Karel Němec v životě na růžích ustláno, stal se z něj uznávaný odborník, jak si to matka kdysi přála. Karlových příspěvků v Živě, ke kterým ho za pobytu v Postupimi několikrát vybízela, se sice nedočkala, přesto dostal Karel, i když s mnohaletým zpožděním, i tomuto matčinu přání a uveřejnil několik odborných pojednání. Jeho působení v Táboře neskončilo odchodem do Prahy a bylo zde patrné ještě řadu let. Od počátku 70. let 19. století se tu podílel na vzniku a rozšíření botanické zahrady, založil vinici, ovocnou školku, udržoval a rozšiřoval městské sady, založil nespočet soukromých zahrad. Karlova

odborná činnost byla odměněna četnými medailemi a uznáními a nakonec zhodnocena jmenováním ředitelem pomologického ústavu v Troji. Jako pedagog usiloval o to, aby výuka byla jednotou mluveného slova, pomůcek a praxe. Snažil se o modernizaci výuky, pozoruhodné bylo jeho zařízení ke znázorňování drobnohledných preparátů mezi přednášením.

Pod jeho vedením se pomologický ústav dále rozvíjel a vychoval řadu odborníků v pomologii a vinařství. Kromě učitelských povinností v ústavu se účastnil štěpařských kurzů po celých Čechách a uskutečnil řadu přednášek na půdě ústavu. V červnu roku 1899 tu provedl i exkurzi svých bývalých kolegů a jejich žáků z tábořské hospodářské školy, kterým se mohl pochlubit nejen rozsáhlými vinicemi, ovocnými školkami a sady ale i nově zařízeným závodem na zpracování ovoce.⁹⁷

Svým odborným zaměřením měl Karel vliv na mladšího bratra Jaroslava, který se stal v Rusku uznávaným sadařem a pomologem a v roce 1895 byl vyslán vládou do Severní Ameriky, aby poznal tamní ovocnářství a hlavně se seznámil s průmyslovým využitím ovoce. Rodina Němcova byla příbuzná také s evropsky proslulým šlechtitelem pomologem J. E. Prochem, který se zabýval křížením ovocných stromů. Ten po Jaroslavu Němcovi pojmenoval jednu z vyšlechtěných jabloní. Synové Boženy Němcové se sice nezapsali do dějin českého písemnictví, avšak zajistili si trvalé místo v dějinách české a Jaroslav i ruské pomologie.

POZNÁMKY

- ¹ Kokešová, Helena. Karla Němce léta vandrovní. Literární archiv. Sborník Památníku národního písemnictví, 34, Praha 2002, s. 251–282.
- ² SÚA Praha, fondy Zemská hospodářská akademie Tábor (dále jen ZÚs-HA Tábor), Zemský pomologický ústav v Troji (dále jen ZPÚ), Zemský výbor III 1874–1928 (dále jen ZV III), kartony 6905–6926 a 6935–6949, Český zemský sněm (dále jen ČZS), kartony 172 a 174. Další část fondu hospodářské školy v Táboře, jejíž název se za léta jejího trvání několikrát změnil z Vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové školy v Táboře na Vyšší hospodářskou školu zemskou v Táboře, Zemský vyšší hospodářský ústav a konečně na Královskou českou hospodářskou akademii v Táboře, se nachází ve Státním oblastním archivu v Třeboni. Fond má název Vyšší zemská hospodářská škola v Táboře a je uložen v pobočce SOA Třeboň v Jindřichově Hradci, kde byl roku 1966 zpracován a opatřen inventářem.
- ³ Hospodářský slovník naučný. Díl III, red. Fr. Sitenský a kol. Praha 1914, s. 85.

- ⁴ Ottův slovník naučný 18, Praha 1902, s. 66, heslo Němec.
- ⁵ To platí jak pro Příruční slovník naučný z roku 1966, tak pro Všeobecnou encyklopedii ve čtyřech a osmi svazcích vydanou nakladatelstvím Diderot.
- ⁶ Šonka, Jan. Karel Němec, syn spisovatelky B. Němcové, zahradník a pedagog v Táboře. Jihočeský sborník historický XLVII, 1978, s. 223–226.
- ⁷ Např. Vojta Náprstek nebyl lékař, také domněnku, že na Karlovo přijetí na hospodářskou školu mohl mít vliv J. B. Lambl, bratr Viléma Dušana Lambla, rodinného lékaře a přítele Boženy Němcové, by bylo třeba podložit důkazy. Ve spisech a ani v korespondenci Karla Němce s otcem a sourozenci tomuto názoru nic nenasvědčuje.
- ⁸ SOA v Třeboni, pobočka Jindřichův Hradec, fond Vyšší hospodářská škola v Táboře. Na tomto místě chci poděkovat za pomoc při vyhledání materiálů z tohoto fondu paní Stanislavě Novákové.
- ⁹ Březina, Josef. Děti slavných rodičů. Praha 1995, s. 52–53. Sobková, Helena. Božena Němcová a Zaháň. Praha 2001.
- ¹⁰ Výroční zprávy jsou uloženy v knihovně SÚA, knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře a knihovna C, bývalá knihovna Ústředního zemědělsko-lesnického archivu. Tyto zprávy jsou též ve fondu Vyšší hospodářské školy v Táboře v SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec.
- ¹¹ Vyšší hospodářský a hospodářsko-průmyslový ústav zemský v Táboře. Památný spis na oslavu desetiletého trvání této školy sborem učitelským sdělaný. Tábor 1876, s. 61 a 99.
- ¹² Slavnostní spis na paměť dvacetipětiletého trvání vyššího hospodářského ústavu zemského v Táboře. 1866–1891. Tábor 1892.
- ¹³ Sto let zemědělské školy v Táboře 1866–1966. Nakladatelství České Budějovice, 1966, s. 15.
- ¹⁴ Výuční list Karla Němce je uložen v osobním fondu Boženy Němcové v LA PNP. Vandrovní knížka je v soukromé sbírce potomka Boženy Němcové, kterému tímto srdečně děkuji za její zapůjčení.
- ¹⁵ Část Karlovy korespondence s matkou uveřejnili: Novotný, Miloslav. Život Boženy Němcové, Dopisy a dokumenty V. a VI. Praha 1957–1959. Týž. Spisy Boženy Němcové, sv. 12–15, Listy I–IV. Praha 1951–1961. Gebauerová, Marie. Sebrané spisy Boženy Němcové, svazek XII–XIV, Korespondence I–III. Praha 1912, 1914 a 1920. Záhoř, Zdeněk. Výbor z korespondence Boženy Němcové. Praha 1917. Božena Němcová, Lamentace, Dopisy mužům. Výbor z korespondence a další texty uspořádala, průvodní slovo a ediční poznámku napsala Jaroslava Janáčková. Praha 1995. Sobková, Helena. Božena Němcová a Zaháň. Praha 2001. V žádné z uvedených prací však nebyla

tato korespondence uveřejněna celá a korespondence Josefa Němce s dětmi a mezi dětmi navzájem na své vydání teprve čeká. Edici vzájemné korespondence Karla a Josefa Němcových z let 1860–1862 uveřejnila autorka tohoto článku pod názvem „Jen kdyby ta mama byla jiná...“ v témž sborníku Literární archiv, s. 355–378.

- ¹⁶ Úřední dopisy týkající se Karlovy vandrovní knížky jsou uloženy v SÚA Praha, ve fondu Policejní ředitelství – všeobecné.
- ¹⁷ Z této doby známe kromě jednoho dopisu Karla Němce otci z 9. 7. 1865 ještě čtyři dopisy Josefa Němce Karlovi z téhož roku. LA PNP, osobní fond Boženy Němcové, kde je uložena část korespondence i ostatních členů rodiny. Druhá část je v Muzeu Boženy Němcové v České Skalici.
- ¹⁸ K tomuto dopisu přiložil Karel Němec okolokované potvrzení Josefa Fialy z 10. prosince 1868. SÚA Praha, fond ZÚs-HA Tábor, čj. 327, kart. 43.
- ¹⁹ Podrobnosti jsou zachyceny v korespondenci s otcem Josefem Němcem a též v autorčině citovaném článku.
- ²⁰ K problematice konstituování tábořské školy podrobně v publikacích citovaných v pozn. 11–13. Též Jubilejní slavnost na paměť dvacetipětiletého trvání Vyššího hospodářského ústavu zemského v Táboře konaná ve dnech 9., 10. a 11. ledna 1892. Sestavil František Farský, ředitel. Tábor 1892. Srovnej též referát H. Kokešové přednesený na mezinárodní konferenci Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918 konané ve dnech 18. a 19. 11. 2002 v Karolinu (sborník v tisku).
- ²¹ Kuratorium mělo vlastní kancelář, kterou řídil sekretář, jímž byl jeden z členů kuratoria, mělo však i kancelářské a účetní zaměstnance. Z činnosti této kanceláře vznikla spisovna, jež se stala podkladem fondu. Písemný styk kuratoria byl obrácen převážně k zemskému výboru na jedné a k řediteli školy na druhé straně. Agenda tábořského kuratoria se bohužel nezachovala v úplnosti. Tábořské kuratorium má zachovány podací protokoly teprve od roku 1888 do roku 1921. Spisová agenda z let 1866 až 1887 je zachována v chronologickém pořadí a je uložena ve 4 a 1/2 kartonu. Od roku 1888 až do roku 1920 je agenda, podobně jako libverdská, rozdělena v odděleních označených římským číslem. Chybí tedy prvních 12 ročníků podacích protokolů a několik spisů ze všeobecného oddělení z let 1888–1898. Tábořská akademie byla postátněna v roce 1921. Spisy kuratoria jsou pohromadě uloženy jen do roku 1918. Postátněním škol přestala kuratoria existovat. Za své vzalo i mimořádné postavení obou akademií, obě školy se proměnily ve čtyřtřídní střední hospodářské školy. Spisovny kuratorií nebyly tehdy odevzdány ředitelstvím nových škol, nýbrž zemskému výboru (zemskému správnímu výboru) v Praze a tam v celku připojeny k příslušným oddělením registratury zemského

výboru. Odtud byly vyňaty a uspořádány Miloslavem Volfem jako samostatný fond a opatřeny inventářem s názvem Kuratoria zemských vyšších hospodářských akademií Děčín-Libverda a Tábor. Fond je uložen celkem v 29 kartonech, kromě toho je ve fondu 5 pomocných knih (podací protokoly a index spisovny) a několik listin. Jedná se především o Revers z 1. června 1866 jímž se obec královského města Tábor zavázala, že zařídí a bude vydržovat vyšší hospodářskou a hospodářsko-průmyslovou školu podle zásad přijatých sněmem království Českého dne 13. dubna 1866 a Základní listinu o vydržování vyšší hospodářské a hospodářsko průmyslové školy zemské v král. městě Táboře zařízené ze 16. srpna 1868. Listiny byly původně uloženy v zemském archivu, který měl na starosti Antonín Gindely. Další část fondu Vyšší hospodářské školy v Táboře je uložena v SOA v Třeboni v pobočce Jindřichův Hradec. Knihovna školy byla po roce 1945 odvezena do Prahy. V současné době je uložena v knihovně SÚA jako knihovna Zemské vyšší školy hospodářské v Táboře, chybí jí však registraturní pomůcky (kartotéky), které byly spolu s registraturou školy za 2. sv. války zničeny.

- ²² Jan Baptista Lambl (1826–1909) působil jako učitel na hospodářské škole v Libverdě, po habilitaci pro hospodářství a státovědu vyučoval až do roku 1897 na pražské technice, kde byl na počátku 90. let rektorem. Byl neúnavným organizátorem českého hospodářského školství. Pomáhal organizovat hospodářskou školu v Chrudimi a byl jejím kurátorem, v roce 1866 ho zemský výbor pověřil organizací vyšší hospodářské školy v Táboře, kde po 40 let působil jako její vrchní ředitel. Jako předseda pomologického odboru C. k. vlastenecké hospodářské společnosti pomáhal v roce 1870 založit Pomologický ústav v Troji, který později přešel pod zemskou správu. Od roku 1883 byl také předsedou zkušební komise pro učitelský úřad na českých zemědělských školách a státním inspektorem českých hospodářských škol v Čechách.
- ²³ SÚA Praha, fond ZÚs-HA Tábor, kart. 43. Protokol ze 13. schůze Kuratoria vyšší hospodářské školy zemské v Táboře konané dne 20. listopadu 1869. Rukopisy některých protokolů jsou uloženy mezi jednotlivými spisy; chronologicky seřazené protokoly o zasedání kuratoria v letech 1870–1911 jsou uloženy v kartonu 46.
- ²⁴ SÚA Praha, fond ZÚs-HA Tábor, čj. 325, kart. 43.
- ²⁵ Tamtéž, čj. 329 a 342, kart. 43.
- ²⁶ Tamtéž, čj. 327, kart. 43. Originál dopisu je přiložen ke spisu čj. 612 z roku 1874, který je v kartonu 44. Dopis kuratorium použilo jako přílohu ke Karlově žádosti o udělení definitivního místa z roku 1874.
- ²⁷ Všechny dokumenty jsou ze 14. 6. 1870. Tamtéž, čj. 327, kart. 43.

- ²⁸ Tamtéž, čj. 348, kart. 43. V kartonu 46 jsou protokoly ze zasedání kuratoria až od 9. 12. 1870. Originál slibu Karla Němce s podpisy zástupců školy je součástí protokolu z 11. července 1870 a je uložen v SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec, fond Vyšší zemská hospodářská škola v Táboře, kniha číslo 53.
- ²⁹ Oddací list Karla Němce a Marie Šťastné je uložen v soukromé sbírce. Viz článek Kokešová, c.d.
- ³⁰ SÚA Praha, fond ZÚs-HA Tábor, čj. 367, kart. 43.
- ³¹ Tamtéž, čj. 406, 411 a 412, kart. 43.
- ³² Tamtéž, čj. 418 a 421, kart. 43 a protokol z 15. zasedání kuratoria, kart. 46.
- ³³ Tamtéž, čj. 459 a 461, kart. 43.
- ³⁴ Tamtéž, čj. 500, kart. 43 a čj. 526 a 552, kart. 44.
- ³⁵ Tamtéž, čj. 547 a 568, kart. 44. Protokol z 18. zasedání kuratoria dne 13. 2. 1874, čj. 556, kart. 44.
- ³⁶ Tamtéž, čj. 612, kart. 44.
- ³⁷ Žádost z 10. 7. 1874, tamtéž, čj. 612, kart. 44. Protokol ze zasedání, tamtéž, čj. 635, kart. 44.
- ³⁸ Originál protokolu v kartonu 46, koncept odpovědi, čj. 716, kart. 44.
- ³⁹ „Veslavné kuratorium!

V hluboké účtě podepsaný žádá slušně za definitivní ustanovení, po případě za příbytečné a podporuje svojí žádost takto:

1. V hluboké účtě podepsaný jest na ústavě sedmý rok činným, aniž by posud požíval práva jako ostatní učitelové, totiž, pětileté příplatky a jiné s tím spojené výhody.
2. Nemá posud v účtě podepsaný, kdyby nemohl z jakékoliv příčiny svůj úřad dále zastávati, zajištěnou penzi, což platí v čas úmrtí i o jeho rodině.
3. Jsou zajisté přednášky v oboru zahradnictví a botaniky právě tak důležitými jako přednášky z jiných předmětův, a protož kojí se v hl. ú. podepsaný tou nadějí, že za stejné povinnosti dostane se mu také stejných práv s ostatními členy sboru učitelského.
4. V účtě podepsaný žádá tudíž snažně Veslavné kuratorium, aby se u Veslavného zemského výboru, popřípadě u Vysokého zemského sněmu o definitivní ustanovení milostivě postarati ráčilo.
5. V účtě podepsaný dovoluje sobě na nynější neutěšené poměry drahotní poukázati, za kterých jemu těžko jest s rodinou, poměrně četnou nouzi se ubrániti; pročež prosí Veslavné kuratorium, by v účtě podepsanému o ná-

hradu přiměřenou částku na byt udělit, a neb jinak jeho hmotné postavení zlepšiti ráčilo.

V nejhlubší úctě oddaný

Karel Němec

V Táboře dne 15. prosince 1876“

Na dopise je tužkou připsáno, „dát pro tento rok 1876/77 výminečně na příbytečnou 80f.“ Tamtéž, čj. 733, kart. 44.

⁴⁰ Tamtéž, čj. 733, kart. 44 a kart. 46.

⁴¹ Tamtéž, kart. 46.

⁴² Závěr svého pohnutého života strávil Josef Němec skutečně u Karla v Táboře, kde rodina bydlela v domě U Pleiveisů na dnešním Husově náměstí. Zde také 17. září 1879 zemřel ve věru 76 let a byl pochován na táborském hřbitově sv. Jakuba. Kokešová, c.d. a Březina, c.d., s. 52.

⁴³ SÚA Praha, fond ZÚs-HA Tábor, čj. 865, kart. 45 a protokol, kart. 46.

⁴⁴ Tamtéž, kart. 45, čj. 923.

⁴⁵ Tamtéž, kart. 44, čj. 930.

⁴⁶ Tamtéž, kart. 44, čj. 931 a 948. Peticí zahradníků hospodářských škol z roku 1881 a jejich požadavky se zabýval zemský výbor, zemědělská komise a český zemský sněm v průběhu 80. let. Koncem roku 1889 pak vyšla „Pravidla, jimiž se upravují konečně a soustavně služební poměry učitelů na hospodářských školách odborných v království Českém“. Tato pravidla vydal Český zemský sněm, číslo tisku XLVIII, a měla vstoupit v platnost od 1. 1. 1890. K dalším úpravám docházelo i v pozdějších letech. Tyto tisky jsou společně s rukopisnými zprávami uloženy ve fondu Český zemský sněm (ČZS), sign. XI-11, kart. 172.

⁴⁷ Tamtéž, kart. 46; rukopis protokolu ze 34. sezení psaný 10. 1. 1883, čj. 961, kart. 44.

⁴⁸ Viz záznamy z protokolu porad učitelského sboru z 18. 4. 1873, tamtéž, čj. 523, kart. 44 a žádost o diety z 16. 12. 1873, tamtéž, čj. 552.

⁴⁹ Tamtéž, čj. 192, 195 a 795, kart. 44. Němec dostal v obou případech 20 zl. na cestovné. Viz též Protokol z 25. sezení kuratoria dne 20. září 1877, kart. 46.

⁵⁰ Protokol z 48. zasedání kuratoria z 10. 12. 1888. Kuratorium sice zamítlo Němcovu žádost o mimořádnou podporu na přilepšenou, ale proplatilo mu 80 zl. jako náhradu za cestu do Vídně. Tamtéž, kart. 46 a také kart. 54, složka Němec Karel učitel zahradnictví, kde jsou jeho spisy z let 1888–1895. K účasti táborské školy na výstavách a jejich financování tamtéž, kart. 70.

⁵¹ Tamtéž, kart. 46.

⁵² Tamtéž, čj. 1066, 1163 a 1166, kart. 45 a protokol, kart. 46.

⁵³ Tamtéž, čj. 1180, kart. 45. Spisy týkající se Karlovy žádosti z roku 1885 o definitivní jmenování a tím i o uznání práva na penzi jsou uloženy též ve fondu ZV III 1874–1928, sign. XVI, 8/4, složka Gärtner Němec Karl um definitiwe Ausstellung, kart. 6940. Spisy jsou z let 1869–1886 a dokumentují problematiku Karlovy pozice mezi členy ústavu, kam byl přijat díky subvenci 300 zl. poskytnuté ministerstvem orby ovšem pouze na pět let. Jeho složité postavení nebylo uspokojivě vyřešeno ani v následujících letech.

⁵⁴ Koncem roku 1886 získal spolu s kolegy Juliem Beránkem a Václavem Koppem remunerace za suplování místo profesora Sitenského, který byl na čtvrtletní dovolené udělené k jeho služební cestě. ZÚs-Ha Tábor, čj. 1188, kart. 45.

⁵⁵ K tomu blíže Kokešová, c.d. Syn Karel Němec narozený v roce 1874 navštěvoval ve školním roce 1889/90 přípravný kurz, ve studiu na tábořské škole však nepokračoval. Později se stal správcem na panství ve Zvoleněvsi, kde v roce 1911 náhle zemřel.

⁵⁶ SÚA Praha, fond ZÚs-Ha Tábor, protokol z 54. sezení z 10. 3. 1891, kart. 46 a kart. 54, spis Němec Karel učitel zahradnictví.

⁵⁷ „Vysoceslavský výbore zemský pro království České!

V nejhlubší účtě podepsaný prosí Vysoceslavský výbor zemský za blahovlnné uznání a přiřknutí pětiletých příplatků a odůvodňuje prosbu svou následujícími důvody:

1) V nejhlubší účtě podepsaný byl dekretem ze dne 14. června roku 1870 ustanoven zahradníkem a zároveň učitelem nauk zahradnických a botaniky na ústavu tábořském, kteréžto místo, pokud se týče botaniky, až do roku 1880–81 ku spokojenosti svých představených zastával. V uvedeném roce byla Vysoceslavským výborem zemským zřízena profesura pro přírodní vědy, čímž odpadla v nejhlubší účtě podepsanému povinnost, na dále předmětu tomu učiti, až v roce 1888 přiděleny mu v nově zřízeném kursu přípravném poznavu výklady o botanice, jež po dnes co nejsvědomitěji zastává.

2) V nejhlubší účtě podepsanému přiznán byl Vysoceslavským kuratoriem roku 1874 20% přírůstek k základnému služnému šesti set zlatých; roku 1878 pak příbytečné ve výši 160 zl., celkem tedy 880 zl., aniž by požíval výhod pětiletých příplatků jako ostatní členové sboru učitelského, ač jeho dlouholetá služba i samým Vysokým sněmem uznána a jemu nároky na výslužné přiřknuty byly.

3) V nejhlubší účtě podepsaný dovoluje si uvést, že zcela žádného jmění nemá a že odkázán jest na služné výše udané, jež v nynějších poměrech drahotných a všeobecné tísně, i při největší šetrnosti nestačí k uhrazení nejnutnějších potřeb rodinných, nehledě k nákladu na vychování čtyř, dosud nezaopatřených dětí.

Hledě k důvodům uvedeným, prosí v nejhlubší účtě podepsaný, aby Vysoce-slavný výbor zemský úctívou prosbu tuto vyslyšeti a ku zlepšení jeho krušného postavení milostivým přiznáním práva na pětileté příplatky blahosklonně přispěti ráčil.

V Táboře dne 20. listopadu 1893

Karel Němec“

SÚA Praha, fond ZV III 1874–1928, sign. XVI, 6/10, kart. 6911. Jedná se o žádost č. 195, která je uložena ve složce Němec Karel jako příloha k dalším spisům, čj. 23412.

⁵⁸ SÚA Praha, fond ZÚs-HA Tábor, kart. 54, složka Němec Karel učitel zahradnictví.

⁵⁹ Tamtéž, kart. 46, protokol z 59. sezení z 9. 12. 1893 a žádost čj. 596.

⁶⁰ „Vysoký sněm zemský pro království české!

V nejhlubší účtě podepsaný prosí Vysoký sněm zemský za blahovolné uznání pětiletých příplatků a odůvodňuje prosbu svou následovně:

V nejhlubší účtě podepsaný byl dekretem ze dne 14. června r. 1870 č. 327 (K.T.) ustanoven učitelem zahradnictví a botaniky a zároveň co praktický zahradník při ústavě tábořském.

Povinnosti s místem tím spojené zastává v nejhlubší účtě podepsaný až po dnešní den a byl tedy v úřadě dotčeném dvacátýčtvrtý rok nepřetržitě činným. Úspěšnost služeb jeho byla Veleslavným kuratoriem i Vysoce-slavným výborem zemským uznána, v následku čehož Vysoký sněm rozhodnutím ode dne 25. ledna r. 1890 přiznati mu ráčil právo k výslužnému.

Veškerí členové učitelského sboru vyšší hospodářské školy zemské v Táboře, kteří mají nároky na výslužné, a podobně též veškerí stále ustanovení učitelé hospodářských škol středních i nižších požívají práva pětiletých přídatků služebních, toliko v nejhlubší účtě podepsaný práva takového nemá. Z té příčiny osměluje se v nejhlubší účtě podepsaný vzhledem k 20čtyrletým za úspěšné uznaným službám svým k tomu, že mezi všemi stále ustanovenými učiteli škol zemědělských jest jediným, jenž kvinkvenálek nepožívá přednésti snažnou a pokornou prosbu:

Vysoký sněm »ráčiž milostivě rozhodnouti, že v nejhlubší účtě podepsanému přináležejí nárok na pětileté přídatky služebné.«

V nejhlubší účtě oddaný

Karel Němec“

SÚA Praha, fond ZV III 1874–1928, sign. XVI, 6/10, kart. 6911, dopis uložen jako příloha ke spisům Němec Karel, čj. 23412.

⁶¹ Dne 10. května 1894 psal mj. ředitel tábořské školy František Farský kuratoriu do Prahy, že souhlasí s tím, aby se nároky na výslužné rozšířily i na Něm-

covu manželku. „Pokud se týká osobních poměrů p. Němce bylo zjištěno, že týž má 6 nezaopatřených dětí (z nichž nejmladší 3 roky čítá) a že nepatrného věna, jež druhá manželka jemu přinesla, použil k uspořádání své tehdy velmi bídné domácnosti ...“ Kuratorium se u zemského výboru přimlouvalo, aby byl K. Němec postaven na úroveň vrchního zahradníka Pomologického ústavu v Troji a aby mu na českém zemském sněmu byla vymožena první kvinkvenálka 100 zlatých. V červenci pak zemský výbor sdělil kuratoriu, že se usnesl navrhnout sněmu, aby K. Němcovi jednu kvinkvenálku povolil. ZÚs-HA Tábor, kart. 54, složka Němec Karel učitel zahradnictví a fond ZV III 1874–1928, sign. XVI, 6/10, kart. 6911, spisy Němec Karel.

- ⁶² ZÚs-HA Tábor, kart. 54, složka Němec Karel učitel zahradnictví, bez čj.
- ⁶³ Na 60. zasedání kuratoria dne 9. listopadu 1894 se řešila i výše zmíněná žádost K. Němce ohledně nároků jeho manželky na výslužné. Lambl předložil kuratoriu zprávu místního ředitelství o osobních poměrech K. Němce a kuratorium se pak rozhodlo doporučit tuto záležitost zemskému výboru k příznivému rozhodnutí. Tamtéž, kart. 46.
- ⁶⁴ Tamtéž, kart. 46. Též Zemský výbor III 1874–1928, sign. XVI, 8/4, kart. 6940, složka Cigler Matěj.
- ⁶⁵ SÚA Praha, fond Zemský pomologický ústav v Troji (ZPÚ). Ve fondu je uloženo pouze torzo registratury ústavu, které tvoří doplněk ke spisům pomologického ústavu uložených ve fondu Zemský výbor III 1874–1928, sign. XVI – 6, kartony 6905–6926. Další spisy jsou uloženy ve fondu Český zemský sněm (ČZS), sign. XI 18/1-3, kart. 174.
- ⁶⁶ SÚA Praha, fond ZV III 1874–1928, sign. XVI, 6/10, kart. 6911, poznámky referenta zemského výboru, čj. 48130.
- ⁶⁷ Na rubu dvojlistu žádosti je vedle adresy připsán regest referenta: „Karel Němec, docent zahradnictví a botaniky, zároveň ústavní zahradník, prosí uctivě za udělení místa ředitele při zemském pomologickém ústavu v Troji.“ Tamtéž, kart. 6911.
- ⁶⁸ Tamtéž, kart. 6911, spis Němec Karel, příloha k čj. 6909. Protokol z 52. schůze Zemského výboru z 11. 12. 1895, ZV III, čj. 71459, kart. 10151.
- ⁶⁹ SÚA Praha, ZÚs-HA Tábor, kart. 54, spis Němec Karel učitel zahradnictví.
- ⁷⁰ SÚA Praha, ZPÚ, Protokol o konferencích sboru učitelského královského zemského pomologického ústavu z let 1895–1906.
- ⁷¹ SÚA Praha, fond ZV III 1874–1928, sign. XVI, 6/10, čj. 18390, složka Němec Karel, kart. 6911.

- ⁷² Všechny tyto spisy i s přílohami, společně s přípisy okresního soudu v Táboře, Královské české zemské účtárny a Královské české zemské pokladny jsou uloženy ve fondu ZV III 1874–1928, kart. 6911, složka Němec Karel.
- ⁷³ Věty označené * podtrhl referent zemského výboru pastelkou a připsal k nim otazníky. K dopisu pak připsal: „K tannímu přípisu z dne 8. 12. 1896, č. 2808 v příčině srážení částek ze služného ředitele Karla Němce, vyměřených soudními výměry, ukládáme řititelství, aby dle předpisů zemského výboru se přesně zachovalo, poněvadž zemský výbor vystupuje tu na místě c.k. soudu a od přesných předpisů zákona uchýliti se nemůže. Dne 10. 12. 1896.“ ZV III 1874–1928, sign. XVI, 6/10, kart. 6911, složka Němec Karel, dopis s přípisem referenta, čj. 79390.
- ⁷⁴ Všechny tři dokumenty (žádost K. Němce, vyjádření kuratoria a návrh zemského výboru), tamtéž, čj. 82015.
- ⁷⁵ Tamtéž, čj. 26910, viz též protokol ze 17. schůze zemského výboru ze dne 28. dubna 1897, tamtéž, kart. 10154.
- ⁷⁶ SÚA Praha, fond ZV III 1874–1928, sign. XVI, 6/10, kart. 6911, spis Němec Karel.
- ⁷⁷ Tamtéž, čj. 847 a 897, kart. 6911. Žádost z 27. 12. 1897, přípis z 15. 2. 1898.
- ⁷⁸ Jedná se o kopii dopisu z 26. 12. 1897 ale nyní s datem 16. 1. 1898. K této žádosti přiložil K. Němec opis jmenovacího dekretu z 11. prosince 1895. Dne 27. ledna 1898 dopis rozpočtová komise odevzdala zemskému výboru k podání zprávy. Tamtéž, čj. 6909, kart. 6911.
- ⁷⁹ Tamtéž.
- ⁸⁰ Tamtéž, čj. 21771.
- ⁸¹ František Sitenský byl v letech 1882–1897 profesorem přírodních nauk na Vyšší hospodářské škole v Táboře, odtud přešel do Prahy, kde byl jmenován zemským inspektorem hospodářského vyučování v království Českém. Řadu let redigoval České listy hospodářské, přispíval do Ottova slovníku naučného a byl redaktorem Hospodářského slovníku naučného. Hospodářský slovník naučný, díl IV, Praha 1924, s. 575. Osobní fond Františka Sitenského je uložen v SÚA Praha.
- ⁸² SÚA Praha, fond ZV III 1874–1928, sign. XVI, 6/10, oba spisy čj. 66748, kart. 6911, složka Němec Karel.
- ⁸³ Tamtéž, čj. 65359 a 66748.
- ⁸⁴ Tamtéž, čj. 48580.
- ⁸⁵ Březina, c.d., s. 55; Šonka, c.d., s. 223–226. Též Průkopníci zahradnictví, novinový výstřižek z roku 1988, SOA Třeboň, pobočka Jindřichův Hradec,

fond Vyšší hospodářské školy v Táboře. Hospodářský slovník naučný III, red. Fr. Sitenský a kol., Praha 1914, s. 85.

⁸⁶ SÚA Praha, fond ZV III 1874–1928, sign. XVI, 6/10, čj. 37997, kart. 6911, složka Němec Karel.

⁸⁷ Tamtéž, čj. 33131.

⁸⁸ Tamtéž, čj. 7500.

⁸⁹ Tamtéž, čj. 14056.

⁹⁰ Tamtéž, čj. 24762.

⁹¹ Tamtéž, čj. 29555.

⁹² Tamtéž, čj. 31021. Ve složce je uložen i Výkaz služebních požitků učitelstva král. zem. pomolog. ústavu v Troji z 18. dubna 1901, který vyhotovila Královská česká zemská účtárna, kde se uvádí požitky K. Němce, učitelů Josefa Buňata a Roberta Beránka a zahradníka Josefa Bláhy. Výkaz sloužil jako předloha pro vyjádření zemské účtárny.

⁹³ Tamtéž, čj. 30966 a 31021.

⁹⁴ Tamtéž, čj. 34138. Ve složce Karla Němce jsou uloženy ještě přípisy zemské účtárny a zemského výboru, ve kterých bylo rozhodnuto, že se kasovní schodek, jenž K. Němec splácel, odepíše jako nedobytný. Dále jsou zde přípisy C. k. úřadu pro vyměřování poplatků adresované zemskému výboru a posledními spisy jsou přípisy C. k. okresního hejtmanství v Karlíně, zemského výboru a zemské účtárny týkající se odpisu daně z příjmu Karla Němce z března až července roku 1902. Za složkou s doklady o Karlu Němcovi byla původně uložena i složka se spisy Anny Němcové, ty se bohužel nedochovaly.

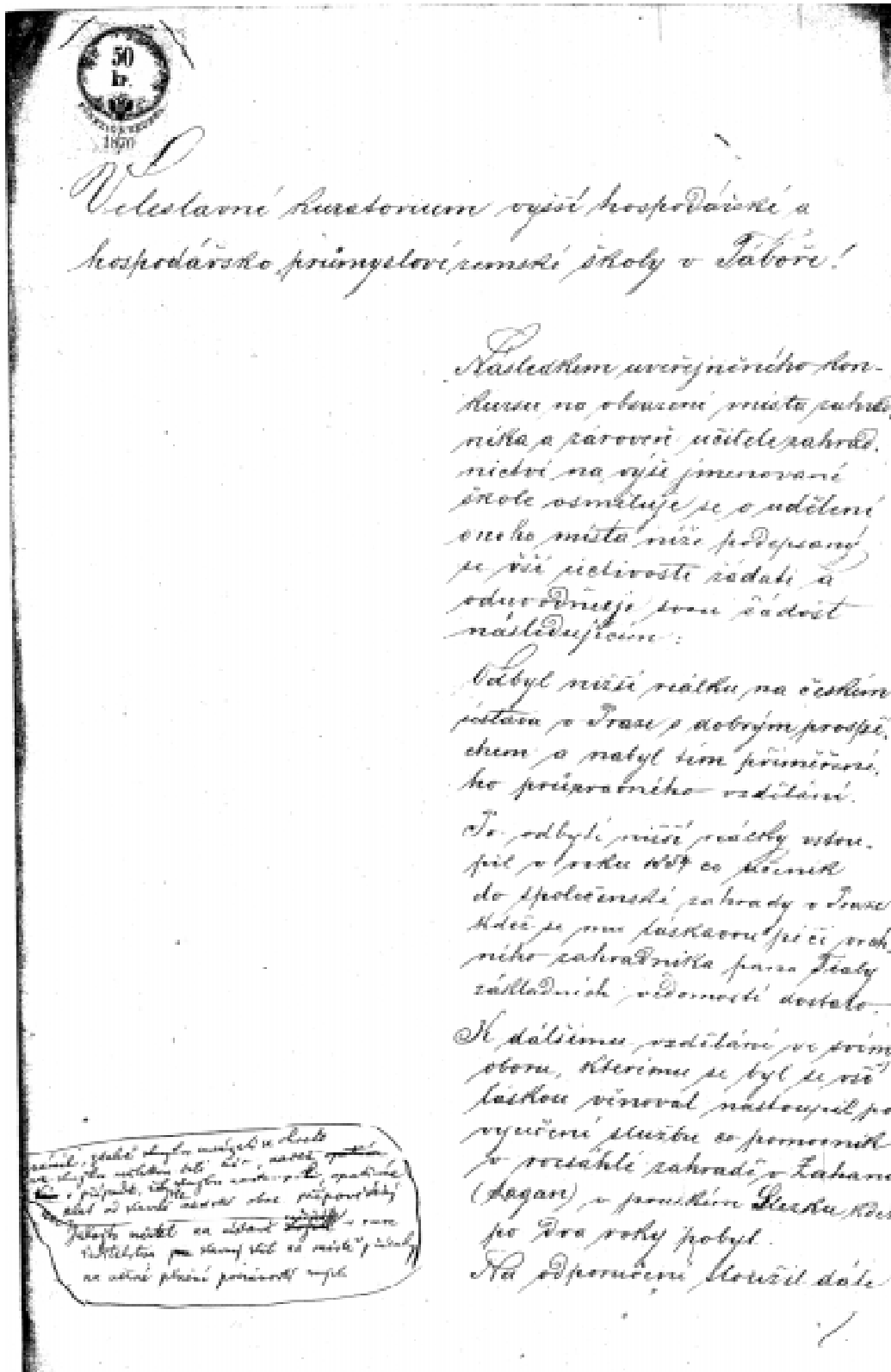
⁹⁵ Záhadou zatím zůstává Jaroslav narozený 1. ledna 1871, jehož matkou byla Kateřina Šťastná, sestra Karlovy manželky Marie. V korespondenci Karla Němce s otcem a bratrem se o Jaroslavovi píše jako o Karlovu synovi. Jeho jméno je uvedeno mezi ostatními vnoučaty na úmrtním oznámení Josefa Němce z roku 1879, není však na Karlově úmrtním oznámení v roce 1901. Jaroslav se narodil v Táboře, kde byl zapsán do knihy narozených, jméno jeho otce zde není uvedeno. Opisy tábořských matrik jsou uloženy v SOA Třeboň v pobočce Jindřichův Hradec. K tomu blíže Kokešová, c.d. O pohřbu Karla Němce Březina, c.d., s. 53. Úmrtní oznámení Karla Němce je uloženo v LA PNP v osobním fondu Boženy Němcové.

⁹⁶ SÚA Praha, fond ZV III 1874–1928, sign. XVI-6, kart. 6908 a 6914. Spisy týkající se pomologického ústavu jsou též ve fondu ČZS, sign. XI, 18/1-3, kart. 174.

⁹⁷ Knihovna SÚA, Výroční zpráva za školní rok 1898/99.

OBRAZOVÁ PŘÍLOHA

Dopis Karla Němce z 20. května 1870, kterým se přihlásil do konkurzu na místo zahradníka na Vyšší hospodářské a hospodářsko-průmyslové škole v Táboře.

co pomocník v Kralovské pa.
hradě panské pouti, v Postupimě
v Trutavě pod úsvitem Svorného
zahradníka panského Fleckelmana
na šroto máče to pomocníka.
To prím narátu v císařovně
schoupl do služby co pomocník
do zahrady panské Křižácké, patrně
v Rejcech nad Moraví, dále do zahra-
dy panské Křižácké v Lohkovině a
Kasemburkě a poručil do zahrady
panské hraběti Clam-Gallas a
Košovických v Trutavě.

Co samostatný zahradník sloužil
u panského Baskofera a Čechů v
Křižáckých, u panského Křižáckého
majetníka zahrady v Kralovicích
a u panského Štělce poručníka a
příslušenství Kralovického.

Nějak předpřevážně jest od předešlého
léta roku do panského Dobru-
šického zahradníka, ve službě u panského
hraběte Špilygenie Therské
v Chludovicích též se pracoval
na prím státku příslušenství
Dobrušického, nacháze, pro kterou
příčinu, nelze více podepsání
mu přádeť tuto potvrdit
doklady upatřiti.

Nejistotou pravdy přikládá
však, vysvědčení A, dle kterého
ho jest učen za spůsobitelého
co roční zahradník.

Co se týče jeho spisovatelství
 učitelství, tu považuje se
 za odpovědného, že si je této
 vlastnosti úplně, ~~učinil~~, k
 čemuž mu poskytnuta příle-
 žnost odbytím jeho učební,
 jakoví i obvození pověsčnou
 dílovarní vzdělání, a jest
 českého jazyka úplně mocen.
 Honimí uvádí se jest nyní
 10 roků star, úplně odvár,
 ženaty a obec jednoho dítěte
 a je jest volin obstarání
 proci zahradnických a obec,
 nich sadech na se přivítá.

V Chlumu dne 20. března 1870.

František

Kažná Dava!

Začínám s tímto, při hosp. úč. Tě. vnikl jsem k tomu v práci
 upřímně s tímto, při hosp. úč. Tě. vnikl jsem k tomu v práci
 dle toho, jakým způsobem se má, aby každý jedinec v té společnosti
 při práci, která a v nich, a jakoví, jakoví, jakoví, jakoví, jakoví,
 jakoví a jakoví.

Začínám s tímto, při hosp. úč. Tě. vnikl jsem k tomu v práci
 jakoví na hosp., a jest zavazová. I dle
 a hosp. úč. 70.

František
 a. b. a. v. b. 1870
 a. b. a. v. b. 1870

~~Dotyč~~
Pan

327
I kus Tab.

Karel Němec
zahradník a p. královské družiny
Chlumec.

číslo ps. 33 1870

C. 327
kus Tab.

Podobné kvantorium, umístěno ve
v okolí roku 11. jiroua v Táboře
odbyvaním na tom, utěšiti Vám
přezdívaní na jidov pod myšle
kadeřácká a zářivě učitel, za-
bradavčí zti vyší hospodářství
a hospodářská předmětů zrušit
stěží Táboře.

I nějaká škola budle poživat,
a Ha z fonda ústavu za
vyučování stěží - 150 z
za předání kadeřácké 50
a slouží z dotace míst.
Krofta ovly na plh bč
prosluných robych 300
dobromy 500 z

Mimno to obzvláště z Táboře
kval. místa Táboře, ovly na x
rejněte obstarávání prosi za-
bradavčích + sedech a slouží
kadeřácké obzvláště, robych plat
siv (kto v Táboře). n.m.

Starší obci kral. m. Táboře vyhrazeno jest právo, Vám tuto družbu vy-
síděti na půl léta nepřítomnosti.

Když se k tomu pravdě ovly učilite a splni z Táboře
zprávy pro toto místo, bude Vám vyhrazeno zvláštní právo
v Táboře, ovly učilite a splni z Táboře

~~zprávy pro toto místo, bude Vám vyhrazeno zvláštní právo
v Táboře, ovly učilite a splni z Táboře~~

bať Vám z práva, žeť fons ústavu vypláti má, za celý rok
si výpovědi kadeřácké vypláti

Podle toho zářivě učilite, ovly učilite a splni z Táboře
zprávy pro toto místo, bude Vám vyhrazeno zvláštní právo
v Táboře, ovly učilite a splni z Táboře

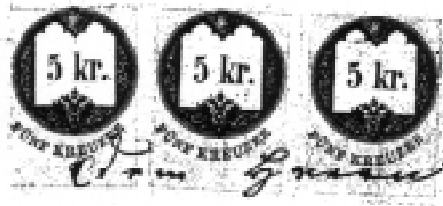
Kdežto v Táboře v. h. a k. m. st. v Táboře
19. června 1870.

Ca. 1870
Ca. 1870

Velebání kvantorium
vyší hospodářská a hospod.
zářivě předmětů
zrušit stěží Táboře.

Karel Němec, nyní se zahrad.
míst. ve pláti u paní k. m.
převyšující družiny kral.
Chlumec.

žáda se při jektivosti
propůjčení místa zahrad.
míst. a učilite zahrad.
míst. na vyší hospod.
zářivě předmětů stěží
v Táboře.

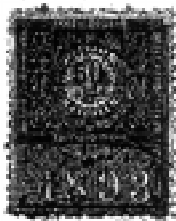
Herrn Nemes

sind hienit bestätigt, dass es die
gesamte Gutsverwaltung nicht nur voll,
sondern rasch, findet dass es sich die
beste Befähigung besitzt als Oberrichter
angeordnet zu werden und zugleich die
selben alle Folgen mit der größten Evidenz,
Richtigkeit & gelassenen Kluge sein.

Prag den 10. Dezember 1868

Joh. S. S. S.
Oberrichter
des k. k. Hof- und
Landesgerichtes.

Příhláška Karla Němce na místo ředitele Zemského pomologického ústavu v Troji
z 28. července 1895.

Vysocostavnyj zemskij vybori!

Žádáje účtívě za udělení místa ředitele při zemském pomologickém ústavu v Troji, odůvodňuji tuto žádost svou následujícími důvody:

1) Narodil jsem se v 1839 v Litomyšli, kde dělal otcův c. k. finanční komisař. Po absolvování učni c. k. školy reálně vstoupil jsem následkem dolování se choroby do práce zahradnické ve společnosti zahrady, tehdy pod spíše známého odborníka J. Flaby. To vyvíš mi nastoupil jsem studijní cestu do Německa, kde pobýval jsem více let v Berlíně. Navrátil jsem se v podzim v 1861 do své vlasti, byl jsem zaměřen na péči o vnitřní a vnější panství zahradník, na se učil v 1869 se stálo dovíci samostatného místa u hraběte Kunštata v Uhlově (Böhmen) Roku 1870 dne 10. května byl jsem jmenován učitelem pomologie a letem byl na vyvíš zemské hospod. školy v Táboře, kde až do dnes působím.

Působím celého čtrnáctiletí, se jako učitel na zděděném ústavu působím, staval jsem se vědy praktické a rozprávit a porovnání ovocnictví se státi své, své dokazují četná vyznamenání (diplomy a medaile) jichž se mi dostalo na různých výstavách, a letích těch předaných.

Ti i ovocnické kavy mnohú pořádání (v Solčanech, Třebízkách, Budějovicích, Hlatarech, Rohovanech, Hvoznicích, Hrubaně, po souvisl. - Táboře) těšily se úspěšným úspěchem.

To jsem byl od svých představených i jinak uznán, ba i vyznamenán, svědčí i ta okolnost, že jsem byl letních roků povolen k zkušební komisi do komise, jmenování Vyššího ministerstva práce, pro zkušební kandidaturu pro ovocnické, vinařské a sklepnické v Praze.

2) Dovolují se poukázat i na to, že jsem byl i literárně činným, napsal několik pojednání do odborných listů

víměchý do „Stannicko-přítomný“, a sebrán rozsáhlý
material ze svých dlouholetých zkušeností, hodlám jej
publikovati, jakmile nalážem trochu klidu.
Jsa tedy stannicko-přítomný, smílají se používati
ještě k tomu, že se tím úplnému zdecaní a že by
obdržeo místo vyprávě, větší síly své výroval
rozvětlu ústavu.

V Praze, dne 28. února 1895.

Karel Konec.

ZUSAMMENFASSUNG

„HOCHACHTUNGSVOLL ...“ ZUR WIRKUNG VON KAREL NĚMEC AUF DER WIRTSCHAFTLICHEN UND WIRTSCHAFTSTECHNISCHEN OBERSCHULE IN TÁBOR UND IM POMOLOGISCHEN INSTITUT IN TROJA

Helena Kokešová

Die Autorin hat der Persönlichkeit von Karel Němec (1839–1901), dem zweitgeborenen Sohn Božena Němcovás, die Studie Des Karel Němec Wanderjahre gewidmet, darin sie sich vor allem mit der auf den Wegen nach Arbeit und Erfahrung verbrachten Jugend beschäftigte. Während der Arbeit auf dieser Studie entdeckte sie im Staatlichen Zentralarchiv in Prag eine Menge Archivalien, die bisher von niemandem ausgenützt wurden und die eine Reihe von unbekanntem Tatsachen im Lebenslauf Karels aufzuhellen und einige Fehler und in der bestehenden Literatur überdauernden Ungenauigkeiten zu beheben halfen.

Auf Grund des Archivmaterials aus den im Staatlichen Zentralarchiv aufbewahrten Beständen Zemská hospodářská akademie v Táboře (Wirtschaftliche Landesakademie in Tábor), Zemský pomologický ústav v Troji (Pomologisches Landesinstitut in Troja), aber auch Zemský výbor (Landesausschuss) und Český zemský snem (Böhmischer Landtag) und mit der Ausnutzung der Angaben aus der bestehenden nichtallzu umfangreichen Literatur versuchte die Autorin Karels Lebensschicksale in den Jahren 1870–1901 – also in der Zeit seiner Wirkung auf der Wirtschaftlichen und wirtschaftstechnischen Schule in Tábor und im Pomologischen Institut in Troja – zu erklären und seine Bedeutung zu würdigen.

Auf der wirtschaftlichen Schule in Tábor wirkte er vom 11. Juli 1870, wann er als Gärtner und Lehrer des Gartenbaus eintrat. Er unterrichtete aber auch Botanik und Schönschreiben. Außer der pädagogischen Tätigkeit nahm er in den Jahren 1870–1895 an der Entstehung und Verbreitung des botanischen Gartens teil, er gründete einen Weinberg, eine Obstbaumschule und unzählige private Gärten, hielt Instand und verbreitete die Stadtparke. Für seine fachliche Tätigkeit bekam Karel zahlreiche Medallien und Anerkennungen und schließlich wurde er als Direktor des Pomologischen Instituts in Troja angestellt. Als Pädagoge setzte er sich dafür ein, dass der Unterricht zur Einheit von dem gesprochenen Wort, der Hilfsmitteln und der Praxis würde. Er bestrebte die Modernisation des Unterrichts, betrachtenswert war seine Vorrichtung zur

Demonstration der mikroskopischen Präparate in den Pausen immer zwischen zwei Vorlesungen. Als Direktor des Pomologischen Instituts bildete er eine Menge von Fachmännern im Bereich der Pomologie und des Weinbaus aus, unternahm eine Reihe von Dienstreisen durch Böhmen, wobei er an Obstbaukursen teilnahm, und hielt viele Vorlesungen im Institut.

Das Studium der Archivalien ermöglichte eine Einsichtnahme auch in die Eigentumsverhältnisse eines Angehörigen der mittleren Schicht der Gesellschaft. Karels materielle Verhältnisse waren trotz seiner Angehörigkeit zu dieser Schicht nicht besonders gut. Während der ganzen Zeit seiner 25-jährigen Wirkung in Tábor erlangte er durch ein seltsames Zusammentreffen von Umständen die definitive Ernennung nicht, und so konnte er sich nicht unter die ordentliche Mitglieder des Lehrkörpers einreihen und damit verbundene materielle Gewährleistung erreichen. Da er eine zahlreiche Familie hatte, wurde er gezwungen, viele Gesuche um seine definitive Ernennung zu vorlegen. Nach dem negativen Ergebnis legte er dann die Gesuche um außerordentliche Unterstützungen und verschiedene Erleichterungen vor. Mir der finanziellen Not kämpfte Karel auch nach seiner Anstellung als Direktor des Pomologischen Instituts in Troja.

Das Leben Karels war nicht leicht, trotzdem wurde er zu einem anerkannten Fachmann, wie sich es seine Mutter einmal wünschte. Sie wartete zwar vergeblich auf seine Beiträge in der Zeitschrift Živa, wozu sie ihn während des Aufenthalts in Potsdam einigemal aufforderte. Doch erfüllte er – aber mit einer vieljährigen Verspätung – auch diesen Wunsch seiner Mutter und veröffentlichte einige fächliche Abhandlungen.

Karel hatte nach der fächlichen Seite auch Einfluss auf seinen jüngeren Bruder Jaroslav, der in Russland ein anerkannter Obstbauer und Pomologe wurde. Im Jahre 1895 wurde er von der Regierung nach Nordamerika geschickt, um sich mit dem dortigen Obstbau und vor allem mit der Industrieausnutzung des Obstes bekannt zu machen. Die Familie Němec war auch mit dem europäisch berühmten Veredler-Pomologen J. E. Proch verwandt. Der beschäftigte sich mit der Kreuzung der Obstbäume und benannte einen der gezüchteten Apfelbäume nach Karel Němec. Die Söhne Božena Němcová gingen zwar nicht in die Geschichte des tschechischen Schrifttums ein, aber sie sicherten sich eine dauerhafte Position in der Geschichte der tschechischen und Jaroslav auch der russischen Pomologie.

„PROSINCOVÝ BLOK“ A ALTERNATIVA MENŠINOVÉ LEVICOVÉ VLÁDY V ČESKOSLOVENSKU 1935

Ivan Pfaff

V druhé polovině roku 1935 šlo v Československu o rozhodnutí, zda bude nebo nebude nastoupen nový politický kurs – levicový, „protifašistický“ nebo pravicový, „fašistický“. Množily se symptomy dalekosáhlé změny v tradiční politické struktuře. Agresivně a ambiciózně vystoupilo nové české reakční seskupení – „Národní sjednocení“. Také uvnitř koalice se ze všech stran pocítovala přibývajícím nervozita a napětí, zvláště v důsledku nástupu „fašistické“ pravice v agrární straně. Rozpory v koalici se vyostřily, když se agrární strana rozhodla počátkem listopadu 1935 vyslat do křesla ministerského předsedy dosavadního ministra zemědělství Dr. Milana Hodžu místo konciliantního Jana Malypetra. Jeho funkce v čele vlády se pocítovala – mylně ovšem – jako symptom úsilí agrární strany o zásadní změnu dosavadního kursu zahraniční i vnitřní politiky ČSR, jako symptom posílení pravice v agrární straně. Na rozdíl od jarmarečnického útoku Národního sjednocení v květnu 1935 visel nyní ve vzduchu široce založený pokus koncentrovat všechny fašistické síly bez národních rozdílů kolem agrární strany a pokud možno uchvátit moc ve státě a nastolit dokonce fašistickou diktaturu. K tomu měla agrární pravice připraveno několik spolehlivých a ke všemu ochotných spojenců: ryze fašistické Národní sjednocení (v opozici), zaostalou živnostenskou stranu, Hlinkovu slovenskou Lidovou stranu a posléze Henleinovu SdP, s níž se neostýchala uzavřít alianci. Otevřená krize vypukla v souvislosti s Masarykovou abdikací na úřad presidenta republiky a s nastávající volbou presidenta nového: zde viděl pravicový a fašistický blok, který byl ještě v zárodcích, jedinečnou příležitost k úderu a k uchopení moci.

19. listopadu 1935 navštívil Masaryka neoficiálně Malypetr, mezitím předseda poslanecké sněmovny Národního shromáždění, a požádal jej, aby ještě neodstupoval, s odůvodněním, že otázka jeho nástupce se ještě nedá řešit; ale Masaryk zůstal pevný. 21. listopadu sdělil svůj úmysl oficiálně Hodžovi a zdůraznil, že za svého nástupce považuje Beneše. Také Hodža se pokoušel odvrátit Masaryka od jeho rozhodnutí a posunout jeho abdikaci minimálně o dva, ne-li o tři měsíce: agrární pravici bylo Masarykovo rozhodnutí nepohodlné, protože fašistický blok vězel ještě v počátcích svého formování a protože ona sama nebyla ještě připravena k akci. Když Hodžův pokus u Masaryka ztroskotal, ohlásil mu, že předloží věc vůdcům koaličních stran, což také příští den, 22. listopa-

du, provedl¹. Ačkoli ani agrárníci ani jejich spojenci nebyli připraveni k jakémukoli nadějnému úderu, přivedla je lákavá příležitost oslabit levici utvořením pravicového bloku, ano úplně ji vyřadit z politického života, k akci, i když ta se musela improvizovat. Po řadě komplikovaných obrátů se prosadilo ve vedení agrární strany kolem 30. listopadu stanovisko extrémistů, pokusit se při této neočekávané příležitosti o uchopení moci a o fašistický převrat. Když Beneš mluvil 1. prosince s Hodžou, který mu řekl, že nevidí pro jeho volbu žádné potíže a že je sporná jen osoba příštího ministra zahraničí – Beneš chtěl Kroftu, agrárníci Benešova rivala Osuského² –, byl tento stav věcí dávno překonán.

Mezitím se totiž aktivizovalo uvnitř agrární strany její fašistické křídlo v čele se senátorem Vraným, šéfredaktorem Venkova; mezi jeho členy nalézáme ministra vnitra Černého, ministra zemědělství Zadinu, fašistické novináře Kahánka a Halíka a dokonce i předsedu strany Berana. V Kahánkově deníkovém záznamu z 1. a 2. prosince čteme: „V užším předsednictvu strany vystoupil Vraný proti Benešově kandidatuře. Postupoval otevřeně a tvrdě...Otázka Benešovy kandidatury byla nečekaně a vědomě uvedena na přetřes Benešovými odpůrci. Překvapilo, kdo všechno byl proti Benešovi. Ostře mluvili Donát, Halík, Zadina, Černý, Beran“³. V týchž dnech zahájila agrární pravice jednání s SdP: její poslanec Sebekowski, jehož delegoval Henlein jako svého důvěrníka k rozhovorům, žádal na Stoupalovi, vůdci moravského křídla agrární strany, za podporu českého fašistického bloku umístění 30.000 sudetských Němců ve státních službách a dvě ministerská křesla ve vládě⁴.

4. prosince přijel do Prahy Hlinka, který v rozhovoru s Beranem navrhl jako Benešova protikandidáta Černého. U luďáků se spoléhali agrárníci na křídlo Sidorovo, extrémně separatistickou skupinu, a ten vyjednával jménem bloku s maďarskými opozičními poslanci. Na druhé straně chtěli ale představitelé katolické české lidové strany (Šrámek) a církevní hierarchie (kardinál Kašpar) u Slováků prosadit Beneše. Beran řekl Hlinkovi: „Beneš je levičák, tady jde o národní otázku, o poměr k Rusku a o význam katolicismu... Agrární strana je strana katolická. Musíme společně vytvořit pravý blok“⁵. Beran Hlinkovi navrhl, když nemůže být kandidátem pravice Kramář (s tím Hlinka také mluvil), aby se kandidatura nabídla katolickému a pravicovému prof. Pekařovi, tradičnímu oponentovi Masaryka.

Kam směřovaly intriky agrárníků, odhalil dodatečně sociálně demokratický tisk. Chtěli dosáhnout vládu, která by prováděla útok na všechna sociální práva dělnictva a změnu zahraniční politiky (příklon k Třetí říši a odklon od SSSR) – a to i za cenu občanské války⁶. Sociálně demokratický tisk určil vliv a pozici fašistoidních velkostatkářů jako ohnisko fašizace agrární strany a jejího útoku proti Benešovi a levici⁷. „Nejistota, způsobená politickým sobectvím

několika jednotlivců byla příčinou celé nervozity“, psalo Právo lidu. „Nestoudný způsob agrární agitace a již pouhý fakt, že se našli lidé, kteří měli odvahu jít proti přání presidenta Masaryka, odhalily charakter těchto lidí, kterým nešlo o republiku a vůbec už ne o republiku Masarykovu“. Redakce levicových listů, psal deník dále, staly se cílem pokusů o mystifikace, urážlivých pověstí a výhružných anonymních dopisů⁸. Václav Běhounek, přední teoretik a komentátor Skupiny Dělnické akademie, seskupení levicových intelektuálů, kteří stáli v opozici proti reformistickému vedení sociální demokracie, charakterizoval přílehlavě situaci, docílenou fašisty: „Vlády nad československým lidem chtěli dobýt lidé, jejichž filosofický názor na svět určují bankovní konta... Sloupce nejhlubšího morálního úpadku, politické a mravní anarchie, rozvratnictví nejhlubší národní tradice a drahého Masarykova odkazu i vážných a nebezpečných pokusů o uchvácení moci fašismem – to byly cíle agrární pravice typu Vraného a Kahánka“⁹. Proti nebezpečí pravicové vlády, která by byla odkázána na podporu protistátního henleinovského hnutí, která by zúčtovala se všemi socialisty a likvidovala dělnická práva, vystoupil 6. prosince v poslanecké sněmovně sociálně demokratický ministr Meissner¹⁰.

Avšak 3. prosince přešla levice, krajně znepokojená konspirativními plány fašistického bloku, k ofenzívě. Už na konci listopadu mobilizovaly se proti fašistickému nebezpečí nekomunistické socialistické síly, které dokonce uvažovaly o stranické fúzi sociálních demokratů s národními socialisty a měly na mysli možnost úderu proti „prosincovému bloku“ v protifašistickém, ale i socialistickém směru. Na masovém shromáždění, které uspořádaly obě strany 28. listopadu, šest dní po vyrozumění koaličních stran o Masarykově abdikacním rozhodnutí, ve velkém sále pražské Lucerny za účasti 7000 osob, prohlásil předseda sociální demokracie Antonín Hampl: „Síly demokratického socialismu nakonec smetou všechno, co chce vládnout proti duchu pracujícího lidu...Musíme hájit občanské svobody a dělnická práva, národní jednotu, státní samostatnost a demokratickou republiku... Kapitalismus se přežil a musí ustoupit spravedlivějšímu uspořádání poměrů v lidské společnosti...Vývoj událostí nás poučuje, že v lůně demokratického socialismu je třeba naprosté jednoty. Poměry nutí všechen pracující lid k obraně, již jsme povinni dát výraz seskupením demokratického socialismu“ Také Václav Klobáček, předseda národně socialistické strany, zdůraznil, že „je třeba, aby socialistické strany maširovaly v jedné frontě spolu“¹¹.

K fúzi obou stran sice nedošlo, ale už 3. prosince se vynořila myšlenka menšinové levicové vlády, složené z českých a německých sociálních demokratů, národních socialistů a lidovců, v níž by 80% resortů obsadili socialisté a která by byla rozšířena zřízením dvou nových ministerstev (zbrojní průmysl, propaganda) a rozdělením ministerstva obchodu a průmyslu ve dva resorty, aby kabi-

net mohl mít dvacet členů. Uvažovalo se o osmi českých a slovenských sociálních demokratech (Tymeš, Markovič, Bechyně, Nečas, Dérer, Meissner, Macek, Laušman), o šesti národních socialistech (Ripka, Stránský, Zenkl, Franke, Zemínová, Hrušovský), o dvou německých sociálních demokratech (Czech, Taub) a o čtyřech lidovcích v čele s Msgre. Šrámkem, dosavadním ministrem pro sjednocení zákonů. Ripka měl převzít ministerstvo zahraničí, Nečas ministerstvo vnitra, Bechyně ministerstvo národní obrany, Stránský ministerstvo spravedlnosti, Macek ministerstvo financí, Dérer ministerstvo školství, Meissner sociální péči a Zenkl propagandu¹². Sledovalo se také zřetelné omlazení kabinetu – Ripkovi bylo čtyřicet, Laušmanovi dokonce 32 let. Zatímco nebylo pochyb o náměstcích premiéra (Nečas, Zenkl, Czech), byla volba ministerského předsedy problematická. Jeho funkci nemohl převzít národní socialista jako zástupce strany, která kandidovala uchazeče o presidentský stolec, ale ani sociální demokrat, aby se zamezilo zbytečnému dojmu, že jde o převzetí moci socialisty, který by vyvolal nepříznivý ohlas v zahraničí. A tak bylo vedení vlády nabídnuto Šrámkovi, který byl rozhořčen agresivitou agrární pravice a nabídku ochotně přijal. Tak vznikla paradoxní konstelace: příslušník katolické strany se měl stát předsedou vlády, v níž by seděli jen tři ministři jeho strany, a právě to dostatečně ukazuje, že koalice socialistů s katolíky byla jen vývěsním štítem k utlumení velké socialistické převahy ve vládě¹³.

V sociálně demokratickém tisku se objevila těsně po 3. prosinci řada náznaků i otevřených formulací, které prokazují, jak reálná a aktuální byla myšlenka menšinové levicové vlády. Mluvílo se zcela jasně o „tvoření nových politických bloků, o soustředění a sjednocení politických stran, o nových politických útvech a seskupeních“, vytyčovala se možnost „fúze levicových stran v kterékoli formě, zejména též za účasti německých sociálních demokratů a za parlamentního tolerování socialistického bloku komunisty..., zejména, kdyby fúze mohla počítat s aliancí s lidovou stranou“, sociální demokracie „nijak neskrývá“, že by uvítala vytvoření jednotného socialistického bloku, který by se mohl stát jádrem socialistické menšinové vlády“¹⁴. Zejména jasně se vyslovil 5. prosince Tymeš, designovaný ministr v plánované vládě: „Sociální demokracie nijak nepopírá, že si upřímně přeje sjednocení všech socialistických sil (t.j. bez komunistů, I.P.) v akční jednotu, schopnou převzít vládní zodpovědnost, za předpokladu spoluúčasti strany lidové a konstruktivního postoje komunistů k novému bloku...Není důvodu, proč by se (socialistické strany, I.P.) nemohly stát rozhodující silou v tomto státě,... kdyby se všechny tyto strany shodly na společném, obecném programu hospodářském a sociálním, reformujícím kapitalistický systém... S komunisty *zatím* socialistické strany nemohou společně postupovat. Rozpory mezi socialisty a komunisty jsou *stále ještě* dosud značné... Jiná věc by ovšem byla, kdyby KSČ projevila ochotu neklást překážky socialistickému vlád-

nímu bloku a nehlasovat proti němu... Demokratický režim upevníme, když se včas bude zasahovat do hospodářských problémů a když se budou transformovat v duchu sociálního pokroku¹⁵. Týž den vyzýval Fischer s Patzákem v otevřeném listě představenstvo čs. sociální demokracie, že „jeví se u nás nutná potřeba výměny vlády ve smyslu levicového bloku a důsledně antifašistického kurzu“ a požadoval souhlas vedení strany „s požadavkem vytvoření co nejužšího spojení vlády s lidem“, které může „zajistit jen nová levicová vláda“¹⁶.

O den později prohlásil ministr Meissner ve zmíněné už parlamentní řeči, že „prosincový blok“ chce „zúčtovat se všemi marxisty, přičemž se pod pojmem marxistů zahrnují socialisté všech odstínů“, a že pravíkoví agrárníci a jejich spojenci „míříce na socialismus, mají na mysli dělnictvo a jeho politickou mocenskou pozici“. Zároveň skicoval otevřeně alternativu socialistického vývoje: „Oproti liberalistickému podnikání stavíme se za požadavek plánovaného hospodářství... Když se u nás jen dotknete otázky soukromého vlastnictví výrobních prostředků, setkáte se... s výrazem strachu, co vše by mohlo být s provedením této myšlenky spjato¹⁷.

Nejzřetelněji formuloval celou otázku 9. prosince orgán Skupiny Dělnické akademie (psáno zřejmě 7. prosince): „Apelujeme naléhavě, ano zapřísaháme vedení naší strany, aby se okamžitě dohodlo s oběma dalšími vládními socialistickými stranami na vytvoření menšinové socialistické vlády... Odmítáme sice nadále rozhodně komunistické pojetí lidové fronty, ale považujeme za možné..., že by komunisté mohli zaručit socialistické vládě podporu v parlamentě. Necht' vedení všech tří stran neváhá pokusit se o dorozumění s nimi. Socialistická vláda by ostatně nemusela zůstat menšinová. Apelueme na vedení všech tří socialistických stran, aby hned po vytvoření vlády... rozpustily Sudetoněmeckou stranu, Národní sjednocení a Gajdovy fašisty, a zajistily si tak parlamentní většinu. Socialistická vláda musí také zlomit moc finančního a bankovního kapitálu – tuto nejsilnější oporu domácího fašismu – a zestátněním velkých bank, uhlobaronů a zbrojního průmyslu otevřít cestu k přebudování měšťanské demokracie v demokracii socialistickou“¹⁸. Toto prohlášení shrnuje in nuce jako žádný jiný pramen všechny problémy, před nimiž by stála levicová vláda před a po jejím nástupu k moci: přeměnu menšinové vlády ve vládu většinovou rozpuštěním SdP, Národního sjednocení a Národní obce fašistické; socializační opatření této vlády reformou kapitalismu; zaručení parlamentní podpory pro tuto vládu komunistickou stranou.

Podle původního konceptu měla levicová vláda zajistit jen Benešovu presidentskou volbu a hned poté podat demisi¹⁹. Ale jak po 5. prosinci stále zřetelněji krystalizovala její alternativa, převládlo mezi jejími potencionálními členy přesvědčení, že by si měla ještě před volbou presidenta republiky zajistit parla-

mentní většinu zákazem Henleinovy strany, Národního sjednocení a Gajdovy strany²⁰, takže by pak mohla vládnout celá léta, kdyby disponovala parlamentním tolerováním komunistů; a s tímto programem šel pak socialisticko-levicový blok do zápasu o konstituování jeho kabinetu. Dalo by se lehce odhadnout, co všechno by znamenala taková vláda pro vývoj budoucích tří kritických let; a nezdá se, že by v září 1938 vůbec mohlo dojít ke kapitulaci před mnichovským diktátem, kdyby byla v té době u moci. Druhý problém: potencionální členové levicové vlády si byli dobře vědomi a mohli také denně sledovat, že finanční velkokapitál, vedený Živnobankou a Agrární bankou, figuroval v pozadí „prosincového bloku“ jako jeho inspirativní síla. Proto byli ochotni provést zestátnění všech bank s více než 500 zaměstnanci i důlních a ocelářských koncernů, protože přesně vycítili, že i průmyslový kapitál představoval nepostradatelnou oporu pro úsilí fašismu o uchvácení moci²¹.

Nejobtížnějším problémem bylo získání komunistů bez jejich zastoupení ve vládě. Citovaný článek Tymešův prokazuje, že si socialistický blok hned po 3. prosinci uvědomoval, že celý plán zůstane pouhou chimérou bez komunistické parlamentní podpory (dohromady s KSČ měl blok 44 procent mandátů). Předpoklady pro spolupráci se utvářely zpočátku negativně: ve své parlamentní řeči z 6. prosince požadoval Šverma vystoupení socialistických stran z vlády, aby se mohla konstituovat mimoparlamentní antifašistická lidová fronta. Přitom nepochopil, že takový postup by jen nahrával pravici a umožnil jí vytvořit pravicovou fašistoidní vládu, která by revidovala zahraniční politiku a odbourala všechna práva dělnictva²². Během několika dnů revidovalo ale vedení KSČ tuto nemožnou pozici, nikoli bez tlaku a argumentace sociálně demokratického tisku a bez iniciativy vůdčích členů levicového bloku. „Tusar také vládl nějaký čas bez plné většiny a uměl si pomoci dohodou s některou opoziční stranou“, zdůrazňoval výmluvně Stivín a o několik dní později napomínalo Právo lidu komunisty k obratu kvazi nabídkou jejich vládního zastoupení: „Kdyby komunisté byli provedli ten obrat ve své taktice. který učinili z rozkazu Moskvy teprve letos na podzim, už loni,... mohlo se dnes jednat o jejich vstupu do vlády“²³. Když šel tento komentář do sazby, probíhaly už rozhovory mezi Nečasem, Ripkou, Laušmanem a Bechyněm na jedné straně a mezi Slánským, Švermou, Sinkulem a Synkem na straně druhé, které se konaly 8. a 9. prosince a v nichž komunisté slíbili nové vládě přímou parlamentní podporu za závazek svých partnerů provést socializační hospodářské zásahy²⁴. V důsledku toho vystoupil také 12. prosince v poslanecké sněmovně NS A. Zápotocký s usnesením poslaneckého klubu KSČ, v němž se pravilo: „Došlo-li by k utvoření vlády, která by chtěla vystoupit proti nejreakčnějším nepřátelům lidu,... pak jsme ochotni podporovat tuto vládu ve všech činech, které by byly namířeny proti fašismu a kapitalismu“²⁵. A Šverma telegrafoval téhož 12. prosince do Moskvy Gottwaldovi: „Není

vyloučena menšinová vláda bez agrárníků. V tomto případě ... ohlásíme, že jsme ochotni vládu při prosazování našich požadavků podporovat“²⁶. Socialistům a lidovcům ale uniklo, že komunisté chtějí neúnosně vázat svou podporu menšinové vlády na prosazování vlastních stranických požadavků a že by uvedli menšinovou vládu do závislosti na podpoře politiky KSČ. Přesto prominentní sociálně demokratický novinář dosvědčoval den po presidentské volbě, že se „komunisté připojili jako partner k nejširší jednotné frontě, jaké se kdy zúčastnili mimosovětských komunistů“ a že „učinili další výrazný krok doprava, na cestě k vývoji v opoziční socialistickou stranu“²⁷.

Komunisté však porušili v rozhodující chvíli boje o levicovou vládu své závazky a torpedovali svou vlastní politiku. 10. prosince dosáhlo napětí ve vnitropolitické krizi svého vrcholu, blok socialistů a lidovců se rozhodl udeřit a požadovat kategoricky předání moci. Tento krok ozřejmil „prosincovému bloku“ že v zemi se dá vládnout bez agrárníků. Plán menšinové vlády se socialistickou převahou mimořádně ohrožoval fašistický blok a jeho udržení²⁸. Tím spíše, že taková vláda by disponovala možností mobilizovat masy proti jeho plánům, jak ostatně naznačovalo silné hnutí ve společnosti proti fašistickému bloku a pro socialistickou vládu, zvláště mezi mládeží a dělnictvem²⁹. Aby uvolnil cestu pro Šrámkovu vládu, podal Hodža – podrážděný štvanicemi agrární pravice i proti němu osobně – 11. prosince demisi celé vlády, kterou ale Masaryk v naprostém nepochopení věci nepřijal a tím blokoval cestu menšinové vládě³⁰. Aby bylo možno pochopit takto vzniklou situaci, je třeba vrátit se k vývoji uvnitř „prosincového bloku“ po 5. prosinci.

Po rozhovoru Beran – Hlinka (4.12.) se snažili agrárníci nalézt nepolitickou osobnost, jejíž jméno by mělo zvuk která by byla přijatelná veřejnosti, jako Benešova protikandidáta. Když Pekař nabídku odmítl, sáhli v nouzi po předsedovi České národní rady prof. Bohumilu Němcovi, vynikajícím botanikovi evropského jména, politicky ale přímo ignorantovi, a 7. prosince oznámili jeho jméno všem politickým stranám. V tomto okamžiku bylo formování „prosincového bloku“ úplné a koalice se otevřeně rozpadla ve dva nesmiřitelné tábory: tři socialistické strany a strana lidová se postavily za Beneše, agrárníci se živnostenskou stranou – a s Národním sjednocením, Gajdovými fašisty a stranou Hlinkovou a Henleinovou z opozice – ohlásili jako svého kandidáta Němce. Zatímco agrárníci dále vedli jednání s SdP, intervenovali sociální demokraté a národní socialisté u Němce, ale jejich pokus pohnout jej ke stažení kandidatury selhal. 10. prosince, jak řečeno, rozhodl se blok socialistů a lidovců pro otevřenou konflagraci a v této situaci padla demise z 11. prosince³¹. Ta se ovšem nedá vysvětlit v žádném případě jako Hodžova ochota uvolnit cestu vládě Šrámkové, ale měla hlubší důvody v „prosincovém bloku“ samotném.

Demise reflektovala neřešitelné vyostření rozporů mezi oběma bloky. Právě šlo o to, získat čas, protože fašistický blok stále ještě nebyl pevně zformován. Hodžův pád by byl vítán jen Vranému, Stoupalovi a jiným fašistickým agrárikům, ale také Beranovi, který by se byl tak zbavil svého hlavního rivala. To možná prohlédl Masaryk. Demise byla tedy zřejmě především zásluhou fašistického křídla agrární strany, které uměle přehnal svůj konflikt s druhou částí koalice. Ve všech jeho plánech s demisí je vskutku cítit silná dávka аванturismu a přečechování vlastních sil, spojené s vizí, že už má celou státní moc ve svých rukou. Opojeni touto představou, přehlédli fašisté úplně síly a možnosti protivníka. Jejich přičiněním došlo k něčemu, co bylo bezprecedentní v celých dějinách republiky od roku 1918: agrárikové dobrovolně opustili vládu, aniž by měli jistotu, že se do ní vrátí. Viděli jsme už, že jednou z možností protivníka bylo vytvoření vlády bez agráriků. Takovou možnost přehlédli agrární extrémisté na rozdíl od svých střízlivějších a prozíravějších kolegů, jejichž strach před touto možností byl až panický. Extrémisté počítali určitě s tím, k čemu nakonec vskutku došlo, že totiž Masaryk demisi nepřijme. Jediná možnost, která by vedla k jejich cíli, byla úřednická vláda – Beneš by jistě nepřipustil, aby byl zvolen prezidentem ve spolupráci s úřednickou vládou. Taková vláda by byla fašistům zajistila čas, který tak naléhavě potřebovali – dva, tři měsíce by jim byly stačily k úspěšnému fašistickému převratu.

K tomu přibýly v momentě demise silné rozpory uvnitř bloku a jeho potíže s veřejností. Jakmile byla demise podána, nebylo už možno zamlčovat hlubokou vnitropolitickou krizi. Politické strany musely připravit veřejnost na brzký zlom. Když „prosincový blok“ postavil protikandidaturu Němcovu, vzniklo všeobecné překvapení a konfúze a pravice stála před nelehkou úlohou vysvětlit svůj postup. V okamžiku, kdy s celou věcí byla seznámena veřejnost, bylo pro fašisty rozhodující, zda se jim podaří vytvořit tak silný blok, aby mohli svého kandidáta prosadit. Blok byl původně slepen ad hoc, překotně, spíše se využila nečekaná příležitost, než aby byl plán pečlivě připraven předem. To dosvědčují zejména pokusy agráriků odsunout Masarykovu abdikaci, aby získali čas. Mezi ryze fašistickým Národním sjednocením, daleko silnějším než byli živnostníci, jediný partner agráriků z řad koalice, a agrární stranou převažoval už od dvacátých let hospodářský zápas a vzájemné sblížení, zahájené před květnovými volbami 1935, vězelo ještě v počátcích. Aliance obou stran v „prosincovém bloku“ byla založena převážně na negativní bázi: obě strany se sice pokoušely svrhnout dosavadní systém, ale neměly vlastní program ani pro nejbližší budoucnost. Velkou nadějí agráriků byla silná Henleinova strana, ale jednáním s ní podstupovali agrárikové riziko, že ve veřejnosti dojde k prudkému odporu proti takové kombinaci. Fašistický blok vykazoval tedy nemalé slabiny.

Nejdůležitějším problémem bylo pro fašisty vytvoření masové báze pro jejich akci: nebylo nijak jisté, že národ bez odporu spolkně fašistickou pilulku. Propaganda fašistického bloku neprozrazovala odtud mnoho o jeho úmyslech, pokusila se jen prokázat, že socialisté společně s KSČ plánují vytvoření socialistického bloku s nedozírnými důsledky. Proto fašistická propaganda uvítala, když sociálně demokratický ministr Bechyně na okresní konferenci své strany v Prostějově nahlas uvažoval o možnostech fúze sociálně demokratické a národně socialistické strany³²; na toto ex tempore ministrovo, které nemělo žádný reálný podklad a bylo pouhou spekulací, se fašisté upnuli a pokoušeli se jím dokázat, že jejich vlastní akce sleduje jen cíl zastavit „socialistickou ofenzívu“. Přesto konzistenci bloku oslabovalo rozdílné postavení Národního sjednocení a agrárníků: Národní sjednocení byla malá, nadto opoziční strana a její členská základna byla blízká kruhům průmyslového a finančního kapitálu a vysoké státní byrokracie; agrární strana naopak byla koaliční masová strana, která se skládala z většiny rolnictva, a bylo pro ni obtížné, vysvětlit mu, že je v jeho zájmu, aby se prezidentem republiky místo populárního Beneše stal prof. Němec, o němž venkovský lid dosud vůbec neslyšel. Bylo proto východiskem z nouze, když se aspoň v ústní propagandě na vesnici sahalo po takových absurdnostech, jako že Beneš po svém zvolení chce suspendovat ústavu, odstranit soukromé vlastnictví a zavést socialistický režim³³. Ale ani takové demagogické prostředky neznamenaly úspěch. V řadách stoupenců „prosincového bloku“ panoval zmatek a docházelo i k projevům otevřené nespokojenosti. Zvláště nepříznivě přijímala veřejnost kombinace s Henleinovou SdP a postupně se ukazovalo, že blok ve skutečnosti disponuje pro svou akci jen velmi slabou masovou základnou.

Postavení Benešovy skupiny a bloku socialistů a lidovců utvářelo se naopak mnohem příznivěji: široké vrstvy, jejichž postoj byl důsledně protifašistický, prohlédly brzy zájmy extrémní fašistoidní pravice a osvědčovaly ochotu postavit se jim na odpor, a to tím spíše, že čtyři strany odpůrců „prosincového bloku“ vystupovaly před svými členy s demokratickým, protifašistickým programem³⁴. Široké lidové vrstvy považovaly Beneše za protifašistického kandidáta a chápaly jeho volbu jako svou vlastní věc. Demokratický program, s nímž vystoupila Benešova skupina, jí umožňoval mobilizaci mas, zatímco „prosincový blok“ nemohl vystoupit před veřejností se svými skutečnými záměry. Ale Masarykovo odmítnutí demise 12. prosince prudce změnilo příznivou situaci Benešovy fronty. Novák se domnívá, že Masaryk přitom nepostupoval bez Benešovy iniciativy, protože ten se prý měl obávat socialistické alternativy – jak pro očekávaný nepříznivý ohlas ve fašistickém zahraničí, ale také v Anglii, tak pro to, že šlo o vládní seskupení v Československu zcela netradiční, s jakým neměl nikdo zkušenosti. Beneš měl být neschopen odpoutat se od osvědčené tradice a přistoupit na „neprozřetelné“ experimenty, které by byly mohly vést k ne-

očekávaným důsledkům. Nadto se měl Beneš víc obávat agrární strany v opozici, kde by se kolem ní rychle seskupil celý fašistický blok, než agrární strany v koalici – včetně její pravice. Měl se domnívat, že je přiměřenější rozštěpit pravici v koalici a opoziční křídlo. Tato hypotéza vede Nováka k předpokladu, že se Masaryk nerozhodl 12. prosince ke zmaření menšinové levicové vlády bez Benešova přičinění³⁵.

Ovšem tuto hypotézu vylučují skutečné události uvnitř Benešova bloku. Ještě několik hodin před Masarykovým odmítnutím Hodžovy demise psal sociálně demokratický tisk o tom, že „v poslední chvíli vystoupila reálná alternativa, aby vláda odstoupila a svěřila provedení choulostivého úkolu vládě úřednické nebo jiné přechodné vládě parlamentní, jíž by stál v čele některý dosud málo exponovaný politik. V této souvislosti objevilo se jméno dnešního ministra unifikací dr. Šrámka a kalkulovalo se s tím, že by stál v čele menšinové vlády, jejíž složení by bylo převážně socialistické a v níž by byli zastoupeni vedle strany lidové čeští i němečtí sociální demokraté a národní socialisté“³⁶.

Ale šest hodin poté, co se tato prognóza objevila, zmocnila se socialisticko – lidoveckého bloku hluboká deprese a zklamání z Masarykova odmítnutí demise. Beneš sám pořídil o poradě s vedoucími potencionálními členy proponované levicové vlády 12. prosince odpoledne následující záznam: „Došlo ke schůzi vzhledem k depresi, vyvolané odmítnutím Hodžovy demise. Šrámek to pokládal za svou porážku, socialisté, deprimovaní, nevěděli dobře, co dělat. Přesvědčení, že je strašně škoda obratu a že se má jít prostě do boje. Já dal referát, jak je těžké pro zvláštní situaci presidentovu vymáhat věci jako např. jmenování vlády Šrámkovy. Dále jsem řekl: Ano, spoléhat na sebe, ale hlavně být připraveni na to, že to vyhraje, a když to prohraje, uvědomit si, že musíme vést boj dál, žádat ministerského předsedu, nepovolit agrárikům a připravit frontu nás tří dohromady. Budeme-li spojeni, nic se nemůže stát... Za dva, tři roky to určitě vyhraje“³⁷. 13. prosince ráno telefonoval Beneš na prosbu Bechyněho s deprimovaným Šrámkem, který prohlásil, že musel působit na sociální demokraty, kteří „byli trochu nejistí, co pak bude“ a zdali, kdyby „se to prohrálo, se budou držet“. Beneš odpověděl, že se socialisté určitě držet budou a slíbil Šrámkovi, že bude pro jeho předsednictví vlády, „kdybychom to prohráli“³⁸.

Z těchto Benešových záznamů nevysvítá jen jednoznačně, že možnost porážky se zcela realisticky připouštěla jak v okolí Benešově, tak mezi socialisty, a že se plánovalo, co se má dělat potom. Přesvědčují nadto, že Beneš nemohl za žádných okolností spolupůsobit při Masarykově problematickém rozhodnutí, jak se domnívá Novák; naopak, usiloval o vyloučení agráriků z koalice a spojoval svůj vlastní osud s osudem bloku socialistů s lidovci. Ztroskotání kalkulace s uchopením moci po Hodžově demisi přineslo nepochybně ztrátu největší

a nejvýhodnější příležitosti pro realizaci alternativy menšinové levicové vlády a celá řada náznaků, které nasvědčují reálné možnosti utvoření levicové vlády ještě po Masarykově osudném gestu³⁹, nemohla nic změnit na tom, že velká a na dosah ruky blízká šance byla ztracena. Něco se ale přece jen změnilo, a to trvale a dalekosáhle. Po socialistickém náporu z 10. – 11. prosince se zřetelně ukázalo, že nepostradatelnost agrární strany ve vládní koalici byla jen fikcí – její i jejích partnerů. Deset dní po presidentské volbě bilancoval Jaroslav Stránský právem, že „agrární strana osvědčila v konfliktu připravenost jít do opozice, a tím se poprvé představila politické veřejnosti jako strana, bez které se dá velmi dobře vládnout jako bez jakékoli strany jiné“⁴⁰. Agrární strana se v prosinci 1935 odklonila od dosavadního pojetí československé státní politiky a její dosavadní partneři ji začali pocíťovat jako cizí těleso. Tento psychologický posun měl mimořádně vážný politický význam pro blízkou i vzdálenější budoucnost. Na druhé straně se však prokázala pouta koaličního mechanismu pro socialisty jako tak pevná, že se vzdor hluboké trhlině nedovedli od nich zcela odpoutat.

Pro ony socialisty, kteří se přece jen nechtěli vzdát alternativy levicové vlády⁴¹, zůstal po 12. prosinci jen problematický prostředek – KSČ (která se právě v tento den, jak jsme viděli, veřejně i interně solidarizovala s levicovou vládou) – jako nástroj tlaku ve hře. Ripkovo naléhání na Beneše 17. prosince odpoledne naznačovalo relativní úspěšnou šanci levicové vlády po presidentské volbě, protože ta by mohla podle Ripkovy argumentace nejen garantovat silnou protifašistickou frontu, ale i zlomení moci velkého kapitálu, který Beneš nemohl cítit⁴². Ale bylo už pozdě, protože se KSČ už 15. prosince, den po Masarykově abdikaci, distancovala od společné socialistické fronty a zbavila socialisty slíbené podpory návratem k přímo sebevražednému požadavku protifašistické konfigurace mimo kabinet⁴³. A prohlášení ÚV KSČ ze 17. prosince, zaměřené dogmaticky proti Benešovi a proti socialistickým stranám, osvědčilo už beze zbytku sektářskou nesmiřitelnost vůči údajným „chybám“ koaliční levice: jak by bylo možno dosáhnout tak vulgárním tónem dohody o komunistickém parlamentním tolerování menšinové vlády? Jestliže Novák odsuzuje tento postup KSČ právem jako „důkaz trestuhodného sektářství, které mohlo uspokojit jen beznadějně avanturisty“⁴⁴, byl důvod toho nejen v tom, že komunistické nabídky spolupráce i v tak kritické situaci byly příliš pasivní, neflexibilní a stereotypní a že vytyčovaly jen podmínky místo aby předkládaly konstruktivní návrhy k diskusi o společné platformě – tehdejší komunistická úroveň byla nezralá, bez formátu, bez hlubšího pochopení. KSČ byla především postavena před realitu formování levicového bloku, jakou komunisté ve svém strnulém dogmatismu vůbec nepředpokládali – před možnost počítat ještě před vznikem lidové fronty, ano úplně bez ní, s konstelací, která by ochromila nejpravicejší faktory tehdejšího politického spektra bez vlády Lidové fronty, bez níž si však komunisté

v zajetí Kominformy levicový blok vůbec neuměli představit. Byli jednoduše předstiženi vývojem skutečného života a nedovedli se mu přizpůsobit. To sice neznamená, že vysoce perspektivní možnost nové vládní koalice nezastihla ony socialisty, kteří se na ní měli podílet, ve stavu, v němž myšlenkově ani psychologicky nebyli připraveni pro tuto alternativu jako celek. Hlavní vinu nesla ale přece jen KSČ, která ovšem den po volbě troufale chtěla podsunout celou zodpovědnost socialistickým stranám⁴⁵. A tak nezbyvá, než akceptovat oprávněný závěr sociálně demokratického tisku, že „je proto veliká škoda, že dokud k tomu byla před volbou příležitost, nedovedli komunisté učinit ten poslední krok v tomto vývoji (t.j. doprava, I.P.), spojit se se socialistickým blokem a umožnit menšinovou socialistickou vládu pod vedením Šrámkovým a že tak zmařili ojedinelou příležitost k naprostému rozbití českého fašismu...“⁴⁶.

Vzhledem k saltu mortale KSČ po 15. prosinci třeba chápat jako zcela iluzorní nejen zmíněnou už intervenci Ripkovu u Beneše ze 17. prosince, ale i poslední zoufalé pokusy levicových sociálních demokratů z 16. prosince. Odpoledne toho dne se konala důvěrná schůze Skupiny Dělnické akademie, která apelovala na vedení strany, aby uchopilo moc – dokonce i za cenu pučistické metody – a rozdrtilo fašistický blok, zvláště rozpuštěním Henleinovy SdP a Národního sjednocení⁴⁷. Téhož 16. prosince ve 20 hodin apeloval Jaromír Nečas, nejlevicovější sociálně demokratický ministr, na přísně důvěrném zasedání presidia sociální demokracie vášnivě na vedení strany: „Zapřísahám vedení strany, aby se ještě dnes v noci dohodlo s národními socialisty, našimi německými soudruhy, lidovci a komunisty o neprodleném vytvoření socialistické menšinové vlády, v níž by česká a německá sociální demokracie obsadila polovinu resortů. Tato vláda se nesmí spokojit se zajištěním Benešovy volby, ale musí se konstituovat jako protifašistický levicový blok a okamžitě rozpustit Henleinovu stranu, Národní sjednocení a Gajdovy fašisty, a to nejen proto, aby získala parlamentní většinu, ale především proto, aby nás zbavila fašistických stran, z nichž nacistická iredenta ohrožuje samo bytí republiky“⁴⁸.

Tento beznadějně opožděný důrazný apel musel za daných okolností působit v nejlepším případě jako labutí zpěv, v nejhorším jako plácnutí do vody; přesto ale ukazuje zřetelně, jak silně byla vyvinuta mezi sociálními demokraty potřeba levicové vlády. Jakou hrozbu by byl levicový blok znamenal pro fašistické plány, ozřejmil po volbě stárnoucí předseda Národního sjednocení Kramář. I když to zní bezmezně přehnaně, spatřoval v realizaci levicové vlády úplnou neutralizaci všech fašistických sil, „katastrofální následky pro veškerý náš hospodářský a sociální život“ a „peklo socialismu a levice“⁴⁹.

Nicméně, když plán protifašistické vlády ztroskotal, jak se pak podařilo porazit fašistický nápor proti samotným základům buržoasní demokracie i bez

socialistického převzetí moci? 12. prosince večer se konala pod Hodžovým předsednictvím schůze koalice. Po odmítnutí demise a v situaci, kdy oba tábory stály nesmiřitelně proti sobě, bylo úkolem koalice určit termíny abdikace a volby nového prezidenta. Abdikace byla stanovena na 14. prosinec, volba na 18. prosinec. Vláda musela mezi jiným vypracovat a schválit abdikální listiny. To by nebyl žádný problém, kdyby nebylo sporné věty, v níž Masaryk doporučoval jako svého nástupce Beneše. Beneš a jeho okolí si uvědomovali, jak dalekosáhlou politickou roli může sehrát tato politická závěť Masarykova; v tom se nemýlili, jak měly ukázat příští dny. Po 12. prosinci nastaly dny úporného boje. Jak vypadaly obě fronty v tomto okamžiku? Pro Beneše bylo 42 národních socialistů, 58 českých a 17 německých sociálních demokratů, 33 lidovců a 9 německých křesťanských sociálů, úhrnem spolu se 46 hlasy komunistickými 205 ze 450 hlasů. Pro Němce mohli počítat agráři s vlastními 68 hlasy, s 5 hlasy německých agráříků, 25 hlasy živnostníků, 26 hlasy Národního sjednocení, 6 hlasy fašistů (Gajda), 15 maďarskými hlasy a 33 hlasy luďáků, celkem se 178 hlasy, tedy méně než čítali Benešovi přívrženci. Bylo však nepochybné, že agráři lehce získají henleinovce s jejich 67 poslanci, což by vydalo 245 hlasů pro fašistickou frontu – dost, aby se prosadila Němcova kandidatura.

Ale tento aritmetický poměr svědčil jen zdánlivě v neprospěch Benešův. Především tu byl problém s hlasy SdP. Ačkoli byli agráři rozhodnutí tyto hlasy použít, nemohli počítat s porozuměním veřejného mínění, které nabylo ani zdaleka v takovém stavu, aby mohlo spolknout tak tvrdý oříšek, jakým by byla prezidentská volba jen díky Henleinovi. Prezident z Hitlerovy milosti! V Československu! Aliance s Henleinem byla tedy pro agráři mimořádně obtížným problémem, jehož řešení vyžadovalo čas. Nadto nebyl postup jednotlivých komponent „prosincového bloku“ zdaleka tak jednoznačný jako postup bloku Benešova. To platí zvláště o Hlinkově straně, v níž reprezentoval protibenešovskou tendenci separatista Sidor, kdežto Tiso a další se přikláněli k protichůdné variantě. O slovenskou L'udovou stranu se proto v následujících dnech vedl nejúpornější boj. Mimo tradiční rivalitu mezi ní a agrární stranou disponoval Beneš přitom těžkými zbraněmi, jež získal roku 1934. Na rozdíl od agráříků, kteří se mohli spolehnout na dlouholetou protihradní politiku Hlinkovy strany a její protisocialistickou animozitu, měl Beneš takticky účinnější a aktuálnější nástroj, který fungoval mimo běžných praktik koaličních manévřů, a tento nástroj rozhodl posléze konflikt mezi slovenskými katolíky ve prospěch Benešův. Zákroky vysokého katolického kléru a samotného Vatikánu u Hlinky pro Beneše nebyly jistě vybíravé, ale zdá se, že samy o sobě by neměly žádoucí účinek, kdyby nebylo silných rozporů uvnitř Hlinkovy strany samotné. V žádném případě by se agráříkům nepodařilo, aby pro jejich kandidáta hlaso-

vali všichni luďáci poslanci, a už to samo o sobě by bylo mohlo vážně ohrozit jejich úspěch.

Ale ani uprostřed agrární strany nebyla situace jasná: Nejnebezpečněji se utvářela v její slovenské části. Už 12. prosince se hlásila u Hodži delegace slovenských poslanců všech vládních stran, mezi nimi sociální demokrat Markovič a národní socialista Hrušovský – oba designovaní ministři menšinové vlády – , ale i živnostník Liška a agrárník Štefánek, jejichž účast byla v rozporu s pozicí jejich stranických centrál. Delegace žádala premiéra, aby zajistil Benešovu volbu. Je evidentně nemyslitelné, že by Štefánek podnikl takový krok nejen bez souhlasu, ale bez přímého impulsu autoritativního vůdce slovenských agrárníků – Hodži⁵⁰. Rozdílnou linii slovenských agrárníků využil Hodža, jak se zdá, jako jedno z několika železek, která měl v ohni. Je také sotva myslitelné, že by se taková demarše dala provést, aniž by skupina poslanců měla předem jistotu, že jejich intervence bude přijata přinejmenším korektně, pokud nebyla decentně přímo objednána, což se ostatně zdá nejpravděpodobnější.

Pět dní před volbou praskal urychleně slepený fašistický blok ve všech švech: místo aby se jeho rozpory redukovaly, naopak rostly. Přesto nebyly fašistické plány zlikvidovány. Pravice měla stále ještě řadu možností, zejména kolísání a nerozhodnost v demokratickém táboře. Ještě 13. prosince byla tedy situace stále labilní.

Na druhé straně se aktivizoval odpor socialistických stran, zejména jejich mládeže. Především národně socialistické mládeže se zmocnilo silné ideové kvašení, jehož pramenem byla nespokojenost s vedením strany a jehož projevem byly zřetelné snahy o společný postup celé protifašistické mládeže, dokonce včetně mládeže komunistické. Nešlo ale jen o mládež: stále širší okruh členů socialistických stran byl znepokojen těžko pochopitelnou pasivitou a povolností jejich stranických centrál vůči agrárníkům po pádu plánu menšinové vlády; řada nižších funkcionářů obou českých socialistických stran volala po aktivnější, iniciativnější a rozhodnější politice. Senátor Marušák si troufal prohlásit na zasedání presidia národně socialistické strany 13. prosince: „Nebudeme dělat politiku s agrárníky. Musíme dělat jinou politiku. Spíše se porovnáme s komunisty. Veřejnost nikdy nepochopí, že jsme nedovedli nic dělat. Tak, jak se vládlo, se už vládnout nesmí!“⁵¹

14. prosince odpoledne, několik hodin po Masarykově abdikaci, se tiskl v ústředním orgánu strany článek, který sehrál značnou roli v příštích událostech. Autor článku si nejprve stěžoval, že přání agrárníků, aby Masaryk neodstupoval, zůstalo nevyslyšeno: opomněl dodat, proč si to agrárníci přáli: nebyli ještě připraveni pro fašistický puč a takové provizorium by jim bylo vyhovovalo v dané konstelaci sil. Pak prohlašoval článek, že volba nového presidenta se

musí řídit státním zájmem, a ostře napadl socialisty: „Odmítáme nezodpovědný teror socialistických živlů. Hanobení, letáky, štvavé výzvy – třeba pronášeny zodpovědnými činiteli s tribuny parlamentu – nesmějí v žádném směru ovlivnit volbu příštího presidenta“⁵². Agrární tisk se tak pokoušel vyvolat dojem, že Beneš je jen kandidátem levice, v domněnku, že podobné argumenty agrárníkům pomohou slepit fašistický blok. Bechyněho fráze o blízkém vítězství socialismu, jeho spekulace o fúzi sociálních demokratů s národními socialisty a pověsti v souvislosti s kombinacemi o Šrámkově menšinové vládě byly rovněž vítaným artiklem pravicových propagandistů. A pak následovala osudná věta: „Odstupující prezident vyjádřil také svůj soukromý názor o budoucí presidentské kandidatuře“⁵³. Měla-li agrární pravice už předtím velké potíže, aby ozřejmila veřejnosti potřebu svých plánů, pak vpadl Venkov do situace „prosincového bloku“ jako slon do obchodu s porcelánem. Označovat Masaryka jako soukromníka a srovnávat jej s jakýmkoli řadovým občanem Československa, a to v prosinci 1935, znamenalo totéž, jako ve středověku srovnávat bibli s Dekameronem a označovat Ježíše za potulného handlíře. Agrární tisk vstřelil tak vlastní branku, jaká otřásla celým hřištěm.

Komunisté opakovali 15. prosince své nabídky z 6. a 12. prosince na zformování jednotné protifašistické fronty, neohlíželi se však na to, že nyní už nebyla aktuální menšinová vláda jako v době jejich dřívějších nabídek. Psali opětovně o akutním nebezpečí z akcí skupiny Vraný – Stoupal – Stříbrný a bránili se současně proti antikomunistickým útokům pravice; přitom se neostýchali hrubě zkreslovat svou vlastní pozici ze svých dřívějších jednání se socialistickými stranami a s lidovci⁵⁴. Vrhli celou svou sílu do boje proti fašistickému bloku, znehodnocovali však boj kritikou údajné „ústupnosti zákulisní politiky“ socialistů, jež neustále vyzývali k energickému postupu ve společné konfiguraci proti fašistickému bloku.

Skandální článek Venkova dalekosáhle paralyzoval sensační článek ústředního listu slovenských agrárníků den před volbou. „Na stanovisko jednotlivých skupin nezůstává bez vlivu“, psalo se tam, „doporučení pana presidenta, které vyznělo pro ministra Beneše. Názor presidentův byl vysloven sice jako názor soukromý, je však nesporné, že Masarykovo mínění není žádným míněním obyčejného soukromníka... Není tedy přípustné zcela vyloučit z kalkulace Masarykův názor o osobě jeho nástupce, i když jde o mínění soukromé“⁵⁵. To byla otevřená polemika s Venkovem, kterou slovenští agrárníci navázali na svou intervenci u Hodži z 12. prosince, která reflektovala rozpory ve vedení agrární strany a přinesla de facto protest proti fašistickým plánům. Článek se dostal okamžitě do širší veřejnosti, zejména zásluhou v Brně tištěných Lidových novin, které z něj přinesly obsáhlé výtahy ještě týž den už v ranním vydání listu. Bylo jasné, že slovenští agrárníci jsou pro Beneše. Na druhé straně vyjádřili

plnou ochotu k podpoře Němcovy kandidatury 17. prosince ráno konečně i henleinovci, poté, co si den předtím v rozhovorech s agrární pravicí zajistili dalekosáhlé koncese⁵⁶. Dali dokonce najevo svou ochotu zasáhnout do boje už v prvním volebním kole; teprve hodinu před volbou se rozhodli vzhledem k nejasné situaci v českém pravicovém táboře zdržet se v prvním kole hlasování a rozhodnout volbu svými hlasy jako jazýček na váze v eventuálních dalších volebních kolech.

Avšak během 17. prosince se situace v základech změnila a „prosincový blok“ se večer toho dne rozpadl. Ještě 17. prosince ráno varoval sociálně demokratický tisk důrazně před volbou kandidáta neurčeného Masarykem, odmítl kandidáta „buržoasního“ bloku a rozhořčoval se nad tím, že by o Masarykově nástupci měl rozhodovat Hitler⁵⁷. Ale o dvanáct hodin později byla taková výstraha už překonána. Už před tím jezdil papežský komoří J.J.Rückl k Hlinkovi do Ružomberka a pokoušel se přemluvit jej k hlasování pro Beneše. Rozhodující podporu poskytla ale Benešovi až pražská vatikánská nunciatura: z jejího pověření intervenoval Rückl u Tisa a tří slovenských biskupů. Ale Hlinka se nemohl rozhodnout do posledního okamžiku – perspektiva protisocialistického bloku byla pro něj příliš lákavá a ještě 14. prosince psal Rücklovi, že jeho strana nemůže kooperovat se socialistickým blokem⁵⁸. Ale nátlaku Vatikánu nemohl vzdorovat dlouho. 17. prosince přijel do Prahy, kde jej Rückl už z nádraží před očima čekajících agrárníků odvezl svým vozem přímo k Benešovi. V jeho záznamu o rozhovoru s Hlinkou čteme: „Hlavní argument můj byl, že jsem mu vyložil, že půjde-li se mnou, že volbu rozhodnou oni, Slováci vůbec. Kdyby šel s Němcem, bez Henleina Němec vyhrát nemůže, kdežto půjde-li se mnou, s jeho hlasy já mám již v každém případě nadpoloviční většinu. Zdá se mi, že tomu dobře porozuměl, že se pak dohodl také v tom smyslu s Hodžou, že to budou Slováci, kteří volbu presidenta rozhodnou, a to nejvíc působilo“⁵⁹.

Po rozmluvě s Benešem se Hlinka definitivně přiklonil k němu, aniž by dostal jakékoli vážnější národně politické sliby. V 15 hodin sdělil Hlinka agrární centrále, že jeho strana bude hlasovat pro Beneše: tato zpráva rozpoutala v centrále vlnu zděšení a senátor Vraný, vůdce fašistického křídla agrární strany, z toho téměř dostal srdeční záchvat⁶⁰.

Porážka „prosincového bloku“ byla po Hlinkově změně front neodvratná. Ještě 17. prosince dopoledne se konalo bojovné zasedání agrárníků: „Černý je proti Benešovi. Byla to dramatická schůze. Jde o jednotu strany. Černý, Stoupal Vraný, Beran a Hodža jsou pro kandidaturu Němcovu“⁶¹. Ale po Hlinkově návratu od Beneše všechno padlo: bez slovenských hlasů se dostal fašistický blok i s henleinovskými hlasy do menšiny. Hlavní linií politiky agrárníků byla nyní defenzivní ústupová linie – úporné hledání nejpřijatelnějšího východiska ze ztra-

cené pozice. V 16 hodin sdělil agrární poslanec Moudrý telefonicky Benešovi, že Stoupal je pro dohodu a že Beneš by měl celou situaci osobně projednat s Beranem. Beneš souhlasil a v 21 hodin přijal Berana a Černým. Beran prohlásil, že je pro dohodu a že Němec je v dané situaci ochoten svou kandidaturu stáhnout. Beneš odpověděl: „Volba musí být volbou koaliční, dále nesmíme nechat rozhodovat Henleina; já nemohu být a nebudu kandidátem jen levice nebo jen pravice nebo jen své strany“⁶². Diskutovala se i otázka SdP, která stála pod agrárním patronátem, a Beneš k tomu prohlásil, že byl na jaře proti jejímu připuštění k volbám, nyní je ale proti jejímu rozpuštění⁶³. Teprve po Beranově a Černého návratu od Beneše se konalo ve 23 hodin další zasedání agrárního vedení, na němž bylo usneseno odvolání Němcovy kandidatury, což o půlnoci – deset hodin před volbou – oznámilo komuniké vedení strany.

Přesto měli tehdy ještě agrárníci řadu operačních možností. Mohli zvolit abstenci při hlasování, mohli udělit svým poslancům a senátorům svobodu svědomí, mohli postavit jiného kandidáta z vlastních řad, mohli spekulovat i s protibenešovským křídlem luďáků. Ale riziko porážky bylo podstatně vyšší než ještě před dvanácti hodinami a také větší než vyhlídka na úspěch. Ve vedení agrární strany ale zřejmě převládal vliv politiků, pro něž koaliční politika znamenala všechno: „Odporuje tradici strany, kdyby dělala politiku demonstrací. Republikánská strana nikdy v minulosti ne hazardovala a také v budoucnosti hazardovat nebude. Naše demokracie je založena na dohodě, na koalici“⁶⁴. To bylo právě pro velkou část agrárních velmožů hrozná pomyslená: ztratit prestiž a dokonce podíl na moci, nechat se vytlačit z vlády. V noci na 18. prosince vznikla vyloženě absurdní situace: Beneš mohl být zvolen spíše bez agrárníků a proti nim než bez komunistů. Měli se agrárníci rozhodnout pro prázdné gesto a pokračovat ve svém odporu proti Benešovi aspoň tím, že by mu připravili takovou nepříjemnost. Ale toto gesto by bylo zapláceno nesmírně vysokou cenou v podobě velké změny v politickém postavení agrární strany a ve vztahu ostatních k ní.

Rozpad „prosincového bloku“ a zvláště kapitulace agrární strany vrhly i komunisty z oběžné dráhy původně rozhodného faktoru. Také to vycítili, neboť právě 17. prosince vydali krajně dogmatické prohlášení, v němž se na jedné straně ostře distancovali od Beneše a socialistů, ale na druhé straně ohlásili svou podporu Beneše, kdyby došlo k bojovému hlasování, v němž by jejich hlasy byly rozhodující⁶⁵.

18. prosince dostal Beneš ze 440 platných hlasů 340: 67 henleinovců se zdrželo hlasování, 26 poslanců Národního sjednocení a 7 fašistů hlasovalo proti Benešovi, který tedy dosáhl netušeného vítězství. Fašistický plán, zneužít presidentskou volbu k uchopení moci, selhal proto, že extrémní pravice se pokusi-

la realizovat jej v okamžiku pro ni takticky nevýhodném, kdy tábor jejích protivníků držel v ruce většinu trumfů. Plán fašistů selhal i proto, že se podařilo mobilizovat veřejné mínění, naladěné latentně ostře proti jakékoli spolupráci s Henleinovou SdP. Osudová zatěžkávací zkouška ukázala, že se fašistům nemůže podařit instalovat v Československu fašistickou diktaturu vnitřními silami, bez zahraniční pomoci, a také proto, že nedisponovali žádnou nepostradatelnou oporou v širších vrstvách a že v jejích řadách panovaly vnitřní rozpory. Bylo by však zcela pochybené představovat výsledek boje jako nějaké smíření mezi fašistickými silami a socialistickým blokem, podceňovat rozpory mezi nimi a nerespektovat, že se nepřátelské tábory nijak nevyrovnaly, nýbrž že fašistický blok – který byl zároveň blokem protibenešovským – před blokem socialistickým kapituloval. V tomto směru musíme odmítnout pochybené znehodnocování v podání socialistického bloku, které se ozvalo v literatuře⁶⁶

Naprostou neplatnost takových názorů drtivě prokazují socialistické hlasy, které po volbě bilancovaly nebezpečí fašistického náporu. Poukazovalo se na fašismus skrytý v různých politických stranách, který „jako zákeřný nepřítel chtěl pod falešnou firmou dobýt naši republiku“⁶⁷, a zdůrazňovalo se, že „prosincový blok“ byl „strašným nebezpečím, že o osobě nástupce Masaryka jako presidenta Československé republiky rozhodnou svými hlasy – henleinovci. 18. prosinec odvrátil nebezpečí, že by presidenta této republiky určoval – Konrád Henlein. Jaká to byla národní a státní politika, která si s takovým nebezpečím zahrávala!“⁶⁸ 20. prosince prohlásil generální tajemník sociální demokracie Vojtěch Dunder v senátě: „Je konec všem fašistickým snahám po změně režimu. Nebude u nás nadvlády jedné politické strany, nebude u nás žádné terorizování, žádná opatření, pro něž se hledají příklady v nepřátelské cizině. Domácímu fašismu byla zasazena rána tak těžká, že se z ní doufejme už nevzpamatuje“⁶⁹. O den později ukazoval šéfredaktor Práva lidu, že nešlo o nic menšího, než o „smrtelně nebezpečný pokus fašismu o uchvácení moci, o likvidaci politické demokracie, o potlačení socialistických stran, o zbavení dělnictva všech jeho práv, o udušení svobody mínění a o vybudování koncentračních táborů pro všechny komunisty, socialisty, levicové liberály a demokratické katolíky“⁷⁰.

Podobně viděl jen o vlásek zmařené fašistické nebezpečí také levý národně socialistický poslanec J.B.Kozák, který mluvil o „fašistickém komplotu“ a poukazoval na to, že „v pozadí číhaly všechny fašizující a hitlerovské živly“, které „sbíraly své síly k rozhodnému útoku“⁷¹. Zde všude vystupuje naléhavost a váha fašistického nebezpečí mnohem zřetelněji, než je ochotna připustit marxistická literatura. Skupina Dělnické akademie se mezitím koncentrovala na naděje SdP, že by mohla docílit za svou asistenci v protibenešovském boji vyloučení socialistů z podílu na moci, pomohla vybudovat protisocialistický fašistický blok, který by uchvátil moc ve státě, a došla k závěru: „Víme, na čem jsme. Víme, kde

všude a s kým vším se spojuje fašistická reakce, která by v tomto státě ráda uchopila moc nejen proti socialistům, ale proti samotným existenčním základům demokracie⁷². Posléze prohlásili i komunisté 19. prosince v parlamentě víc než zjevně, že volili Beneše jen proto, aby „zabránili jakémukoli úspěchu reakční fronty“, a definovali Benešovo vítězství jako „zkřížení plánů těch reakčních kruhů, které do posledního okamžiku usilovaly o sjednocení všech reakčních sil v Československu k tomu, aby mohl být proveden vyhrocený útok na všechna demokratická práva lidu a aby Československo...bylo připoutáno k fašistickému Berlínu“⁷³. Vskutku, nešlo o osobu presidentovu, nešlo o Beneše, ale o to, zda bude Československo v budoucnosti demokratické nebo fašistické.

Nicméně vítězství demokracie a porážka fašismu zůstaly na poloviční cestě. Fašistická fronta měla strach před důsledky, k nimž by mohlo vést vítězství levého bloku, ale těch se možná aspoň trochu obával i sám Beneš, který se nechtěl stát jen kandidátem levice. Ve volebním boji měl výraznou příležitost ukázat agrární straně, že vystačí bez ní, a byl mocen dosáhnout vítězství bez ní. Tehdejší objektivní situace nabízela konkrétní možnost vyřadit fašistické síly a extrémní pravici z rozhodování ve veřejném životě a vytvořit vládu, která by dovedla vést důsledný protifašistický zápas. Tuto možnost zmařil částečně Beneš svým příměřím s agrární stranou, především ji ale zmařila její kapitulace před ním a její obrat v jeho prospěch. Sám fakt, že se agrárníci před volbou propůjčili k jednání s SdP a byli ochotni prosadit svého kandidáta s její pomocí, ozřejmuje dost jasně, jakým směrem by byla šla politika vlády v případě jejich vítězství.

Situace ale vyžadovala a umožňovala pravý opak, než poskytnout agrárikům čas, jak se stalo: nedopřát jim klid, prohlubovat rozpory, jež vyvstaly v jejich straně, znemožnit zcela jejich fašistoidní pravici a demaskovat její podvrtné protistátní cíle a touto cestou zbavit agrární stranu jejího privilegovaného postavení. Nic z toho se nestalo, ačkoli podmínky k tomu nechyběly. Hranicí, kterou nedokázali socialisté překročit, byla jejich spokojenost s tím, že se už nemuseli agráriků bát; jít dál nedokázali⁷⁴.

Prezidentská volba přinesla porážku extrémní pravice a jejího pokusu o uchopení moci. Takový pokus se už s týmiž silami a v téže formě opakovat nedal. Byl poražen pokus o reakční změnu dosavadní formy československé demokracie, byl zmařen pokus o její likvidaci. Ale možnosti, jaké situace v prosinci 1935 nabízela, zůstaly nevyužity – především možnosti k prohloubení a zmodernizování demokracie dosavadní. Bylo nutno usilovat o překonání polovičatosti vítězství nad fašismem a zasadit mu smrtelnou ránu. Ale bylo k tomu dost sil, odvahy a vůle? Ovšem, bylo to vítězství, a to vítězství historického dosahu, i když pravice nebyla poražena v takové míře, jak o to usilovali socialističtí

antifašisté – fašismus byl poražen, nikoli zničen. To se mělo vymstít o necelé tři roky později při fašistickém pokusu o protibenešovský a pronacionalistický puč kolem 22. září 1938⁷⁵. Ale to už by byla jiná kapitola.⁷⁶

POZNÁMKY

- ¹ Gajanová, Alena. Dvojitá tvář. Praha 1962, s. 156; Novák, Jan. Promeškaná příležitost. In: Příspěvky k dějinám KSČ VI (1966), s. 644.
- ² Archiv Ústavu Tomáše Garrigua Masaryka (dále jen AUTGM), fond Edvard Beneš I (dále jen EB I), Vnitropolitické záležitosti, sign. R 124/2, f. 39.
- ³ Kahánek, Ferdinand. Zákulisí presidentské volby Dr. Beneše. Praha 1939, s. 31.
- ⁴ Sdělení ústředního tajemníka Svazu průmyslníků Mixy generálnímu řediteli Živnobanky Dr. Preissovi z 2.12.1935; Gajanová, c.d., s. 152.
- ⁵ Archiv Kanceláře prezidenta republiky (dále AKPR), T 1001/35; Kahánek, c.d., s.32.
- ⁶ Stivín, Josef. Pojd'me za Švermou!. Právo lidu (dále PL) č. 287, 10. 12. 1935.
- ⁷ Boj v agrární straně proti Hodžovi, Večerník PL, č. 293, 17. 12. 1935.
- ⁸ Praha před volbou, PL, č. 295, 19. 12. 1935.
- ⁹ Běhounek, Václav. Dvacet šest dnů, které otřásly republikou. Dělnická osvěta XXI, č. 1, 15. 1. 1936, s. 31–32.
- ¹⁰ Rozvaha vítězí nad fantasiemi, PL, č. 285, 17. 12. 1935.
- ¹¹ Hampl a Kľofáč pro jednotu sil demokratického socialismu, PL, č. 278, 29. 11. 1935.
- ¹² Dělnická osvěta XXI, č. 10, 15. 12. 1935, s. 346–348.
- ¹³ Novák, c.d., s. 645–646, Kľofáč prohlásil 16. 12. 1935, že šlo o to, počítat s Bechyněm jako s předsedou vlády, který ale označil svou kandidaturu jako „nepolitickou“ (Leták, Miroslav. V osidlech zrady. Praha 1965, s. 175). Také Beran uvedl v lednu 1936 taktické ohledy jako odůvodnění toho, že premiérem neměl být ani sociální demokrat ani národní socialista (Beran, Rudolf. Pro silný stát, pro zajištění půdy a její lid, Praha 1936, s. 42).
- ¹⁴ Pověsti a kombinace, Ranní noviny PL, č. 280, 4. 12. 1935.
- ¹⁵ Tymeš, František. Nové přeskupování, Tamtéž, č. 281, 5. 12. 1935.
- ¹⁶ Otevřený list J. Fischera a V. Patzaka představenstvu Československé strany sociálně demokratické, Praha 5. 12. 1935, otištěno v Nové svobodě XII, č. 42, 9. 12. 1935, s. 491.
- ¹⁷ Rozvaha zvítězí nad fantasiemi, srov. pozn. 10.

- ¹⁸ Fischer, Josef – Patzak, Václav. Za socialistickou menšinovou vládu!. Nová svoboda XII, č. 42, 9. 12. 1935, s. 487–488.
- ¹⁹ AUTGM, EB I, Vnitropolitické záležitosti, sign. R 124/2, f. 39; Gajanová, c.d., s. 162; Novák, c.d., s. 646.
- ²⁰ Tamtéž.
- ²¹ Dělnická osvěta XXI, č. 10, 15. 12. 1935, s. 350.
- ²² Stivín, Josef. Pojd'me za Švermou!, srov. pozn. 6.
- ²³ Na koho naříkají? Komunisté a nebezpečí pravicové vlády, Večerník PL, č. 287, 10.12.1935.
- ²⁴ SÚA Praha, fond Nečas 1935, 10/4 – 8/5; SÚA Praha, fond Ripka 1935, 13/2 – 6/9.
- ²⁵ Rudé právo (dále RP), č. 290, 13. 12. 1935; Novák, c.d., s. 650; Tento postup naznačuje v zárodcích už Slánského zpráva Gottwaldovi do Moskvy z 3. 12. 1935 (Novák, c.d., s. 670).
- ²⁶ Novák, c.d., s. 655.
- ²⁷ Martínek, Josef. Zdravíme nového kapitána!. Večerník PL č. 295, 19. 12. 1935. O tři dny později uznával jiný sociálně demokratický novinář, že „komunisté mění svou politiku negace a z dřívějšího zjevného nepřátelství ke státu překročují na půdu pozitivnosti“ (Hudec, Jan. Presidentská volba a Národní sjednocení. PL, č. 298, 22. 12. 1935).
- ²⁸ Gajanová, c.d., s. 162–163.
- ²⁹ Ústřednímu výboru sociální demokracie bylo adresováno v tomto smyslu 289 rezolucí, do redakce Práva lidu jich došlo 376. V Praze, na Kladně, v Plzni, Ostravě, Brnu a Pardubicích došlo k protestním stávkám, společné socialisticko-komunistické masové demonstrace se konaly v Táboře, Hradce Králové, Jičíně, Českých Budějovicích, v Čakovicích, Písku, Nymburku, Brně, Plzni, Liberci a v mnoha jiných dalších místech. 16. 12. se konala velká demonstrace socialistické a komunistické mládeže na pražském Slovanském ostrově (7000 účastníků). 17. 12. zaplavilo 70 000 antifašistických demonstrantů v Praze vnitřní město. Novák, c.d., s. 660.
- ³⁰ Gajanová, c.d., s. 162, Novák, c.d., s. 645–647.
- ³¹ Gajanová, c.d., s. 162; Novák, c.d., s. 644.
- ³² PL, č. 288, 12.12.1935.
- ³³ Gajanová, c.d., s. 169; Novák, c.d., s. 658.
- ³⁴ Předpoklad Gajanové (s. 170), Že tyto strany „si nepřály“, aby protifašistický boj vedly lidové masy, že je jen „zneužívaly“ k zastrašování protivníka, a že se „v žádném případě nedovedly ztotožnit“ s protifašistickým zápasem, tím méně „postavit se mu v čelo“, třeba odmítnout jako reziduum stalinského

nazírání, nemluvě o tom, že celý boj se odehrával v politické oblasti, že nedošlo vyjma už zmíněných demonstrací k žádné veřejné celospolečenské akci lidových mas.

³⁵ Novák, c.d., s. 647–648.

³⁶ Dnes důležité rozhodnutí ve vládě. Večerník PL č. 289, 12. 12. 1935.

³⁷ AUTGM, EB I, Vnitropolitické záležitosti, sign. R 124/2, f. 39: Benešův záznam z 12. 12. 1935.

³⁸ Tamtéž, Benešův záznam z 13. 12. 1935.

³⁹ Zrnka velkých dnů. Ranní noviny, č. 294 a 295, 20. a 21. 12. 1935.

⁴⁰ Stránský, Jaroslav. Naše demokratická bilance. Lidové noviny (dále LN), č. 619, 29. 12. 1935. O týden později Stránský připojil: „Nejde tu o žádnou státní, ale o dynamickou změnu v naší politice. Nejde o vyřazení agrární strany z koalice, ale o konec její hegemonie, která se zakládala na pověře o její nepostradatelnosti“ (Týž. Agrárníci a my. LN č. 5, 31. 1. 1936).

⁴¹ Předpoklad, že „ani většině těch, kdo byli proti fašistickému bloku, nebylo jasné, o jak dalekosáhlé plány tu jde, jak vážné nebezpečí tu hrozí“, a že jen „nejuvědomělejší příslušníci socialistických stran... chápali hlubší souvislosti probíhajících událostí (Novák, c.d., s. 655–656), není přijatelný.

⁴² Ripkův záznam o jeho rozhovoru s Benešem 17. 12. 1935, Archiv Československé strany socialistické, Praha (s.s.).

⁴³ RP, č. 292, 15. 12. 1935.

⁴⁴ Novák, c.d., s. 670, srov. i Gajanová, c.d., s. 171.

⁴⁵ „Nyní mají socialistické strany druhou takovou příležitost...Nyní je příležitost zasadit reakci další údery. Běda socialistickým stranám, zůstane-li tato příležitost nevyužita“. RP, č. 296, 19. 12. 1935.

⁴⁶ Martínek, Josef. Zdravíme nového kapitána, srov. pozn. 26.

⁴⁷ Pražské policejní ředitelství prezidiu ministerstva vnitra 17. 12. 1935, SÚA Praha, fond Presidium ministerstva vnitra (dále PMV) 1931 – 1940, 8/1/15/29, č. 17895/35.

⁴⁸ SÚA Praha, fond Nečas, 1935, 10/4 – 8/6.

⁴⁹ „Agrárníci, nechtěli-li zcela zapřít ideový základ svého programu, byli nejen oprávněni, ale povinni zasadit se za zmaření vítězných plánů socialistických... Kdyby byli agrárníci nezachránili situaci svým přistoupením na socialistickou kandidaturu, stalo by se chvástavě ohlašované vítězství socialistické, posvěcované oběma stranami katolickými, skutečností i se svými katastrofálními důsledky pro veškeren hospodářský a sociální náš život. Tyto důsledky byly by nejučinnější přípravou pro bolševickou katastrofu... Agrárníci

museli zachránit stát před jeho vržením do pekla socialismu a levice“. Kramář, Karel. Agrárníci a my. Národní listy, č. 353, 25. 12. 1935.

⁵⁰ Novák, c.d., s. 654.

⁵¹ Leták, c.d., s. 172.

⁵² President musí patřit všem. Venkov, č. 292, 15. 12. 1935.

⁵³ Tamtéž.

⁵⁴ „Tlak agrárně sjednoceného henleinovského bloku – a tento blok je nyní skutečností – pouští do světa pokoutní zprávy o domnělé koalici komunistů s lidovci a socialisty. K smíchu! My že bychom se dali na cestu čachrů právě nyní, když tato cesta končí před očima všeho lidu rozvratem koalice?“ RP, č. 292, 15. 12. 1935.

⁵⁵ Slovenský deník, č. 300, 17. 12. 1935.

⁵⁶ Novák, c.d., s. 664.

⁵⁷ „Poprvé v dějinách našeho státu bude z českého a slovenského politického tábora stavěn protikandidát proti tomu, koho hlas lidu jednomyslně označil jako označoval dosud Masaryka. Dosud to bylo při presidentských volbách jenom smutnou výsadou nacionálních Němců a komunistů. Praví se nám, že prof. Němec je kandidát pravicového bloku – podle nás: fašistického bloku! – proti Benešovi, který prý je kandidátem bloku socialistického...Národ odmítá kandidáta jednoho bloku, i když je to blok „občanský“, a odmítá ho tím spíše, že není ani kandidátem všech občanských stran, nýbrž jen určité skupiny, byť vlivné a bezohledně se prosazující... Vyhlídku by měl teprve tehdy, kdyby se podařilo pro něj při volbě získat podporu a hlasy henleinovců. Ale věřit, že nástupce Masarykova nám určí Hitler – to je strašným pomyšlením pro každého, kdo je hoden nazývat se Čechoslovákem, a každý pokus v tomto směru vyburcoval by celý národ do pohotovosti“ Za svého nástupce doporučuji dr. Beneše..., Ranní noviny, č. 291, 17. 12. 1935.

⁵⁸ Gajanová, c.d., s. 172–173.

⁵⁹ AUTGM, EB I, Vnitropolitické záležitosti, sign. R 124/2, f. 39: Benešův záznam ze 17. 12. 1935.

⁶⁰ Gajanová, c.d., s. 174–175; Novák, c.d., s. 666.

⁶¹ Kahánek, c.d., s. 69–70.

⁶² Srov. pozn. 58.

⁶³ Gajanová, c.d., s. 178; Novák, c.d., s. 672.

⁶⁴ Venkov, č. 295, 19. 12. 1935.

⁶⁵ „Kandidatura dr. Beneše není žádným výrazem skutečné jednotné protifašistické fronty... jeho kandidatura není naší kandidaturou... Ne prapor socialistických vůdců a dr. Beneše, ale jedině prapor KSČ, prapor a jméno soudruha

Klementa Gottwalda ztělesňuje všechny touhy pracujícího lidu... Přesto jsme si také dobře vědomi toho, jaké důsledky by přineslo dnes v presidentských volbách vítězství sjednocené reakce... Otevřelo by cestu k tomu, aby ještě s větší brutalitou byla odbourávána demokratická práva lidu a aby byly pronásledovány všechny dělnické organizace, aby byla změněna zahraniční politika, aby Československo semknula spojenectvím s hitlerovským Berlínem a aby podřídilo národy naší země diktátu Třetí říše... Celý vývoj poměrů v Československu závisí především od toho, kdy se dělnická třída zbaví zbabělých kapitulantských politiků třídního míru“. RP, č. 294, 18. 12. 1935.

⁶⁶ „Zde se neutkali nějácí nesmiřitelní nepřátelé... Boj v podstatě nepřesáhl zákulisní čachry... Ukázalo se, že ani levicová buržoasie, ani reformisté nemohou v důsledku svých třídních zájmů vést boj proti fašismu... Bylo by zcela nesprávné vést linii protifašistické fronty na hranici rozporů mezi dvěma skupinami buržoasie... Nápor reakce nebyl odražen žádnými intrikami buržoasních odpůrců, ale aktivním odporem pracujících mas“. Gajanová, c.d., s. 178, 181, 186, 189. Absurdita takové interpretace je evidentní; v této souvislosti je třeba poukázat na to, že jak Gajanová, tak Novák nepřípustně přeceňují podíl protifašistických lidových demonstrací na porážce fašistického bloku.

⁶⁷ Zrnka velkých dnů. Ranní noviny, č. 294, 20. 12. 1935.

⁶⁸ Tamtéž, č. 295, 21. 12. 1935.

⁶⁹ Pojd'me za Benešem. PL č. 297, 22. 12. 1935.

⁷⁰ Stivín, Josef. Presidentská otázka. PL, č. 297, 22. 12. 1935.

⁷¹ Kozák, Jan B. Vítězství demokracie nad fašistickým komplotem. České slovo, č. 297, 22. 12. 1935.

⁷² „Henleinova strana se tak zamilovala do myšlenky, že je stranou, která má v rukou rozhodnutí, že ani nepozorovala, že nebyla ve skutečnosti ničím jiným než figurkou na šachovnici, s kterou tahá někdo jiný... Nechce nic jiného za svou pomoc než odstranění marxistů z moci. To byla cena, za kterou byla SdP ochotna dát svoje hlasovací lístky prof. Němcovi, který by byl jako hlava státu jen figurkou na fašistické šachovnici... Co může SdP rozhodnout? Nejvýš to, aby zvítězili ti, které dávali dohromady pan Stoupal a pan Vraný v marném úsilí o zformování protisocialistického fašistického bloku, který by uchvátil moc ve státě, jenž by pak už nebyl žádnou demokracií... Henleinova strana byla ochotna podepřít nacionální, fašizující českou pravici. Doufala, že v odměnu jí bude dána hlava marxistů, odměnu, kterou by byl rozpadlý dnes fašistický blok dával velmi rád, kdyby to bývalo šlo“. Gutwirt, Václav. Prázdny lístky SdP. Nová svoboda XII, č. 44, 20. 12. 1935, s. 518–519

⁷³ Novák, c.d., s. 681–682.

- ⁷⁴“Agrární strana se nepřestane jen strachovat, přestane také strašit, a jako je po obavách jejích, tak je také po obavách z ní“. Stránský, Jaroslav. Změna v agrární straně. LN, č. 648, 31. 12. 1935.
- ⁷⁵ Lvová, Míla. Problémy dvou linií v československé buržoasní politice mezi 19. a 22. zářím 1938. Příspěvky k dějinám KSČ, Praha 1965, s. 851–897.
- ⁷⁶ Podání „prosincového bloku“ je po monografii Gajanové (1962) a studie Novákovy (1966) v české moderní literatuře o dějinách českého fašismu naprosté novum. O celém fašistickém pokusu z prosince 1935 se nenajde ani jedna zmínka u Miroslava Gregoroviče (Gregorovič, Miroslav. Kapitoly o českém fašismu. Praha 1995), tím méně u Tomáše Pasáka (Pasák, Tomáš. K historii českého fašismu. Praha 1985) a především ne, což krajně zarazí, ve vyčerpávající rozsáhlé monografii Pasákově (Pasák, Tomáš. Český fašismus 1922–1945. Praha 1999).
- ⁷⁷ Po Gajanové a Novákově rekonstruoval a interpretoval celé téma přítomné studie její pisatel ve své exilové monografii (Pfaff, Ivan. Historické kořeny reformního hnutí v české společnosti. Kolín n. R. 1988, s. 102–111, 139–141).

ZUSAMMENFASSUNG

DER „DEZEMBERBLOCK“ UND DIE ALTERNATIVE DER LINKS-GERICHTETEN MINDERHEITSREGIERUNG IN DER TSCHECHOSLOWAKEI 1935

Ivan Pfaff

Im Herbst 1935 begann sich die Agrarpartei in der ČSR, derer Führung die extreme Rechte ergriffte, um grundsätzliche Änderung des bisherigen Kurses der Außen- und Innenpolitik der ČSR zu bemühen. Darin wurde sie von allen Rechtsparteien unterstützt. Die offene Krise brach nach Masaryks Abdikation vom Präsidentenamt vom 22. November 1935 aus. Masaryk empfahl als seinen Nachfolger Edvard Beneš, gegen den der ganze sich formierende „Dezemberblock“ kämpfte, und zwar mit der Ausnutzung aller Möglichkeiten einschließlich des möglichen Bürgerkriegsausbruchs. Am 3. Dezember gingen die Linken (die tschechischen und auch deutschen Sozialdemokraten, die Nationalsozialisten, die Angehörigen der Volkspartei) zur Offensive über. Am demselben Tage entstand – mit der Unterstützung von Beneš – eine Idee auf die Bildung der linksgerichteten Minderheitsregierung, die soweit als möglich auch von Kommunisten toleriert würde. Am 12. Dezember machte die KPTsch die Unterstützung der antifaschistischen Linken bekannt – am 11. Dezember wurde die Demission der bisherigen Regierung von Masaryk nicht angenommen –, aber schon um drei Tage später distanzierte sie sich davon. Die Position der Beneš-Gruppe mit dem Block der Sozialisten und Volksparteimitglieder formte sich besser als die Position des „Dezemberblocks“ der tschechischen Faschismus. Die breiten Volksschichten hielten Beneš für einen antifaschistischen Kandidaten und fassten seine Wahl für ihre eigene Sache. Der Minister für Unifikation – sonst Mitglied der Volkspartei – Msgre. Šrámek, der der Ministerpräsident der ersehnten Regierung werden konnte, hielt die Ablehnung der Regierungsdemission vom 11. Dezember für eigene Niederlage und verfiel der Depression, die mit ihm die meisten Linken teilten, aber Beneš blieb standhaft, auch wenn die KPTsch am 15. Dezember die Chance auf die Bildung der linksgerichteten Regierung definitiv vereitelte. Die Linken disponierten über 205 Stimmen von 450, die Rechte hatte doch die Mehrheit. Ausschlaggebend war die Stellung der Partei Henleins, mit der die Rechten rechneten. Diese Partei erlebte aber eine Krise und so kündigten Henleins Anhänger die Zurückhaltung an. Die slowakischen Agrarier waren – im Widerspruch mit der Zentrale ihrer Partei –, für Beneš. Am 17. Dezember fiel Msgre. Hlinka, der Führer der slowakischen Volkspartei, die ein Verbündeter der Agrarier war, nach dem

Gespräch mit Beneš von dem faschistischen Block ab. Deshalb kapitulierte die Agrarrechte zwölf Stunden vor der Wahl, und am 18. Dezember wurde Beneš mit 340 Stimmen von 440 zum Präsidenten gewählt.

Seine Wahl brachte die Niederlage der extremen Rechte und ihres Versuchs um Machtergreifung. Es wurde ein Versuch um eine reaktionäre Änderung der bisherigen tschechoslowakischen Demokratie niedergeschlagen. Es war der Sieg von historischer Tragweite; obwohl der Faschismus besiegt wurde, wurde er nicht vernichtet.

DR. JAN SLAVÍK K PŘÍPADU PROF. DR. JAROSLAVA PROKEŠE

Josef Kollmann

Jak známo, ředitel Archivu ministerstva vnitra prof. dr. Jaroslav Prokeš byl ihned po osvobození v květnu 1945 zbaven revolučním způsobem svého místa a potom bylo nutno jeho údajná provinění, jichž se měl dopustit, prokázat tak, aby obstálo po právní stránce. Záležitost se pak rozrostla do velkých rozměrů, protože byl podroben nelítostné kritice nejen jeho postoj za okupace, nýbrž i způsob vedení archivu po odborné stránce a vůbec celá jeho činnost jako archiváře.¹ Tím byl do ní zatažen bezděčně a jistě i nechtěně také dr. Slavík², protože na přetřes přišla i otázka Ruského zahraničního historického archivu, v jehož čele do roku 1939 stál. Jeden z hlavních Prokešových odpůrců profesor Václav Vojtíšek mu vytkl ve svém obviňujícím oznámení (či spíše udání) mezi jiným také to, že ve své velikášské snaze zvětšit neúměrně Archiv ministerstva vnitra převzal i tento ruský archiv a že tak učinil po odvolání jeho ředitele dr. Slavíka.³ Mnohem nebezpečnější bylo obvinění, byť se nedostalo do oficiální obžaloby, že tento archiv převzal také proto, aby byl dr. Slavík odstraněn. O něm se hovořilo v archivních kruzích a jako každá pomluva poškozovalo Prokešovu pověst.

Aby bylo možno posoudit oprávněnost těchto obvinění, je třeba říci nejprve několik slov o Ruském zahraničním historickém archivu.⁴ Založila jej roku 1923 pražská organizace ruské emigrace Zemgor, která se toho roku rozhodla věnovat část svých finančních prostředků, které jí poskytovalo ministerstvo zahraničních věcí na podporu ruských emigrantů, na zřízení vlastního archivu. V naší zemi se již tehdy nacházelo množství archivního i dokumentačního materiálu z předrevolučního i porevolučního období, který sem přivezli ruští emigranti, o nějž bylo nutno se postarat, neměl-li utrpět škody. Původně se nazýval Archiv ruské revoluce. Je třeba říci, že v té době existoval již na ministerstvu zahraničních věcí archivní celek nazvaný Ruské archivy. Byl to archiv dr. Václava Girsy, plnomocníka československé vlády pro Rusko se sídlem ve Vladivostoku, a archivy jemu podřízených zmocněnců v jednotlivých oblastech Ruska (hlavně sibiřských) a pro Mandžusko. Roku 1921 ho čeští legionáři převezli do Prahy. Byl po výtce české provenience, byť i v ruských krajích vzniklý, kdežto onen ruský archiv zřízený Zemgorem byl provenience výhradně ruské, ukrajinské a běloruské. Proto také nikdy nedošlo k jejich spojení a vlastně nikomu ani něco takového nepřišlo na mysl. Základ Ruského archivu v držení Zemgoru

tvořily, jak již bylo naznačeno, písemnosti a tisky přivezené sem ruskou emigrací, a postupně se rozrůstal cílevědomou sběratelskou činností. Dr. Girsu působil nadále ve vysoké funkci na ministerstvu zahraničních věcí. Roku 1923, v době založení archivu Zemgoru, byl šéfem československého zastupitelského úřadu v Moskvě.⁵

Nově zřízený archiv se záhy osvědčil a získal uznání. Ministerstvo zahraničních věcí mu nadále poskytovalo prostředky v rámci tzv. ruské akce (to jest na podporu ruské emigrace) a jmenovalo do něho svého zástupce. Tehdy zde také začal působit dr. Slavík (v letech 1913–1920 profesor reálky na Kladně, dále na různých pražských středních školách), který měl na rozdíl od většiny našich historiků výhodu v tom, že ovládal ruský jazyk. Pravděpodobně se tedy podílel od samého počátku na jeho budování.⁶ Archiv zůstal v majetku Zemgoru až do 31. března 1928, kdy ho převzalo do své správy ministerstvo zahraničních věcí a stalo se jeho výhradním vlastníkem. Při té příležitosti byly vydány stanovy, podle nichž bylo úkolem archivu uchovávat, získávat a přejímat do úschovy archivní materiál a dokumenty k dějinám ruského politického a revolučního hnutí 19. a 20. století. Kromě toho shromažďoval i noviny důležité pro týž obor a budoval také knihovnu se stejným zaměřením. K archivu dále patřily jako další součásti Archiv a muzeum Ukrajinců, od roku 1930 přejmenovaný Ukrajinský historický archiv, Kubáňský zahraniční archiv založený roku 1925 a roku 1930 spojený s Ukrajinským archivem, Běloruský zahraniční archiv vzniklý roku 1928 a konečně jako depozit Archiv donských kozáků. Tehdy také dostal oficiální název Ruský zahraniční historický archiv. Jeho ředitelem se od roku 1925 stal dr. Slavík.

Archiv se pak v dalších letech klidně vyvíjel a zdárně působil pod Slavíkovým vedením až do roku 1938, kdy s ním nastala rozhodující změna; ta nás již přibližuje našemu tématu. Jak známo, mnichovským diktátem bylo velmi okleštěno území naší republiky a tudíž značně klesl i početní stav obyvatelstva. Tím se přirozeně snížily i státní příjmy a stát byl náhle postaven před nepříjemný úkol snížit výdaje. Jak to ve svém pomnichovském projevu k národu výstižně vyjádřil prezident dr. Edvard Beneš, zchudli jsme. Všechna ministerstva byla proto nucena připravovat pro nastávající rok 1939 úsporný rozpočet. Činilo tak i ministerstvo zahraničních věcí a v souvislosti s ním připravovalo omezení rozsahu své působnosti. Jako jeden z kroků v tomto směru se rozhodlo zbavit se Ruského zahraničního historického archivu. Nabídlo ho nejprve ministerstvu školství, avšak to jej odmítlo převzít, což bylo docela pochopitelné, protože nemělo ani vlastní ani žádný jiný archiv. O tomto jednání nevíme nic bližšího, protože se o něm nedochovaly žádné doklady.

Potom se ministerstvo zahraničních věcí obrátilo na ministerstvo vnitra a dopisem z 3. prosince 1938 ho požádalo, aby převzalo Ruský archiv do své správy, neboť, jak se uvádělo, vůbec nesouvisí s jeho působností. Uvedlo přitom, aby byla žádost pro ministerstvo přijatelnější, že by nenamítalo, aby Ruský archiv zůstal prozatím, až do rozhodnutí o jeho definitivním umístění, na dosavadním místě v Toskánském paláci.

Ředitel Archivu ministerstva vnitra prof. dr. J. Prokeš, byv požádán o vyjádření, projevil zásadní souhlas s převzetím a uvedl, že proti převzetí archivu, který má mimořádnou politickou a vědeckou cenu, není sice z odborných důvodů námitek, ovšem za předpokladu splnění dvou podmínek. Totiž že v Archivu ministerstva vnitra nebudou organizovány dva archivy, nýbrž že správa převzatého archivu bude svěřena řediteli přebírajícího archivu, a že Ruský archiv zůstane uložen na dosavadním místě v Toskánském paláci do té doby, než bude vyřešena otázka konečného umístění Archivu ministerstva vnitra. Předpokladem by byl samozřejmě souhlas personálního a rozpočtového oddělení.⁷

Splnění první Prokešovy podmínky by ovšem znamenalo zrušení Slavíkova ředitelského místa. Ztráta vedoucího postavení by ho přirozeně poškozovala, i když by byl spolu s ostatním personálem ruského archivu převzat do služeb ministerstva. Nevíme, zda se dr. Slavík o těchto Prokešových podmínkách dověděl, a pro mezeru v přístupných pramenech ani není možno zjistit, zda ministerstvo vnitra s nimi seznámilo ministerstvo zahraničních věcí.

Prezidia obou ministerstev se podle všeho ještě během prosince 1938 předběžně dohodla o převzetí Ruského archivu dnem 1. ledna 1938, avšak fakticky k realizaci tohoto plánu nedošlo, protože se proti tomuto řešení vyskytly námitky, což přivodilo další komplikace a jednání. Jakmile se dr. Slavík dověděl o úmyslu svého rezortu odevzdat Ruský archiv ministerstvu vnitra, postavil se energicky proti a snažil se tomu všemožně zabránit; učinil v tom směru vše, co bylo v jeho možnostech. Nedatovaným dopisem⁸ se obrátil na předsednictvo Slovanského ústavu jakožto protektora Ruského zahraničního historického archivu se žádostí, aby intervenoval u československé vlády v této věci. Uvedl v ní, že tento archiv nesouvisí vůbec s ministerstvem vnitra ani s jeho archivem a že přitom nebylo dbáno podmínek, za nichž ministerstvo zahraničních věcí archiv od Zemgoru převzalo, dále že jeho činnost bude u nového rezortu ohrožena. Doslova emfaticky pravil „ústav, který si dobyl světového jména, ocitá se vydáním do rezortu nekompetentního ve zříceninách“.⁹ Intervence Slovanského ústavu, uskutečnila-li se vůbec, nevedla k žádnému výsledku podle přání dr. Slavíka. Ten potom navrhl, aby Slovanský ústav přímo převzal Ruský zahraniční historický archiv do své správy. Návrh byl však zamítnut s odůvodněním, že ústav nemá dost místa na jeho uložení. Kromě toho zřejmě nechtěl přebírat nové

úkoly a rozšiřovat svou působnost na archivní pole přesahující rámec jeho poslání. Krátce shrnuto, o jmenovaný archiv neprojevil při této příležitosti nejmenší zájem.

Tím se však nespokojil a především se snažil zvrátit rozhodnutí u vlastního rezortu. Argumentoval tím, že převedením na vnitra bude Ruský archiv ubit, že ruská emigrace má tradiční odpor vůči ministerstvu vnitra jakožto představiteli policejní moci, že přestane dodávat archivu své knihy a dokumenty, popřípadě již odevzdané knihy žádat zpět a konečně že ministerstvo vnitra má v úmyslu odstranit i jeho (Slavíka). A nejen to, do záležitosti zaangažoval i bývalé ministry profesora Kamila Kroftu (donedávna ministra zahraničních věcí) a Jaromíra Nečase. Ti v té věci skutečně intervenovali, avšak nic nezmohli. Prezídium ministerstva zahraničních věcí jim v odpověď pouze doporučilo, aby se snažili docílit u ministerstva školství, aby Ruský archiv převzalo do své správy. V tom směru se skutečně jednalo. Prezídium ministerstva zahraničních věcí působilo rovněž v tom smyslu na ministerstvo školství a podle vlastních Slavíkových slov toto jednání bylo již bezprostředně před zdarem. Proti převedení archivu na školství neměl námitky ani dr. Slavík, ani nikdo z intervenujících, a i ruská emigrace by s tím byla podle dr. Slavíka souhlasila. Do záležitosti zasáhl nečekaně sám ministr dr. Chvalkovský, který vzkázal 13. ledna prezídiu, že si přeje, aby Ruský archiv zůstal nadále při ministerstvu zahraničních věcí. To bylo zajisté překvapení! Ministr Chvalkovský, jemuž se podsouvalo, že iniciativa odevzdat Ruský archiv vycházela od něho¹⁰, byl naopak rozhodně proti tomu. Avšak prezídium trvalo na svém návrhu a prosilo potom dr. Chvalkovského, aby netrval na svém rozhodnutí z 13. ledna, popřípadě aby se zasadil o to, aby ministerstvo školství převzalo Ruský archiv i s příslušnou rozpočtovou položkou.

Protože následné jednání s ministerstvem školství, které o Ruský archiv nemělo vůbec zájem, ztroskotalo, dohodlo se prezídium s ministerstvem vnitra jakožto nejvyšším archivním úřadem o převzetí archivu.¹¹ Fakt, že byl do záležitosti vtažen i prof. Krofta, mohl snad být pro dr. Slavíka nadějný. Kamil Krofta si bezpochyby ještě zachoval určitý vliv na ministerstvu zahraničních věcí, avšak z hlediska ministerstva vnitra mohl věc jen komplikovat, protože Krofta se v poválečných letech stavěl jako rozhodný odpůrce kompetencí ministerstva vnitra v archivních záležitostech.

Prezídiu ministerstva vnitra se nakonec podařilo přesvědčit ministra Chvalkovského o správnosti svého záměru a tím se věc mohla pohnout dopředu. Dne 25. února 1939 se na ministerstvu zahraničních věcí konala porada o modality převzetí Ruského archivu, jíž se vedle představitelů obou ministerstev zúčastnili i dr. Prokeš a dr. Slavík, jenž vnesl námitky proti způsobu převedení Ruského zahraničního historického archivu, a namítal, že s ním nebylo před tímto opatřením vůbec jednáno. Vytýkal, že nová úprava může přerušením osobní

kontinuity jeho správy ohrozit fungování archivu. Naproti tomu dr. Prokeš zdůraznil snahu ministerstva vnitra zabezpečit řádný chod archivu, jehož mimořádné hodnoty si bylo plně vědomo, a je odhodláno podniknout podle možnosti vše, aby byl archiv přinejmenším udržen na dosavadní výši, a že přejímá všechny právní závazky vyplývající z jeho existence a bude plně respektovat a vítat spolupráci se všemi činiteli majícími úzký mravní vztah k Ruskému zahraničnímu historickému archivu, což platí zejména o Ruské vědecké radě. Ministerstvo zahraničních věcí nedodrželo jednu z podmínek stanovenou Archivem ministerstva vnitra, neboť jeho zástupce požadoval na této poradě, aby ministerstvo vnitra vyklidilo všechny místnosti v Toskánském paláci, v nichž byl dosud Ruský archiv uložen, protože je potřebuje pro své účely. Muselo totiž uvolnit dům ve Velflíkově ulici, kam byl umístěn tiskový odbor; alespoň na to se vymlouvalo. Ministerstvo vnitra ustoupilo v tomto bodu kupodivu bez námitek. Šlo dokonce tak daleko, že souhlasilo, aby převzalo Ruský archiv administrativně s platností již od 1. ledna 1939 včetně nákladů za telefon, osvětlení, otop a úklid místností v Toskánském paláci za tu dobu zpětně.¹²

Prezídium ministerstva vnitra rozhodlo o faktickém převzetí Ruského archivu až 1. března 1939 a výnosem z 3. března uložilo řediteli dr. Prokešovi: „Převzmete bez prodlení vedení Ruského historického zahraničního archivu od dosavadního jeho přednosty profesora Dr. Jana Slavíka.“¹³ To se stalo 9. července. Dr. Prokeš nechtěl být převzetí archivu z rukou dr. Slavíka přítomen, protože ten by mohl tento okamžik považovat za své pokoření, a pověřil jím svého zástupce dr. V. Pešáka a dr. J. Hráského. Po protokolárním převzetí nastalo přejímání a převážení materiálu do nově získané budovy v Loretánské ul. č. 6. Bylo ukončeno v červenci a zpráva o tom byla podána 22. července.¹⁴

Jak dr. Prokeš později sám přiznal, jeho vztahy s dr. Slavíkem byly dosud velmi dobré, ale že po převzetí Ruského archivu již takové nebyly. Podle všeho se zdá, že k určitému rozladění či dokonce k roztržce mezi nimi došlo již při střetu jejich názorů na zmíněné meziministerské poradě. A takové věci se u nás brávají osobně a jsou s to ovlivnit či zkalit osobní vztahy na dlouhá léta.

Ministerstvo vnitra převzalo Ruský archiv se všemi jeho dosavadními zaměstnanci bez ohledu na „kádrové“ zřetele, kromě jeho ředitele.¹⁵ Důvody, proč dr. Slavík nepřešel spolu s nimi do Archivu ministerstva vnitra, se nepodařilo podle spisů ministerstev zahraničních věcí i vnitra zjistit; tyto prameny jsou příliš mezerovité. Rovněž se nepodařilo nalézt přesné datum ukončení jeho působení v Ruském archivu právě tak, jako neznáme datum jeho počátku; spisy ministerstva zahraničních věcí neposkytují na tyto otázky odpověď. Jisté je, že dr. Slavík se potom vrátil do školských služeb, kam ostatně po personální stránce formálně stále patřil. Ani v archivech školských úřadů se nepodařilo zjistit,

kdy se tak stalo. Z těchto důvodů není možno objasnit blíže okolnosti odchodu dr. Slavíka z Ruského archivu.

Nám tu jde především o objektivní zjištění, zda je něco pravdy na pomluvě, že dr. Prokeš nějak zavinil, že dr. Slavík nebyl převzat do Archivu ministerstva vnitra. Výsledek je, že při veškerém hledání v archivech zúčastněných úřadů se nenalezl ani jediný náznak něčeho takového. Ostatně dr. Prokeš za celou dobu působení nikdy žádného zaměstnance nepoškodil a spíše vůči nim projevoval jistou měkkost i v případech, kdy by byla na místě větší přísnost. Jistě by se nebyl kompromitoval ani v tomto případě, ostatně neměl k tomu žádné důvody. Jako jistý důkaz *ex negativo* může sloužit udání na dr. Prokeše podané 3. června dr. Čejchanem, který v Ruském archivu sloužil již od roku 1934 a tudíž znal nejlépe tamní poměry jako očitý svědek. Dr. Čejchan ho nenáviděl a snesl v něm všechna jeho možná i nemožná provinění, avšak nic o poškození dr. Slavíka. Kdyby byl dr. Prokeš něco takového zavinil, dr. Čejchan by to neopomněl zdůraznit. Ani ve spisech ministerstva vnitra se nenalezl žádný doklad o tom, že zaujal v tomto případě negativní postoj vůči dr. Slavíkovi, jinými slovy, že by ho odmítal převzít do svých služeb. To ovšem ještě neznamená, že k něčemu takovému nemohlo dojít, protože všechny spisy se nedochovaly.

Pravděpodobnější je následující výklad jeho odchodu: Zasadoval se celou svou osobností a s prudkostí svého temperamentu proti převedení Ruského archivu na ministerstvo vnitra. Angažoval se v té věci až příliš, přispěl k vyhrcované situaci a k vytvoření napjaté atmosféry, v níž se vždy těžko dosáhne nějaká dohoda. Stavěl se natolik rozhodně proti ministerstvu vnitra, že pak bylo pro něho velmi zatěžko, aby pod ním sloužil, když převzalo Ruský archiv. A jako čestný muž asi u něho ani pracovat nechtěl.

Z Ruského archivu odcházel nerad a jistě i s roztrpčením, které lze plně chápat. Vždyť nikdo neodchází rád od svého díla, v tomto případě z archivu, jehož budování se zúčastnil od prvních let, s nímž byl úzce spjat po patnáct let svého života a k němuž ho vázal více než jen pracovní vztah.

V roce 1945 ho ta rozjitřená rána mohla přece jen trochu přebolet, protože by se byl stejně musel s Ruským archivem rozloučit vzhledem k tomu, že československá vláda ho odevzdala do Sovětského svazu jako dar sovětské Akademii věd. V Archivu ministerstva vnitra zůstal tedy pouze šest let.¹⁶

Zde jde především o vztah dr. Slavíka k dr. Prokešovi a k poznání tohoto vztahu vlastně celý předešlý výklad o Ruském zahraničním archivu směřoval. Je nepochybné, že bývalý ředitel tohoto archivu nebyl v době po osvobození roku 1945 dr. Prokešovi nikterak přátelsky nakloněn, neboť stále pocíťoval své odstranění z archivu jako křivdu a že určité zavinění na tom – ať již oprávněně či neoprávněně – přisuzoval řediteli Archivu ministerstva vnitra. Tento více méně

negativní vztah nebyl v tehdejších pražských archivních kruzích žádným tajemstvím; je možno říci, že se o něm všeobecně vědělo. Skupina lidí, která za květnové revoluce roku 1945 dr. Prokeše sesadila a vlastně odstranila z našeho archivnictví, potřebovala zoufale přesvědčivé důkazy o jeho vině, a proto sháněla svědectví proti němu na všech stranách. Slibovala si mnoho od Slavíkovy výpovědi, protože jeho svědectví by mělo zvláště velkou cenu vzhledem k tomu, že tento nekonformní historik, svérázný, neúplatný muž pevných zásad a bez bázně, byl znám jako člověk, který se vždy dovedl postavit na stranu spravedlivé věci, ať mu to přinese třeba i nepřízeň. Kromě toho byl znám jako publicista břitkého pera. Vedoucí představitel té skupiny prof. Borovička vyslal tedy k němu pro takové svědectví dr. E. Janouška. Než stalo se něco, co nikdo nečekal. Dr. Slavík Janouškovu žádost briskně odmítl údajně se slovy: „Když jste dovedli Prokeše odstranit, museli jste vědět, proč jste to učinili.“¹⁷ Nyní se mu naskytla výjimečná příležitost k odvetě za domnělou či skutečnou křivdu, avšak on se dovedl nad ni povznést, protože se vždy řídil zdravým úsudkem a svědomím a nikoli osobními emocemi. Dovedl se rychle orientovat v situaci, která nastala, a záhy poznal, o co se tu jedná. A v žádném případě se nechtěl podílet na pronásledování podle jeho názoru nevinného člověka, byť i mohl mít proti němu v tomto případě jisté výhrady. Tento jeho postoj svědčí o výjimečnosti a síle jeho charakteru. Byla to na naše poměry skutečně nevšední osobnost, která i v této záležitosti nešla s proudem, nýbrž – ostatně jako většinou v celém svém životě – napříč, ne-li přímo proti.

V tomto případě se naopak jednoznačně postavil morálně na stranu pronásledovaného. Učinil tak svým osobitým způsobem – satirickými veršovanými skladbami. Byl totiž zvyklý již od svých mladých let komentovat současné události, jevy či osoby epigramy a satirickými verši.¹⁸ Učinil tak i v tomto případě, jenže v obráceném smyslu, než se od něho očekávalo. Svými ironickými šlehy, v některých případech až krutými¹⁹, se obrátil proti hlavním představitelům akce vedené proti dr. Prokešovi, na jehož stranu se tímto způsobem morálně jednoznačně postavil. Jeho satirické verše svědčí o velmi dobré znalosti našich archivních poměrů, a to i zákulisních, i o slabých místech v životě zúčastněných, jichž využívá nemilosrdně. Přitom není bez zajímavosti, že někteří z nich byli v dřívějších letech dr. Slavíkovi ideově bližší než sám dr. Prokeš. Tato satirická poezie je až neobvykle obsáhlá. Pro Prokešovu věc přirozeně neměla po právní stránce žádný význam, ani mít nechtěla a nemohla, ale pro dr. Prokeše představovala značnou hodnotu morální. Tyto veršované skladby kolovaly v oné době po pražských archivech, kam byly především určeny, a setkávaly se tam se živým zájmem a ohlasem. Některé jsou podepsány pseudonymy *Warjah*, *Astyanaz* a *Spectator*; některé jsou bez jména, avšak Slavíkovo autorství i těchto – soudě podle obsahu, zaměření, stylu i znalosti poměrů – se zdá být nepochybným. Nacházejí se v citované Prokešově pozůstalosti.

I.

T ř i R e v o l u č n í k a t i

(Věnováno Drům Charvátovi, Borovičkovi a Vojtíškovi)

Když hučí bouře, doba napiatá,
národu vždy se rodí reci,
tři neviňoučká, bílá morčata
za války spala v hnědé kleci.

Zaryta tiše v hebkých pilinách
jen nosíkem lapají pachy,
když kráčí děs v přítomných dějinách,
raději spát než zmírat strachy.

Hoj, zadula vítězství polnice,
vše opouští závětrí boudu,
pospíchá také morčat trojice,
zasednou v revolučním soudu.

Všichni tři hrají si na Marata,
dnes všichni jsou amis du peuple,
před tribunál volaj tě morčata,
když někdo cos o tobě klepl.

Pardon! dřív než před jejich stolicí
bezmocné žertvy začnou blednout,
je nezbytno vrtivou zadnicí
na teploučká místa si sednout.

A teď hrr! na zrádného Prkoše,
zločin odpyká jeho hlava!
Sražená lebka padá do koše,
historická lůza řve: sláva!

Bohové žízň, dál žádají krev,
toť věčný zákon revoluce,
ukojit třeba lýtých davů hněv,
pošlete udání, resoluce.

Ha, jaký úlek, morčat zděšení,
to zježení posledních chlupů?

Prkoš se hýbe, stoupá s lešení,
kdosi hlavu přilepil k trupu.

V archiv míří, drápe se na křeslo,
k vetřelcům hrůzné obrací zraky:
vraťte mi úřad, moje řemeslo,
NA BŘÍŠE LEŽET DOVEDU TAKY.

Warjah

II.

(Zpívá se jako: Nekamenujte proroky)

Nekamenujte Housátka,
jsou příliš něžní ptáci,
jim stačí malý přehmat jen –
a frknou v informaci.

Ted' opěvujem Přítomnost,
Dějiny cenu ztrácí,
a kdo archiv tak miloval,
dnes praštil s jeho prací.

Dnes nutno jinde pracovat,
není času na oddech,
už nebudeme s Oskarem²⁰
cestovat po Beskydech.²¹

V archivu pláčí Montana²²
a mají velký smutek,
pán jejich dal jim „vale“ už
a v lepší místo utek!

Ať zhyne staré řemeslo,
dnes práci čest buď vzdána,
a Husa pyšně odchází
a kašle na Montana.

I Pachta²³, vzorný archivář,
vědec na slovo vzatý,
už strásá prach se svých perek,
archiv zří jeho paty.

Pan „sudí“ Hráský²⁴ s rozmyslem
vzdal hold též nové éře,
na staré časy vyplil se,
zabouch za sebou dveře.

O Čejchanovi známo je,
že rád své šaty mění,
jiné nosívá navečer,
jiné za kuropění.

A Lukáš²⁵, evangelista,
pokorně s nimi kluše,
a archivu teď nezbude
ni jedna věrná duše.

Kdo archiv tolik miloval,
teď z něho kvapem pílí,
ten nevděk mne už dorazil,
psát nemám více síly.

A motiv celé písničky
je víc než dosti pádný:
když zhyne tenhle institut,
zhyne i Prkoš zrádný.

Autor si ve své skromnosti
nepřeje býti chválen,
ni honoráře nežádá –
a s písničkou je Amen.

III.

N o v á S v a t e b n í k o š i l e

Již jedenáctá odbila
a lampa ještě svítila
a lampa ještě hořela,
co nad učencem visela.

On každý večer ze zvyku
psával archivní kroniku,

kroniku věrnou poddaným,
co slovo – pravda, žádný dým.

Tam Prkoš zrádný zjevoval
své hříchy archivní chásce
a Swientek tam befedroval
ty, jež u velké měl lásce.

V jizbě kol šero tajemné,
v duši – tam teplo příjemné,
příjemné sladké vědomí.
Však kam uteklo svědomí?

„Bože, jak bych Tě přesvědčil,
že svědomí dnes nemá styl,
svědomí není à la mode,
o tom ví každý negramot.“

Pohnul se obraz na stěně,
zkřikl učenec zděšeně:
„Pro Bůh, na ten jsem zapomněl,
než Swientek ke mně přijít měl!
Možná, žeť větrů tažení,
možná i, zlé že znamení!“

A slyš na záspi kroků zvuk,
a na okénko ťuk, ťuk, ťuk!
„Hoj, archiváři, s perem prašť,
to vede jenom Tvoje zášť!
Hoj, archiváři, co děláš?
a zda-li pak mne ještě znáš,
aneb jiného v srdci máš?“

„Ach, Prkoši, ach pro nebe!
V tu dobu myslím na Tebe,
na Tě jsem vždycky myslíval,
a kde jsem moh' – tam jsem Tě ťal.“

„Ho, nech zpovědi a skoč a pojd',
skoč a pojd' a mne doprovod',
čeká nás soudce Nejvyšší,
ten oba nás dnes vyslyší.“

„Ach, Prkoši, ach pro nebe!
Já teď nic nedbám na sebe,
nemohu v tuto hodinu
představit se Hospodinu.
Maria, Panno přemocná,
ach, budiž Ty mi pomocná,
sešli mi s nebe anděly,
ať duši moji vybělí!“

„Ho, archiváři, pojd' už jen,
ve dne mé oči klíží sen,
hod' do parády kostru svou,
duši máš jistě zářivou!“
Byla noc pustá, hluboká,
měsíček svítil z vysoka,
a ticho, pusto v dědině,
vítr burácel jedině.

A Prkoš napřed skok a skok,
archivář za ním co mu krok,
co chvíli on se zastaví
a na duši cos opraví.

„Pověz, Prkoši, řekni přec,
duši mám černou – divná věc,
nestačí na ni Ominol,
moh' bych si skočit pro Sidol?
Dej na mé slovo, jak tu jsem,
já denně drh' ji Siraxem,
drbal ji, jak je rok dlouhý –
přec na ní vidět jsou čmouhy.“

„Moc se, můj milý, moc se ptáš,
však ještě dnes to uhlídáš.
Tělu do hrobu přísluší,
však běda, kdos' nedbal o duši!“

A Prkoš v bílém rubáši
s Husou na věčnost peláší,
opouští rodnou tu hroudu,
letí s ním k Božímu soudu.

IV.

N a t h e m a z H o r á c e

Vysoký´s jak komín,
na hlavě máš butter.
zavřen je tvůj Domin,²⁶
namočen je Hutter.²⁷

Uváz-li jen drápkem,
chycen je pták celý.
I ty v čase krátkém
půjdeš k nim do cely.

Schreiber²⁸ získá špagát,
ač byl němec hodný.
Oblékal ti kabát
jako bratr rodný.

(:Collaborantem impavidum ferient ruinae:)

V.

Z n á r o d n ě l á k o l a b o r a n t s k á

Beskyde, Beskyde,
kdo po tobě ide?
Černooký Husa
a s ním Swientek klusá.

Po Beskydu kráčí,
k hotelu zatačí.
Bude spát s Oskarem
v pokoji jediném.

Swientek spí v posteli,
jak pruský řád velí.
Husa na kanapi,
což ho velmi trápí.

VI.

Z poesie archivu ministerstva vnitra 1945

Seděli s Borovičkou
a chovali maličkou,
maličkou naději,
s ním že uspějí.

Matador je nový šéf
do vědy je jako lev.
IÖG, Simancas, Řím²⁹
ze všeho jen dým!

Borec statný Pachta Jan,
jemuž velký věhlas dán,
jako brusič acháty
hladil plakáty.

Druhý je Václav Husa
(přeslalká jeho pusa).
Montanum si víská,
Prkoše tříská.

Prkoš je kolaborant
a Swientkův spolupracant.
Není to Čech ryzí,
proto ať jen zmizí!

Milá Huso (Ach, Sie Schwein),
byl jsi také Čechem rein?
Že tě Swientek miloval,
proto Tě befedroval!

Astyanax

VII.

V t ó n u l i d o v é m

Když Domin tak křičíval
v první republice,
tak jsem mu též pomáhal:
Já mám dobré plíce!

A když jiní mlčeli,
tak jsem taky zalez',
teď jsem to vrh' na papír³⁰ –
aspoň nemám dales!

Já se hned tak neleknu,
co je na mne slavík!³¹
Postavím se proti lvu
jak bojovný Alík.

Při mně stojí protektor,
doktor filosofie
Borovička Jozéfek!
Ruka ruku myje!

Jinak bych se dostat moh'
též do pěkné bryndy,
však pod jeho křidélkem...
ale o tom jindy!

S úctou V. V.³²

Vera effigies Václava Vojtíška

Na tvém místě každý
byl by se už zabouch'!
Dal ti Krofta³³ navždy
epitheton padouch!

VIII.

„Teď jiné časy jsou. Nad Prahou hvězda září,
krasnaja armija tady putuje,
a Václav Vojtíšek teď s příjemňoučkou tváří
u Nejedlého, Vacka³⁴ kliky pucuje.“

H a p p y e n d ?

Tak vidíš, Václave, byl jasnozřivý
hořejších veršů poeta.
Ba, jeho pohled nebyl křivý,
neb rozkřiklo se do světa,

když Vacek chtěl Ti vylít boty
a zašlapat Tě do bláta,
žeš našel pomoc komsomolské roty,
tož Husy Václava a Charváta.³⁵

Noblesse oblige je skvělé heslo
a Tys noblessy vždycky dbal.
Když v AZČ³⁶ se uprázdnilo křeslo,
u bratra Machotky³⁷ jsi zaklepal

a prosil jsi u Jaroslava³⁸,
by archivu se direktorem stal.
Machotka však je tvrdá hlava
a na Tvůj brekot nic nedal.

Ač partajní vás pojí pouta,
ve Bauerův³⁹ prospěch dal svůj hlas.
Charváta odstrčil do kouta,
že mladý je a že má ještě čas.

Na happy end Ty nemáš vůbec štěstí!
Prkoš je čistý jako lilium.
Teď do všeho bys mlátil pěstí,
jsi rudý vztekem jako minium.

Tak blamáž jedna druhou honí.
Nadarmo mluvil jsi, když mlčívají jiní.⁴⁰
Ký div, že postat tvá se k zemi kloní,
že čupřiny Tvé pokrývá už jíní.

IX.

Zpívá se a la: „A Pepi⁴¹ koupil kozu...“

Když Pepi vstoupil v archiv,
bylo mu veselo,
z kapsy mu čouhal dekret,
tisk si ho na tělo.

Refrén:

Pepi dnes splnil se náš sen,
Pepi Prkoš je vyhozen,
Pepi, můj zlatý Pepi,

Athaeneum
pomstil Tvůj um.

Privázel archiv k vozu
svých mnohých obročí,
aby tu jeho sláva
bila lid do očí.

Refrén:
Pepi atd.

Vojtíšek zatím vzadu
dělá mu tlampače
a nutí lidi věřit
těm klepům z pavlače.

Refrén:
Pepi atd.

Nastrčil na to Pepu
naš Vojtěch⁴² maličký, sám si po straně myje
špinavé ručičky.

Refrén:
Pepi atd.

* Viz Nové Athaeneum sv. I. (1920), seš. 5, str. 372–3.

X.

Rukopis ze 16. století, nalezený v archivu ministerstva vnitra pod umývadlem
v kombiné hraběnky Palfyové.

Autor Václav Montano⁴³ řečený Nicnedělám.

Zpívá se jako „Co ten ptáček jarabáček“.

Letí, letí novinečka,
letí do dále,
že v archivu ve Valdštýnský dávaj medaile.

Sláva, sláva vyvoleným,
sláva jim, hurá, neb dostali ty metály
rovnou od ÚRA.

Všem pomlouvám dejte ihned,
dejte adio, vždyť neměli v okupaci
ani radio.

Na horách se pěkně chodí,
dýchá hluboce, kor když děláš Oskarovi
věrně průvodce.

Ten druhý, ten nosil šátek
celý zelený, on si ho dnes přemaloval
na pěkně rudý.

A pak přišla revoluce,
je to legrace,
zahrajem si na katany,
nejsme reakce.

Oba mávaj sekerečkou pěkně nad hlavou, musí to tak Honzo⁴⁴ býti,
tak nás nenajdou.

My jsme byli přece oba
vždycky národní,
vždyť teď tady máme
radu závodní.

A tím končí písnička,
možno doplnit,
jen se dejte, drazí páni,
brzy překvapit.

XI.

„Ty mrtvý lež a nevstávej,
Pánbůh ti věčný pokoj dej!“
K. J. Erben, Svatební košile

Když jiní mlčeli...

Psalo se roku třicetdevět z jara,
když Kapras⁴⁵ svolal Radu národní.
Bylo to za panství hnědého cara. –
„Jak čelit nacistické povodni?

Tu otázku vám dávám, milí páni,
a že váš věhlas nijak nestačí,
tož Vojtíška jsem pozval k zasedání,
ten nám zde jistě hodně zatlačí!“

„Klimentem⁴⁶ řiďte se!“ tu Václav⁴⁷ děl.
„S ním třeba souhlasit, jaké pak rozpaky?
Sotva bych pro vás jinou radu měl.
Pro protektorát musíme být taky!“

To exposé slyšeli tenkrát mnozí;
je věru v dobré drží paměti,
jen drzosti se Vojtíškovy hrozí,
když do pekařské havěti

se mučedník náš nyní dal. –
Bud' zticha, Václave, a sedni už,
jen zalez daleko a do ústrání pal!
Máš máslo na hlavě a proto kuš!

Cancat a čmárat je tvůj návyk
a mlčet teď je velmi nutné.
O tom tě poučil přec Johan Slavík,
když dal ti bití přeukrutné.
Spectator

XII.

O t e m p o r a, o m o r e s !

In honorem bene meriti, bellicosissimi ac fortissimi militis temporibus belli cruentissimi. A. D. MDCCCXXXIV/V pro Insigniis Almae Matris Carolinae gesti.

Ctný rytíř je to bez bázně a hany,
jest jeho jméno Václav Vojtíšek.
Inkoustu kdysi prolil celé vany,
když do „Národních“ psával dlouhý rek.

Kramáře⁴⁸ ctíl, Domina, Mareše⁴⁹,
potíral všechny bolševické držky;
pral T. G. M. i Edu Beneše
a ovšem četné hradimršky.

„List Polední“ mu čouhal z kapsy
s veršíky Machara⁵⁰ a Zavřela⁵¹.
Na levicové študáky jak na psy
si hubu rozevíral docela.

Vždy potrpěl si mnohá na obročí,
horoval pro Nár. Sjednocení.
Teď kola osudu se jinak točí,
dnes pro Václava žádná partaj není.

Teď jiné časy jsou. Nad Prahou hvězda září,
krasnaja armija tu rukuje. –
A Václav Vojtíšek teď s příjemňoučkou tváří
u Nejedlého⁵², Vacka kliky pucuje.

XIII.

P i n u s p a r v u l a L.⁵³

Z konfesí archiváře a univ. profesora

Čtvrt století jsem v zadumání stával
nad otázkou, zda bych měl archiv řídit.
O archivnictví mnohokrát jsem psával.
Či lépe nakonec se po katedře pídít?

V archivním prachu život věru hrozný
a „práce“ má tam měla málo slávy.
/:V AZČ byly kyselé též hrozny:/.
Nuž, rozhodnuto, vzhůru do Bratislavy!

Však chyba lávky! Slovenská metropole,
ač leží krásná na Dunaji řece,
není pro ducha mého vhodné pole,
leč škrkavek pár napsal jsem tu přece.

A posléz po Mnichově přišlo Brno,
však ani to se dobře nehodí.
Tož Husa našla kulatější zrno,
když z AMV se Prkoš vyhodí.

Tak bude možno uskutečnit plány,
jež roku 18 Klecanda⁵⁴ kul.
Archivu vnitra odzvoníme hrany,
Prkoše dáme na mučednický kůl.

A pak se teprv vrhnu na edice,
když tolik jsem už prolenošil let.
Napiši ještě četné učebnice,
mám roků šedesát, jest otevřen mi svět.

/: K šedesátce J. B.:/

Však ona zlá a levičácká havěť
vše v paměti má velká přes vedra.
Že fašoun má tak krátkou paměť,
poletí z archivu a pak de cathedra.

Unus studiosorum universitatis
de a. 1934/35

Příloha

13. leden 1939. Informace pro ministra zahraničních věcí dr. Fr. Chvalkovského (Archiv ministerstva zahraničních věcí, MZV 1918–1939, I/5)

I n f o r m a c e .

RUSKÝ HISTORICKÝ ARCHIV ZAHRANIČNÍ.

Ruský historický archiv by podobně jako Slovanská knihovna věcně nejvhodněji patřil k resortu školství. Pro ministerstvo zahraničních věcí, k němuž patří jenom svým vznikem, jest cizím a při tom samostatným tělesem, unikající jakémukoliv věcnému doзору. Bylo proto již dříve uvažováno o jeho převedení jinam.

Když na podzim roku 1938 nastala nutnost oklestiti rozpočet ministerstva zahraničních věcí, urychlilo presidium převedení Slovanské knihovny do ministerstva školství a jednalo i o převedení Ruského zahraničního archivu. Když o něj školství nejevilo zájmu (prý z důvodů finančních), dohodlo se presidium o jeho převzetí s ministerstvem vnitra jako nejvyšším úřadem archivním. Proti

tomu počal pracovati přednosta Ruského archivu, profesor Slavík, uváděje, že jeho ústav tím bude ubit, že ruská emigrace má tradiční odpor vůči ministerstvu vnitra („policii“), že přestane dodávati archivu své knihy a dokumenty a odevzdané již bude žádati zpět a konečně, že ministerstvo vnitra má v úmyslu profesora Slavíka odstraniti.

Presidium mu doporučilo, stejně jako pak těm osobnostem, které zde intervenovaly (býv. ministrům Kroftovi a Nečasovi), aby se snažili docílit u školství, aby Ruský archiv převzalo. V tom směru skutečně všichni jednali, presidium ministerstva zahraničních věcí rovněž v tom smyslu u školství působilo a podle vlastních slov Slavíkových bylo toto jednání bezprostředně před zdarem. Proti převedení archivu do školství neměl námitek ani Slavík, ani nikdo z intervenujících a ruská emigrace podle Slavíka by s tím byla zcela souhlasila.

Presidium, jemuž bylo 13. ledna z kabinetu oznámeno, že pan ministr si přeje, aby Ruský archiv zůstal při ministerstvu zahraničních věcí, dovoluje si prositi, aby pan ministr na tomto rozhodnutí netrval, resp. aby se zasadil o to, aby ministerstvo školství archiv (a s ním příslušnou rozpočtovou položku) převzalo a upozorňuje při tom na toto:

Ruský archiv má v Toskánském paláci 23 místností, jichž bude ministerstvo zahraničních věcí nutně potřebovati, nejpozději od doby, kdy vyklidí poslední dům ve Velflíkově ulici. Tam vyprší smlouva koncem roku 1939, avšak přístavba Černínu nebude hotova než v polovici roku 1940. Bylo by tedy v případě, že by Ruský archiv zůstal (při ministerstvu zahraničních věcí) potřebí opatřiti náhradní místnosti nejméně na dobu půl roku, popřípadě i déle.

V Praze dne 13. ledna 1939.

Dr Václav Rejholec v. r.

POZNÁMKY

¹ Viz Kollmann, Josef. Případ univ. prof. dr. Jaroslava Prokeše – chmurná kapitola z dějin Archivu ministerstva vnitra. *Paginae historiae* 9, Praha 2001, s. 270–332.

² Základní monografie o něm: Bouček, Jaroslav. Slavík Jan. Příběh zakázaného historika. Praha 2002. Zde se pojednává mimo jiné i o Ruském zahraničním historickém archivu podobně jako v literaturě uvedené v pozn. 3.

³ 10. 6. 1945, opis v Prokešově pozůstalosti (v držení rodiny), dále jen Pzst. Prokeš.

- ⁴ Touto problematikou se také zabývají studie: Slavík, Jan. Slované archivy v Praze. Ročenka Slovanského ústavu 1, 1928, s. 141–145; Čejchan, Václav. Ruský zahraniční historický archiv při ministerstvu zahraničních věcí RČS. Dějiny a přítomnost 1, Praha 1937, s. 100–102; Čejchan, Václav. Slované archivy ministerstva zahraničí v Praze. ČČH 44, 1938, s. 338–134; Špiritová, Alexandra. Ruské zahraniční archivy. In: *Paginae historiae*, 10, s. 153–165; Bouček, Jaroslav. Historik Jan Slavík. In: *Iluze a skutečnost*, Praha 2000, s. 12–13; Bouček, Jaroslav. K historii Ruského zahraničního archivu. In: *Pocta Josefu Kollmannovi. Sborník k životnímu jubileu*, Praha 2002, s. 71–83.
- ⁵ Archiv ministerstva zahraničních věcí, fond MZV 1918–1939, I/5, I/1–I/2.
- ⁶ Zjistit přesně dobu jeho působení na středních školách i v Ruském zahraničním historickém archivu podle úředních spisů je velice nesnadné, protože jeho osobní spis – alespoň pokud je známo – se nedochoval. Byl hledán bezvýsledně v Archivu ministerstva zahraničních věcí i ve Státním ústředním archivu (ve fondech Ministerstvo školství – osobní spisy a Zemská školní rada). Dr. Slavík nebyl podle všeho vůbec převzat do osobního stavu ministerstva zahraničních věcí, nýbrž mu byl postoupen („zapůjčen“) k výkonu služby ministerstvem školství. O tom dr. Bouček v práci citované v pozn. 3.
- ⁷ Státní ústřední archiv v Praze (dále jen SÚA Praha), fond Archivní registratura (dále AR) 1935–1945, I./2b–3.
- ⁸ Pravděpodobně z prosince 1939, nejpozději před 13. lednem 1939.
- ⁹ Publikoval J. Bouček v příloze k článku K historii Ruského zahraničního archivu citovaném v pozn. 3, s. 73–74.
- ¹⁰ Uváděl to tak dr. Prokeš ve svém obhajujícím spise z 8. 7. 1946. (Pzst Prokeš).
- ¹¹ Archiv ministerstva zahraničních věcí, fond MZV 1918–1939, I/5. Informace pro ministra Chvalkovského z 13. 1. 1939, autor dr. V. Rejholec, viz příloha.
- ¹² SÚA Praha, AR 1935–1945 I./2b–3.
- ¹³ SÚA Praha, fond Presidium ministerstva vnitra (dále PMV) 1921–1939 VI/48 jč. 4400; AR 1935–1945 I./2b–3.
- ¹⁴ SÚA Praha, AR 1935–1945 I./2b–3.
- ¹⁵ Komplikace nastaly pouze s převzetím dr. Václava Čejchana, protože, jak uvádí dr. Prokeš ve svém obhajovacím spise z 8. 7. 1946 (Pzst Prokeš), v té době bylo právě podáno tehdejšímu ministerskému předsedovi udání, že v Ruském zahraničním historickém archivu působí levicově organizovaný historik dr. Čejchan, a naznačovalo se v něm, že by měl být odstraněn. Dr. Prokeš, jak uvádí, postavil se plně za něho a podařilo se mu prý po delším úsilí prosadit jeho převzetí do služeb ministerstva vnitra.

- ¹⁶ SÚA Praha, AR 1935–1945 I./1, 2b–3. Stalo se tak z podnětu ministra prof. Z. Nejedlého, který se brzy po návratu z Moskvy informoval soukromou cestou o Ruském zahraničním archivu a ihned projevil svůj úmysl navrhnout vládě, aby ho věnovala Akademii věd Sovětského svazu k 150. výročí jejího vzniku. Skutečně to učinil a československá vláda se 13. července 1945 usnesla věnovat tento archiv sovětské Akademii věd, „aby takto vyjádřila obdiv Československa sovětské vědě“. Předsednictvo vlády a ministr Nejedlý osobně sledoval, aby toto rozhodnutí vlády bylo provedeno co nejdříve. Předávání Ukrajinského historického archivu ukrajinské vládě bylo ukončeno počátkem září 1945 a Ruského zahraničního historického archivu začátkem prosince téhož roku. (Informace o těchto archivech pro ministra vnitra Noska zatímního správce rezortního archivu prof. Borovičky je z 12. června 1945).
- ¹⁷ Dr. Prokeš se o tom zmiňuje v obhajujícím spise z 8. 7. 1946. V nedatovaném konceptu dopisu nejmenovanému adresátovi praví: „Dozvěděl jsem se, že tato skupina (prof. Borovička, prof. Vojtíšek a jiní) shání proti mně »argumenty« na všech stranách, poněvadž dobře ví, že nehoráznosti, které proti mně uvádí, objektivně neobstojí a že svědkové dokáží pravý opak. Charakteristické je, že někteří úředníci archivu odepřeli podepsat memorandum proti mně a že když delegát skupiny mně protivné (dr. Janoušek) snažil se získati proti mně argumenty od známého výborného historika východních dějin Dr. J. Slavíka, který jinak není mně příliš přátelsky nakloněn, byl jím co nejrozhodněji odmítnut.“ (Pzst Prokeš).
- ¹⁸ Některé z těchto epigramů uveřejnil znalec a vydavatel Slavíkova díla Jaroslav Bouček (Bouček, Jaroslav. Epigramy Jana Slavíka. Zpravodaj Historického klubu 2001/1, s. 81–83); Slavík, Jan. Jak mne problém ruské revoluce přiblížil ke třem prezidentům republiky (ed. Jaroslav Bouček). *Paginae historiae* 9, Praha 2001, s. 335–354; Bouček, Jaroslav. Co Čech, to havíř. Urážka revoluční strany. Zpravodaj Historického klubu, Praha 2001/2, 12.
- ¹⁹ Uveřejnění těchto satirických skladeb není osobně namířeno proti pánům v nich jmenovaným, především ne proti oběma profesorům, k nimž mám velmi kladný vztah. Především tu jde o postoj dr. Slavíka k Prokešově záležitosti. Neměly by se dotknout památky nikoho z nich, protože byly obecně známy již před více než padesáti lety. Nejedná se tu tedy o žádnou novinku. Na druhé straně oni dr. Prokeše ve svých udání nijak nešetřili. Některá z nich jsou dokonce takového rázu, že je nelze z ohledu na ně uveřejnit.
- ²⁰ Dr. Oskar Horst Swientek, zmocněnec (referent) říšského protektora pro archivnictví, od 29. 8. 1942 též komisařský vedoucí Archivu ministerstva vnitra (dále jen AMV).

- ²¹ Naráží se zde na výlet, který podnikl dr. Swientek s dr. Václavem Husou, archivářem AMV.
- ²² Montanní fondy, které spravoval dr. V. Husa, archivář AMV, později profesor československých dějin na Karlově univerzitě.
- ²³ Dr. Jan Pachta, archivář AMV a jeden z hlavních Prokešových odpůrců, později v Archivu Kanceláře prezidenta republiky, naposled v Ústavu dějin KSČ.
- ²⁴ Dr. Josef Hráský, archivář AMV.
- ²⁵ Dr. Václav Lukáš, archivář AMV, později státních archivů v Jablonci nad Nisou a v Litoměřicích.
- ²⁶ Dr. Karel Domin, profesor botaniky na Karlově univerzitě. Jako její rektor (1933/34) se velmi angažoval ve sporu o insignie.
- ²⁷ Dr. Josef Hutter, profesor hudební vědy na Karlově univerzitě.
- ²⁸ Dr. Rudolf Schreiber, za okupace vedoucí Archivu hl. města Prahy, docent pražské Německé univerzity.
- ²⁹ Institut für österreichische Geschichtsforschung ve Vídni; místa studijních pobytů dr. J. Borovičky.
- ³⁰ Naráží se tu na knihu (soubor článků) Václava Vojtíška *Když jiní mlčeli*.
- ³¹ Dr. Jan Slavík, autor těchto veršů.
- ³² Dr. Václav Vojtíšek, profesor Karlovy univerzity a archivář hlavního města Prahy.
- ³³ Dr. Kamil Krofta, zemský archivář, později profesor Karlovy univerzity, diplomat a čs. ministr zahraničních věcí (1935–1938). Naráží se tu na Vojtíškův článek ve *Venkově*, jímž Vojtíšek napadl po *Mnichově* ministra Kroftu.
- ³⁴ JUDr. Václav Vacek, právník, novinář, senátor, posléze primátor hl. města Prahy.
- ³⁵ Dr. Jaroslav Charvát, archivář Archivu Národního muzea, historik, později profesor Karlovy Univerzity.
- ³⁶ Archiv země České.
- ³⁷ Dr. Otakar Machotka, profesor sociologie na Karlově univerzitě, politik, funkcionář a ideolog Národně socialistické strany.
- ³⁸ Dr. Jaroslav Charvát.
- ³⁹ Dr. Otakar Bauer, archivář, později ředitel Archivu země České, od roku 1954 ve Státním ústředním archivu.
- ⁴⁰ Naráží se tu na prof. Vojtíška a na jeho knihu *Když jiní mlčeli...*; vztahuje se též na skladbu č. X.

- ⁴¹ Dr. Josef Borovička, zemský archivář, později profesor univerzity Komenského a Masarykovy, naposledy Vysoké školy politické a sociální. V letech 1945–1947 zatímní správce Archivu ministerstva vnitra.
- ⁴² Míněn je dr. Václav Vojtíšek. V příspěvku nazvaném *Popularizace a plagiát* dr. Prokeš obvinil dr. Vojtíška z plagiátorství, protože použil pro svůj článek *Německá národnost v Čechách* (Česká demokracie I., 1917) jeho tři starších článků a rovněž vytkl dr. Borovičkovi, že využil pro svůj článek *Čeští Němci v historickém vývoji* (Česká revue 1918, č. 8) tohoto Vojtíškovy článku bez citování pramene, a to manozé doslova. V témže ročníku *Nového Athenea* (s. 224–228 dr. Prokeš v recenzi knih Václava Chaloupeckého *Praga caput regni* a Václava Vojtíška *Praha v dějinách národních*) upozornil, že Vojtíškovy práce je slovně závislá na knize Chaloupeckého. Takové obvinění – a v tomto případě bylo nevyvratitelné – je vážná věc a sotva kdy se zapomíná a tím méně odpouští.
- ⁴³ Míněn je dr. Václav Husa.
- ⁴⁴ Míněn je dr. Jan Pachta, tehdy předseda závodní rady Archivu ministerstva vnitra.
- ⁴⁵ JUDr. Jan Kapras, profesor právních dějin na Karlově univerzitě, politik, senátor, ministr školství (1939–leden 1942).
- ⁴⁶ JUDr. Josef Kliment, právník, právní historik a publicista, docent Karlovy univerzity, poradce prezidenta Háchy, tajemník a později první prezident Nejvyššího správního soudu. V roce 1945 odsouzen Národním soudem k doživotnímu vězení, 1960 amnestován.
- ⁴⁷ Prof. Václav Vojtíšek.
- ⁴⁸ JUDr. Karel Kramář, průmyslník, politik, předseda první čs. vlády, předseda Národně demokratické strany.
- ⁴⁹ MUDr. František Mareš, fyziolog a filosof, profesor Karlovy univerzity, účastník sporů o insignie a o Rukopisy (považovaný za představitele krajní pravice).
- ⁵⁰ Josef Svatopluk Machar, básník a generální inspektor čs. armády (1919–1924), politik, poslanec.
- ⁵¹ František Zavřel, JUDr, dramatik, spisovatel, básník, autor epigramů, advokát v Praze.
- ⁵² Dr. Zdeněk Nejedlý, archivář Národního muzea, historik, profesor hudební vědy na Karlově univerzitě, politik, ministr školství, později sociální péče a potom opět školství, první prezident Československé akademie věd.
- ⁵³ Latinský překlad jména Borovička.
- ⁵⁴ Dr. Vladimír Klecanda, zemský archivář, později profesor Komenského a Karlovy univerzity, místopředseda Státní rady v Londýně.

ZUSAMMENFASSUNG

DR. JAN SLAVÍK ZUM FALL DES PROFESSORS DR. JAROSLAV PROKEŠ

Josef Kollmann

Das Thema dieses Beitrages ist die Beziehung dieser beiden Historiker und zugleich Archivare, die Beziehung, die merkwürdig dadurch ist, dass darin die Kraft des Charakters Dr. Slavíks völlig zum Ausdruck kam. (Über den erwähnten Fall sieh die Studie in dieser Revue, Paginae historiae 9, Praha 2001, S. 270–332.)

Die Schlüsselrolle in dieser Beziehung hatte das Russische historische Auslandsarchiv, das aus den von der russischen Emigration mitgebrachten Archivadokumenten und Drucken im Jahre 1923 errichtet wurde. Nach der Organisationsseite war es zum Außenministerium angegliedert. Dr. Slavík als einer der unseren führenden Fachmänner auf die russische und osteuropäische Geschichte trat ins Archiv in demselben Jahr, und zwei Jahre später wurde er sein Direktor. Während seiner Führung wurde das Archiv zu einem Institut aufgebaut, das sich allgemeiner Achtung erwarb.

Nach dem Münchner Abkommen wurden die Ministerien gezwungen, die beträchtliche Ersparnisse vorzunehmen, und so entschied sich das Außenministerium, das Russische Auslandsarchiv unter allen Umständen loszuwerden. Nach den ergebnislosen Verhandlungen mit dem Ministerium für Schulwesen, das ablehnte, das Archiv zu übernehmen, bot das Außenministerium das Archiv dem Innenministerium an. Dr. Slavík sprach sich entschieden dagegen aus und gab sich alle erdenkliche Mühe, es zu verhindern. Er strebte nach der Übernahme des Archivs vom Slawischen Institut, aber er stieß auf eine heftige Ablehnung. Das Innenministerium sprach sich positiv aus und am 4. März 1939 befahl es dem Herrn Dr. Prokeš an, das Russische Archiv zu übernehmen. Der bedingte sich aus, dass das Archiv organisatorisch in die Struktur des Archivs des Innenministeriums eingeteilt wird. Das bedeutete, dass die Stelle des Direktors des Russischen Archivs erloschen wurde.

Der zweite Akt dieses Spieles begann am 10. Mai 1945, wann Dr. Prokeš von der Stelle des Direktors des Archivs des Innenministeriums abgesetzt wurde, und zwar für die angeblichen Verschulden in der Zeit der Unfreiheit. Unter anderem wurde er beschuldigt, dass er das Russische Archiv deshalb übernahm, damit Dr. Slavík beseitigt werden konnte. Diese Beschuldigung wurde nie bewiesen, und der Betroffene selbst schließ sich erstaunlich nicht dazu. Im Gegenteil, als er von den Feinden des Direktors Prokeš um das Zeugnis ersucht

wurde, lehnte er sie energisch ab, obwohl er jetzt eine Gelegenheit zur Rache hatte – falls er vermutete, dass er von Prokeš benachteiligt wurde. Dr. Slavík begriff richtig, dass es um die Verfolgung eines unschuldigen Menschen geht, und deshalb stellte er sich auf seine Seite. Er machte es mit der für ihn charakteristischen Art und Weise: mit den satirischen Versen wendete er sich gegen Ankläger des Dr. Prokeš. Interessant daran ist, dass manche von ihnen ihm nach den Ansichten und auch persönlich näher als Dr. Prokeš standen. Wie immer, zeigte er sich da als ein furchtloser Verteidiger der Wahrheit und der Gerechtigkeit – ganz im Sinne des klassischen Ausspruchs *Amicus Plato, sed magis amica veritas*.

METTERNICHOVÉ A JEJICH RODINNÝ ARCHIV

Jaroslav Honc

Rodinný archiv Metternichů je souborem 20 osobních archivů jednotlivých majitelů i poručenských držitelů metternišských velkostatků s písemnostmi z let 1424–1928 a 22 větších a řady menších rodinných archivů, osobních archivů, částí úředních registratur a prioračních celků k trhovým smlouvám i jednotlivin s písemnostmi z let 1209–1890 získaných do rodinného archivu Metternichů v letech 1527–1890 dědictvím, sňatky, koupěmi a sběratelskou činností a metternišskými archiváři v Koblenci, Ochsenhausenu a ve Vídni v letech 1773–1878 proti provenienčním zásadám, nepřesně, nesoustavně a neúplně zmanipulovaný. V současné době je uložen ve Státním ústředním archivu v Praze jako depozitum Státního oblastního archivu v Plzni; do státní archivní péče byl získán podle dekretu presidenta republiky č. 12/1945 Sb. o konfiskaci majetku a v současné době se zpřístupňuje tak, aby důstojně reprezentoval úroveň česko-slovenské archivní vědy.

Fond nese jméno po rodu porýnských rytířů Metternichů s erbem tří černých mušlí na stříbrném štítě, poprvé připomenutém až r. 1400, čítajícím ve svém rodokmenu celkem 139 dospělých mužských členů a žijících v současné době na porýnském zámku Johannisbergu. Rod dosáhl svého biologického vrcholu okolo r. 1640, kdy současně existovalo 11 samostatných rodových linií Metternichů, které se proto vzájemně odlišovaly připojením jména svého sídla, ale které od 17. století postupně vymíraly: Metternich-Niederbergové, Metternich-Schweppensburgové a Metternich-Zievelové právě okolo roku 1650, Metternich-Heddesdorfové 1661, Metternich-Rodesdorfové 1678, Metternich-Bourscheidové 1690, Metternich-Beilsteinové 1695, Metternich-Heistertové 1706, Metternich-Chursdorfové 1731 a Metternich-Müllenarkové 1754. Přežívající v pořadí devátá linie Metternich-Winneburgů proslavila celý rod, získala v 17. století v Porýní, ve Francii a v Čechách řadu velkostatků, po nejvýznamnějším sídle rozšířila své jméno, získala r. 1679 hraběcí titul, překonala r. 1738 finanční krizi, radikálně zchudla po Velké francouzské revoluci ztrátou statků na levém břehu Rýna, emigrovala do Rakouska, v habsburských službách r. 1803 získala knížecí titul, zlepšila svou finanční situaci koupí a darováním nových velkostatků v Porýní, v Čechách, na Moravě a v Uhersku a nakonec znovu zchudla.

Do deváté linie, nazývané před získáním hradu Winneburgu linií Vettelhovenskou a založené roku 1527 Janem Metternichem (od bratrů Dětricha a Viléma), náleží včetně žijícího knížete Pavla Metternicha v 12 generacích celkem

45 dospělých mužských členů. I když však představuje biologicky menší část rodu, její členové od 16. století zajišťovali trvale svým písemnostem dobrou archivní péči a svým členům i archivu dobrou ekonomickou základnu, takže mohli převzít i písemnosti tří generací svých přímých předků z let 1424–1541 a v průběhu dalších staletí i několik desítek archivních fondů a prioračních celků i úředních registratur. Rekonstruovaný sled majitelů rodinného archivu Metternichů této linie představuje současně i původní genetické členění fondu bez postupně získávaných přírůstků a obsahuje proto kromě 15 majitelů feudálního velkostatkového komplexu Metternichů i 5 jejich poručenských správců, vybraných z řad vdov či bratrů.

Struktura rodu a archivu Metternichů 1424–1928

pořadí generace	číslo a jméno původce osobního archivu	časové rozmezí písemností
I.	1) Jan	1424 – 1449
II.	2) Karel	1456 – 1496
III.	3) Edmund	1495 – 1541
IV.	4) Jan	1526 – 1562
	5) vdova Kateřina Leyenová	1562 – 1579
V.	6) Jan Dětrich	1579 – 1602
	7) vdova Anna Dehrnová	1602 – 1615
	8) bratr Lotar, arcibiskup	1588 – 1623
VI.	9) Vilém	1610 – 1652
	10) starší syn Karel Jindřich, arcibiskup	1630 – 1679
VII.	11) Filip Emerich	1652 – 1698
VIII.	12) František Ferdinand	1680 – 1719
IX.	13) Filip Adolf	1711 – 1738
X.	14) Jan Hugo	1740 – 1750
	15) bratr František Ludvík, kanovník	1755 – 1778
XI.	16) František Jiří	1768 – 1818
XII.	17) Klement	1787 – 1859
XIII.	18) Richard	1856 – 1895
	19) bratr Pavel	1868 – 1906
XIV.	20) Klement	1882 – 1928
XV.	Pavel	nezastoupen

První období dějin rodu Metternichů 1424–1579 začíná rytířem Janem Metternichem (* asi 1400, † 1440). Ani dvěma sňatky nerozšířil malý otcovský statek Zievel, získaný již jeho dědem Karlem, prvním známým členem rodu: původní sídlo rodiny, malá ves Metternich, totiž zatím přešlo sňatkem do rodiny Wolff-Metternichů. Jeho mladší syn Karel (* asi 1435, † 1496) zdědil po otci Zievel, zdědil po Kruyithausenech z Frietzdorf dvůr Haen a další nevelké celky z rodiny své manželky Bely Beisselové z Gymnich, ale ani on nijak nevynikl z řadové drobné šlechty na pomezí Německa, Francie a Holandska. Z jeho dvou synů mladší Edmund (* asi 1480, † 1541) převzal k otcovskému dvoru Haen polovinu většího sídla a statku Vettelhoven od rodiny své manželky Amálie Kolvové z Vettelhoven a navíc zdědil rumschuttelovský statek Kempenich. Postupně pak koupil další menší statky Gillersheim, Sinzig a Ahrweiler, ale celý vytvořený statkový komplex se rozpadl rozdělením mezi jeho syny a jejich dědické podíly byly navíc zatíženy povinností vybavit věnem své sestry. Nejstarší Edmundův syn Jan (* 1505, † 1562) se proto nespolehal na nevelké otcovské dědictví Kempenich a oženil se v roce 1529 s bezdětnou vdovou po bohatém Engelbrechtovi Westpenningenu z Schiede a udržel po její smrti majetek v Broel a koupí získal 1543–1544 od Kunona Virneburga, na jehož hradu Staffenburgu byl úředníkem, dvory Roth a Dernau. Po krátkém Janově druhém manželství s Kateřinou Deinsbergovou znovu ovdověl a dovršil svůj společenský a ekonomický vzestup třetím sňatkem s vdovou Kateřinou Quadtovou z Landskron, dcerou předního kolínského arcibiskupského úředníka Bartoloměje Leyena. Kateřina Leyenová (* 1520, † 1579) založila slávu a význam vettelhovenských Metternichů, protože pro své oba syny z manželství s Janem Metternichem vytěžila maximum možností, které jí poskytl její bratr trevírský arcibiskup Jan z Leyen a syn trevírský biskup-suffragán Vilém Quadt z Landskron. Již r. 1562 se slušně vyrovnala se synem svého zemřelého manžela z prvního manželství a odevzdala mu statek Vettelhoven; během své poručnické správy konsolidovala metternišský majetek pro nejmladšího syna Jana Dětricha.

Tak díky Kateřině Leyenové začíná nástupem jejího syna Jana Dětricha (* 1555, † 1602) období společenského i ekonomického vzestupu Metternichů. Své postavení upevnil 1579 sňatkem s neteří mohučského kanovníka Jindřicha Nasavského, Annou Dehrnovou, rozšířil své statky v Sinzigu a zbohatl dědictvím po příbuzných z řad vysokých porýnských církevních hodnostářů (1589 Bartoloměj z Leyen, 1600 Jindřich Nassavský a 1603 Vilém Quadt z Landskron). Vdova Anna Dehrnová (* asi 1565, † 1625) spravovala jmění svých sedmi dětí, které při smrti manželově byly ve věku 2 až 17 let, dokončila složitá dědická řízení po svém manželovi a získala koupí statek Gering, ale hlavní úlohu při výchově dětí a budování jejich rodinného jmění mohla přenechat jejich strýci

Lotarovi. Trevírský arcibiskup Lotar Metternich (* 1551, † 1623) splnil vrchovatě naděje své matky Kateřiny Leyenové a starých strýců a bratrů z rodu Quadtů, odkud si ostatně i přinesl své jméno (Luttar, Lotar), běžné v landskronské linii od 1415. Od roku 1599 disponoval rozsáhlými statky a lény trevírského arcibiskupství a na dvacet let jako kurfiřt ovlivňoval celé Porýní. Proto snadno zajistil třem ze svých pěti nepotů bohaté kanovnické prebendy v Trevíru a v Mohuči a zbylým dvěma v letech 1600–1615 přiděloval uvolněná trevírská léna Sporkeburg, Sevenich a další. Navíc investoval svůj vliv i finanční prostředky do nákupu dalších statků pro bratrovu rodinu (Naunhein, Konu, Mensberg) i do získání statků příbuzných a sešvagřených rodin Jindřicha Plettenberga (Reinhardstein-Pousseur) a Filipa Nasavského (Dietz, směněný 1615 za statky Zolvern, Berus a Diffterdingen od kníže Jiřího Nasavského-Dillenberga). Z jeho diplomatických a finančních možností žil rod Metternichů až do Francouzské revoluce. Všech jeho pět nepotů za jeho života i po r. 1623 jej následovalo ve striktní orientaci na vídeňské Habsburky a na španělskou taktiku v církevní politice, navíc v období evropské třicetileté války dokázali své schopnosti i jako plukovníci a generálové v císařské armádě a ještě za strýcova života uplatnili a zpeněžili se svými švagry Husmany a Kratzy své zásluhy o Habsburky tím, že levně získali bohaté velkostatky se strategicky významnými hrady Kynžvart a Kynšperk i dalšími. Vilém Metternich (* 1591, † 1652) byl starším ze dvou synů Jana Dětricha, kteří jediní nevstoupili do kněžského stavu. Účastnil se bezostyšně boje o trevírské arcibiskupství, které se dostalo po strýci protimetternišskému kandidátovi Soetternovi, ukončeného r. 1636 zajištěním arcibiskupa a praktickou okupací trevírských statků, ačkoliv právě v té době bylo vyřizování účtů uvnitř katolického tábora otevřenou válkou a konfrontací prošpanělské a profrancouzské taktiky vrcholně zhoubné. Po bratrském rozdělení metternišských statků dostal polovinu lucemburských lén, polovinu porýnských a českých statků a polovinu statků trevírských leníků hrabat Winneburgů, které byly jednou z příčin války o Trevír a jejichž udělení Metternichům ještě před vyměněním Winneburgů r. 1636 bylo doslova vyváženo. Stal se tak jedním z nejbohatších šlechticů Německa a pojistil si sňatkem se svou sestřenicí Magdalénou Uršulou Hattsteinovou v roce 1610 rozhodný podíl na dědictví vymřelé linie rytířů Nassavských. Tento i druhý Vilémův sňatek, diplomatická díla jeho strýce arcibiskupa, byly součástí cílevědomého posilování pozic Metternichů v Porýní. Vilémova druhá manželka Anna Eleonora Brömserová z Rüdeshemu měla být universální dědičkou po bratru Jindřichovi Brömserovi i dědičkou Eberharda z Cronbergu, i když realizace dědických nároků a převzetí statků Rüdeshemu, Obermerlau a Friedberg připadlo až do pozdějších let. Rubem Vilémových majetkových úspěchů byla tragická úmrtí jeho dvou starších synů, naděje jejich babičky Gutty Hattsteinové, rozené Nasavské, i třetího syna, takže

starší ze zbylých synů Karel Jindřich (* 1622, † 1679) po otcově smrti do zletlosti dědice spravoval vedle své kanovnické funkce všechny statky. Karel Jindřich Metternich, zvolený v posledním roce za mohučského arcibiskupa, neuhájil integritu statků před částečně oprávněným požadavkům strýce Lotara metternišské sekundogenitury beilsteinské, který se cítil poškozen r. 1641 při dělení statků mezi obě linie a vystihl příležitost po smrti Viléma r. 1652 k revizi dělení. Tím, že se vzdal svých nároků na část metternišského jmění, vyrovnal tuto nevelkou korekturu Metternichů-Beilsteinů.

Nástupem Filipa Emericha Metternicha (* 1630, † 1698) končí sedmdesátileté období prudkého rozmachu moci a bohatství Metternichů, i když právě na začátku tohoto období byly vytvořeny předpoklady pro pokračování vzestupného trendu: Filip Emerich zdvojnásobil svůj majetek o statky sekundogenitury, která vymřela r. 1695, a spolu s touto linií získal hraběcí titul s padesátiletým zpožděním jako uznání zásluh jeho otce Viléma Metternicha i jeho čtyř bratrů a arcibiskupa Lotara o říšskou politiku Habsburků od roku 1611 a o vítězné zakončení třicetileté války roku 1648. Tyto zisky byly totiž anulovány expanzí francouzského krále Ludvíka XIV. a dvojí francouzskou okupací Porýní 1670 a 1685, která sice z Francie učinila prvořadou evropskou velmoc, ale která pro Metternichy znamenala totální ekonomickou degradaci a vynutila si jejich útěk od Rýna na české hrady Kynšperk a Kynžvart a bezmála čechizaci Metternichů. Metternichové ani po míru ryswickém r. 1697 nespěchali s návratem na statky v Porýní a do Koblence, protože si v Čechách vybudovali pohodlné barokní zámky i hrobky, přijali dobře placená místa v císařské armádě a výnosné úřady chebského purkrabí a velitele pevnosti Velký Hlohov a navázali řadu aliančních svazků se západočeskou šlechtou – sňatky dvou vnuček Filipa Emericha, zakoupením vnuka ve Smilkově a především sňatkem Filipa Emericha r. 1690 s vdovou po jejich sousedu Kašparovi Zdeňkovi Kaplíři († 1686). Ekonomická a mocenská deprese Metternichů přešla i do následující generace. Filipův syn František Ferdinand (* 1653, † 1719) nevytěžil nic z přízně habsburských panovníků (císař Ferdinand III. byl jeho kmotrem) ani ze skutečnosti, že získal pro své statky statut fideikomisu a nemusel svému bratrovi vydat žádný z otcovských velkostatků. Komplex metternišských statků byl v té době již zmenšen o lucemburská léna Zolvern, Berus a Diffterdingen a zůstal omezen na statky při Rýnu a při Mosele a v západních Čechách. Daleko zhoubnější pro postavení Metternichů bylo jejich vzájemné odcizení v důsledku enormních sobeckých nároků bratrů a vdov na apanáže a dcer na vyvěnění, které z fideikomisních statků byl povinen uhradit František Ferdinand.

Tyto finanční závazky a jen pozvolné zotavování německých statků z následků francouzské okupace i sňatek Františka Ferdinanda s evangeličkou Eleonorou Julianou Leiningen-Westerburgovou roku 1683 vedly k úplnému

ekonomickému a politickému debaklu rodiny. Úpadek vyvrcholil v době Filipa Adolfa (* 1686, † 1739), který již trvale sídlil opět v Koblenci, ale který již musel na krytí požadavků svých příbuzných i bratra Emericha Karla v Čechách získávat peníze půjčkami a odprodejem českého velkostatku Kynšperku v roce 1726. Říšský komorní soud na jeho majetek v Porýní uvalil nucenou správu a pověřil kolektiv rytířského stavu Dolnorýnska výkonem administrace metterniškých statků a sanací dluhů Filipa Adolfa. Rozpad rodiny Metternichů v období finanční krize se nezastavil ani odstraněním vnucené správy r. 1738, protože Filipův syn a nástupce Jan Hugo (* 1710, † 1750) otálel se sňatkem do roku 1745, zemřel v mladém věku a po smrti obou mladších synů v letech 1752 a 1753 zanechal rod a majetek Metternichů v kritické situaci: zůstal jen sedmiletý syn František Jiří a 34letý bratr, mohučský kanovník František Ludvík (* 1719, † 1778). Kanovník Metternich sám jako poručník pečoval o synovce a jeho majetek a zasloužil se o zachování trosek majetkové základny, která zatím ekonomickým vývojem a špatnou správou ztrácela na ceně. Mladý synovec a dědic František Jiří Metternich (* 1746, † 1818) pro odvrácení hrozícího konce neučinil nic. Tím, že mu odpadly starosti o odbytné a věna sourozenců, mohl uzavřít sňatek s nevěstou z baronské rodiny Kagenecků ve Freiburgu/Breisgau, který nebyl finančním přínosem. Našel z neutěšené finanční situace rodiny r. 1774 východisko vstupem do diplomatické služby habsburského státu a přijetím do funkce ředitele katolické části hraběcího stavu Dolnorýnska, ale v obou případech skončil neúspěšně. Zastupoval zájmy habsburské monarchie jako vyslanec na kurfiřtských dvorech v Trevíru, Mohuči a Kolíně a po osvědčení byl r. 1791 jmenován vyslancem v Bruselu, kde měl spolu s holandským místodržitelem ubránit Holandsko Habsburkům před myšlenkami a postupem Francouzské revoluce. Toto poslání Františka Jiřího Metternicha skončilo naprostým neúspěchem, Holandsko bylo navždy ztraceno, a tak otevřena cesta vojskům francouzské republiky do Německa. František Jiří naráz ztratil své vyslanecké místo, funkci ředitele vestfálského kolegia, ve kterém se stejným neúspěchem marně čelil akcím evangelického kolegy hr. Neuwieda. Třetí daleko nejúčinnější ranou a největší daní Metternichů dějinám byla ztráta po století budovaného komplexu statků na levém břehu Rýna, které bylo včleněny do francouzské republiky formou postátnění u lenních statků jednotlivých arcibiskupství, nebo prostým výkupem u alodních statků a přenesením povinnosti náhrady na německé císařství. Ze všech stejně postižených majitelů statků v Porýní, odkud se odstěhovali do rakouských a českých zemí Šternberkové-Manderscheidové, Nostitzové-Rieneckové, Boos-Waldeckové, Ligneové i jiní, osvědčil největší věrnost oddanost Habsburkům František Jiří a jeho dospívající syn Klement. František Jiří se pozdější anexí Porýní k Prusku stal jako koblencký rodák i se svým synem občanem pruského státu, zůstal i nadále v diplomatickém stavu

a ve Vídni se zapojil jako plnomocný ministr do práce státní rady. Zbytek života však prožil v nejvážnějších finančních starostech, protože vlastní dluhy i otcovy dluhy a penzijní závazky převedl gentlemansky ze zabraných porýnských statků na opatství v Ochsenhausenu, které bylo císařem postátněno a darováno Františkovi Jiřímu jako náhrada za statky ponechané Francii. Povýšení do knížecího stavu bylo za současného stavu spíše výsměchem, protože nový kníže svůj ochsenhausenský statek předlužil, dosáhl povolení zadlužit i fideikomisní český velkostatek Kynžvart a doslova by svou dceru a oba syny svou finančnickou a organizační neschopností ožebračil. Tvrdý zákrok jeho syna Klementa a vnucené majetkové arrangement pro Františka Jiřího znamenalo, že metternišké statky musel v 1805 postoupit svým dětem a dožít jako bezzemek.

Klement, starší syn ministra Františka Jiřího Metternicha (* 1773, † 1859), který dostal jméno po svém kmotru, diplomatu a mohučském arcibiskupu Klementovi Václavovi Saském, vyvodil z neutěšených poměrů svého otce již roku 1795 důsledky, tj. bohatý sňatek a výnosnou diplomatickou kariéru. Obojí mu zaručovala Eleonora Kounicová, jediná vnučka významného habsburského státníka a kancléře knížete Václava Kounice († 1794), dědička kounicovského paláce ve Vídni a moravských velkostatků Kojetína, Vicoměřic a Velkého Meziříčí a sestřenice posledního slavkovského Kounice. Sňatek byl nesporným společenským úspěchem mladého vzdělaného hraběte bez vlastního majetku, ale brzo se projeví i stíny tohoto spojení. Sanace předluženého paláce a ostatního vídeňského majetku nevěsty i náklady na život v hlavním městě převyšovaly možnosti novomanželů a opatrná Eleonora Kounicová nehodlala svého manžela učinit spolumajitelem svých statků, protože při finanční krizi by je pro děti neuchránila. Klement se proto stal habsburským vyslancem v Drážďanech a v Berlíně. Tu se ukázaly jeho diplomatické schopnosti, po generace děděné znásobené jasným vědomím bezvýhodnosti a upřímnou oddaností myšlenice habsburské monarchie, které jej kvalifikovaly jako jediného z tehdejších střeoevropských diplomatů k dialogu s francouzským císařem Napoleonem, když se stal 1806 pařížským vyslancem a 1809 ministrem zahraničí a nakonec 1824 státním kancléřem. Klement Metternich využil svých zásluh o habsburský stát a úspěchu na poválečném kongresu ve Vídni r. 1815 a podržel si rozsáhlé pravomoci u obou císařů. Byl štědře odměněn od císaře titulem knížecím a darem velkostatků Johannisberg na Rýně a Daruvar v Chorvatsku, od neapolského krále rentou z vévodství Portelly a zabezpečeno mu komfortní ubytování ve státním kancléřství, takže jen za 20 let po finančním krachu svého otce postavil rodinu na zcela nový základ. Splatil dluhy na velkostatku Kynžvart a nabídl státní pokladně za postátněný rozsáhlý církevní velkostatek Plasy u Plzně bezkonkurenční částku, získanou od bankéřů Rotschildů za tvrdých podmínek, takže jeho získáním dovršil své zařazení mezi zámožnou přední rakouskou šlechtu. Díky

své vitalitě překonal životní krizi kolem roku 1825 (smrt dvou manželek, syna a dvou dcer), uzavřel ve svých 55 letech nové manželství s hraběnkou Zichy-Ferrarisovou a zůstal v aktivní službě až do revoluce r. 1848, kdy jako zosobnění všeho špatného tehdejší monarchie byl právem odstraněn a donucen k emigraci do Anglie a Belgie. Kancléřův nejstarší syn Richard (* 1829, † 1895) se stal neúspěšným otcovým epigonem v diplomatické kariéře, v ekonomické cílevědomosti i v soukromém životě. Zřízení francouzské republiky r. 1870 zničilo jeho kariéru vyslance v Paříži stejně jako kdysi Francouzská revoluce jeho dědovi. Přes své dobré styky s francouzským a rakouským panovníkem se r. 1864 nedočkal povolání do vlády jako zahraniční ministr a zkazil si poslední naděje na politickou práci tím, že nešťastně argumentoval zásluhami svého otce a tajnostmi skrytými v jeho archivu. Stáhl se nakonec z Vídně na své zámky Kynžvart a Johannisberg, kde se věnoval kulturním zájmům, a společenským stykům, historicko-archivním pracím a plánům na obnovu slávy a moci Metternichů. Jejich uskutečnění však bylo vážně ohroženo změnami politicko-ekonomickými podmínky a skutečností, že sám měl jen tři dcery a že žádný z obou bratrů neměl k tomu ani schopnosti, ani porozumění. Richardův mladší bratr Pavel (* 1834, † 1906) se nikdy nezbavil naděje na možnou obnovu tradic Metternichů, za bratrova života neměl naděje na podíl z metternišského majetku, oženil se s vlastní sestřenicí Melanií Zichy-Ferrarisovou a nedosáhl úspěchu ani ve svém vojenském povolání. Přesto byl ještě vynikajícím členem rodu ve srovnání s nejmladším bratrem Lotarem († 1904), posledním synem kancléřovým, jehož první sňatek byl morganatický a druhý bezdětný. Krize metternišského rodu vyvrcholila okolo r. 1900, když Pavlův nástupce a jediný syn Klement (* 1869, † 1930) zůstal do 1905 neženatý a až do 1917 bezdětný a kdy se již musela řešit otázka čekatelství na metternišský fideikomis, ohrožený vymřením rodu po meči. Quietistický postoj otce Klementa se přenesl na jediného syna Pavla Alfonse (* 1917), který se definitivně stáhl s otcem a pak 1941 s manželkou Taťanou kněžnou Vasilčikovou na rýnský zámek Johannisberg. Tuto situaci správně předpokládala již roku 1897 Richardova vdova, dosáhla pro sebe a pro neprovdanou dceru Klementinu změnu jména na Metternich-Sándorová a Klementina Metternich-Sándorová (* 1870) pak roku 1926 adoptovala svého prasnynovce Viktora rozeného kn. Korvej-Ratiborského (* 1920) jako syna a ten jako Viktor Metternich-Sándor má zajistit historickou a dědickou kontinuitu s vymírajícím rodem Metternichů-Winneburgů.

Rodinný archiv dvaceti Metternichů vznikl organicky archivací těch jejich listin a aktů, které si sami vyhodnotili jako dokumentárně a historicky cenné a kterým stačili poskytnout příslušnou archivní péči a ke kterým přičleňovali podle příležitostí další obdobné celky, buď pro jejich podobnou dokumentární a právní průkaznost, či již jen vědomě pro jejich historickou a sběratelskou cenu

pro rodinný a rodový archiv. Od nejstarších dob si i Metternichové označovali své listiny na rubu stručnými registry. Aby pečeti a text netrpěly při hledání a zbytečném rozkládání (např. Myn Dederychs Heylliche Breyff na listině z r. 1496, inv. č. 1816 nebo Bruderliche Vergleichung na listině z r. 1542 na listině inv. č. 2205, či obširnější Belangend de Verwilligung des Doymdechent zo Sollen als Leynherrm des Hoeff zom Haen na listině z r. 1542 inv. č. 1837). První Metternichové tak poskytli doklady o své archivní péči i o své jazykové příslušnosti. Malý rozsah majetku prvních Metternichů, a tím daný malý rozsah jejich archivů a depotů pergamenů i papírových listin a aktů v 15. a 16. století je přesto překvapivě větší než obdobné archivy českých a moravských rytířů a zemanů téže doby: rozhodným momentem pro větší a ranější rozvoj osobních a rodinných šlechtických archivů v Německu byla nesporně neexistence desk zemských či desk dvorských českého a moravského typu a nutnost postarat se o právní zajištění majetků průkaznými dokumenty, ve vlastním zájmu uchovávanými. Tvorba archivních depotů jednotlivými příjemci a jednoduchá manipulace listin a aktů chronologicky byla vyhovující dokud rozsah těchto osobních archivů nepřesáhl číslo sto. Osvědčený způsob nebyl opuštěn Metternichy ani po r. 1602, kdy ke správě jejich majetku a listinné a aktové dokumentace dal k dispozici strýc a poručník nezletilým majitelů svou kurfiřtskou kancelář: tato skutečnost se projevila spíše v uchovávání konceptů právních pořízeních, ve zlepšené stylizaci dokumentů a ve zvětšení počtu právních zlistňovaných pořízeních. Do období arcibiskupa Lotara 1599–1623 však připadá závažná novinka v manipulaci písemností související s kvantitativním i kvalitativním nárůstem archivovaných písemností. Stále častěji byl totiž chronologický sled písemností rozrušován, když pro potřebu složitějších a delších soudních i správních jednávání dědických pozůstalostí, finančních prostředků a převodů nemovitostí, zatížených hypotékami či rentami, musely být vyhledávány a předkládány předchozí starší dokumenty. Staly se pak třeba jen dočasnými přílohami soudních a právních spisů, bývaly opatřeny jejich signaturami, a i když se vracely v pořádku zpět do archivů svých příjemců, nebyly již zařazovány na místo a byl respektován jejich priorační nexus. Osobní archivy znaly podobné priorační celky dokumentů již dříve a často, protože s kupovanou nemovitostí přejímal opatrný nabyvatel a majitel osobního archivu vždy ty písemnosti, které předešlému majiteli dokazovaly právní titul k zcizované nemovitosti a které pro něho již po ukončení smluvního a faktického předání nemovitosti či práva ztratily význam. Tato praxe byla obvyklá ještě v 18. století, a když František Jiří Metternich koupil r. 1777 lenní statky Ripsdorf, Hayern a další, převzal několik desítek lenních listin od r. 1512, dokumentující celou řadu převodů těchto lenních statků a včlenil je do svého osobního archivu. Kombinace chronologických řad a prioračních celků v rámci jednotlivých geneticky vrstvených osobních archi-

vů se stala kořenem všech pozdějších svévolných zásahů, které měly tuto symbiózu dvou ukládacích systémů sjednotit. V metternišském archivu byl tento proces zpřesňování ukládacích systémů v rámci osobních archivů urychlen tím, že jednotný archivní depot byl při rozdělení majetku mezi primogenituru Viléma Metternicha a sekundogenituru Lotara Metternicha r. 1641 rozdělen tak, aby oba bratři dostali i starší listiny o nabytí alodních statků: statky lenní i v době trvání dvou linií do r. 1695 byly investovány jak v minulosti vcelku nejstaršímu z rodu a lenní podklady proto do osobních archivů obou linií nebyly delimitovány. Protože archivní péče Metternichů v 17. a dlouho v 18. století spočívala pouze v ochraně archiválií před ztrátou a zničením a v občasném vyhledání prior či založení přírůstků, bylo pro Viléma Metternicha i jeho nedílné bratry zcela neřešitelným problémem získání obrovského archivu hrabat Winneburgů v letech 1634–1636 spolu s jejich rozsáhlými statky. Archiv rozsahem převyšoval několiknásobně depot osobních metternišských archivů a obsahoval písemnosti Metternichům, prostým držitelům malých rytířských statků a lén, zcela neznámé: písemnosti z výkonu soudnictví, z účasti na říšských sněmech a z udělování vlastních lén. Přitom Metternichové záhy museli do získaného archivního depotu Winneburgů a Braunshornů proniknout, protože na požadavky splácení finančních winneburských závazků, na hraniční spory a na lenní agendu museli vyhledávat priora a informace. Zásadně však byl winneburský rodinný archiv jako samostatný celek bez jakýchkoliv pokusů o uspořádání či prostý soupis archiválií. Podobně jako předtím i později získané velké rodinné archivy Brömserů a Nasavských. Metternišské archivní depoty nebyly postiženy francouzskou okupací, ale snaha postihnout případné ztráty a zajistit integritu rodinného archivu a zájmy fideikomisních čekatelů vedly k inventuře archivu roku 1715, která podchytila nejméně 2727 listin, řazených nedůsledně jak podle míst, tak podle osob. Po rušivých zásazích do původního uložení a do integrity příjemeckých osobních archivů pro potřeby velkých právních sporů, kterými Metternichové dokazovali svá výlučná práva na statky Brömserů a Nassavských v letech 1664–1669 se ukázal zájem genealogický a historický stejně nebezpečným pro rozptýlení chronologických řad i prioračních celků. Finanční úpadek Metternichů a jejich majetkové ztráty v období 1683–1738 neohrozily metternišské archivní depoty v prostorném sídle v Koblenci, ve kterém však přibývalo písemností dosud neznámých, evidujících ne již práva, ale finanční závazky a dluhy Metternichů.

František Jiří Metternich krátce po svém zplnoletnění a převzetí statků r. 1768 potřeboval spolehlivě a brzo získat přehled o svých finančních a lenních závazcích i o právním titulu a rozsahu lenních i alodních statků, ať byly v jeho držení či odcizeny. Jeho vlastní znalosti, sirotka od 4 let, a znalosti statkové administrace, či sekretariátu, zanedbané v období poručenské správy, byly zcela nedo-

stačující a jedinou nadějí na získání potřebných informací byl proto rozsáhlý soubor osobních archivů jeho předků a předchůdců. Protože tehdejší ředitel jeho koblencké kanceláře Ludvík Gaisser měl potřebné jazykové a paleografické znalosti, dostal za úkol vytrždit z masy písemností koblenckého palácového archivního depotu Metternichů především listiny dokazující právní nároky na koupené alodní statky nebo na investitury lenních statků, ať v majetku Františka Jiřího Metternicha byly, či ať byly anexí lucemburských lén či prodejem ztraceny. V letech 1780–91 zvládl L. Gaisser nejen tento úkol vytržování, uložení a katalogizace více než 1800 listin z let 1209–1770, ale prokázal vedle profesionální zručnosti, dokumentované obsáhlými a výstižnými registry, nalepenými na každé obálce s uloženými jednotlivými listinami, i smysl provenienční: vyčítil, že nelze směšovat listiny Metternichů s listinami Brömserů, Winnenburgů a Braunschornů a manipuloval je každé zvlášť. Po vytržování základních majetkových listin z koblenckého archivního depotu, které představuje první archivářský odborný zásah do netknutých osobních archivů, stačil L. Gaisser ještě zpracovat všechny zbylé listiny a akta osobních metternišských i inkorporovaných archivů, jak je zastihl v koblenckém archivním depotu. Ty však již nečlenil do skupin podle rodů příjemců, ale do věcných skupin podle typů (svatební smlouvy, závěti) nebo podle míst a majetkových celků (Sporkenburg, louka Bischofsau, dvůr Disterhaid). Svou archivní manipulaci petrifikoval pořízením archivních krabic na skupinu základních majetkových listin a na zbylé listiny a akta, které opatřil štítky a názvy věcných skupin či míst či rodů a s pořadovým číslem krabice v rámci každé skupiny. Takto uspořádaný archiv, čítající přes 300 krabic, přečkal stěhování z Koblence před postupující armádou francouzské republiky. Koblencká správa v říjnu 1794 rozhodla o evakuaci majetku v pořadí, které je svědectvím o účtě k rodinnému archivu Metternichů: cenný nábytek z kobleneckého paláce, zásoby starého rýnského vína, archiv a pak teprve další movitý metternišský majetek, pokud čas a postup vojsk dovolí. Mobiliář, víno a archiv byl šťastně zachráněn a umístěn provizorně v Bamberku, kam se uchýlila i metternišská kancelář, než získala r. 1798 prostory v opatství Ochsenhausen. Správy archivu po L. Gaisserovi, který v roce 1793 zemřel, se v Ochsenhausenu ujal František Xaver Streitenberger jako první a poslední metternišský archivář z povolání s titulem „archivní rada“. Nároky na dokumentaci práv a závazků totiž ani po ztrátě 9/10 rýnských metternišských statků neklesly a Streitenberger za léta svého působení 1798–1811 byl plně zaměstnán plněním požadavků metternišského kancléře na rešerše dobrá zdání k právní a finanční agendě v Ochsenhausenu. Při likvidaci Ochsenhausenské kanceláře a samostatného Ochsenhausenu neměl ani zkrachovaný František Jiří Metternich, ani jeho mladý syn Klement zaměstnání ani pro úředníky ochsenhausenské kanceláře, a tím méně pro ochsenhausenského archiváře. Ministr Klement

Metternich prokázal v letech 1811–15 smysl pro archivní hodnoty a historickou zodpovědnost, když nedopustil zničení svého archivu, i když jeho *raison d'être*, poskytovat argumenty a zbraně pro boj o porýnské, nyní definitivně ztracené statky, zcela pominul a když jej musel umístit i s archivem svého otce ve stísněných vídeňských prostorách, když tlak věřitelů a württemberského krále si vynutil odprodej Ochsenhausenu. Ve Vídni byl některým metternišským sekretářem obnoven znova řád a manipulace L. Gaissera z Koblence a po čase byl daleko prostším způsobem do pěti skupin nakrabicován osobní archiv zatím zemřelého Františka Jiřího Metternicha, úřední spisy direktoria vestfálských hrabat, odvezené posledním ředitelem před francouzskými vojsky nejprve do Ochsenhausenu a pak do Vídně, a osobní archiv Leopoldiny Kounicové, matky paní kancléřové. Prostorová tíseň metternišského paláce na Rennweg i říšského kancléřství vytláčila z Vídně postupně některé části koblenckého archivu i archivu Františka Jiřího Metternicha, pro který bylo dostatek místa v poloprázdném klášteře v Plasech, zakoupeném kancléřem od státu. Ve Vídni i tak zbyla část kobleneckého archivu a především celý osobní archiv Klementa Metternicha i jeho sekretariátu. Jejich nový majitel Richard Metternich po svém odchodu z diplomatických služeb r. 1870 ponechal písemnosti sekretariátu svému osudu a rozhodl se nechat dát uspořádat otcův archiv, ohlašovaný v politických i diplomatických kruzích jako prvořadý tajný archiv, který odhalí zákulisí habsburské politiky let 1799–1859, a který měl získat Richardovi, synovi velkého otce, znovu moc a vliv. Uspořádání kancléřova osobního archivu svěřil Richard Metternich archiváři vídeňského státního archivu dr. Alfonsi Klinkowströmovi, který všechny vídeňské písemnosti i se získanými doplňky a přírůstky zařadil do skupiny politické a diplomatické korespondence kancléře podle korespondentů v pěti tématických podskupinách, do skupiny jeho úředních rukopisů a spisů a do skupiny rodinné korespondence. Uspořádaný kancléřův archiv dostal název *Acta Clementina*, stal se r. 1880 východiskem pro společnou Klinkowströmovu a Richardovu výběrovou osmisvazkovou edici *Aus Metternichs nachgelassenen Papieren* a byl po čase převezen také do plaského klášteřa. V Plasech tak zastihl r. 1912 a popsal historik O. Weber jednak základní listiny zkatologizované a zmanipulované Ludvíkem Gaisserem v Koblenci po r. 1780, osobní archiv kancléřův a osobní archiv Františka Jiřího Metternicha, nazvaný tehdy Weberem podle spisů vestfálského kolegia *Reichsständisches*. Ani druhou část zbylých listin a aktů uspořádanou Gaisserem v Koblenci, ani osobní archiv Richarda Metternicha Weber nepopsal, protože v plaském archivním depotu nebyly. I když Weberův popis metternišského rodinného archivu v Plasech obsahuje jen popis dvou z pěti stejně rozsáhlých a významných celků, zůstal zdrojem informací o plaském archivu do současné doby.

Rodinný archiv Metternichů v Plasech byl zachráněn před odstěhováním na Johannisberg r. 1945 péčí plzeňského archiváře F. Macháčka a přešel do státní archivní péče resortního archivu ministerstva zemědělství. Archivní badatelské využívání písemností rodinného archivu Metternichů musel z Prahy obstarávat tehdejší Ústřední zemědělsko-lesnický archiv. Když badatelská frekvence v něm rostla, zvláště z řad zahraničních historiků a archivářů, a když se i na pražské fakultě a v berlínské Akademii věd vytvářela studijní centra pro politické dějiny Evropy, požadující zvýšené a výhodné studijní možnosti, a především sami archiváři chtěli pracovat na lepších archivních pomůckách k tomuto fondu, ukázalo se nezbytným jeho přestěhování do pražského Ústředního zemědělsko-lesnického archivu. Výsledkem dvoustranných jednání Krajského národního výboru v Plzni i jeho krajského archivu a Ústředního archivu zemědělsko-lesnického byla dohoda z 10. července 1952 o organizaci zemědělsko-lesnického archivu v Plzeňském kraji a o vyčlenění rodinného archivu Metternichů z Plzeňského kraje a o jeho převozu z Plas do Prahy. Oba partneři výslovně uznali, že jde o fond pro dějiny Plzeňského kraje bezcenný, že jeho význam je celostátní a že jeho plné badatelské využití a zpracování je možné jen v Praze. Toto stanovisko krajského národního výboru, potvrzené pak znovu 21. 3. 1953, respektovala i tehdejší Státní archivní komise a ještě v dubnu 1953 byl tak celý rodinný archiv Metternichů přestěhován do archivních depotů v budově ministerstva zemědělství, kde je dodnes. Podmínky pro jeho konečné moderní archivní zpracování podrobným inventářem a katalogem byly vytvořeny roku 1956 ve Státním ústředním archivu, který jej tehdy organizačně převzal, ale až v letech 1959–1969 s delšími přestávkami se uskutečnila inventarizace a katalogizace všech pěti částí rodinného archivu Metternichů prací Antonína Haase (základní majetkové listiny 1209–1799 v letech 1959–1960, osobní archiv Klementa Metternicha v letech 1965–1969 a osobní archiv Richarda Metternicha v roce 1969) a Jaroslava Honce (zbylé listiny a akta v roce 1967 a osobní archiv Františka Jiřího Metternicha v roce 1969).

Po dokončení zbývajících zpřesněných inventářů a katalogů k části II a III v roce 1975 bude fond jednotně zmanipulován a opatřen souhrnným inventářem.

Majitelské listiny rodinného archivu Metternichů z let 1209–1799, tvořící I. část fondu, zkatalogizoval v letech 1780–1791 v Koblenci Ludvík Gaisser ve čtyřech chronologických řadách: 578 listin metternišských, 453 listin winneburských, 83 listin braunhorských, 95 listin brömserovských a 354 listin, které se Gaisserovi nepodařilo provenienčně zařadit. Při katalogizaci A. Haasem byly vmanipulovány do jediné chronologické řady a čítají i s opisy celkem 1685 inventárních čísel.

Struktura I. části RA Metternichů

časové období	počet listin
1290–1300	14
1301–1400	190
1401–1500	390
1501–1526	120
1527–1600	389
1601–1700	557
1701–1799	125

Jádrem majitelských listin jsou lenní listy, kterými lenní vrchnosti (arcibiskupové trevířtí, kolínští a mohučtí, knížata Nasavská, kurfiřti falčtí a ostatní) udělovaly statky, úřady a renty lénem členům rodu Metternichů, Brömserům, Nasavským a dalším a listiny, kterými leníci skládali lenní slib Winneburgům a Braunschornům z udělených lén (Investitura, Reversionales), tedy právní pořízení, jaká u nás jsou intabulována do dvorských desek v Praze. Menší je počet trhových smluv na alodní a městské statky, přikupované do komplexu převážně lenních metternišských statků, které bez výjimky byly sepisovány opět formou samostatných listin, protože v Porýní nebyly k dispozici ani městské ani pozemkové knihy. Výběr listin mezi základní majitelské listiny z masy všech písemností archivního depotu v Koblenzi provedl L. Gaisser podle subjektivního zvážení. Proto v této části jsou vedle listin zajišťujících práva a majetek i výzvy lenních pánů ke svým leníkům k účasti na válkách, k otevření vlastních hradů či naopak k uzavření smírů i běžné dlužní úpisy či erekční listiny o věčných rentách a kupní smlouvy jednotlivých vinic a městských stavebních parcel a domů. Soubor nahrazuje pro 13. až 18. století pro Porýní neexistující lenní a zemské desky a sloužil Metternichům ještě r. 1880 k opatření podkladů pro spor o někdejší metternišský lenní statek Reinhardstein a předtím L. Gaisserovi a r. 1820 jeho pokračovateli v rukopisném díle o dějinách rodu Metternichů. Od té doby nebyl badatelsky využíván a čeká, až jej porýnská historiografie objeví.

Zbylé listiny a akta jsou II. částí rodinného archivu Metternichů nemanipulovanou jen chronologicky, ale podle věcného schématu, vytvořeného též v Koblenzi L. Gaisserem v letech 1780–1791. Podle prostorových možností byla v Ochsenhausenu, ve Vídni a i v Plasech tato manipulace doplňována přímo Klementem a Richardem i dalšími Metternichy o ty dokumenty, které pro svou závažnost nechtěli ponechat mezi vlastními osobními písemnostmi nebo ve spisovně sekretariátu. Gaisserovo schéma je prostoduchý produkt zvláště Františka Jiřího Metternicha, jehož přání musel L. Gaisser respektovat. Shromáždil mu

proto ze všech osobních archivů kdejaké křestní listy, kondolence k úmrtí, sva-
tební smlouvy, závěti, jmenování do diplomatických a jiných funkcí a pamato-
val i na pitevní nálezy jednotlivých členů metternišského rodu listiny cizích
panovníků. Méně závažné majetkové listiny a akty, i některé lenní listy, popisy
statků, spory s poddanými a sousedy, statkové urbáře a jednání o prodeji statků
řadil L. Gaisser do abecední řady podle míst a podle statků. Zcela stranou zůsta-
ly patrně rozsáhlé soubory korespondence majitele s úředníky a s příbuznými
a sousedy a písemnosti místní správy a její účty. L. Gaisser z nich vybral jednot-
liviny s genealogickou a historickou tematikou a zbytek bezohledně skartoval.

Přesto se v této fondové části zachovaly vedle podkladů o správě metterniš-
ských statků i důležité údaje z období války o dědictví Katzenelnbogen mezi
Nasavskými a lankrabaty hesenskými do roku 1557, z období válek o Trevír
1634–1637 a především francouzské okupace Porýní před rokem 1683 a napo-
leonských válek a pro poznání rozvratu metternišského majetku po 1794.

Gaisserovo členění II. části RA Metternichů

Gaisserova signatura	obsah	časové rozmezí	počet krabic
A	a. křestní listy, b. poručenství, c. oddací listy, svatební smlouvy	1564–1917 1357–1905	5 17
A d	aa. závěti bb. dědické smlouvy cc. dary závětí dd. duchovní záležitosti ee. pitevní nálezy	1469–1855 1349–1719 1527–1612 1665–1834 1829–1906	10 11 1 1 1
B	a. genealogické záležitosti b. diplomy c. dědičné úřady Lucemburska d. heraldika, znaky	1591–1850 1635–1869 1610–1793 1550–1884	9 4 2 9
C	a. rodinné smlouvy, rodové smlouvy d. inventáře majetku e. lenní listy na Rüdesheim, Rheinau u Nackenheimu, Sporkenburg, Obermörlau, Niedermörlau, úřad dědičného komorníka, Winneburg-Beilstein, Reinhardstein-Pousseur	1620–1816 1638–1809 1346–1806	4 3 29
D	a. arcibiskupové a kurfiřti	1629–1699	1

	b. jmenování tajnými rady a komorníky, dvorní dámy	1628–1883	3
D c	aa. civilní státní služba bb. úřad purkrabího v Chebu, místa krajských hejtmanů cc. členství v komisích dd. volby a korunovace ee. císařské reskripty ff. vyúčtování vydání v komisích		
	gg. místa ve vojsku	1630–1876	10
D d	aa. jmenování tajnými rady kurfiřtů bb. jmenování komorníky kurfiřtů cc. poselství u kurfiřtů dd. jmenování císařskými dvorními rady		
	ee. civilní a čestné úřady	1485–1815	7
D e	aa. cizí řády, německé řády bb. regály, privilegia, svobody cc. diplomy cizích panovníků dd. čestná občanství měst	1564–1906 1309–1786 1837 1813–1907	3 2 1 2
E	a. duchovní záležitosti, kanovnické prebendy b. beneficiáty pro členy rodiny c. místa v ústavách šlechtičen d. členové řádů e. svěcení f. dispense, indulgence g. fundace a výroční mše h. třetí řády j. svaté ostatky k. papežské buly		
	l. kostely	1333–1857	27
F	a. rodinná korespondence b. pamětihodnosti c. životopisy, monografie, kronika		
	Plas	1602–1895	12
G	statky: Alhausen, Arzbach, Arenberg, Augst, Beilstein, Berstatt, Bischofsau, Blumenroth, Bodenheim Dozheim, Dinsterheid, Eitelborn, Eibingen, Geissenheim, Kiederich, Koblenc, Kolín, Langenhaunheim, Langenschwal- bach, Mohuč, Mörlau, Nachtau, Nordenstadt, Oberehe, Ovi- satz, Plixholz, Rheinau, Reinhardstein-Pousseur, Rüdesheim, Sauerberg, Sporkenburg, Trevír, Walluf		
		1343–1805	52

H	a. patenty		
	b. agenti ve Wetzlaru a Vídni		
	c. vdovské a sirotčí pokladny		
	d. penze z milosti		
	e. depozita závětí, kaucí a úpisů	1774–1831	8
J	varia	1579–1890	3

Gaisserova manipulace všeho písemného materiálu, zastiženého v Koblenzi v letech 1780–1791, byla po technické stránce dokonalá, jeho koblencké krabice dosloužily až v současné době, všechny fascikly i jednotlivé listiny v obálkách z pevného papíru lepené na míru podle velikosti složených pergamenových nebo papírových listin byly opatřeny ještě orientačními obsahovými registry a především krabice nepřepřelňoval, takže v nich zbylo místo pro založení dalšího listinného a výjimečně i aktového materiálu na století. Písemnosti v Gaisserově době ještě živé, dlužní spisy, soudní spisy a spisy právních zástupců byly příliš objemné a Gaisser i jeho nástupci z nich přejímali do volných míst jen vybrané jednotliviny a zbytek byl patrně skládán ve volných fasciklech, převázaných provazy, mimo obě nakrabícované části rodinného archivu. Žádný z posledních šesti Metternichů si neponechával své listiny ve svých osobních archivech a deponoval je do zvolených signatur druhé Gaisserovy manipulace, i když obsahově by darovací listy císaře Františka na Johannisberg a na Daruvar, dohody o fideikomisním čekatelství Sándorů r. 1900, majetkové vyrovnání po smrti Eleonory a Viktora Metternichových r. 1825 i jiné by náležely do oddělení základních majetkových listin, které však od r. 1799 již doplňováno o přírůstky nebylo.

Třetím oddělením rodinného archivu Metternichů se staly písemnosti Františka Jiřího Metternicha, zmanipulované prostě do očíslovaných krabic s písemným označením skupiny R, P, F nebo V, ale zcela bez registrových záznamů a bližšího členění.

Členění III. části RA Metternichů

značka	pod oddělení a pův. název	počet krabic	
R	stavovské (Reichsständisches)	I–LXIII	1502–1806
P	veřejná činnost (Publica)	I–XI	1802–18
F	finanční věci a Ochsenhausen (Finanzen)	I–XXXVI	1747–1815
V	různé (Varia)	I–XX	1699–1817

Oddělení vytvořené ve Vídni některým písařem kancléřova sekretariátu po vzoru centrálních vídeňských úředních registratur je další kabinetní ukázkou pořádací archivní svévole, bezradnosti a nedbalosti. Do oddělení R byly skutečně vmanipulovány nejprve písemnosti říšské, které z Koblence před zničením zachránil František Jiří Metternich. Obsahují spisy vzniklé z jeho vlastní činnosti ve funkci katolického spolureditele hraběcího stavu Vestfálska, tedy úřední stavovský archiv zachovaný v dobré úplnosti. Nejpočetnější byla agenda trvalých společenských opatření s druhým ředitelem evangelické části porýnských hrabat J. Wied-Neuwiedem, obesílání říšských sněmů a korunovacích, instalování sekretářů a agentů i dalších zaměstnanců, finanční repartiční agenda inkasa interních daní pro krytí výloh kanceláře porýnských hrabat a především zprávy o zasedáních říšských sněmů a říšského komorního soudu, kde měli stavové své agenty a vyslance. Kromě písemností ze svého funkčního období od r. 1771 odvezl František Jiří Metternich do svého osobního archivu i ojedinělé soubory zpráv od r. 1661. Do tohoto vyhraněného celku přiřadil autor této třetí archivní manipulace z archivního depotu převzatého r. 1636 ze zámku Winneburgu a Beilsteinu ty písemnosti z období 1502–1600, které nějak souvisely s účastí hrabat Winneburgů v kolektivu vestfálských stavů a na říšských sněmech, jednotlivé císařské mandáty pro Winneburgy, pozvání na říšské sněmy a písemnosti presidenta dvorské rady Filipa Winneburga před r. 1591. Také pododdělení V ve shodě se svou náplní obsahuje písemnosti různé proveniencie. Ke spisům vyslance Františka Jiřího Metternicha, působícího v Bruselu a pak ve Vídni, byly totiž přiřazené majetkové a finanční i správní spisy předků Eleonory Metternichové, rozené Kounicové, počínaje osobou Leopolda, vév. šlesvicko-holštýnského r. 1699 dokumentující rodinné poměry jeho dcery, vnučky a pravnučky a převody jejich moravských velkostatků Vicoměřic, Kojetína, Velkého Meziříčí a vídeňského paláce. Jen zbylá dvě pododdělení P a F udržela správně a důsledně obsahovou náplň: písemnosti ministra Františka Jiřího Metternicha z funkce státního ministra ve Vídni, běžnou úřední korespondenci a menší celky o zřízení cenzury (Literarisches Bureau) o tyrolské ústavě, na kterých se 1810–1811 podílel (pododd. P) a písemnosti o správě ochsenhausenského velkostatku od 1803, o převodech hypoték z levobřežních rýnských statků, o získávání dalších výpůjček od bankovních domů a řádu německých rytířů a o vztahu k lenní vrchnosti, württemberskému králi (pododd. F). I sem byly pak do volných prostor do krabic i mimo ně později ukládány přírůstky z doby Richarda Metternicha, tématicky zcela odlišné, korespondence poslední kancléřovy manželky s příbuznými a členy rodiny z let 1829–1851, doplňky do kounicovského archivu a do archivu Eleonory Metternichové-Kounicové obsahující i agendu její připravované svatby s Klementem Metternichem r. 1795 ve Slavkově, světoznámé dopisy psané kancléřem Vilemíně kněžně Zaháňské v letech

1812–1815 získané později diskrétně ze zaháňského archivu, neméně známé rukopisy a zlomky korespondence Alexandra Dumase staršího a jeho dcery Marie Petelové-Dumasové z let 1862–1877, darované Richardovi Metternichovi, zachráněné mapy a stavební plány porýnských statků a Johannisbergu z let 1779–1793 a akta vícekrát obnovovaného sporu Metternichů o zatím ztracené statky Reinhardstein a Pousseur, které vůči nim nárokovali dědici rodu Wachtendoncků ještě r. 1884.

Předposlední čtvrtou a rozsahem nejmenší částí rodinného archivu tvoří osobní archiv Klementa Metternicha. Archivář A. Klinkowström si jeho manipulací a spoluúčastí na edici vybraných dokumentů kancléře Metternicha zasloužil vrchovatě přímlovu Richarda Metternicha za udělení šlechtického titulu a jeho souhlas s včleněním původního metternišského znaku, mušle, do zvoleného znaku Klinkowströmů. Klinkowström osamostatnil osobní pozůstalost kancléře v rámci vídeňského archivu Metternichů, zvolil pro ní výstižný název Acta Clementina dodnes živý a používaný, vytvořil pro kancléřův archiv umělé schéma respektující významovou gradaci dopisů i rukopisů významného politika a řadící proto jeho soukromé zájmy až na konec fondu a našel východisko z chaosu složitých rodinných archivů ještě před vyhlášením provenienčního archivního zákona cestou osamostatnění osobních archivů jako provenienčních celků v rámci jednoho fondu. Schéma pro uspořádání kancléřova archivu je devítidílné, ale nebylo kromě slovního označení obsahu opatřeno pořadovými čísly obsahových skupin, takže citační jednotkou se stala čísla jednotek uložení (krabice, custodes) s předeslanou zkratkou C již před r. 1913, kdy je O. Weber uvedl do světové historické literatury.

Členění osobního archivu Klementa Metternicha z let 1795–1859

obsah archivní skupiny	rozmezí pův. krabic	počet kartonů
korespondence s králi	C1 až C4	5
díplomatická korespondence	C5 až C19	17
korespondence s knězi, vědci, umělci a finančníky	C20 až C23	3
rukopisy, úřední memoranda	C24 až C35	13
varia	C36 až C42	9
korespondence s různými pisateli	C43 až C47	15
starší archiválie	C48	2
rodinná korespondence	C49 až C61	28

První skupina kancléřova archivu měla dokázat vysokou společensko-politickou váhu svého původce a dokumentovat jeho písemné kontakty s hlavami státu. Ve skutečnosti jde někdy o druhořadé společenské dopisy a produkty diplomatické rutiny pisatelů i příjemce. Jejich nepočetnost chtěl A. Klinkowström vyrovnat tím, že k dopisům od králů a evropských suverénů včlenil i korespondenci s ostatními členy královských rodin a rodů, často velmi rozvětvených (Bourboni, rod vévodů saských, králů württemberských, Napoleona Bonaparteho a podobně). Naopak ve druhé skupině korespondence s diplomaty se nemusel pořadatel archivu uchýlovat k podobným kompenzacím, protože svým významem i rozsahem tvoří diplomatická korespondence těžiště osobního archivu kancléře Metternicha. Manipulaci této skupiny je proto věnována mimořádná péče, je členěna podle zemí a národnosti diplomatů do šesti skupin a vlastními abecedními řadami. Mimo toto územní členění zůstala jen korespondence kancléřových nejbližších spolupracovníků Neumanna, Hudelista, Hoppého a Gentze. Neprovenienční vsuvky do diplomatické korespondence kancléřovy, moderní archivní opisy kancléřových úředních i soukromých dopisů vyslancům, ministrům a diplomatům pořízené v příjemcových úředních i soukromých archivech německých, anglických a francouzských, nejsou příliš početné a lze je dobře odlišit. Spíše diplomaticky než archivně zdůvodněné je zařazení originálů kancléřových dopisů posílaných kněžně Lievenové, manželce ruského vyslance v Londýně: mělo zdůraznit nezávadnou odbornou složku této milostné korespondence získané později pro archiv od Lievenovských dědiců. Zato naprosto nesprávně byla mezi diplomatickou korespondenci vřazena soukromá a rodinná korespondence se všemi členy spřízněných rodin Zichyů a Kouniců, z nichž jen někteří působili jako vyslanci nebo dvořani. Různorodá, ale dokumentárně neméně cenná je třetí skupina dopisů došlých kancléři od významnějších osob z řad bankéřů, kněží, umělců, a spisovatelů. Jen výjimečně přitom jde o delší řady korespondence (A. a V. Humboldtové) a o trvalé přátelské vztahy a zpravidla jsou jednorázovou tematikou dopisů drobná a společenská sdělení, intervence, poděkování a finanční podpory. Přesto dopisy dokreslují mnohostranné zájmy a osobnost diplomata Klementa Metternicha, určující nejen politický, ale i kulturní život v celé první polovině 19. století. Početný je materiál zařazený A. Klinkowströmem do čtvrté skupiny memorand a rukopisů kancléřových. Kancléř neuskutečnil ani myšlenku vlastních pamětí ani životopisů Napoleona, cara Alexandra a dalších významných současníků, ale shromáždil si pro tato díla některé podklady a osnovu a především pro toto dílo ke své potřebě soustředil ve svém archivu velký počet úředních memorand. Chronologická řada těchto memorand z let 1793–1848 se záznamy o důvěrných diplomatických jednáních a s návrhy nejzávažnějších opatření ve vnitřní i zahraniční státní politice mohla přejít do soukromého archivu kancléřova cílevědomě

i náhodně díky postavení K. Metternicha před březnovou revolucí, nebyla však restituována a nahrazuje dodnes archiv státního kancléřství ve Vídni. V páté skupině kancléřova archivu byly soustředěny jednotliviny správně označené jako varia a tisky, protože obsahují žádosti o autogramy, novinové výstřižky i celé noviny a brožury. Převaha jednotlivin a méně závažných písemností je patrná i v další skupině, tvořené jednou abecední řadou téměř 1000 dopisů od pisatelů, které A. Klinkowström nevradil mezi politickou nebo akademickou a jinou korespondenci, protože vycítil jejich druhořadost, nebo prostě proto, že pisatelovo povolání ani neurčoval: většina patří do období posledních 15 let kancléřova života. Archivář Klinkowström se neodvážil vyloučit z kancléřovy písemné pozůstalosti starší archiválie náležející do osobních archivů kancléře Václava Kounice z let 1770–1794, Marie Leopoldiny Kounicové, roz. Oettingenové z let 1760–1790 i další a ponechal je v malé předposlední skupině, protože jde o nereprezentativní torza, ke kterým měl kancléř osobní vztah. Necelá třetina kancléřových písemností, tvořící devátou skupinu jeho osobního archivu, je správně označena jako soukromá rodinná korespondence. K dopisům došlým kancléři od otce a matky a od manželek a dětí vřadil Klinkowström i všechny kancléřovy dopisy, jak je získal a vyčlenil z příjemcových archivů kancléřových dětí Marie, Viktora, Richarda a Leontiny, sestry Pavlíny a otce i dalších, jen aby byl biografický materiál pro životopis a edici vybraných písemností co nejvíce soustředěn. Ostatně kancléř sám v posledních 10 letech života dubloval řadu svých dopisů o současné opisy odesílaných dopisů. Archivní manipulace písemností kancléře Metternicha probíhala současně s edicí kancléřovy osobní písemné pozůstalosti uskutečněné společně Richardem Metternichem a A. Klinkowströmem v letech 1880–1884; nejspíše proto nemohly být tištěné písemnosti či jejich části opatřeny citačními znaky či aspoň čísly původních 61 metternišských krabic. Že přesto lze běžně provádět kontrolu edičních úprav a výluk nevídaných partií podle vyhledatelných originálů z oddělení Acta Clementina, je svědectvím a důkazem o slušné úrovni Klinkowströmovy manipulace, i když příklady provenienční zvláště a nepřesností by bylo možno rozhojnit.

Poslední část metternišského rodinného archivu tvoří osobní archiv vyslance Richarda Metternicha, ukládaný postupně svým původcem v ročníkovém pořadí a donedávna pro badatelské využití téměř nepřístupný, protože korespondence jednoho pisatele byla vždy roztržena do více uzavřených ročníků, které uvnitř měly řazení jen zcela povrchní nebo jej zcela postrádaly. Umělé schéma Richardových písemností vytvořil v rámci inventarizačních prací na tomto fondovém oddělení v roce 1969 Antonín Haas.

Členění osobního archivu Richarda Metternicha z let 1849–1895

skupina	rozmezí inventárních jednotek
Ia) rodinná korespondence	1–37
Ib) diplomatická a ostatní korespondence	38–688
II) deníky, rukopisy, osobní dokumenty	689–710
III) spisy metternišského sekretariátu ve Vídni a zprávy od úředníků	711–739
IV) tisky a výpisy k politickým událostem	740–744
V) programy divadel, nabídky knih a hudebnin	745–786
VI) varia, telegramy, vizitky, menu	787–794
VII) novinové výstřižky, mapy, foto	795–803
VIII) rukopis a podklady k edici Aus Metternichs nachgelassenen Papieren	804–906
Osobní archivy manželky a dcery a včleněná korespondence	907–1001

Při archivním pořadí se potvrdilo, že i kancléřův syn byl aktivním politickým a kulturním činitelem a že jeho nesmírně členitá korespondence od politických činitelů a ministrů až po novináře, cestovatele a herce i korespondence rodinná vlastní i manželky Pavlíny rozené Sándorové a dcery Paskaliny provdané Valdštejnové v Duchcově jsou prakticky úplné a tedy všestranně dokumentující život významného představitele středoevropské politiky i kultury. Významným celkem je i podkladový materiál pro edici z kancléřova archivu.

Angažování vídeňského archiváře Alfonse Klinkowströma nepřetrvalo spolupráci na edici Richarda Metternicha a jak písemnosti Richardovy, tak i mladší písemnosti uložené nesoustavně mezi písemnostmi Richardova děda Františka Jiřího Metternicha zůstaly archivně neuspořádané. Vybrané písemnosti trvale dokumentární hodnoty, svatební smlouvy, trhové smlouvy, křestní listy, jmenovací diplomy, listiny o propůjčení řádů, diplomy čestného členství, pasy i ostatní osobní listiny byly vyčleněny z osobních archivů Františka Jiřího i Klementa i Richarda Metternicha a ukládány v příslušných věcných skupinách starého koblenckého a pak ochsenhausenského archivu, protože v cítění svých původců byla dokumentační povaha listinného archivu a druhořadá povaha aktového materiálu i korespondence zafixována silněji než zdravý provenienční cit, respektující specifičnost, samostatnost a odlišitelnost osobních archivů posledních tří představitelů rodu Metternichů.

Rodinný archiv Metternichů je až na posledním čtvrtém místě souborem pramenů k dějinám jednotlivých členů rodu Metternichů a některých spřízněných rodů či k dějinám jejich majetku ve Francii, Německu, Rakousku

a v Čechách. Pro postižení významu fondu jsou na prvním místě rozhodně rozsáhlé partie fondu, které suplují ten archivní materiál, který se po roce 1918 nedostal do archivního fondu našeho státu a který obsahuje podklady pro české i střeoevropské politické dějiny z vídeňského ministerstva zahraničí, ministerské rady a státního kancléřství. Tři generace habsburských diplomatů Františka Jiřího, Klementa a Richarda Metternichů se aktivně přesně celé století od roku 1770 do roku 1870 podílely ve svých exponovaných diplomatických a státních funkcích na významných vnitrostátních i zahraničních opatřeních a vytvořily a zachovaly ve svých osobních archivech cenné podklady pro svou vlastní činnost i pro paměť svým potomkům a navíc i náhradu za nesdažno dosažitelné prameny jejich někdejších úředních archivů. Cenu jejich osobních a úředních písemností potvrzují nejen tradiční badatelé evropských a severoaamerických jmen posledních tří generací, ale od r. 1948 i badatelé a historici SRN, Polska a Rumunska i Maďarska. I pro české a světové dějiny období před i po r. 1848 představuje metternišský archiv nepominutelnou heuristickou základnu. Na druhém místě však tkví význam fondu v uchování dílčích nevýznamných souborů písemností trevírského arcibiskupa Lotara Metternicha a jeho pěti nepotů, diplomatů a generálů Jana Reinharta, Karla, Emericha, Viléma a Lotara Metternichů kteří realizovali v letech 1599 až 1663 habsburskou říšskou politiku na strategicky nejvýznamnějším úseku proti Francii. Do stejné heuristické základny širších evropských dějin patří významný soubor písemností hr. Filipa Winneburga řídicího dvorskou říšskou radu v době císaře Rudolfa II. a soubor písemností rytířů Nassavských z období německé selské války r. 1525 a z období katzenelnbogenské války v r. 1557. Třetí místo v pořadí podle významu zaujímají nespočetné listinné soubory pramenů pro dějiny desítek míst a oblastí středního Porýní v rozmezí let 1209–1795, uchované jen výjimečně díky vysoké archivní péči Metternichů v Koblenci a pak v Ochsenhausenu, ve Vídni a v Plasech. Rodinný archiv Metternichů, byl celá staletí programově budován jako prestižní instituce a mocenská pozice pro aspirace členů rodu na významné funkce v evropské politice. Není divu, že v tomto pojetí nebylo v archivu místo a zájem o uchování písemností k dějinám západočeských velkostatků náležejícím Metternichům od r. 1623. Skutečnost, že nakonec po ztrátě porýnských statků i náhradou získaného statku a zámku Ochsenhausenu se právě Kynžvart a Plasy na Plzeňsku staly jedinou ekonomickou základnou rodu Metternichů a jejich archivu způsobila, že archiv zůstal jako cenná památka v majetku československého státu.

Ediční poznámka

Tato studie je vydávána z pozůstalosti dlouholetého archiváře Státního ústředního archivu v Praze PhDr. Jaroslava Honce (10. 12. 1925 – 1. 3. 1999).¹ J. Honc

přistoupil na konci 60. let společně s Antonínem Haasem k celkové inventarizaci jednoho ze dvou velkých rodinných archivů uložených ve Státním ústředním archivu v Praze – rodinného archivu Metternichů. Jeho cílem bylo uplatnit na tomto fondu vlastní metodu pro pořádání rodinných archivů, kterou poprvé představil na odborném semináři věnovaném problematice rodinných archivů v Labské Stráni u Děčína v březnu 1969.² Podstatou Honcovy metody pro pořádání rodinných archivů bylo jejich důsledné rozdělení na osobní archivy jednotlivých členů rodu a uspořádání těchto osobních archivů podle platné metodiky. Honc předpokládal rozrušení původních často složitých struktur rodinných archivů a důsledné vyloučení provenienčně cizích archiválií. Tímto pojetím se postavil obecně přijímanému názoru respektování původních registraturních či archivních manipulací, které mají nejen praktický význam, ale i svou historickou hodnotu. Honcova metoda pořádání rodinných archivů nebyla obecně přijata, představuje ovšem zajímavý a originální způsob řešení důležitého archivně teoretického problému, totiž jak přistupovat z hlediska současné archivní metodiky k archivním fondům manipulovaným v minulosti dle pertinenčního principu.

Předkládaná studie nese datum dokončení dne 9. června 1974, informace v ní obsažené tedy odpovídají tomuto datu a v některých případech již pozbyly svou platnost (např. poslední mužský potomek rodu Metternichů Paul Alfons zemřel dne 21. září 1992). Přesto však si Honcova studie zachovává svou značnou informační hodnotu, neboť J. Honc byl jedním z mála, ne-li jediným, který mohl vytěžít své poznatky z komplexního a podrobného studia rozsáhlého rodinného archivu. Jeho výsledky nebyly antikvovány ani pozdějšími studiemi, které byly osudům rodinného archivu Metternichů věnovány.³ Ve své studii se autor věnuje nejprve krátce dějinám rodu od jeho počátků do současnosti, ve druhé obsáhlejší části poté dějinám rodinného archivu včetně dosavadních způsobů uspořádání. Jedná se spíše tedy o studii historickou, nikoli archivně-teoretickou, neboť vlastní pořádací metodě je věnována pozornost pouze nepatrně.

Studie byla původně zamýšlena jako úvod k archivní pomůcce, která měla zpřístupnit všech pět částí fondu. Samotná inventarizace nebyla ovšem nikdy dokončena, při manipulaci jednotlivých částí fondu se ukázaly slabiny používané metody, některé písemnosti nemohly být jednoznačně zařazeny, zrušením starých signatur došlo k oslepení původních pomůcek apod. Sám J. Honc poté práce přerušil a již se k nim nevrátil. V současné době jsou tedy dvě nejrozsáhlejší fondové části Starý archiv a Francisco-Georgicum neuspořádány a rekonstrukce jejich původního uspořádání, popř. nová manipulace je úkolem pro budoucnost. Jediným publikovaným výsledkem téměř desetileté Honcovy práce byl zatím pouze popis fondu, který vypracoval pro průvodce po fondech Státního oblastního archivu v Plzni.⁴

POZNÁMKY

- ¹ K životu a dílu Jaroslava Honce srv. Maur Eduard. In memoriam PhDr. Jaroslava Honce. *Historická demografie* 23, 1999, s. 183–185; Beránek Karel. Za dr. Jaroslavem Honcem. *Archivní čtvrtletník* 6, 1999, s. 19–20; Tlapák Josef. Zemřel PhDr. Jaroslav Honc. *Středočeský sborník historický* 25, 1999, s. 257–260; srv. též *Biografický slovník archivářů českých zemí*, red. Jaroslava Hoffmannová – Jana Pražáková. Praha 2000, s. 239.
- ² Srv. Čechová Gabriela. Seminář o rodinných archivech. *Archivní časopis* 19, 1969, s. 101–105; referát J. Honce byl malotirážně rozmnožen viz Honc Jaroslav. *Struktura a nové pořádání rodinných archivů ve státních archivech*, interní tisk Archivní správy ministerstva vnitra. Komise pro metodické otázky fondů zemědělsko-lesnických oddělení, 49 s.
- ³ Srv. Hoffmannová Jaroslava. Rukopisy ve fondu Rodinný archiv Metternichů. *Paginae historiae* 2, 1994, s. 175–198; Táž. Rodinný archiv Metternichů. In: *Státní ústřední archiv. Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Díl I/3* (v tisku); Skipalová Alena. *Staatliches Zentralarchiv Prag. IV. Abteilung. 1. Familienarchiv Metternich*. In: *Quellen zur südwestdeutschen Geschichte in Archiven der Tschechischen Republik*, Stuttgart 1995, s. 50–55.
- ⁴ Státní oblastní archiv Plzeň. *Průvodce po archivních fondech a sbírkách. Díl 3*, Praha 1976, s. 145–150.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE METTERNICHER UND IHR FAMILIENARCHIV

Jaroslav Honc

Diese Studie wird aus dem Nachlass eines berühmten Archivars und Historikers PhDr. Jaroslav Honc (1925–1999) publiziert. Sie wurde im Jahre 1974 beendet und beschloss das mehrjährige intensive Interesse Autors um das Archiv Metternichs, dessen neue Ordnung im Ganzen damals J. Honc versuchte.

Im ersten Teil der Studie widmet sich der Autor der Geschichte des Geschlechts Metternich und seiner Genealogie. Metternicher sind im Jahre 1400 als der niedere Adel zum erstenmal im Gebiet des mittleren Rheinlands (die Umgebung von Koblenz) erwähnt. Allmählich kam es zur Steigerung deren Bedeutung, besonders dank der Engagiertheit einiger Familienmitglieder in der kirchlichen Verwaltung, im Militärwesen und auch in der Politik. Im 17. Jahrhundert verteilte sich das Geschlecht in 11 Zweiglinien, von denen zuletzt nur eine überlebte – Metternich-Winneburg. Davon stammten auch die berühmtesten Geschlechtsmitglieder (der österreichische Botschafter in Brüssel Franz Georg Metternich, der österreichische Kanzler Klemens Metternich und der österreichische Botschafter in Paris Richard Metternich), die ihren eigenen Schicksal, aber auch den Schicksal des ganzen Geschlechts mit der österreichischen Politik verbanden. Das Metternich-Geschlecht ist im Jahre 1992 in männlicher Linie ausgestorben.

Die ersten Erwähnungen über das Familienarchiv kommen aus dem 15. Jahrhundert. Im Archiv ist aus dieser Zeit eine große Menge von Urkunden aufbewahrt, die im Gebiet des mittleren Rheinlands unbekannte Amtsbücher der Evidenz des Eigentums (wie unsere Landtafel) ersetzen. Das Archiv wurde ständig vermehrt, neben dem natürlichen Zuwachs auch durch die Übernahme der älteren Schriftstücke betreffend das neu gewonnene Eigentum. Die Notwendigkeit des schnellen Materialenaussuchens führte im 18. Jahrhundert zur Anstellung eines Archivars, zu dem der Direktor der Metternichsche Zentralkanzlei in Koblenz, Ludwig Gaisser, wurde, der mit dem Ordnen der Materialien begann. An seine Arbeit knüpften seine Nachfolger, vor allem Alfons von Klinkowström in der 2. Hälfte des 19. Jahrhunderts. In der Zeit der napoleonischen Kriege, wann das Metternichsche Eigentum in Rheinland konfisziert wurde, wurde das Archiv auf verschiedene Orte überführt; den definitiven Zufluchtsort fand es in den 30. Jahren des 19. Jahrhunderts im Schloss im westböhmisches Gemeinde Plasy/Pláze, wo es danach bis seine Übernahme

vom Zentralen Landwirtschafts- und Forstarchiv 1953 deponiert wurde. Das Archiv teilt sich auf die Urkundensammlung, das eigene Familienarchiv (das sog. Alte Archiv) und Archive der drei bedeutendsten Geschlechtsmitglieder (Francisco-Georgicum, Acta Clementina und Acta Richardiana). Der Autor widmet sich in der Studie der ausführlichen Analyse aller Teile des Archivs, das eine bedeutende Quelle für Regionalgeschichte (vor allem Rheinlands) und auch für die politische Geschichte Europas in der 1. Hälfte des 19. Jahrhunderts darstellt.

BIBLIOGRAFICKÝ SOUPIS ČLÁNKŮ SBORNÍKU PAGINAE HISTORIAE (1992–2002)

Sest. Anna Vindušková

Záznamy článků a studií jsou řazeny do tematických skupin. Základem pro třídění ve zjednodušené formě je třídění z „Bibliografie českého archivnictví 1967–1976“, M. Šatochinová a kol., Praha 1990. Uvnitř tematických skupin jsou záznamy číslovány průběžně a řazeny abecedně podle autorů. Na konci soupisu je uveden autorský a osobní rejstřík.

Přehled skupin

- 2.1 Dějiny a organizace českého archivnictví a archivů.
 - 2.1.7 Archiváři – osobnosti.
- 2.4 Archiválie a archivní fondy (rozbory, odborná publicistika).
- 2.5.2 Edice archivních dokumentů a soupisy.

- 3.1.2 České dějiny.
 - Spolky a spolková činnost, instituce.
- 3.1.2.1 Církevní dějiny.
- 3.1.3 Světové dějiny.

- 3.2 Stát a právo.

- 3.3 Pomocné vědy historické.
 - 3.3.3 Diplomatika.
 - 3.3.6 Genealogie a heraldika.
 - 3.3.7 Sfragistika.

- 3.4 Ostatní příbuzné obory.
 - 3.4.2 Historická geografie, kartografie.
 - 3.4.4 Historická demografie, historická statistika.

- 3.5 Obory pečující o historickou dokumentaci.
 - 3.5.1 Knihovnictví.
 - 3.5.2 Muzejnictví. Výstavy.
 - Varia.

Dějiny a organizace českého archivnictví a archivů.

1. KUKÁNOVÁ, Zlatuše: *O novou budovu Archivu země České : (K 65. výročí otevření účelové archivní budovy v Praze–Dejvicích).* **6**, 1998, s. 254–279.
2. KUNT, Miroslav: *Vývoj dopravního archivnictví v Československu se zvláštním zřetelem k archivům železničním.* **4**, 1996, s. 227–262.
3. PAZDEROVÁ, Alena: *Dvě kapitolky z dějin bývalého Archivu země České.* **8**, 2000, s. 154–167.
4. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Ruské zahraniční archivy.* **10**, 2002, s. 153–166.

Archiváři – osobnosti.

5. BELLING, Vojtěch: *Joachim Prochno a jeho působení v Archivu Země české v období Protektorátu Čechy a Morava.* **10**, 2002, s. 223–246.
6. KOKOŠKOVÁ, Zdeňka: *Stavovský registrátor a archivář Vincenc Petr Erben.* **8**, 2000, s. 26–37.
7. KOLLMANN, Josef: *Dr. Jaroslav Prokeš, archivář, historik, učitel : Medailón k 100. výročí narození.* **5**, 1997, s. 123–162.
8. KOLLMANN, Josef: *Dr. Josef Borovička a Národní archiv.* (Příspěvek k dějinám archivnictví novější doby). **10**, 2002, s. 167–222.
9. KOLLMANN, Josef: *Případ univ. prof. dr. Jaroslava Prokeše – chmurná kapitola z dějin Archivu Ministerstva vnitra.* **9**, 2001, s. 270–334.

Archiválie a archivní fondy (rozbory, odborná publicistika).

10. BLODIGOVÁ, Alexandra: *Osud Spolku českých žurnalistů a jeho nástupců.* **9**, 2001, s. 132–139.
11. BURDOVÁ, Pavla: *Tzv. školské fondy a jejich manipulační systémy.* **5**, 1997, s. 110–122.
12. GEORGIEV, Jiří: *České fideikomisy v posledních letech své existence : (Poznámky k aspektům archivním a právním).* **9**, 2001, s. 71–97.
13. GREGOROVICHOVÁ, Eva: *Rodinný archiv toskánských Habsburků vydává svědectví : Prameny k Ludvíku Salvátoru Toskánskému.* **8**, 2000, s. 38–61.
14. HOFFMANNOVÁ, Jaroslava: *Rukopisy ve fondu Rodinný archiv Metternichů.* **2**, 1994, s. 175–198.

15. KAĎOREK, Rudolf: *Vymezení fondu Ministerstvo zemědělství*. **2**, 1994, s. 199–211.
16. KŘEŠŤAN, Jiří: *JUDr. Josef Schiezl a jeho písemná pozůstalost*. **2**, 1994, s. 139–160.
17. KUKÁNOVÁ, Zlataše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka: *Matriky židovských náboženských obcí v Čechách a na Moravě z let 1784 až 1949*. **0**, 1992, s. 103–127.
18. MALEC, Karel: *Archiv Syndikátu novinářů*. **9**, 2001, s. 114–131.
19. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Spisy bývalého Poštovního archivu v Praze*. **9**, 2001, s. 98–113.

Edice archivních dokumentů a soupisy.

20. BÍLEK, Jan – BÁRTOVÁ, Jana: *Vzpomínání na Oldru Sedlmayerovou*. Edice z dopisů Pavly Mocové adresovaných Jarmile Glazarové. **10**, 2002, s. 279–292.
21. ČÁŇOVÁ, Eliška : *Soupis poddaných podle víry*. **0**, 1992, s. 69–81.
22. HAUSENBLASOVÁ, Jaroslava: *Seznamy dvořanů císaře Rudolfa II. z let 1580, 1584 a 1589* : Edice. **4**, 1996, s. 39–151.
23. HOFFMANNOVÁ, Jaroslava: *Metternich a baletní reformátor Noverre*. **5**, 1997, s. 39–54.
24. KUKÁNOVÁ, Zlataše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka : *Soupis matrik židovských náboženských obcí na Moravě*. **5**, 1997, s. 187–218.
25. KUKÁNOVÁ, Zlataše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka: *Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách*. **1**, 1993, s. 72–151.
26. KUKÁNOVÁ, Zlataše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka: *Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách*. Část 2. **2**, 1994, s. 90–138.
27. KUKÁNOVÁ, Zlataše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka: *Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách*. Část 3. **3**, 1995, s. 208–247.
28. KUKÁNOVÁ, Zlataše – MATUŠÍKOVÁ, Lenka: *Soupis matrik židovských náboženských obcí v Čechách*. Část 4. **4**, 1996, s. 152–181.
29. SLAVÍK, Jan: *Jak mne problém ruské revoluce přiblížil ke třem presidentům republiky* / ed. Jaroslav Bouček. **9**, 2001, s. 335–355.

České dějiny.

30. BLODIG, Vojtěch: *Puč v Židenicích a národní obec fašistická v roce 1933.* **3**, 1995, s. 146–160.
31. CRHOVÁ, Marie: *Sionistická volební politika na konci 20. let.* **7**, 1999, s. 166–188.
32. KONVIČNÁ, Jana: *Dynastické počátky opavských Přemyslovců a jejich vazby na politiku českých králů.* **4**, 1996, s. 5–38.
33. KONVIČNÁ, Jana: *Opavsko a opavští Přemyslovci za vlády posledních Lucemburků.* **5**, 1997, s. 5–25.
34. KRLÍN, Jan: *Projevy veřejného mínění v českých zemích v letech 1917–1918.* **5**, 1997, s. 89–109.
35. KŘEŠŤAN, Jiří: *Dilemata židovské politiky v českých zemích v letech 1933–1938.* **7**, 1999, s. 189–205.
36. MATUŠÍKOVÁ, Lenka: *K dějinám pražského ghetta v 2. polovině 17. století.* **2**, 1994, s. 63–72.
37. MENŠÍKOVÁ, Miroslava – VAŠEK, František: *Akce Albrecht der Erste : Události 1. září 1939 se zvláštním zaměřením na Brno a jižní Moravu.* **7**, 1999, s. 206–255.
38. ŠIBRAVA, Vladimír: *Několik poznámek k pojetí „české otázky“ u Ernesta Denise.* **5**, 1997, s. 55–71.
39. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Odras přípravy a rozpoutání první světové války v české poštovní přepravě.* **5**, 1997, s. 72–88.
40. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Omladináři.* **7**, 1999, s. 85–111.
41. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Válečné odškodnění obyvatelstva v Čechách po roce 1866.* **4**, 1996, s. 182–205.

Spolky a spolková činnost, instituce.

42. DRAŠAROVÁ, Eva: *Česká tržnice plodin a výrobků a pokusy o založení burzy v Praze.* **3**, 1995, s. 24–77.
43. DRAŠAROVÁ, Eva: *Společenský život v Čechách v období neoabsolutismu – spolky padesátých let 19. století.* **0**, 1992, s. 128–169.
44. DRAŠAROVÁ, Eva: *Stát, spolek a spolčování.* **1**, 1993, s. 152–177.
45. JOŽÁK, Jiří: *Američtí Sokolové a první zahraniční akce.* **9**, 2001, s. 152–221.

46. JOŽÁK, Jiří: *K historii českého Sokola v USA (1865–1914)*. 6, 1998, s. 151–188.
47. KREJČOVÁ, Helena: *Výbory spolku českých akademiků, židů a Akademického spolku „Kapper“*. 7, 1999, s. 46–84.
48. KŘEŠŤAN, Jiří: *Realistický klub v Praze*. 6, 1998, s. 64–82.
49. KŘEŠŤAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý a spolek Socialistická společnost*. 9, 2001, s. 222–269.
50. KŘEŠŤANOVÁ, Martina: *Bert-Brecht-Club*. 6, 1998, s. 116–126.
51. MORKES, František: *K počátkům spolkového života učitelů v Čechách a na Moravě : (pohledem dokumentů archivu Pedagogického muzea J. A. Komenského v Praze)*. 9, 2001, s. 140–151.
52. NOVOTNÝ, Jiří – ŠOUŠA, Jiří: *K vývoji správních struktur soukromých societárních institucí ve druhém a třetím deceniu 20. století*. 3, 1995, s. 78–116.
53. SECKÁ, Milena: *Americký klub dam*. 6, 1998, s. 5–20.
54. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Jednota pro povzbuzení průmyslu v Čechách*. 3, 1995, s. 9–23.
55. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Ústřední matice školská v letech 1880–1919*. 1, 1993, s. 178–195.
56. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Židovská pošta v Praze*. 2, 1994, s. 73–89.
57. ŠTURZ, Jan: *Rotary klub a Československo*. 6, 1998, s. 83–115.
58. ZDRAŽIL, Tomáš: *Theosofie v Praze*. 6, 1998, s. 21–37.

Církevní dějiny.

59. BABIČKA, Václav: *Únor 1948 a katolická církev*. 7, 1999, s. 277–294.
60. BARTŮŠEK, Václav: *Snahy o založení piaristické koleje v Praze v 17. a v 1. polovině 18. století*. 10, 2002, s. 40–71.
61. KUKÁNOVÁ, Zlataše: *Hornolužický světský klérus v pražské arcidiecézi v první polovině 17. století*. 7, 1999, s. 5–26.
62. KUKÁNOVÁ, Zlataše: *Ke struktuře světského kléru v Čechách a na počátku 17. století*. 1, 1993, s. 46–71.
63. KUKÁNOVÁ, Zlataše: *Zprávy o stavu far pražské arcidiecéze z roku 1650*. 2, 1994, s. 20–62.

64. SMÍŠKOVÁ, Jana: *Špitál svatého Jakuba a chudinská péče v Drážďanech v období raného novověku*. **9**, 2001, s. 5–29.
65. WAAGE, Vladimír: *Z dějin postranního práva kláštera Panny Marie Sněžné na Novém městě Pražském*. **0**, 1992, s. 45–68.
66. WAAGE, Vladimír: *Život na postranním právu kláštera Panny Marie Sněžné v Praze a prameny k jeho poznání*. **1**, 1993, s. 12–36.

Světové dějiny.

67. ČERNÝ, Bohumil: *Kominternu a německá emigrace v Československu 1933–1939*. **7**, 1999, s. 256–276.
68. HOUSKA, Luboš: *K německému exilu ve Francii 1933–1943*. **6**, 1998, s. 139–150.
69. PAZDEROVÁ, Alena: *Ohlasy italských událostí v českých zemích v 1. polovině 19. století*. **7**, 1999, s. 27–45.
70. PFAFF, Ivan: *Jalta: dělení světa nebo legenda? Z československého zorného úhlu*. **10**, 2002, s. 108–152.
71. ŠIBRAVA, Vladimír: *Pokus o znovuotevření problematiky l'Autriche slave et roumaine*. **4**, 1996, s. 206–216.

Stát a právo.

72. BLODIG, Vojtěch: *Československé politické strany a podpora německé emigrace ve třicátých letech*. **6**, 1998, s. 127–138.
73. KRLÍN, Jan: *Narodni svet v Ljubljane 1918 (Národní výbor v Lublani 1918) a problematika budování nových státních struktur na území dnešního Slovinska v období říjen – prosinec 1918*. **10**, 2002, s. 72–107.
74. KRLÍN, Jan: *Výměny úředníků státní správy v českých zemích v letech 1918–1920*. **6**, 1998, s. 210–253.
75. MILOTOVÁ, Jaroslava: *Personální aspekty tzv. Heydrichovy správní reformy*. **1**, 1993, s. 196–218.
76. MILOTOVÁ, Jaroslava: *Výsledky Heydrichovy správní reformy z pohledu okupačního aparátu*. **2**, 1994, s. 161–174.
77. PŠENIČKOVÁ, Jana: *Aféry Agrární strany související s prováděním pozemkové reformy*. **8**, 2000, s. 101–122.

78. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *České kluby členů poslanecké sněmovny Říšské rady v letech 1879–1918*. **0**, 1992, s. 170–189.
79. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Čeští poslanci v Československém národním výboru a v Revolučním národním shromáždění v roce 1918*. **6**, 1998, s. 189–209.
80. VELEK, Luboš: *Mladočeši a konec principu všennárodní strany – volby do Říšské rady 1900–1901*. **7**, 1999, s. 126–158.
81. VELEK, Luboš: *Sestavení vlády Ernesta von Koerbera a obnovení Úřadu českého ministra krajana roku 1900*. **6**, 1998, s. 38–63.

Pomocné vědy historické.

Diplomatika.

82. BERÁNEK, Karel: *Když nastoupil nový král : (Příspěvek k uherské diplomatice)*. **1**, 1993, s. 5–11.
83. BERÁNEK, Karel : *Pokus o rekonstrukci katalogu ordinací pražské stavovské evangelické konsistoře v letech 1609–1619*. **10**, 2002, s. 5–39.
84. BURDOVÁ, Pavla: *Desky dvorské*. **2**, 1994, s. 5–19.
85. BURDOVÁ, Pavla: *Vývoj intabulací desek zemských*. **0**, 1992, s. 7–22.
86. KAHUDA, Jan: *Panovnické konfirmace privilegií českých klášterů v 18. století*. **9**, 2001, s. 30–70.
87. LIŠKOVÁ, Marie: *Stavovský zemský výbor v Čechách v 18. století : Příspěvek k novověké diplomatice*. **0**, 1992, s. 82–102.
88. MATUŠÍKOVÁ, Lenka: *Listiny Karla IV. v Archivu České koruny*. **0**, 1992, s. 23–44.

Genealogie a heraldika.

89. HLINOMAZ, Milan: *Ke státní a zemské symbolice českého státu v období 1526–1918*. **3**, 1995, s. 163–207.

Sfragistika.

90. SEDLÁČEK, Pavel: *Pečeť frankenštejnského hejtmanství*. **5**, 1997, s. 26–38.

Ostatní příbuzné obory.

91. ÚLOVEC, Jiří: *O bývalých panských sídlech v Kojšicích u Petrovic, okres Klatovy*. **5**, 1997, s. 163–186.

Historická geografie, kartografie.

92. KRLÍN, Jan: *Historické mapy Chebska ve sbírce map a plánů Státního ústředního archivu v Praze*. **1**, 1993, s. 37–45.

Historická demografie, historická statistika.

93. BUBENÍK, Jaroslav – KŘEŠŤAN, Jiří: *Zjišťování národnosti jako problém statistický a politický : zkušenosti ze sčítání lidu za první republiky*. **3**, 1995, s. 119–140.

Obory pečující o historickou dokumentaci.

Knihovnictví.

94. KUKÁNOVÁ, Zlataše: *Zřízení a historie českého oddělení konzultační knihovny ve Vatikánu*. **4**, 1996, s. 217–226.

Muzejnictví. Výstavy.

95. JUNĚCOVÁ, Jiřina: *Výstavní činnost Zemědělské jednoty Československé republiky*. **7**, 1999, s. 159–165.
96. SECKÁ, Milena: *Velryba v Praze*. **8**, 2000, s. 67–73.
97. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Česká chalupa na zemské jubilejní výstavě 1891 v dobových dokumentech*. **10**, 2002, s. 293–306.

Varia.

98. BABIČKA, Václav: *Nový začátek*. **0**, 1992, s. 5–6.
99. BARTUŠEK, Václav: *Barokní školní humor 17. a 18. století v českých zemích*. **8**, 2000, s. 6–25.
100. ČERNÝ, Bohumil: *Tragický osud německého židovského emigranta Helmuta Hirsche (27.1.1916 – 4.6.1937)*. **10**, 2002, s. 247–263.

101. DRAŠAROVÁ, Eva: *Stalo se ... na konci milostivého léta 1900* : Úsměvné povídky o tom, co se přihodilo koncem posledního roku 19. století se zvláštním zřetelem ku královskému hlavnímu městu Praze. **8**, 2000, s. 74–100.
102. KŘEŠŤAN, Jiří: *Osudy české kolonie na Tahiti (1924–1938)*. **8**, 2000, s. 123–153.
103. KŘEŠŤAN, Jiří: *Přemysl Pitter a Josef Schiezl*. **3**, 1995, s. 141–145.
104. MACHKOVÁ, Zora: *Přátelství a spolupráce francouzského novináře Georgese Blachona se Soběslavem Pinkasem ve světle jejich vzájemné korespondence*. **10**, 2002, s. 264–278.
105. ŠPIRITOVÁ, Alexandra: *Případ učitele Josefa Krále*. **8**, 2000, s. 62–66.
106. ŠTĚPÁNOVÁ, Irena: *Zařizování prvního českého penzionátu pro dívky v Praze 1898*. **7**, 1999, s. 112–125.

AUTORSKÝ REJSTŘÍK

Babička, Václav 59, 98
 Bártová, Jana 20
 Bartůšek, Václav 60, 99
 Belling, Vojtěch 5
 Beránek, Karel 82, 83
 Bílek, Jan 20
 Blodig, Vojtěch 30, 72
 Blodigová, Alexandra 10,
 Bouček, Jaroslav 29
 Bubeník, Jaroslav 93
 Burdová, Pavla 11, 84, 85
 Crhová, Marie 31
 Čáňová, Eliška 21
 Černý, Bohumil 67, 100
 Drašarová, Eva 42, 43, 44, 101
 Georgiev, Jiří 12,
 Gregorovičová, Eva 13
 Hausenblasová, Jaroslava 22
 Hlinomaz, Milan 89
 Hoffmannová, Jaroslava 14, 23
 Houska, Luboš 68

Jožák, Jiří 45, 46
Juněcová, Jiřina 95
Kad'orek, Rudolf 15
Kahuda, Jan 86
Kokošková, Zdeňka 6
Kollmann, Josef 7, 8, 9
Konvičná, Jana 32, 33
Krejčová, Helena 47
Krlín, Jan 34, 73, 74, 92
Křesťan, Jiří 16, 35, 48, 49, 93, 102, 103
Křesťanová, Martina 50
Kukánová, Zlataše 1, 17, 24, 25, 26, 27, 28, 61, 62, 63, 94
Kunt, Miroslav 2
Lišková, Marie 87
Machková, Zora 104
Malec, Karel 18
Matušíková, Lenka 17, 24, 25, 26, 27, 28, 36, 88
Menšíková, Miroslava 37
Milotová, Jaroslava 75, 76
Morkes, František 51
Novotný, Jiří 52
Pazderová, Alena 3, 69
Pfaff, Ivan 70
Pšeničková, Jana 77
Secká, Milena 53, 96
Sedláček, Pavel 90
Slavík, Jan 29
Smíšková, Jana 64
Šibrava, Vladimír 38, 71
Šouša, Jiří 52
Špiritová, Alexandra 4, 19, 39, 40, 41, 54, 55, 56, 78, 79, 105
Štěpánová, Irena 97, 106
Šturz, Jan 57
Úlovec, Jiří 91
Vašek, František 37
Velek, Luboš 80, 81
Waage, Vladimír 65, 66
Zdražil, Tomáš 58

OSOBNÍ REJSTŘÍK

Beran, Josef 59
Blachon, George 71
Borovička, Josef 8, 9
Denis, Ernest 38, 71
Dobner, Gelasius 60
Dragoun, Václav 19
Erben, Vincenc Petr 6
Fantová, Berta 58
Fragner, Jaroslav 1
Glazarová, Jarmila 20
Herzfelde, Wieland 50
Hirsch, Helmut 100
Koerber, Ernest von 81
Král, Josef 105
Lepař, Jan 105
Lux, Stephan 100
Metternich, Clemens Wenzel Lothar von 14, 23
Mocová, Pavlína 20
Náprstek, Vojta 53
Nejedlý, Zdeněk 48, 49
Noverre, Jean-Georges 23
Pinkas, Soběslav 71
Prochno, Joachim 5
Prokeš, Jaroslav 7, 9
Rádl, Emanuel 48
Rezek, Antonín 81
Řivnáč, Miloš 102
Sedlmayerová, Oldra 20
Schiezl, Josef 16
Slavík, Jan 29
Steiner, Rudolf 58
Strasser, Otto 100
Weiskopf, Franz Carl 50

PAGINAE HISTORIAE

Sborník Státního ústředního archivu v Praze

11/2003

Překlad resumé: Mgr. Jaroslav Koláčný

Redakce: Václav Babička, Marie Bláhová, Eva Drašarová, Tomáš Kalina, Jiří Křest'an,
Zlatoše Kukánová, Lenka Matušíková, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková,
Alexandra Špiritová

Obálka: Jaroslav Béza

Vydal: Státní ústřední archiv v Praze, Archivní 4, 149 01 Praha 4, roku 2003

Tisk: Státní ústřední archiv v Praze

Vydání 1.

Náklad: 300 výtisků

Cena: 50,- Kč